T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

İNSAN-İNSAN İLİŞKİLERİNDE KUR'AN'DA GEÇEN ÜSLÛP BİÇİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERNA KARACA

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET SAMİ YILDIZ

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı :Berna

Soyadı :KARACA

Bölümü :Tefsir

İmza :

Teslim Tarihi : /07/2019

TEZİN

Türkçe Adı : İnsan-İnsan İlişkilerinde Kur'an'da Geçen Üslûp Biçimleri

İngilizce Adı : The Forms of Stylistics in Human and Human Relations in the Qur'an

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Berna KARACA

İmza: ……..

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

.....Berna KARACA..... tarafından hazırlanan "İnsan-İnsan İlişkilerinde Karakola Gece Çalışanlarının Bakış Açıları" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi.....Temel İslam Bilimleri.....Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans / ~~Doktora tezi~~ olarak kabuledilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Sami KILIÇ
Temel İsl. Bil. / Aksaray Üni.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KOCAOĞLU
Temel İsl. Bil. / Aksaray Üni.

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARABACAK
Temel İslami Bilimler / Sakarya Üni.

Tez Savunma Tarihi: 12/06/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 19/07/2019 tarih ve 2019/29-21 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin
Berna KARACA
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

TEŞEKKÜR

Tezimde kıymetli tavsiyeleri ve rehberliği ile emeğini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Mehmet Sami Yıldız'a,

Desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen eşim Veli Karaca'ya,

Bu süreçte varlıklarıyla bana güç veren çocuklarım Ömer Tahir, Yağmur ve Beyza Ece'ye,

Kıymetli babam Sıtkı Eker'e,

Değerli annem Gülsüm Eker'e,

Değerli kardeşim Ekrem Eker'e,

Bana ilmi sevdiren, Ankara İlâhiyat Fakültesi'nin kıymetli hocalarına

Teşekkürü bir borç bilirim…

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSAN-İNSAN İLİŞKİLERİNDE KUR'AN'DA GEÇEN ÜSLÛP BİÇİMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Berna Karaca

Aksaray 2019

ÖZET

Bu çalışmamızda, insana bütün boyutlarıyla ve hayatın her aşamasında rehberlik yapan Kur'an-ı Kerim'in insanlar arasındaki iletişimdeki üslûp biçimlerine nasıl yön verdiği araştırılmıştır. Kur'an'ın amaçlarından biri de Allah'ın istediği ölçü ve niteliklerde bir birey ve toplum ilişkisi kurmaktır. Bu açıdan Kur'an, insanların birbirleriyle olan iletişimlerine ve bu iletişimde kullandıkları üslûp biçimlerine önem verir. Veri toplama ve analiz yöntemiyle yapılan bu çalışmada, Kur'an'ın iniş süreci dikkate alınarak ilgili âyetler incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, insan ve üslûp kavramlarının kavramsal analizi yapılmış ve insanın bazı temel niteliklerinin üslûplarına doğrudan veya dolaylı olarak etki ettiği tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise inançlarına göre insanlar arasındaki üslûp biçimleri, Mekkî ve Medenî âyetler bağlamında ele alınmış, daha sonra inanan birey ve toplum olarak karşılaşılan diğer üslûp biçimleri tespit edilmiştir. Bu tespitlerimizde, Müslümanlar arasında etkin ve saygın bir yeri olan Kur'an'ın, onların üslûplarına olumlu yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bilim Kodu:

Anahtar Kelimeler: Üslûp, İletişim, İnsan, Kur'an, İnanç.

Sayfa Adedi :221.

Danışman :Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Sami YILDIZ

AKSARAY UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

THE FORMS OF STYLİSTİCS İN HUMAN AND HUMAN RELATİONS İN THE QUR'AN

(MasterThesis)

Berna KARACA

Aksaray, 2019

ABSTRACT

In this study, it is investigated how the Qur'an, which guides human beings in all aspects and at every stage of life, shapes the styles of communication between people. One of the aims of the Qur'an is to establish an individual and society relationship in the dimensions and qualities that Allah wants. In this respect, Qur'an gives importance to people's communication with each other and the forms of stylistic they use in this communication. In this study, which was conducted with data collection and analysis method, the related verses were examined by taking into account the landing process of Qur'an. In the first part of the study, the conceptual analysis of the concepts of stylistic and human has been done and it has been determined that some basic qualities of the person directly or indirectly affect their stylistic. In the second part of the study, the forms of stylistic among people according to their beliefs were examined in the context of the revelations in Mecca and Medina, and then other forms of stylistic encountered as individuals and society were determined. It is concluded that the Qur'an, which has an effective and respected place among the Muslims, has a positive effect on their stylistics.

Science Code : The Stylistic, The Contact, The Qur'an, The Human, The Faith

Page Number : 221.

Supervisor : Dr. Faculty Member Mehmet Sami YILDIZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET v

ABSTRACT vi

KISALTMALAR DİZİNİ x

GİRİŞ 3

Araştırmanın Konusu 3

Araştırmanın Önemi ve Amacı 3

Araştırmanın Yöntemi 5

BİRİNCİ BÖLÜM 6

İNSAN ve ÜSLÛP 6

1.1. İnsanın Tanımı ve Mahiyeti 6

1.2. Üslûbun Tanımı ve Mahiyeti 8

1.2.1. Üslûbun Tanımı 8

1.2.2. Üslûbun Önemi ve Amacı 11

1.2.3. Üslûp Çeşitleri 12

1.3. Üslûba Etki Eden Faktörler 20

1.3.1. Konuşmacıdan Kaynaklanan Etkenler 20

1.3.2. İnsanın İnancı ve Dünya Görüşünden Kaynaklanan Etkenler 30

1.3.3. Yaşanılan Ortam ve Zamandan Kaynaklanan Etkenler 35

1.3.4. Alıcı/Muhatâptan Kaynaklanan Etkenler 36

1.3.5. İleti, Konu, Bağlam ve Türden Kaynaklanan Etkenler 41

1.3.6. Kanal ve Koddan Kaynaklanan Etkenler 42

1.3.7. Hedef ve Amaçtan Kaynaklanan Etkenler 44

İKİNCİ BÖLÜM 45

KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN-İNSAN İLİŞKİLERİNDE ÜSLÛP BİÇİMLERİ 45

2.1. Mü'min-Müşrik İlişkisinde Üslûp Biçimleri 45

2.1.1. Mekkî Âyetlerde Mü'minlerin Müşriklere Yönelik Üslûp Biçimleri 45

2.1.2. Medenî Âyetlerde Mü'minlerin Müşriklere Yönelik Üslûp Biçimleri 65

2.1.3. Mekkî Âyetlerde Müşriklerin Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri 75

2.1.4. Medenî Âyetlerde Müşriklerin Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri 95

2.2. Mü'min-Münâfık İlişkisinde Üslûp Biçimleri 99

2.2.1. Mekkî Âyetlerde Mü'minlerin Münâfıklara Yönelik Üslûp Biçimleri 99

2.2.2. Medenî Âyetlerde Mü'minlerin Münâfıklara Yönelik Üslûp Biçimleri 101

2.2.3. Mekkî Âyetlerde Münâfıkların Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri 107

2.2.4. Medenî Âyetlerde Münâfıkların Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri 107

2.3. Mü'min-Ehl-i Kitap İlişkisinde Üslûp Biçimleri 129

2.3.1. Mekkî Âyetlerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap'a Yönelik Üslûp Biçimleri 129

2.3.2. Medenî Âyetlerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap'a Yönelik Üslûp Biçimleri 133

2.3.3. Mekkî Âyetlerde Ehl-i Kitap'ın Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri 141

2.3.4. Medenî Âyetlerde Ehl-i Kitap'ın Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri 142

2.4. Kur'an'ın Mü'minlerden İstediği Üslûp Biçimleri 151

2.4.1. Güzel ve Yumuşak Söz Söyleme 152

2.4.2. Öfkeye Hâkim Olma 154

2.4.3. Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma 156

2.4.4. Doğru ve Sağlam Söz Söyleme 158

2.4.5. İyilik ve Takvâyı Konuşma 161

2.4.6. Adâletli Söz Söyleme 161

2.4.7. Birleştirici ve Yaklaştırıcı Söz Söyleme 163

2.4.8. Hoşgörülü Olma 164

2.4.9. Değer Verici Olma 166

2.4.10. Söz ve Eylemleri Uyumlu Olma 167

2.4.11. Alçakgönüllü Olma 169

2.4.12. Edepli Konuşma 170

2.4.13. Muhâtabını Saygıyla Dinleme 171

2.4.14. Boş ve Gereksiz Sözden Kaçınma 172

2.5. İnanan Birey ve Toplum İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 175
2.5.1. Mü'min-Peygamber İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 175
2.5. 2. Zengin-Fakir İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 191
2.5. 3. Yetim-Veli İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 194
2.5. 4. Ticarî İlişkilerde Üslûp Biçimleri 195
2.5. 5. Kadın-Erkek İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 199
2.5.6. Karı-Koca İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 205
2.5.7. Ebeveyn-Çocuk İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 210
2.5. 8. Akraba İlişkilerinde Üslûp Biçimleri 216
SONUÇ 218
KAYNAKÇA 222

KISALTMALAR DİZİNİ

ASÜ	:Aksaray Üniversitesi
a.s.	: aleyhi selâm
AÜİF	:Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
b.	: İbn.
Bkz.	: Bakınız.
Çev.	: Çeviren(ler).
C.c.	: Celle Celâlühü.
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
Ed.	: Editör(ler)
Haz.	: Hazırlayan(lar).
Hz.	: Hazreti.
h.	: Hicrî.
İSAM	: İslâmi Araştırmalar Merkezi.
MÜİFV	:Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
md.	: Maddesi
ö.	: Ölümü.
r.a.	: Radıyallahü anh.
r.anha	:Radıyallahu anhâ
s.	: Sayfa.
ss.	: Sayfadan sayfaya.
Sad.	: Sadeleştiren(ler).
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem.
Thc.	: Tahric eden(ler)

Thk.	: Tahkik eden(ler).
Trc	: Tercüme eden(ler)
Tsh.	: Tashih eden(ler)
Nşr.	: Neşreden(ler)
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Trc.	: Tercüme eden(ler).
ty.	: Tarih yok.
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri.
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Tezimizin konusu, Kur'an'da insan-insan ilişkilerinde görülen üslûp biçimleridir. Kur'an'da insanın insan, insan dışı, canlı veya cansız varlıklarla ilişkisine dair âyetler vardır. Ancak tezimizin konusu, özel olarak insanların insanlarla ilişkilerinde kullandıkları üslûp biçimlerini içermektedir. Tezimizde Mekkî ve Medenî âyetler çerçevesinde, insanların inançlarına, toplumsal konumlarına, cinsiyetlerine göre birbirleriyle iletişiminde kullandıkları üslûbu ele almanın yanı sıra, çeşitli olaylar ve durumlar karşısında kullanılan üslûbu da ele aldık. Yine işlediğimiz bu üslûp biçimlerine ilişkin Kur'an'ın olumlu ya da olumsuz bakış açısına ve Kur'an'ın öğütlediği üslûp biçimlerine de konu içlerinde değindik. İnsanlar arası iletişimde Kur'ân'ın öngördüğü üslûbun ne olduğunu araştırmaya çalıştık.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Hem maddi özellikleri olan beden ve organlar, hem de manevi özellikleri olan akıl, ruh, içgüdü gibi psikolojik yapıları bakımından tek fıtratta yaratılan insanlara, birbirlerine karşı ünsiyet, arkadaşlık, samimiyet, yardımlaşma ve dayanışma kurabilmeleri sebebiyle insan veya ins denilmiştir. Kur'an'a göre, insan, duygu, düşünce, söz, fiil ve davranışlarıyla bir bütünlük içerisinde varlığını ortaya koyar. Sadece insana özgü bir meleke olan iletişim,

konusu ve amacı insan olan Kur'an'da geniş yer bulmaktadır. İnsanın iletişiminde kullandığı sözlü veya sözsüz üslûp biçimleri vardır. İnsanın kişilik, karakter, ahlâk, fıtrat gibi doğuştan gelen özelliklerinin yanı sıra, çevre faktörleri, toplumdaki yeri, tecrübeleri, eğitimi, düşünmesi, inancı ve dünya görüşü gibi sonradan edindiği özellikler de üslûbunu oluşturmasına etki eder.

Bir kimsenin düşüncelerini, duygularını, beklentilerini ve hayallerini anlatmak için kullandığı kendine özgü ifade tarzı olan üslûp,[1] sadece dilsel alanlarda değil, günlük hayatta da gerek dilsel gerek bedensel olarak sıkça karşılaşılan bir kavramdır.

İnsanların ne söyledikleri dilsel üslûplarından anlaşılırken nasıl söyledikleri ise "dil ötesi" üslûplarından anlaşılır. Dille iletişimde kişiler, ürettikleri bilgileri birbirlerine dil ve konuşma ile ileterek anlamlandırırlar. Nitekim Allah Teâlâ, Rahman sûresinde insana konuşmayı kendisinin öğrettiğini bildirerek, konuşma yeteneğinin insan hayatındaki değerini ortaya koymuştur.[2] Dil-ötesi iletişim ise sesin şiddeti, hızı, tonu, vurgulanan sözcüklerin niteliği, jestler, mimikler, duraksamalar ve benzer özelliklerle ilgilidir.[3] Bu bağlamda, aralarında herhangi bir sözlü iletişim olmasa da iki bireyin hazır olduğu bir ortamda, kişilerin tavırları, duruşları, yüz ifadeleri, davranışları, karşılıklı mesafeleri gibi sözsüz iletileri, onların karakterleri ve duyguları hakkında ipuçları verir. Susmak bile muhataba birtakım mesajların iletilmesini sağlar.

İnsanların, gerek kişilik ve karakter farklılıklarından gerekse inanç ve kültür farklılıklarından dolayı üslûpları da birbirinden farklı olmaktadır. Yumuşak, naif ve kibar üslûp, yumuşak tabiatın olduğu kadar, inancın da bir yansımasıyken; sert, kaba ve karmaşık üslûplar, sert mizaca sahip olanlarda ve inkârcılarda daha çok görülür. Yine kullanılan kelimelerin ahenkleri, ses tonları da karakterlerle ve inançlarla doğru orantılı olarak kişiden kişiye değişmektedir.

İlk çağlardan bu yana, teorisinden çok pratik olarak kullanılan bir ifade sanatı olarak karşımıza çıkan üslûp, dil ve edebiyatın yanı sıra, bireysel ve toplumsal alanları içine alacak şekilde günlük hayatta sıkça kullandığımız bir kavram olagelmiştir.[4]

İbn Ömer (r.a.) şöyle aktarıyor: *"Doğudan iki adam gelerek, insanlara konuşmalar yaptılar. İnsanlar, onların konuşmalarını hayranlıkla dinledi. Bunun üzerine Allah Rasûlü*

[1] Tâhiru'l-Mevlevî, **Edebiyat Lugatı**, Enderun Yayınları, İstanbul 1994, s.177.
[2] Rahmân, 55/4.
[3] Bkz. Üstün Dökmen, **Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati**, İstanbul 1996, s. 28.
[4] Bkz. Zeki Karakaya, "Üslûp ve Üslûpbilim Kuramları", **Akademik Açı**, 2 (1996), ss. 117-133, s. 117.

(s.a.v.) şöyle dedi: "Şüphesiz bazı etkili konuşmalar, sihir gibi büyüleyicidir."[5] Bu hadis, güzel ve etkili konuşmanın, irade dışında da, akıl ve kalpler üzerinde yön verici bir tesire sahip olduğunu göstermektedir. Şu halde güzel ve etkili konuşma, insan fıtratı üzerinde tesirli bir silahtır.[6]

Kur'an'ın inanan kişilere rehberliğinde insanın üslûbu da yer almaktadır. Nitekim Müslümanlar arasında etkin ve saygın bir kitap olan Kur'an, onların üslûbuna etki edecektir. Bu çalışmamızda, Kur'an'da geçen âyetler bağlamında insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde yer alan üslûp biçimlerini ele alıp Kur'an'ın reddettiği ve kabul ettiği, mü'minlere de öğütlediği üslûp biçimlerinin neler olduğunu tespit etmeyi amaçladık.

Araştırmanın Yöntemi

Tezimize öncelikle bu konuda yapılan çalışmaların durumuna dair bir literatür taraması yaparak başladık. İletişim ve konuşma ile ilgili çalışmalara ulaşsak da doğrudan bu konuda yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. Bu çalışmalardan bazıları, Mustafa Öztürk'ün "Kur'an'da Konuşma ve İlkeleri" ile Esra Hacımüftüoğlu'nun "Kur'an-ı Kerim'de Mü'minlerin Ağız ve Söz Disiplini" adlı doktora çalışmalarıdır. Daha sonra konumuzla ilgili âyetleri ve çalışmamızda kullanabileceğimiz kaynak ve eserleri belirledik. Tezimizde, tümdengelim metoduyla âyet taramaları ve âyetlerin içerdiği üslûp biçimlerini sınıflandırdıktan sonra, tümevarım metoduyla çeşitli tefsir ve kaynaklardan yararlanarak bu âyetlerde yer alan kavram ve muhtevadan çıkardığımız sonuçlara yer verdik.

Çalışmamızda âyetleri genel olarak Mekkî ve Medenî olarak gruplayıp her birini tarihî nüzul ortamında ele aldık. Konuyla ilgili hadis ve rivâyetlere de başvurmakla birlikte, konumuzu büyük oranda Kur'an'da geçen âyetlerle sınırlandırdık.

Çalışmamız, giriş bölümü hariç iki ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, üslûp ve insan ile ilgili kavramsal çalışma, üslûba etki eden faktörler ile insanın üslûbuna etki eden özelliklerini ele alırken, ikinci bölümde ise Mekkî ve Medenî âyetler bağlamında üslûp biçimleri ile bireysel ve toplumsal ilişkilere göre üslûp biçimlerini ele aldık.

[5] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî**, Çev. Abdullah Fevzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya 2004, Nikâh, 48.
[6] Bkz. İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yayınları, İstanbul ty., c. 16, s. 351-352.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN ve ÜSLÛP

1.1. İnsanın Tanımı ve Mahiyeti

İnsan kelimesinin "alışmak ve yakınlık" anlamlarına gelen "üns" kökünden;[7] "unutmak" manasındaki "nesy" fiilinden;[8] "ünsiyet" anlamına gelen "e-n-s" kökünden;[9] "beşer, insan topluluğu" anlamlarına gelen "ins" kökünden türediğine dair farklı görüşler vardır.

İnsan cinsine ins ve insan denmesi, insanların birbirleriyle samimiyet, arkadaşlık, dayanışma ve yardımlaşma kurabilmeleri sebebiyledir. E-n-s fiili, bilme, öğrenme, hissetme, görme, işitme ve sevinme gibi anlamlara da gelir.[10]

Kur'an'da insan ile ilgili başka bir kelime ise yaratılmışlar anlamına gelen "beşer" kelimesidir. İnsan kelimesi ahlâkî, beşer kelimesi ise dış yapıyı ve cismânî özellikleri vasfeden bir kelimedir. "Beşer", bir nevi konuşan hayvan demekken, "insan" ise bilincinin

[7] İlhan Kutluer, "İnsan", **DİA**, İstanbul 2000, c. 22, s. 321.
[8] Yaşar Nuri Öztürk, "Kur'ân'da İnsan Kavramı", **İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 3(2001), s. 3.
[9] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, Sad. Kurul, Birleşik Yay, Ankara ts., c. 3, s. 436.
[10] Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab,** 1. Baskı, Dâru's-Sadr, Beyrut ts., c. 1, s. 80.

özüne ve özgürlüğüne ulaşmış bir türü tanımlar.[11] Kur'an'da otuz yedi defa geçen "beşer" kelimesi, geçtiği âyetlerde de insanın zâhîrî yönünü nitelendirir.[12]

Kur'an'a göre, beden ve ruh bileşiklerinden oluşan insan,[13] duygu, düşünce, söz, fiil ve davranışlarıyla bir bütünlük içerisinde varlığını ortaya koyar. İnsan davranışları ve üslûbu, yaratılıştan gelen fıtratın yanı sıra, çevre, tecrübe, inanç ve düşünme gibi etkinliklerle de sürekli oluşum ve gelişim halindedir. Kur'an'a göre insan, yaratılış itibariyle olumlu ve olumsuz davranışlara yönelmeye hazır bir varlıktır.[14]

İnsan sözcüğü, Kur'an'da tekil ve çoğul olarak birçok yerde geçmektedir.[15] Kur'an'da bu kavram, çoğul ifadesi olan "nâs"[16] ibaresiyle daha fazla kullanılmıştır. Zira Kur'an'da hitaplar çoğunlukla, birey olarak insandan ziyade toplum halindeki insanlara yapılır. Yani Kur'an'da insanın tavrına, davranışlarına, inançlarına ve özelliklerine genellikle toplum olarak dikkat çekilir.[17] Zira insanla ilgili âyetler kendi bağlamında okunduğunda, onların açıkça insanlıkla ilgili olduğu görülür.[18] Kur'an'ın, ilk olarak Allah'ın (c.c.) adıyla başlayıp, en-nâs ile tamamlanması, onun muhâtabının insanlık yani halk olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici bir ayrıntıdır. Allah (c.c.) mâsivâdan ayrılmakla beraber toplumsal açıdan insanlık ile aynı saftadır. Bu safa karşı duranlar ise şirk ehlidir.[19]

İnsanın, sosyal eylem sürecinde diğer bireylerle, toplumla, doğayla, Yaratıcıyla kurduğu iletişim, bireyin insan olma vasfına uygun davranmasına, kendi değerli varlığını tanıyıp tanıtmasına olanak sağlar. Sosyal etkileşim içindeki insan, birey olabilme farkındalığına ulaşarak bir kimlik kazanır. Böylece 'olmakta olan' insan, sürekli gelişme ve özgürleşme sürecinde olan bir varlığa dönüşür.[20] Nitekim insan, hayatın içinde pasif bir seyirci değil, bizzat ona yön veren ve sorgulayan bir varlıktır.[21]

Muhâtapları insan ve cemiyet olan Kur'an, insanın kişilik özellikleriyle beraber cemiyete yön veren ilkeleri de içinde barındırır. Dolayısıyla Kur'ân'ın temel hedeflerinden biri,

---

[11] Ali Şeriati, **İslam Sosyolojisi**, Trc. Kenan Sökmen, 3.Bsk., Birleşik Y., İstanbul 1993, s. 51; Şeriati, **İnsan**, Trc. Şamil Öcal, Fecr Y., Ankara 1997, s. 365.
[12] Sâd, 38/71; Rum, 30/20; Furkân, 25/54; Bakara, 2/187; Mâide, 5/18.
[13] Hicr, 15/29; Secde, 32/39; Sâd, 38/72.
[14] Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, TDV Yay., Ankara 1996, s. 124-125; bkz. Beled, 90/10.
[15] 330 küsür kez geçer. Bkz. Öztürk, **agm**, s. 3.
[16] 241 kez geçer.
[17] Öztürk, **agm**, s. 2.
[18] Resul Ertuğrul, **Kur'an'a Göre İnsanın Psiko Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi**, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 11.
[19] Ali Şeriati, **Dine Karşı Din**, Çev. Prof. Dr. Hüseyin Hatemî, İşaret yay., İstanbul 2003, s. 52-53.
[20] Şaban Ali Düzgün, "İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 5/1 (2007), ss.1-12, s. 5, 6.
[21] Şaban Ali Düzgün, **Sosyal Teoloji,** Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 39.

cemiyeti meydana getiren bireylerin birbirleriyle olumlu iletişim süreci içerisinde mutlu ve huzurlu olmalarını sağlamaktır. Kur'ân'ın bakış açısında, sadece kendi menfaatlerini gözetip diğer insanları görmezden gelen, bencil insanlar noksandır.

Kur'ân; aklı, hisleri, duyguları, düşkünlükleri, kibirleri, kıskançlıkları, zanları ve diğer tüm zayıflıklarıyla insanın yaratılış sürecini, fıtratının farklı tezâhürlerini ve psikolojik hallerini bir bütün olarak görüp onun benliğine nüfûz etmekte ve insanı diğer yaratılmışlar nazarında değerli kılarak ona şahsî bir sorumluluk yüklemektedir.[22] Kur'an'a göre insan, meleklerden bile üstün potansiyelde yaratılmış ve yeryüzündeki varlıkların halîfesi[23] kılınarak bütün varlıklar arasında değerli bir konuma oturtulmuştur. Dolayısıyla hakîkatin ve hayatın değerlerini Allah'tan (c.c.) alan insan, bu değerlerin hayata geçirilmesinde ve hayât-ı tayyibenin oluşmasında da Yaratıcısıyla ortak hareket eder.[24]

Sonuç olarak, konumlandığı toplumsal yapı içinde, insanın tutum ve davranışları, içgüdüleriyle değil, insanı diğer varlıklardan farklı kılan temel özellikleriyle yön bulmaktadır.

1.2. Üslûbun Tanımı ve Mahiyeti

1.2.1. Üslûbun Tanımı

'سلب' fiilinden türeyen üslûp kelimesi, "yol, uzun yol, yüz, yöntem, usûl, metot, ağaçlar arasındaki yol, aslanın boğazı, hurma sırası, sanat, büyüklenme, burundaki yükselti (mecâzen kibirlenmek, büyüklenmek), söylemede takip edilen usûl ve yöntem" gibi anlamlara gelir. Çoğulu ise 'أساليب'tir.[25]

Üslûbun, kök fiilinde; "zorla almak, talan etmek, büyülemek ve gönlünü çelmek" gibi anlamları bulunmaktadır.[26] "Metot, usûl, yol, hal, davranış, tutum ve tavır" gibi anlamların yanı sıra üslûbun, "anlatma, oluş, deyiş veya yapış biçimi, tarz", "duygu ve düşünceleri anlatmak için kullanılan özel anlatış tarzı" şeklinde tanımlamaları bulunmaktadır.[27]

---

[22] Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsiri", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Malatya, 2/1 (2011), ss.1-47, s.4.
[23] İsrâ, 17/70.
[24] Düzgün, **age,** s. 41.
[25] Ebu'l-Fadl Cemâluddin Mukrem b. Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, ed-Dâru'l Mısrıyyetu li't-Te'lif ve't-Terceme, Mısır ts., c. 1, s. 456.
[26] Kadir Güneş, **el-Mu'cem**, Mektep Yayınları, İstanbul 2011, s. 577-578.
[27] Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, http://www.tdk.gov.tr

Batı dillerinde "style" veya "stilistik"[28] olarak ifade edilen üslûp kelimesi Türkçe'de, "üslûp", "biçem", "öz anlatı", "söyleyiş", "eda", "yöntem", "tarz", "usûl", "tavır", "yol" ve "deyiş" sözcükleriyle karşılanmaktadır.[29]

Terim olarak üslûp, bir kimsenin, dille ilgili olanak ve gereçleri, kendine has ölçütlerle belirleyip kullanmasıyla, konuşmaya kattığı bireysel nitelikli unsurların tamamı,[30] şeklinde tanımlanabilir.

Konuşmanın oluştuğu kelime ve kalıplar değil, kelime ve kalıpları seçmede izlenilen yol olan üslûp, bir kimsenin düşüncelerini, duygularını, beklentilerini ve hayallerini anlatmak için kullandığı kendine özgü ifade tarzıdır. Öyle ki sözcük ve cümleler de, bunları oluşturmada izlenilen yollar da aynı olsa, kişinin değişmesiyle üslûp da değişir.[31] Dolayısıyla üslûp, konuşmacının, dilin imkânlarıyla birlikte özsel tercihlerle oluşturduğu dilsel rengin adıdır.[32]

Üslûp, "*insanın ta kendisi*",[33] *"bireyin içten gelen farklılıklarının dışa vurumu*",[34] "*manânın ayrıntılı bir şekilde işlenmesi*",[35] "k*onuşan öznenin mizâcı ve niyeti ile belirlenmiş bir ifade tarzı*"[36] olarak ifade edilmiştir.[37]

Yerli kaynaklarda üslûpla ilgili olarak; "*duygu veya fikri anlatmak için kullanılan kişisel anlatım usûlü*",[38] "*söz ve konuşmanın, çağın gerekleri göz önüne alınarak kişisel kurallar bütünü altında, işlenilen konunun cinsine göre tanzimi",*[39] "*düşünce, duygu, hayal ve*

[28] Bkz. Henri Mitterand, "Stylistique", Çev. Şerif Aktaş, **Doğu Edebiyat, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Ekim, 3/7 (1982), ss. 29-31; A.mlf. Tekevvünî (Oluşumcu) Stilistik", Çev. Şerif Aktaş, **Doğu Edebiyat, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Aralık, 3/9 (1982), ss. 28-31.
[29] Mehmet Önal, "Edebi Dil ve Üslûp", **Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 36 (2008), s. 32; Ahmet Çoban, **Edebiyatta Üslûp Üzerine**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 14.
[30] Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitâbevi, İstanbul 1998, s. 40.
[31] Tâhiru'l-Mevlevî, **age,** s.177.
[32] Azra Ahat, "Üslûp İlminde Yeni Bir Usül", **Romanoloji Semineri Dergisi**, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, c. 1, s. 3.
[33] Georges Louis de Buffon, "Üslûp Hakkında Bir Nutuk", Çev. Sabahattin Eyüboğlu, **Tercüme Dergisi**, 2/7 (1941), ss. 32-37.
[34] Ebru Kılıç Bebek, **Boğaziçi Üniversitesi'nde Psikolojiye Giriş Dersi Alan Üniversite Öğrencilerinin Bilişsel Biçemleri ile Cinsiyetleri, Alanları ve Genel Akademik Başarıları**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s. 2.
[35] Adem Çalışkan, "Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine İlk Belirlemeler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7/34, ss. 29-57, s. 36.
[36] **Agm,** s. 36.
[37] Çalışkan, **age,** s. 7.
[38] Mustafa Nihat Özön, "Üslûp", **Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü**, İstanbul 1954, s. 282.
[39] Şerif Aktaş, "Üslûp Meselesi", **Fikir ve Sanatta Hareket**, 88 (Nisan 1973), ss. 55/191-57/193.

eylemlerin kişisel anlatış biçimi",[40] "*etkin bir iletişim kurmak için başvurulan bir araç*"[41] gibi çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır.

Arapça kaynaklarda ise üslûp; "*metot*" ve "*tarz*"ın yanı sıra, "*verilmek istenen mesajın, en kısa yoldan ve muhâtapta etki bırakacak şekilde oluşturulmuş kelimelerle söz söyleme tarzı*",[42] "*yerine ve zamanına göre yapılan değişik konuşma şekilleri*",[43] *"düşünülen ve hayal edilen görünüşleri, sözcük ve terkip kalıplarına dökme biçimi, dokuyuş tarzı, onlardan özgün bir yapı oluşturma yöntemi",*[44] "*bir konuşmacının lafızlarını seçerken ve sözündeki maksatlarını ifade ederken takip ettiği yol*"[45] şekillerinde de tanımlanmıştır.

Üslûp, konuşmanın daha etkili olabilmesi için kelime, dağarcık, terkip ve lafızların özenle seçilmesi yoluyla cümle kurma ve muhâtabın duygu ve bilişsel düzeylerini göz önüne alarak anlatılmak istenen mesajın sübjektif ve duygusal olarak muhâtaba aktarılması şeklinde de tanımlanmaktadır.[46]

Tanımların genelinde üslûbun, sahibiyle özdeşleştirildiği göze çarpar. Bu özdeşleme Türk edebiyatında, "üslûb-ı beyan aynıyla insandır" şeklinde ifade bulur.[47] Birçok edebiyatçı ifadelerin, üslûp sahibinin kendisine özgü olmasına vurgu yapar ve üslûbu kelimelerin seçiminde ve sözü oluşturmada benimsenen özel yol olarak tanımlar. Düşünceyi üretme ve onu uygun lafızlar içerisinde oluşturup ortaya koyma yöntemi olarak da tanımlanan üslûp, sürekli bir oluşumdur. Bu bağlamda üslûp, düşüncelerin ve duyguların giydirilmiş halde dışa yansımasıdır. Manâ aracılığı ile lafızların, lafızlar aracılığıyla da manânın sürekli bir devinimi olan üslûp, konuşmacının dimağından, kalbinden ve arzularından meydana gelen sanatsal bir sentezdir.[48] Üslûp, daha çok bir söyleyiş ve ifade tarzı olarak görülse de, üslûpta yer alan kelimelerin dizilişi, cümlelerin terkibi, bunların oluşturduğu manâ ve manânın çağrışımları, üslûbun muhtevayla da ilgili olduğunu göstermektedir.

Kişiye özgü sübjektif ifade ve tarzlardan oluşan üslûplar olduğu gibi bir toplumun ortak sergilediği üslupların da varlığından söz edilebilir. Sözgelimi selâmlaşma üslûbu, sohbet

---

[40] Cevdet Kudret, "Üslûp", **Örneklerle Edebiyat Bilgileri**, 1.Bsk., İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1980, c. 1, s. 511.
[41] Aysu Erden, **Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri**, Genda Kültür Yayınevi, İstanbul 2002, s. 17.
[42] Ahmed Hâşimi, **Cevâhiru'l-Belâğa, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî**, Beyrut ts, s.42-43.
[43] Nusreddin Bolelli, **Belâğat Kur'ân Edebiyatı**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s. 28.
[44] İsmail Durmuş, "Üslûp", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 383.
[45] Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmî'l-Kur'ân**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1943, c. 2, s. 199.
[46] Ahmed eş-Şâyib, **el-Üslûb**, Mektebetü'n-Nahdâti'l-Mısriyye, Kahire 1991, s. 44.
[47] Ahmet Çoban, **age**, s.16,17.
[48] Muhammed Abdulmuttalib, **el-Belâga ve'l-Üslûbiyye**, eş-Şeriketu'l-Mısriyye, Kahire 1994, s. 99.

etme üslûbu, affetme üslûbu, hoşgörü üslûbu, harflerin telâffuzu üslûbu, savaş üslûbu bunlardan bazılarıdır.

1.2.2. Üslûbun Önemi ve Amacı

İnsan, tabiatı gereği kendisini ve fikirlerini değerli gören ve toplum tarafından da gerek fikirleri, gerek benliği ile önemsenmek isteyen bir varlıktır. Kişinin üslûbu, onun toplum tarafından fark edilmesini, ona değer verilmesini, önemsenmesini sağlayan bir iletişim unsurudur. Kişi, muhatâplarına ulaştırmak istediği mesajı sözlü veya sözsüz kodlara dönüştürerek iletişimi gerçekleştirir. Bu kodlar, kelimelerin dizilişi, cümlelerin terkibi, ses tonu gibi sözlü unsurların yanı sıra duruş, bakış, gülümseme, somurtma gibi sözsüz unsurlardan da oluşabilir.

Üslûbun bilgi verme, ikna etme, etkileme ve öğretme gibi amaç ve işlevleri vardır. Ancak konuşmalarda anlatılmak istenilen mesaj, muhâtabın anladığı ölçüdedir. Bu açıdan üslûbun insanlar arasındaki iletişimi canlı ve dinamik hale getirmede ve muhâtaba verilmek istenen mesajı ulaştırmada etkin bir rolü vardır. Üslûp, kimi zaman muhâtaba heyecan vermek, kimi zaman tehdit edip korkutmak, kimi zaman estetiğiyle etkilemek ve ikna etmek için kullanılan bir kendini ifade ediş yöntemidir.

Üslûbun temel amacı muhatâp üzerinde etki sağlayarak, onun duygu, düşünce, tutum ya da davranışlarında bir değişim meydana getirebilmektir.

İnsanların sözlerindeki manâ aynı olsa da üslûplarındaki farklılık muhâtapta bambaşka bir etkiye neden olacaktır. Örneğin güçlü ve kudretli bir hükümdar, bir gece rüyasında bütün dişlerinin dökülmüş olduğunu görür. Telaş ve endişe içinde uyanan hükümdar, şehrinin iki rüya yorumcusunu yanına çağırtır. Onlardan biri, bu rüya, sizin bütün sevdiklerinizin ölümüne delâlet eder der ve kral hiddetlenerek onu öldürtür. Diğer rüya yorumcusu ise, rüyayı, sizin ömrünüz herkesten uzun olacak şeklinde yorumlar, bunun üzerine kral onu tâzim ve hediyelerle ödüllendirir. Görüldüğü gibi sözlerdeki manâlar aynı olsa da söylemdeki üslûp, muhâtapta birbirine zıt etki ve tepkilere yol açabilmektedir. Zira muhâtabı etkilemede esas mesele, ne söylenildiğinde değil, nasıl söylenildiğinde gizlidir.

Üslûbun muhâtapta bıraktığı etkiye başka bir örnek ise müşriklerin Kur'an'ın üslûbu hakkında söyledikleri şu sözlerdir: "*Olsa olsa bu, büyücülerden öğrenilen ve*

muhâtaplarında oldukça büyük tesirlere yol açan bir sihirdir."[49] Bu sözlerle müşrikler bile Kur'an'ın üslûbunun etkileyici ve çekiciliğini kabul etmiştir. İşte iyi bir üslûp, muhâtabın üzerinde, iradesini bile geri plana itecek büyüleyici bir dokunuşa sahiptir.

1.2.3. Üslûp Çeşitleri

1.2.3.1. Sözlü Üslûp

Rahmân sûresinde buyrulduğu gibi konuşma, Allah'ın (c.c.) insanlara sunduğu büyük bir nimettir: *"Rahmân, Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyânı öğretti."*[50] Allah (c.c.) insana kendisini, vicdanını, duygu ve anlayışını diğer insanlara açık ve güzel bir şekilde anlatmak için konuşma ve dil nimetini vermiştir.[51]

İnsan, diğer yaratılmış varlıklar arasında, duygu ve düşüncelerini en güzel ve en anlaşılır şekilde anlatma yeteneğine sahip yegâne canlıdır.[52] Allah Teâlâ, insana kendini ifade etmeyi, düşüncelerini anlatmayı ve içindekileri başkalarına aktarmayı öğretmiştir.

Allah Teâlâ, Rahmân sûresinde insana konuşmayı kendisinin öğrettiğini bildirdiği gibi varlıkların isimlerini de ona bizzat kendisinin öğrettiğini haber vererek "*Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti.",*[53] konuşma yeteneğinin insan hayatındaki değerini ortaya koymuştur. Nesnelere isim verme yeteneği, insan hayatı açısından çok kıymetlidir. Eğer insanın böyle bir yeteneği olmasaydı iletişim de mümkün olmazdı. Sözgelimi bir hurma ağacı hakkında konuşmak için onu omuzlayıp getirmekten ya da yanına gitmekten başka çare kalmayacak ve böylece hayat yaşanamayacak bir hale gelecekti."[54]

Konuşma, vahyin ve İslâm'a davetin de en önemli unsurlarındandır. Nitekim Allah'a (c.c.) davet,[55] emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker,[56] Kur'ân'la cihad,[57] hakkı ve sabrı

---

[49] Müddessir, 74/24.
[50] Rahmân, 55/1-4.
[51] Yazır, **age**, c.7, s. 91
[52] Nasırullah Hacımüftüoğlu, "İnsan", **DİA**, İstanbul 1992, c.6, s.22.
[53]Bakara, 2/31-33.
[54] Seyyid Kutub, **Fîzılâli'l-Kur'ân**, Trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet yay., 2. Baskı, İstanbul 1978, c. 1, s. 116.
[55] Nahl, 16/125.
[56] Bkz. Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71.
[57] Furkân, 25/52.

tavsiye,[58] Kitâb'ı gizlemeyip açıkça anlatmak, [59] İslâm'ı açıkça tebliğ etmek[60] vb. emirler, konuşma olmadan yerine getirilemezdi.

Kur'an'da sözlü üslûbu ifade eden birçok kavram vardır. Bunlar; "konuşma, sözlü etkiyi algılama" gibi anlamlara gelen kelâm,[61] "konuşmak, söylemek, haber vermek, hitap etmek, açıklamaksızın nefiste tasavvur edilen şey" anlamlarına gelen kavl;[62] "seslenmek, sesi yükseltmek, çağırmak" anlamlarına gelen nida;[63] manâların kendileri ile anlaşıldığı harf ve seslerle konuşmak anlamına gelen nutk;[64] karşılıklı konuşma anlamındaki hitab;[65] "haber" "söz",[66] "rüya"[67] anlamlarına gelen hadîs;[68] "anlamlı ya da anlamsız bir ya da birkaç harften oluşan ve ağız yoluyla mahrece dayalı olarak çıkan ses"[69] anlamındaki lafız;[70] "sözü döndürmek, karşılıklı konuşmak, sözle karşılık vermek" anlamlarına[71] gelen hivâr; "açıklamak ve anlaşılır hale getirmek" anlamlarındaki beyân;[72] "bir şeyi anmak, hatırlamak" anlamındaki zikir;[73] "istemek, yalvarmak, dua etmek, seslenmek, çağırmak, isimlendirmek" anlamlarındaki dua;[74] "anlatılan haber" anlamındaki kasas;[75] "anlatılan, aktarılan söz, haber" demek olan nebe [76] kavramlarıdır.

1.2.3.1.1. Ses Tonu

Kişilerin ne söyledikleri kadar, nasıl söyledikleri de çok önemlidir. Mesajın doğru algılanmasında, seçilen kelimeler kadar, seslerinin tonu, tınısı, rengi, ritmi, yükselip

[58] Asr, 103/3.
[59] Âl-i İmrân, 3/187.
[60] Hicr, 15/94.
[61] Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", **DİA**, Ankara 2002, c. 25, s. 194.
[62] İbn Manzûr, **age,** c. 11, s. 572.
[63] İbn Manzûr, **age,** c. 15, s. 315.
[64] Muhammed b. Ya'kub el-Firuzabâdî, **el-Kâmusu'l-Muhit**, 1. bsk. Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986, s. 1195.
[65] İbn Manzûr, **age**, c. 1, s. 360.
[66] Nisâ, 4/78.
[67] Yûsuf, 12/6.
[68] Tâhâ, 20/9; Nâziât, 79/15.
[69]Eyyub b. Mûsa el-Hüseynî Ebü'l-Bekâ el-Kefevi, **el-Külliyyat,** Thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısri, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1998, s.795.
[70] Kâf, 50/18.
[71] İbn Manzûr, **age**, c. 4, s. 217.
[72] Reşat Öngören, "Zikir", **DİA**, İstanbul 2013, c. 44, s. 412-413.
[73] Reşat Öngören, **agm**, s. 412-413.
[74] Osman Cilacı, "Dua", **DİA**, İstanbul 1994, c. 9, s. 536-539.
[75] İbn Manzûr, **age,** c. 7, s. 73.
[76] İbn Manzûr, **age**, c. 4, s. 308.

alçalması, monotonluğu gibi unsurlarının da önemli bir etkisi vardır.[77] Nitekim ses tonu, konuşan kimselerin duygularını daha iyi yansıtarak iletişimin daha sağlıklı olmasını sağlar.

Semantiğe göre değişmeyen, tek düze olarak devam eden ses, dinleyiciler üzerinde sıkıcı bir etki yapar. Sesi alçaltıp yükseltmek, kelimelerin anlamlarını güçlendirir ve ifadeye canlılık katar. Sözgelimi genellikle coşku ve endişeyi yansıtan ifadeler ile vurgulanmak istenen fikirler yüksek bir sesle anlatılırken, üzüntü ya da vurdumduymazlık, alçak bir ses tonuyla ifade edilir. Gereksiz yere sesi yükseltmek ise, mesajın anlamını bozabilir.[78]

"*Güzel söz söyle*"[79] buyuran Kur'ân, sesin gerek tonu ve tınısıyla, gerek içtenlik ve vurgusuyla, gerekse ahenk ve aralıklarıyla güzel bir üslûpla olmasını ister. Nitekim Yüce Allah (c.c.), "*Sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.*"[80] meâlindeki âyette de, sesin dengeli, üslûbun da doğru kullanılmasını istemektedir.

Ses tonu, ses yüksekliği, konuşma hızı, konuşma hataları ve aksan konuşmacının kişiliğini, duygusal durumunu, toplumsal konumunu, sınıfını, dinleyiciye bakış açısını gösterir.[81]

Üslûbun önemli bir unsuru olan ses tonunun iletişime ve anlama etkisi, Kur'an kıraatlerinde de daha açık görülmektedir. Örneğin; *"Şimdi bizim için birtakım şefaatçiler yok mudur ki bize şefaat etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapsak?"* meâlindeki bitişik ve ayrık med olmak üzere 10 eliflik uzatmanın yer aldığı bu âyette, Hamza'nın kıraat usûlune göre peş peşe iki sekte yapılması, mahşer yerinde inkârcıların: *"Bize şefaat edecek bir kimse yok muuuuu*?" şeklindeki feryatlarını ve arada bir seslerini kesip etraftan olumlu bir cevap bekleme hallerini canlandırmaktadır.[82]

"Çünkü siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz!"[83] Âyetinde iki hemze arasına fasıl elifi getirerek okuyan Ebu Amr ve Hişâm'ın kıraati, meddin ses-anlam ilişkisi boyutu sonucu, "Siz ha! Sahi siz şehveti tatmin için kadınları bırakıp erkeklere mi yanaşıyorsunuz?" şeklinde anlaşılabilir.[84] Nitekim sesteki sertlik, yumuşaklık, yükselme, alçalma ve titreme gibi farklılıklar sesteki psikolojik

[77] Hasan Tutar, M. Kemal Yılmaz, **Genel İletişim**, Ankara 2005, s. 58.
[78] Orhan Gökçe, **İletişim Bilimine Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 134.
[79] İsrâ, 17/23.
[80] Lokman, 31/19.
[81] Gökçe, **age**, s. 134.
[82] Necdet Çağıl, **Kıraat Olgusu Çerçevesinde Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı**, İlâhiyât Araştırma-İnceleme 35, Ankara 2005, s. 370.
[83] A'râf, 7/81.
[84] Çağıl, **age**, s.357.

etkileşimin bir sonucudur. Seyyid Kutub'a göre de Kur'ân'ın kıraat (musiki) üslûbu, lafızların ifade ettiği konulara göre değişerek her konuda önemli bir vazife görür.[85]

1.2.3.2. Sözsüz Üslûp

Kişilerarası iletişimi oluşturan unsurlardan biri de sözsüz mesajlardır. Söylenen söz, dille anlaşılırken; söylenme biçimi ise, dil ötesi ifadelerinden anlaşılır. Sözsüz iletişim, sözlü iletişimin de bir öğesi olan ses tonunu, hızını, şiddetini, vurgulanan sözcüklerin niteliğini, duraklamaları kapsamakla birlikte, yüz ve beden hareketleri, jest ve mimikler, giyim-kuşam gibi durumları da kapsar.[86] Dolayısıyla aralarında sözlü iletişim olmadan aynı ortamda bulunan kişilerin davranışları, karakterleri, duruşları, yüz ifadeleri, aralarındaki mesafe gibi sözsüz üslûpları, onların duyguları hakkında ipuçları vermektedir. Susmak bile muhâtaba birtakım mesajlar verir.[87]

Sözsüz iletişim, bireyin fikir ve hislerini, niyet ve beklentilerini, muhâtabına iradî veya gayr-i iradî şekilde jestler, mimikler, oturuş, duruş gibi çeşitli tavırlarla aktarmasıyla olur.

İnsanlar arası sözlü iletişimde, kullanılan sözcükleri anlamlandırmada sözsüz iletişimin kodlarına dikkat etmek çok önemlidir.[88] Bu kodlar, sesin tonu ve ahengi, susma, duraksama, beden hareketleri, kılık kıyafet, zamansal ve mekânsal özellikler gibi unsurlardır.[89] Zira insanlar, sözle ifade edemedikleri duygu ve düşünceleri jest ve mimiklerle daha kolay anlatabilmektedirler.[90] Sözsüz üslûp, kişilerin kendilerini daha kolay ve doğru ifade ederek etkili bir iletişim kurmalarında önemlidir. Çünkü kişiler arası sorunsuz ve sağlıklı bir iletişimin sağlanabilmesi için, kişinin kendini doğru ifade edebilmesi, muhâtabın da onu doğru bir şekilde anlaması gerekir. Ayrıca, sözsüz üslûp sayesinde mesaj, muhâtabın birden fazla duyu organına birden hitap ederek mesajın etkisini ve başarısını arttırmış olur.[91] İnsan, edindiği bilgilerin çoğunluğunu görme duyusu ile elde eder. Nitekim yüz ifadeleri, mimikler, beden hareketleri, jestler vs. sayesinde

---

[85] Seyyid Kutub, **Kur'ân'da Edebî Tasvir**, Trc. Süleyman Ateş. 2. Baskı, Hilal Matbaası, Ankara ts., s. 129.
[86] Dökmen, **age**, s. 28.
[87] Doğan Cüceloğlu, **Yeniden İnsan İnsana**, İstanbul 2004, s. 64; Merih Zıllıoğlu, **İletişim Nedir?,** Cem Yay., İstanbul 2007**,** s.166; Aysel Aziz, **İletişime Giriş**, Aksu Kitâbevi, İstanbul 2008, s. 49; Nurse Telman, Pınar Ünsal, **İnsan İlişkilerinde İletişim**, Epsilon Yay., İstanbul 2005, s. 108.
[88] Gökçe, **age**, s. 123.
[89] Yusuf Macit, "Din Hizmetlerinde Sunum", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/5(2008), s. 480.
[90] Nazife Güngör, **İletişime Giriş**, Siyasal Kitâbevi, Ankara 2011, s. 82.
[91] İrfan Mısırlı, **Genel İletişim İlkeler-Yöntemler-Teknikler**, Detay Yayıncılık, Ankara 2003, s. 2.

iletişime en çok destek olan duyu organı olan görme duyusu uyarılarak muhâtabın mesajı daha etkin anlamlandırması sağlanmış olur.[92]

Söz ve bedenle bir bütün olan insanlar, iletişimlerinde yalnızca birbirlerinin sözlerine kulak vermezler; göz teması, el sıkışma, kucaklaşma gibi etkenlerle sözlü iletişimin gücünü arttırırlar.[93] Ayrıca verilen söz ve mesajlardan çok, kullanılan beden dili muhâtabı daha çok etkiler.[94] Jestler ve mimiklerle devreye giren beden hareketleri, sözlere eşlik ederek konuşmaya canlılık ve dikkat çekicilik katarak çok boyutlu bir iletişim ortamı oluşturmuş olur.[95] Aynı şekilde muhâtabın bakışlarından, jest ve mimiklerinden yola çıkarak geri dönüt alan konuşmacı, aldığı olumlu veya olumsuz dönütler doğrultusunda konuşmasına daha farklı ve etkili bir yön verebilir.

Sözsüz üslûbun bir diğer önemli yönü, duyguları birebir yansıtabilmesidir. İnsan düşündüklerini kelimelerle, hissettiklerini ise bedeniyle karşı tarafa aktarabilir. Nitekim duygusal iletişimin yüzde doksanının sözsüz olarak beden dili ile gerçekleştirildiği ifade edilmiştir.[96]

İnsanlar arası iletişimde, mesajların anlaşılmasında çok önemli bir yeri olan sözsüz iletişim, niyetleri gizleyecek şekilde kurgulanmış sözlü iletişime göre çok daha dürüsttür. Zira insan sözlerini kontrol altına alabilse de yüz ifadelerini, beden hareketlerini ve tavırlarını aynı anda kontrol altına alamaz.[97] Bu da çoğu zaman sözsüz iletişimin muhâtabına daha içten, daha samimi ve daha güvenilir yansımasını sağlar. İnsanın sözlerinin doğru olup olmadığı, genellikle onun beden dilinden ve bakışlarından anlaşılır.[98] Zira kelimeler üzerinde oynama yapmak kolaydır; ama duyguları kontrol ederek beden dilinde dışa vurmamak çok zordur. Kelimelerin kontrol edildiği gibi kolaylıkla kontrol edilemez olan beden dili, kelimelerden çok daha kolay anlaşılma özelliğini hep korur.[99]

Sözlü üslûbun yanında sözsüz üslûbun da kullanılması, kişinin kendini ifade etmesine ve muhâtabın da mesajı daha iyi anlamasına katkı sağlar.[100] Ayrıca konuşmaya bütünlük katan

---

[92] Wolfgang Zielke, **Sözsüz Konuşma**, Çev. Esat Mermi, Say Yayınevi, İstanbul 1993, s. 49; Gökçe, **age**, s. 123.
[93] Güngör, **age**, s. 83.
[94] Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber ve Beden Dili", **Kutlu Doğum 2003: İslâm'ın Güncel Sunumu**, TDV Yay., Ankara 2006, s. 219.
[95] Güngör, **age**, s. 85.
[96] Zuhal Acar Baltaş, **Bedenin Dili**, Remzi Kitâbevi, İstanbul 2007, s. 159-160.
[97] Güngör, **age,** s. 82.
[98] **age**, s. 82.
[99] Baltaş, **age,** s. 13.
[100] Ercan Kaşıkçı, **Beden Dili**, Hayat Yay., İstanbul 2002, s. 17.

sözsüz üslûp, kişilerin birbirlerinin duygu dünyalarını anlamalarında oldukça etkilidir. Zira sözcüklerin anlatamadıklarını anlatan ve daha dürüst olan sözsüz üslûp, muhâtabı daha kolay ikna edip etkileyebilir.

Sözsüz üslûp, birden fazla duyuya hitap ederek muhâtabın ilgisini canlı tutar. Kelimelerin anlatmak istediği ifadeleri daha güçlü ve etkin kılarak sözlü iletişimi destekler. Ayrıca sözsüz üslûpta görülen duruş, jest ve mimikler, giyim-kuşam, beden hareketleri, oturma tarzı gibi göstergeler; korku, endişe, bıkkınlık, neşe gibi duygu durumları, konuşmacının muhâtabını tanıyarak iletişime yön vermesine katkı sağlar.

İnsanın diğer insanlarla olan iletişiminde sözsüz üslûplar, sözlü üslûplarına nazaran daha ağırlıktadır. Nitekim duyguların iletişimi olan sözsüz üslûpta bir bakış, dokunuş ve duruş duygulara daha kolay dokunur.[101]

1.2.3.2.1. Yüz ve Mimik

Yüz, beden dilinin en belirgin unsurudur. Nitekim bedeni temsil eden yüzde, birçok anlam gizlidir.[102] Mimik ise konuşmacının, düşünce ve duygularındaki vurguları yüz hareketleriyle muhâtabına yansıtmasıdır."[103]

"*Suçlular, dünyada inananlara gülerlerdi. Yanlarından geçtiklerinde kaş-göz işaretleriyle onlarla alay ederlerdi.*"[104], "*…Siz onlarla alay edersiniz. Öyle ki bu haliniz size beni anmayı unutturmuştu. Siz onların yaptıklarına gülüyordunuz.*",[105] ve "*Onlardan birine kızı olduğu müjdelendiği zaman, öfkesini yutkunarak yüzü kapkara olur."*[106] meâllerindeki âyetler, Kur'an'da dil-ötesi iletişimde yüz ve mimiklerin önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kur'an-ı Kerim'de, yüzün aydınlanması ve beyaz (güleç) oluşu sevinçli ve neşeli olmaya, yüzün kızarması ve kararması ise hüzünlü ve kederli olmaya benzetilmiştir.[107] Öte yandan yüz çevirmek ve yüzünü ekşitmek tabirleri de yine Kur'an'da hoşnutsuzluk belirtisi olarak ifade edilmektedir. Bir gün Hz. Peygamber'in (s.av.) yanında Kureyş'in zenginleri varken,

[101] Cüceloğlu, **age**, s. 25.
[102] Mustafa Karataş, **Hz. Peygamber'in Beden Dili ve Davranış Modelleri**, İstanbul 2007, s. 67.
[103] Yusuf Macit, **İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed**, İzmir 2006, s.116.
[104] Mutaffifîn, 83/29.
[105] Mü'minûn, 23/110.
[106] Nahl, 16/58.
[107] Âl-i İmran, 3/106-107; Nahl, 16/58; Zuhrûf, 43/17.

o sırada görme özürlü olan sahâbî Abdullah İbn Ümmi Mektûm (r.a.) gelmişti. Hâlbuki Allah Rasûlü (s.a.v) o zenginlere çok önemli şeyler anlatmak istiyordu. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.v.) onun gelişini tasvip etmediğini göstermek için başını başka tarafa çevirmişti. Kur'ân bu olayı anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır. "(*Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi."*[108]

"O; düşündü, ölçtü, biçti… Sonra baktı. Sonra kaşlarını çattı, suratını astı."[109] âyetinde de hoşnutsuzluğun ifadesi anlamında yüz ifadelerinin önemi vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında da sözsüz üslûbun birçok yönü görülür. İnsanları anlamayı ve anlaşılmayı kolaylaştıran bir iletişim tarzı olan beden dili, görevi Allah Teâlâ'dan (c.c.) aldığı ilâhi buyrukları, pratik olarak insanlara sunmak olan bir peygamber için elbette hayati önem taşır. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlarla olan iletişimde beden diline ayrı bir önem vermiştir.[110]

Hz. Peygamber (s.a.v), genellikle güler yüzlü ve tebessüm eden biri iken[111] duruma göre, yüz ifadelerinin değiştiği zamanlar da olmuştur. Böylece onun konuşmasının önemi ve ciddiyeti de anlaşılmıştır. Meselâ hutbe okurken gözleri kızarır, sesi yükselir ve hiddeti artardı.[112] Tebük gazvesine mazeretsiz katılmayıp geride kalan Kâ'b b. Mâlik'in (r.a.) pişmanlığından sonra dualarının ve tövbelerinin Allah (c.c.) tarafından kabulünü aktarırken, yüzü sevinçten parlamıştır.[113] Usâme b. Zeyd (r.a) hırsızlık yapmış bir kadını Hz. Peygamber'in (s.a.v) affetmesi için aracılık yapmaya kalkınca, yüzü renkten renge girmiş ve adaleti vurgulayan bir hutbe[114] okumuştur.[115]

---

[108] Abese, 80/1-4.
[109] Müddessir, 74/18-22.
[110] Mahmut Kavaklıoğlu, "Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 3/6 (2004), s. 79.
[111] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî,** Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Megâzî, 81; Tirmîzî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen,** Thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ts., Menâkıb, 10.
[112] Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **Sahih-i Müslim**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyâi't-Turas, Beyrut ts., Cum'a, 43.
[113] Buhârî, Megâzî, 81.
[114] Müslim, Hudûd, 9.
[115] Ramazan Kazan, **Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri**, Nobel Yayınları, Ankara 2013, s. 121,122.

1.2.3.2.2. Beden Dili

Kur'an'da, sözsüz üslûp ve beden dili ile ilgili olarak; "ilham etmek, ima ve işaret etmek, vahyetmek" anlamlarına gelen ihâ;[116] "el, kaş, göz vb. ile ima etmek, işaret etmek" anlamına gelen işaret,[117] "dudak, baş veya elle işarette bulunmak" gibi anlamlara gelen remiz;[118] "susmak, uzun süre sükût etmek" anlamına gelen samt,[119] "konuşmayı kesmek, susmak, sükûn bulmak" anlamında sükût,[120] "dinlemek amacıyla susmak" anlamında insât[121] kavramları geçmektedir.

Bilinçli veya bilinçsiz olarak gerçekleşen yüzdeki mimik, bakış, bedenin hareketleri ve duruşu, sözsüz iletişimin önemli unsurlarıdır. Sözsüz iletişimde, niyet edilen ifadeler beden diliyle muhâtaba aktarılabilir. Örneğin onaylamak ya da reddetmek için başı sallamak, "hayır" anlamında kaşları kaldırmak, "bilmiyorum" anlamında dudakları büzmek ya da ilgisizlik bildirmek için omuzları kaldırmak, bu ifadelerden bazılarıdır. Bu tür ifadeler, sözlü olmasalar da sözlü ifadelere eş değer anlama sahiptirler.[122]

İnsanın ruh dünyasını anlatmada beden dilinin önemini ortaya koyan Kur'an'da, kin ve hırsın,[123]inkârın,[124]korkunun,[125]utancın,[126]pişmanlık ve çaresizliğin,[127] kabullenemeyişin[128] ifadesi olarak beden dilinin yansımalarından söz edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde geçen; muhtaç olup da dilenmeyen insanların iffetlerinin yüzlerine yansıması,[129] müşriklerin kız çocuklarının olduğunu öğrenince yutkunup yüzlerinin kapkara kesilmesi,[130] kibirlendiklerinde başlarını öteye çevirmeleri,[131] yeniden dirilişe inanmayanların inanmayışlarının bir ifadesi olarak başlarını sallamaları,[132] korku halindeki münâfıkların ölüm sekerâtındaki gibi gözlerinin dönmesi,[133] kıyametin dehşetini

[116] İbn Manzûr, **age**, c. 15, s. 379.
[117] Meryem, 19/29.
[118] İbn Manzûr, **age**, c. 5, s. 356; bkz. Meryem, 19/10-11.
[119] A'râf, 7/193.
[120] İbn Manzûr, **age**, c. 2, s. 43.
[121] A'râf, 7/204.
[122] Dökmen, **age,** s. 46.
[123] Âl-i İmrân, 3/119.
[124] Nûh, 71/7.
[125] Ğâfir, 40/18.
[126] Şûrâ, 42/45.
[127] Furkân, 25/27.
[128] Bakara, 2/243.
[129] Bakara, 2/273.
[130] Nahl, 16/58.
[131] Münâfikûn, 63/5.
[132] İsrâ, 17/51.
[133] Ahzâb, 33/19.

görenlerin korkuyla yutkunması,[134] cehenneme girenlerin utanç içinde başlarını eğerek göz ucuyla bakmaları,[135] Peygamber'e uymayanların kıyamet gününde pişmanlıkla ellerini ısırmaları[136] gibi tasvirler, beden dilinin insanın iletişimindeki etkinliğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Benzer şekilde Kur'an'da hesap gününde Allah'ın (c.c.) huzurunda bile birtakım mazeretler sunmaya yeltenecek insanların[137] ağızlarına mühür vurulup ellerinin konuşması, ayaklarının da yaptıklarına şahitlik etmesi[138] şeklindeki âyetler, sözün bitip bedenin insanın yaptıklarını birebir haber vereceği gerçeğini sunması açısından oldukça önemlidir.[139]

1.3. Üslûba Etki Eden Faktörler

1.3.1. Konuşmacıdan Kaynaklanan Etkenler

Üslûbu etkileyen en önemli faktörlerin başında üslûp sahibi gelir. Çünkü üslûp sahibi, üslûbunu belirlemede dış etkenlerden bağımsız olmasa da üslûbu oluşturan ve ona yön veren kaynak olması sebebiyle asıl belirleyici unsur konumundadır.

Üslûp, konuşmacının kişiliğine, aklî melekelerine, kullandığı tona, duygu ve düşüncelerine, muhataplarına, yararlandığı olanaklara ve konuşmasını etkileyen diğer şartlara bağlıdır. [140]

1.3.1.1. Kişilik

Kişinin diğer insanlarla kurduğu ilişkilerde, kendisini gösterme biçimi olan kişilik,[141] bireyin sıklıkla yaptığı kendine özgü, tipik ve onu diğer bireylerden farklı kılan, ayırt edici[142] davranışları içerir.[143]

---

[134] Ğafir, 40/18.
[135] Şûra, 42/45.
[136] Furkân, 25/27.
[137] Kıyamet, 75/15.
[138] Yâsîn, 36/65.
[139] Erul, **agm,** s. 219.
[140] Komisyon, "Üslûpbilim", **Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, 1969, c. 12, s. 488.
[141] Özcan Köknel, **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, Altın Kitâplar Yayınevi, İstanbul 1995, s. 21-22.
[142] Clıfford T. Morgan, **Psikolojiye Giriş**, Çev. Komisyon, Hacettepe Üni. Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1991, s. 311.
[143] Köknel, **age**, s. 19.

Bireyle ilgili zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel yönden her şeyi ifade eden kişilik, bireyin pratik olarak bütün özelliklerini kapsar. Nitekim bireyin zihinsel, fiziksel ve ruhsal yapısı, mâneviyâtı, güdüleri, deneyimleri, alışkanlıkları, çevresi, çevresinde olan her şey ve bunların birbirine olan etkisi, organize olmuş bir sistem olarak bireyin kişiliğini etkilemektedir.[144] Bireyin iyi ve kötü davranışlarının tümü olan kişilik, her insanda farklıdır. Bu farklılık, onların akıllarında, arzularında, güdülerinde, duygu ve hezeyanlarında, fikir ve tavırlarında kendini gösterir.[145]

Kişilikte tutarlı ve kişiyi diğer bireylerden farklı kılan ayırt edici davranışlar bulunmaktadır. Bireyin gerek kendiyle gerekse diğer insanlarla kurduğu ilişki biçimleri, belirli bir durum karşısında, sık sık gösterdiği tepkiler ve tipik davranışlar kişiliğin bir parçasıdır. Bireyin kişiliği, iç ve dış dünyayla kurduğu ilişkinin üslûbunu belirler. Böylece kişilik teorik bir kavram olmaktan çıkar ve kişinin günlük davranışlarında tezâhür eden pratik bir kavram haline gelir.[146]

İnsana, kişiliğini kazandıran en önemli unsur, iyi-kötü, güzel-çirkin gibi ikilemlerden kurtulmak için sarf ettiği gayret ve tercih ettiği yoldur. Kişilik doğuştan getirilen eğilimlerle beraber, bireyin sosyal hayata uyumuna yönelik kazanılmış niteliklerin tümüdür.[147]

Bir kişinin duygu ve düşüncelerini aktarırken kullandığı üslûp biçimi, onun kişilik ve karakteriyle yakından ilgilidir. Çünkü "Her kap kendi içindekini sızdırır." Övgü, güzel söz, yumuşak söz sevgi dolu bir kalbi yansıtırken, yergi, hakaret, alay ve aldatma ifadeleri nefret dolu bir kalbi yansıtmaktadır. Şâyib,[148] üslûp kelimesinin kişilikle neredeyse eş anlamlı olarak kullanılacak kadar özdeşleştiğini belirtir.[149] Fransız edebiyatçı Buffon'a nisbet edilen "Üslûb-ı beyân aynıyla insandır." sözü de bu görüşü doğrular niteliktedir.[150]

Kur'ân'da, insanların kişilik özellikleri ve bu özelliklerin tezâhürlerine dair birçok insan tipi nitelendirilir. Örneğin; darlıkta Allah'ı (c.c.) hatırlayıp ferahlıkta şımararak unutanlar,[151] inkârcıların korku,[152] inat[153] gibi ruh halleri,[154] ikiyüzlülerin davranışları,[155]

[144] Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Kişilik ve Din**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 42.
[145] Neda Armaner, **Din Psikolojisine Giriş**, MEB Yay, Ankara 1980, c. 1, s. 72.
[146] Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitâbevi, İstanbul 2004, s. 406.
[147] M. Doğan Karacoşkun, "İbnü'l-Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun, 7/2(2007), ss.71-108, s. 74.
[148] Arap edebiyâtının önemli eserlerinden "el-Üslûb" kitabının yazarı.
[149] Şâyib, **age**, s. 127.
[150] İsmail Durmuş, "Üslûp", **DİA**, İstanbul 2012, c. 42, s.387.
[151] Yûnus, 10/21; Hûd, 11/9-10.
[152] Enfâl, 8/6.

öfke ve pişmanlığın tezahürleri[156] insanın kişilik özelliklerinden bazılarıdır. Yine Kur'ân'a göre insan; zayıf,[157] hırslı,[158] istikrarsız,[159] unutkan,[160] değişken,[161] karamsar,[162] aceleci,[163] rahatına düşkün,[164] sabırsız,[165] nankör,[166] şımarık ve kibirli,[167] cimri[168] ve huysuz[169] bir tabiata sahiptir. Kur'an'a göre insan, sadece bu olumsuz ve zayıf vasıflardan ibaret değildir. İnsanın olumlu ve üstün yönleri de vardır. Nitekim Kur'an'a göre insan, dayanışmaya ve yardımlaşmaya açık bir kişiliğe de sahiptir.[170] Bu da insanın çok yönlü bir psikolojik varlık olduğunu gösterir.

1.3.1.2. Karakter

Bireyin, davranış, alışkanlık, değer ve düşünce, güç ve beceri açısından onu diğer insanlardan ayıran özelliklerinin tümüne "karakter" denilmektedir.[171] Kişinin benlik kavramındaki hedeflerini ve değerlerini içeren karakter, kişiyi kişi yapan boyuttur. Karakter kavramını, kişilik kavramından ayıran en önemli nokta, karakterin kişiliğin ahlâki yönünü ifade etmesidir. Kişilik; doğuştan gelen ve sonradan kazanılan özellikleri içerirken karakter; kalıtım, soy ve olgunlaşmanın bütününü içerir. [172]

Kişiye özgü davranışların tamamı olan karakter, aynı zamanda insanın bulunduğu toplumda geçerli olan ahlâk kurallarını ve değer yargılarını kullanma biçimi,[173] bu değer yargılarına uygun olarak gösterdiği ahlâki tavır ve üslûplarıdır.[174] Doğruluk, dürüstlük,

---

[153] En'am, 6/7; Hicr, 15/14-15.
[154] Müddessir, 74/49-51.
[155] Tevbe, 9/42.
[156] Zâriyat, 51/29; Zümer, 39/23.
[157] Nisâ, 4/28.
[158] Meâric, 70/19.
[159] Kâf, 50/5.
[160] Bakara, 2/286; Tâhâ, 20/115.
[161] Nûr, 24/47-50.
[162] Rum, 30/36; İsrâ, 17/83; Fussilet, 41/49.
[163] Enbiyâ, 21/37; İsrâ, 17/11.
[164] Tevbe, 9/86.
[165] Meâric, 70/19-21.
[166] Abese, 80/17; Âdiyât, 100/6-8; Fecr, 89/15-16.
[167] Beled, 90/5; Saffât, 37/35.
[168] İsrâ, 17/100; Teğâbün, 64/16-17.
[169] Nisâ, 4/128; Neml, 27/14.
[170] Âl-i İmran, 3/114; Enfâl, 8/72; Hucûrat, 49/13.
[171] Ahmet Cevizci, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 976.
[172] Bkz. A. Samet Köse, "Psychobiological Model of Temperament and Character, TCI. Yeni Symposium, Psikiyatri", **Nöroloji ve Davranış Bilimleri Dergisi**, 41/12(2003), s. 86-97.
[173] Köknel, **age**, s. 20.
[174] H. Mahmut Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İFAV, İstanbul 1994, s. 35.

adalet ve merhamet gibi dini ve ahlâkî bazı hassasiyetler, karakter özelliklerinin belirlenmesinde önemli yapı taşlarıdır.

Sözgelimi "iyi huylu olmak", "güzel ahlâklı olmak", "doğru sözlü olmak" karakterli insanı anlatırken, "kötü huylu", "bencil", "yalancı" sözcükleri kötü karakterli, yani karaktersiz insanı anlatmaktadır.[175] Dolayısıyla karakter, maddî veya mânevî olarak hayatın akışında ortaya çıkan ve içinde bulunulan psikolojik ve sosyolojik süreçlere göre yapılanma özelliği taşıyan, sosyal bir kavramdır.[176] İnsanların tutum ve davranışları, konuşma ve hitap şekilleri, kullanılan kelimelerin ahenkleri, ses tonları karakterle doğru orantılı olarak kişiden kişiye değişmektedir.[177]

1.3.1.3. Mizaç/Huy

Mizaç ya da huy, insanı başkalarından ayıran duyuş ve davranış tarzını[178] ve doğuştan getirdiği fizyolojik vasıflarla ilgili ruhî tutumlarını ifade eden bir kavramdır.[179]

Kur'an'da bu kavram "şâkile" kelimesiyle ifade edilmektedir: *"De ki: Her insan, kendi huy ve mizacına göre iş yapar. Kimin hidâyette olduğunu en iyi Rabbin bilir."*[180] Yaratılış, din, ahlâk, seciye, tabiat, âdet ve niyet gibi anlamlara gelen şâkile kelimesini müfessirler, insanın huyu, mizacı, tabiatı, hidâyet ve dalâlet durumu olarak tefsir eder.[181] İnsandan insana değişen bilinçsel, bedensel ve ruhsal özlerin karışımı olan mizaç, insanın tutum ve davranışlarını şekillendiren unsurlardan biridir. İnsanlar kendi his ve tutumlarına göre hareket eder, kendi mizaç ve huylarının yönelttiği yolda giderler.[182]

Mizacı ifade eden diğer bir kavram da huy kelimesidir. "*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*"[183] Âyetinde huy, ahlâkî karakter anlamı taşımaktadır. Ahlâki karakter ise

---

[175] Hayati Hökelekli, "Şahsiyet", **DİA**, İstanbul 2010, c. 38, s. 297.
[176] Alfred Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Çev. Kâmuran Şipal, Say Dağıtım, İstanbul 1994, s. 183; Yasin Pişgin, "Kur'an'da ve Sünnet'te Olumlu Şahsiyet Özellikleri", Ahmet Ögke (Ed.), **Elmalı'da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi**, *içinde*, Antalya 2013, ss.17-33, s. 17.
[177] Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilazîz el-Cürcânî, **el-Vasâta Beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihi**, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut ts., s. 32
[178] Köknel, **age**, s. 19.
[179] Âdem Çelik, **Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi**, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 17.
[180] İsrâ, 17/84.
[181] Musa Bilgiz, "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Âyet Ekseninde)", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum 25 (2006), ss. 126-142.
[182] Yazır, **age**, c. 5, s. 148.
[183] Kalem, 68/4.

övgüye değer tabiat, yüce bir hayra ulaştıracak huy, yeti ve maneviyat anlamındadır.[184] Huy, tutum ve davranışların kendisinden zorlanmadan çıktığı özsel bir melekedir. Bütün insanlarda aslî fıtrat aynıdır; ama huy çeşitlidir.[185] Doğruluk, dürüstlük, iffet, cesaret ve cömertlik gibi iyi huylar olmakla beraber, kin, düşmanlık, bencillik, ikiyüzlülük, nankörlük ve yalancılık gibi kötü huylar da olabilir. Benzer şekilde huy, insan tavır ve üslûplarının en bâriz etkenlerinden birisidir. İnsanların huy ve mizaç açısından farklı özelliklerde olmasıyla iyi veya kötü huylu insan tipleri ve buna bağlı olarak iyi ve kötü üslûp biçimleri ortaya çıkmaktadır.

Her türlü ortam ve durumda tutarlı olarak sergilenen duygusal ve fiziksel etkileşimlerde görülen bireysel farklılıklar olan mizaç, davranışın üslûpla ilgili bileşeni, davranışın içeriği ve isteklendirmede farklılaşması olarak tanımlanmıştır.[186] Bireyi, diğer insanlardan ayıran bilişsel, fiziksel ve psikolojik özelliklerin tamamı[187] olan mizâcın üslûba yansımasıyla birlikte, her insanın farklı bir üslûba sahip olduğu görülmektedir. Yumuşak, naif ve kibar üslûp, yumuşak tabiatın bir yansımasıyken sert, kaba ve karmaşık üslûplar sert mizaca sahip olanlarda daha çok görülür.

1.3.1.4. Fıtrat

Varlığın özünü, karakterini ve dış etkilere maruz kalmayan ilk yaratılış halini belirten fıtrat, insanın Yaratıcısını tanıma ve O'na inanma eğilimidir.[188] "*Sen, Allah'ı bir tanıyarak (hanif) yüzünü dine, Allah'ın yarattığı ilk yaratış fıtratına döndür."*[189] âyetinde ifade edildiği gibi Yüce Allah (c.c.), insan fıtratını yaratıcısını tanıyıp ona inanabilecek bir kabiliyette donatmıştır. Dolayısıyla fıtrat, her insan için geçerli ve ortak olan yaratılış özelliğidir.[190]

---

[184] Yazır, **age**, c. 8, s. 22.
[185] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Sad. İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, İstanbul 2011, c. 1, s. 282.
[186] A. Aslan Sayın, ''Duygudurum Bozuklukları İle Huy, Karakter ve Kişilik İlişkisi'', **Türk Psikiyatri Dergisi**, 16/4 (2005), s. 276-283.
[187] Şâyib, **age**, s. 126.
[188] Fahrettin Yıldız, **Kur'ân Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak**, İşaret Yayınları, İstanbul 2008, s. 191.
[189] Rum, 30/30; A'râf, 7/172, 173.
[190] Hayati Hökelekli, **age**, s. 124; Ayrıca bk. Hökelekli, "Fıtrat", **DİA**, c. 13, s. 47.

"Her çocuk, Allah'a inanıp kul olma fıtratı üzere doğar. Sonra onu, anası babası, Yahudi, Hristiyan ya da Mecûsi yapar."[191] Ebu Hureyre'den (r.a.) nakledilen bu rivâyet fıtratın, çevre, bilgi, eğitim ve ahlâk gibi birtakım dışsal uyarılardan da etkilenip yönlendirilebileceğine işaret eder. Nitekim irade sahibi bir varlık olarak yaratılan insan, fikirlerini, üslûplarını, tutumlarını ve davranışlarını iyi veya kötü yönde seçmeye ve seçtiği yolda gitmeye uygun fıtrattadır.[192] Bu seçimi yaparken insan, fıtratından, psikolojisinden, çevresinden, aldığı eğitimden ve ahlâkından da etkilenmektedir. Sonuçta seçilen bu yol, akıl ve kalp tarafından iyice kabullenildiğinde insanın değişmez bir tabiatı haline gelecektir.[193] Nitekim her insan aynı fıtratta yaratılsa da sonuçta eğitimi, çevresi ve diğer birikimleri nedeniyle farklı üslûplar sergileyecektir.

1.3.1.5. Ahlâk

Ahlâk, Arapça'da; 'hulk' kelimesinin çoğulu olup "seciye, tabiat, huy, mertlik, din" anlamlarının yanı sıra "şekillendirmek ve yaratmak" gibi anlamlara gelmektedir.[194] Bir varlığın maddi anlamda oluşup şekillenmesi için "*halk*", manevi anlamda şekillenmesi için "*hulk*" kelimeleri kullanılmaktadır. "Ahlâk" ve "hulk" kavramları, iyi ve kötü huyları, faziletli olan ve olmayan tüm davranışları ifade etmektedir.[195]

Bir toplumda yaşayan insanların davranış açısından uymak zorunda oldukları kuralların tümü olarak tanımlanan ahlâk, insanın içinde yaşadığı sosyal çevrenin değer yargılarına ve kurallarına uygun olan davranış kurallarının toplamıdır.[196] Ahlâk, bireyin tutum ve davranışlarını, düşünüp irdelemeye gerek kalmadan, kolaylıkla gerçekleştirmesini sağlayan durumdur.[197]

Kişiliğin bilinçli ve irâdî yanını oluşturan ahlâk, insanın tutum ve davranışları için dinî, aklî ve vicdanî olarak insan olmanın ölçüsüdür. Bu bakımdan ahlâk, akla ve duyguya

---

[191] Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani, **es-Sünen,** Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut ts., Sünnet, 17.
[192] Şems, 91/7-10; İnsân, 76/3; Beled, 90/10; bkz. Muhsin Demirci, **Kur'ân'ın Temel Konuları**, MÜİFAV Yay, İstanbul 2000, s. 132-134.
[193] Bkz. Mustafa Aydın, **İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenişi**, Pınar Yay., İstanbul 1991, s. 170.
[194] Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, **Lisânu'l-'Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut ts, c. 11, s. 374.
[195] Mustafa Çağrıcı, "Ahlâk", **DİA**, İstanbul 1989, c. 2, s. 10-14.
[196] Şükrü Haluk Akalın, **Türkçe Sözlük**, TDK, Ankara 2011, s. 54.
[197] İbn Miskeveyh, **Ahlâkı Olgunlaştırma**, Çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihad Tunç, KTBY, Ankara 1983, s. 36; Nasîruddin Tusî, **Ahlâk-ı Nâsırî**, Çev. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul 2007, s. 81.

dayalı, iyi-kötü ve doğru-yanlış hakkında öz iradesiyle karar vermeyi ve karara mutâbık davranmayı sağlayan insana özgü bilişsel bir eylemdir.[198]

Ahlâk ile karakter arasında sıkı bir denge vardır. Kur'an'da ahlâki davranıştaki bu nazik denge takva olarak nitelendirilir. İnsanın üslûp ve davranışlarındaki ahlâkî denge bozulursa, insanın şahsiyeti tehlikeye girer. Kur'an'a göre, Allah'ın (c.c.) koyduğu sınırlar, yani hadler aşılırsa bu denge hali ortadan kalkar.[199] Bu dengesizlikten tekrar denge haline geçebilmek ise tevbe etmekle sağlanır.[200]

1.3.1.6. Nefs

Nefs, "bir şeyin varlığı, hakikati, zâtı ve cevheri" anlamına gelir. Çoğulu "enfûs veya nüfûs" dur. Sözlükte "zât, insan, kişi, can, kan, ruh, beden, hayat, nefes, varlık, hevâ ve nefisten kaynaklanan suflî arzular, şehvet, bir şeyin kendisi, öz benlik, bir şeyin hakikati ve cevheri, şahsiyet, kavrayan ve bilen benlik şuuru" [201] gibi manâları kapsamaktadır.[202]

Kur'an'da çeşitli âyetlerde geçen nefs kelimesi; "*insanın iç dünyası ve kalbi*",[203] "*insanın ruhu, kişiliği, kendisi*",[204] "*hevâ*"[205] anlamlarında kullanılmıştır. Nefsin bir eylemini ifade eden hevâ, insanı her türlü isyana götüren zaaftır.[206]

İnsan üslûp ve davranışlarını harekete geçirmekte önemli bir etken olan nefs, insanın arzu ve isteklerini tetikleyerek bütün konuşma ve üslûplarını etkilemektedir.[207] Kur'ân'da da insanı, kötü tutum ve davranışları gerçekleştirmeye iten etkenin nefs olduğu vurgulanır. Örneğin Hz.Yâkub'un (a.s.) oğullarının yaptığı kötülüğe binâen, "*Nefsiniz sizi bu fenalığı*

---

[198] Gönül Karakavak Çırak, **Üniversite Öğrencilerinin Ahlâki Yargı Yetenekleri ve Ahlâki Yargı Yetenekleri ile Kendilerini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması,** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2006, s. 4.
[199] Bakara, 2/187.
[200] Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'ân**, Trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Y., Ankara 1996, s.74-78; Fazlurrahman, **İslam ve Çağdaşlık Fikrî Bir Geleneğin Değişimi**, Trc. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Y. Ankara 1996, s. 24; Adil Çiftçi, **Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 204-205.
[201] Süleyman Uludağ, "Nefs", **DİA**, İstanbul 2006, c. 32, s. 526-529.
[202] Sadık Kılıç, **Benliğin İnşası**, İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 110.
[203] Âl-i İmran, 3/154.
[204] Enbiyâ, 21/35.
[205] Yûsuf, 12/53; Âl-i İmrân, 3/14.
[206] Hayati Aydın, **Kur'ân'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle),** 7 bs., Fecr Yayınları,İstanbul ts., s.204.
[207]Halis Ayhan, **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yay., İstanbul 1997, s. 147

yapmaya itti."[208] demesi ve Yüce Allah'ın (c.c.), Kâbil'in Hâbil'i öldürmesiyle ilgili olarak, "*...Kardeşini öldürmek üzere nefsine tâbii oldu ve onu öldürdü.*"[209] buyurması, nefsin insanı etkileyici rolüne ve özellikle nefsin kötülüğü emredici özelliğine işaret etmektedir.

Bilim dilindeki "ego" denilen "ben"i[210] ifade eden nefs kavramı, insanın iyilik, itaat ve hidâyet gibi olumlu; kötülük, isyan ve dalâlet gibi olumsuz eğilimlerinin tümünü kapsamaktadır.[211]

1.3.1.7. Akıl

İnsanın bilme, düşünme, irdeleme, tedebbür etme, tutumlarını belirleme, denetleme ve yargılaması ya da iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayırmasıyla ilişkili kâbiliyetine akıl denir. Yaratılmışlar arasında sadece insana özgü bir özellik olan akıl, kişiliğin oluşmasında son derece etkili bir unsurdur.[212] İnsandaki anlama gücü olan akıl, insana iyi ve kötü olanı bilme, iyi ve kötü olanı birbirinden ayırabilme yeteneğini verir. İnsanın diğer varlıklara karşı üstünlüğü de akıl sayesindedir. Kişi, olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri yapabilir, duyu organlarıyla edindiği verilerden bilgi ve hükümlere ulaşabilir.[213] Bununla birlikte akıl ancak işlevsellik kazanırsa bilgi üretebilir.[214]

Akl masdarı, gerek teorik, gerekse pratik konular üzerinde düşünmek ve akletmek anlamlarına gelir. Dolayısıyla akıllı kişi, düşüncesinde tutarlı, tutum ve davranışlarında da kontrollü olabilen kimsedir. Akılla kavranan şeye ise mâ'kûl denir. Terim olarak akıl ile kalp kavramları neredeyse aynı anlamdadır. Bir temyiz gücü olarak akıl, insanı diğer canlılardan üstün kılan bir niteliktir.[215]

İnsanın fikir ve düşüncelerinin çıkış yeri olan akıl, Allah'ın (c.c.) insanın varlığına yerleştirdiği hayır ve şerrin, hak ve batılın arasını ayıran bir kılavuzdur. Vücudun

---

[208] Yûsuf, 12/18.
[209] Mâide, 5/30.
[210] Aydın, **age**, s.143.
[211] Âsım Yapıcı, **İslâm'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yay., İstanbul ts., s. 32; bkz. Şems 91/7-9.
[212] Ali Bulaç, "Akıl", **SBA**, Risale Yay., İstanbul 1990, c. 1, s. 20.
[213] Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah, Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçay Yayınları, Ankara 1993, c. 21, s. 13.
[214] Hanifi Özcan, **Mâturîdî'de Bilgi Problemi**, MÜİFV Yay., İstanbul 1993, s.70-72.
[215] İlhan Kutluer, "Düşünme", **DİA**, İstanbul 1994, c. 10, s. 53.

hareketlerini yönlendiren akıl, aynı zamanda insanın söz ve davranışlarındaki üslûbunu belirlemede çok önemli bir rol oynar.

Kur'an, akıl kavramından isim olarak doğrudan bahsetmese de fiil olarak akletmek, düşünmek, hatırlamak, ibret almak gibi aklın işlevlerine sıklıkla yer verir.[216]

İnsan, akletme melekesi sayesinde, içgüdülerini ve duyularını yönetme, onları değiştirebilme ve yenilikler yaratabilme özelliği taşır.[217]

Bilmede, düşünmede, eleştiri ve fikir geliştirmede, seçim yapmada, tutum ve davranışları olumlu ve olumsuz diye ayrıma tabi tutmada, insanın kendisine ve dış dünyaya anlam vermesinde akıl etken rol oynar; akıl doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırma gücüdür. Dolayısıyla akıl nimeti, davranışlarımızın ve sorumluluk duygumuzun da ana kaynağıdır.

1.3.1.8. Kalp

Sözlükte bir şeyi değiştirmek, ters döndürmek, başka bir şeye döndürmek, anlamlarına gelen kalbin çoğulu kulüp'tür.[218] İnsanın manevi-ruhsal yönü sürekli değişkenlik gösterdiği için ona "değiştirmek, ters döndürmek" anlamına gelen "kalp" denmiştir.[219]

Kur'an'a göre kalp, insanın akletme, anlama ve kavrama, özellikle varlık ve olayların hakikatini bilme melekesidir.[220] Sevgi, hoşgörü, korku, nefret ve kin gibi duyguların hissedildiği, bütün şuur, vicdan, duygu, sezgi ve düşüncelerin ana kaynağı kalptir. İnsanın düşüncelerinin fiiliyata dökülmesini sağlayan hareket noktası olan kalbe, manevi dünyamızın merkezi durumundaki nefs-i nâtıka[221] veya insan ruhu da denir.[222]

Akıl ve duygu mekanizmalarının merkezinde olan kalp, düşünme ve duyuş işlemlerini yerine getirme görevi ile hem akla hem de imana kaynaklık etmektedir.[223] Dolayısıyla insanı diğer varlık türlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri kalptir ve İslâm âlimleri

[216] Bakara, 2/164, 242, 266; Âl-i İmran, 3/191; En'âm, 6/6; Nahl,16/10-13, Rûm, 30/8; Sâd, 38/29; Zümer, 39/18, 27-28; Şuârâ, 26/28.
[217] Düzgün, **agm**, s. 11,12.
[218] Süleyman Uludağ, "Kalb", **DİA**, İstanbul 2001, c.24, s. 229.
[219] Âdem Ergül, **Kur'an ve Sünnet Işığında Kalbî Hayat**, İstanbul 2000, s. 96.
[220] Hac, 22/46, 97; A'râf, 7/179; Kâf, 50/37.
[221] Osman Kara, **Kur'ân'da İnsan Davranışları**, Ark Yayınları, 1 baskı, İstanbul 2017, s. 61.
[222] Yazır, "**age**", c.1, s.240.
[223] Emine Öğük, "İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp ve Beden", **Kelam Araştırmaları**, 12/1(2014), s. 178.

de bundan dolayı, mü'min olmanın şartının "kalbin tasdiki" olduğu üzerinde önemle durmuşlardır.

İnsan ruhunun fonksiyonlarından olan duygu, düşünce ve iradenin kaynağı kalptir. Akıl melekesiyle birlikte işleyen kalp, nefsî ve şeytanî etkenlerden de geçerek birtakım tutum ve davranışlarda bulunur. Söz konusu etki kaynakları kalbin onayından geçerek birtakım duygu, düşünce ve kararların oluşmasını sağlar.[224] Bundan dolayı kalp, insanın sorumluluğunun da kaynağıdır.[225]

Kur'an'da kalp, imanın,[226] şüphenin,[227] inkârın,[228] düşüncenin,[229] ruhun sükûnetinin,[230] peygamberî ilhamın,[231] cehâletin,[232] mânevî körlüğün,[233] korkunun,[234] gafletin,[235] ikiyüzlülüğün[236] ve birtakım faziletlerin mekânı olarak nitelendirilir.[237]

Kur'an, insan kalbinin asıl fonksiyonlarının iman,[238] birleşme,[239] selâmet,[240] sükûnet,[241] doyum,[242] huşû,[243] Allah'a (c.c.) yönelme,[244] hidâyet,[245] yumuşaklık,[246] ürperme,[247] akletme[248] gibi iyilikler olması gerektiği mesajını vermektedir.

Kalp, akıl ve nefs birbirleriyle birleşip kaynaşınca, insan davranışlarında bir denge, tutarlılık ve bütünlük ortaya çıkmaktadır.[249] İlahî fıtrat kanunu, akıl, kalp ve nefsin birliğiyle bütünleşen bir insan şahsiyeti amaçlamaktadır.[250]

---

[224] Hökelekli, **age**, s. 29.
[225] İsrâ, 17/36; Ahzâb, 33/5.
[226] Nahl, 16/108.
[227] Tevbe, 9/64.
[228] Nahl, 16/22.
[229] Hac, 22/46; A'râf, 7/179; Celal Kırca, **Kur'an ve İnsan**, Marifet Y. İstanbul 1996, s. 312.
[230] Ra'd, 13/28; Bakara, 2/260.
[231] Şuarâ, 26/193-194.
[232] Mü'minûn, 23/63.
[233] Hac, 22/46; A'râf, 7/179.
[234] Enfâl, 8/12; Âl-i İmrân, 3/151.
[235] Kehf, 18/28.
[236] Tevbe, 9/77.
[237] Kılıç, **age**, s. 201.
[238] Hucurât, 49/7, 14; Enfâl, 8/2.
[239] Tevbe, 9/60; Âl-i İmrân, 3/103; Enfâl, 8/63.
[240] Şuârâ, 26/88-89.
[241] Fetih, 48/4, 18, 26.
[242] Nahl, 16/106; Mâide, 5/112-113; Bakara, 2/260; Ra'd, 13/28; Enfâl, 8/9-10.
[243] İsrâ, 17/109; Hadîd, 57/16.
[244] Kâf, 50/33; Rûm, 30/31; Sâd, 38/24; İsfahânî, **age**, s. 867.
[245] Teğâbûn, 64/11.
[246] Zümer, 39/23; Âl-i İmrân, 3/159.
[247] Mü'minûn, 23/60-61; Enfâl, 8/2.
[248] A'râf, 7/179; Hac, 22/46.
[249] Bayraktar Bayraklı, **Kur'ân'da Değişim**, **Gelişim ve Kalite Kavramları**, MÜİFAVY, İstanbul 1999. s. 57.
[250] Bayraklı, **age**, s.185; Bkz. Nisâ, 4/119.

Kalp, insanın iç dünyasıyla bütünleşince, düşünme, tefekkür, aklı ve hafızayı kullanma gibi faaliyetlerin manevi merkezi haline gelir. Akıl dimağdadır, ama etki alanı kalptir.[251] Bu sebeple tıpkı akıl gibi kalp de insanın, üslûbunu belirlemesinde önemli bir itici unsurdur.

1.3.2. İnsanın İnancı ve Dünya Görüşünden Kaynaklanan Etkenler

Üslûp sahibinin inancı ve dünya görüşü üslûba etki eden önemli bir faktördür. Nitekim insanın inancı ve dünya görüşü, kullandığı ifadelere, kelimeleri seçişine, ses tonuna, beden diline, duruşuna ve hatta giyim kuşamına yansıyacaktır. Sözgelimi insan, inandığı değerleri ifade ederken farklı, inanç sınırlarına girmeyen konuların izahında ise daha farklı bir üslûp tercih edebilmektedir.[252]

İnsanların olumlu veya olumsuz üslûplarının temelinde, onların psikolojik yapıları vardır. İnsanlar sıradan içgüdülerle değil, belirli inanç, değer ve düşünce ölçütleri çerçevesinde bir tavır ortaya koyarlar. İnsanların farklı tutum ve davranışlarda olmalarının nedenlerinden biri de dünya görüşlerinin farklı olmasıdır. Sözgelimi âhiretin varlığına inanmayıp ölümü bir son olarak kabul edenlerle; dünya hayatını, ebedî hayata geçiş için bir köprü ve imtihan sahası, ölümü ise ebedî hayatın başlangıcı olarak görenlerin tutum ve davranışları elbette farklı olacaktır.[253] Örneğin şirk inancına sahipken Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı aşırı kin ve düşmanlık besleyen Hz. Ömer'in (r.a.) bu tutumu, imana eriştikten sonra sarsılmaz bir sevgi ve sadâkate dönüşmüştür.[254]

1.3.2.1. Mü'min

İman kelimesi, "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki emn (emân) kökünden türemiştir. Lügatte iman "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak, boyun eğmek" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise iman, peygamberlerin Allah'tan (c.c.) alıp tebliğ ettikleri konuları tasdik etmek ve onlara inanmak demektir. Bu inancı taşıyan

[251] Şerafeddin Gölcük, **Kur'ân ve İnsan**, Esra Y. İstanbul 1996, s. 39-40.
[252] Celalettin Divlekci, **Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur'ân'ın Üslûp Analizi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s.82.
[253] Ahmed Kalkan, **Nifak ve Münâfık**, İstanbul Matbacılık, İstanbul 2012, s. 22.
[254] Bedri Katipoğlu, "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5/23 (2012), ss.341-348, s. 342, 343.

kişiye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir.[255]

Mü'min, Hz. Peygamber'in (s.av.) getirdiklerini kalben tasdik etmenin yanında bunlara teslim olduğunu söz ve davranışlarıyla da gösteren kişidir. Bu anlamda mü'min, müslimdir. Allah'ın (c.c.) emirlerini uygulayıp yasaklarından sakınarak kâmil bir imana sahip olan mü'min, birey ve sosyal hayatı birleştirici olan sevgi, güzel ahlâk, doğruluk, kardeşlik ve barış gibi birey ve toplumu birleştirici sâlih ameller işleyerek bütün varlığı ile Allah'a (c.c.) kul olmanın bilinci içinde olan kimsedir.[256]

Kur'an'da, insanın sıfatı olan mü'min kavramı; Allah'ın (c.c.) varlığına, birliğine ve Allah'ın (c.c.) inanılmasını emrettiği diğer esaslara inanıp itaat etmeyi ifade eder. Mü'min, hem Allah'a (c.c.) karşı sarsılmaz bir güven duyan, hem de kendisi başkasına güven veren kimsedir.[257]

Kur'an'a göre mü'min, Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine inanan,[258] Allah'ı (c.c.) seven,[259] şükreden,[260] ihlâslı,[261] takvalı,[262] Allah'ı (c.c.) zikreden,[263] emânete riâyet eden,[264] adâletli,[265] sabırlı,[266] hoşgörülü,[267] mütevâzi ve ağırbaşlı,[268] sözlerini yerine getiren,[269] güzel sözlü,[270] yardımsever,[271] iyiliği emreden, kötülükten men eden,[272] iffetli,[273] mütevekkil,[274] arabulucu[275] ve cömert[276] kimsedir. Mü'minlerin bu vasıfları onların üslûplarını da etkiler. Karakterlerindeki tevâzu, itidal, müsâmaha, sabır, kemâlât ve

[255] Mustafa Sinanoğlu, "İman", **DİA**, İstanbul 2000, c.22, s. 212-214.
[256] İbrahim Kâfi Dönmez, **İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İstanbul 2006, c. 3, s. 1459; Osman Oral, "İmanın Sosyal Hayatta Tezâhürleri-Doğruluk, Güzel Ahlâk, Sevgi ve Kardeşlik", **Bilimname Düşünce Platformu**, 27/2 (2014), ss.159-175, s.159.
[257] İsmail Karaman, "Mü'min", **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DiB Yay., Ankara 2006, s. 478.
[258] Nisâ, 4/175.
[259] Bakara, 2/165.
[260] Secde, 32/15-16.
[261] Leyl, 92/19-20.
[262] A'lâ, 87/10; Mâide, 5/35.
[263] Kehf, 18/24.
[264] Mü'minûn, 23/8; Me'âric, 70/32-33.
[265] Mâide, 5/8.
[266] Kasas, 28/54.
[267] Âl-i imrân, 3/134.
[268] Furkân, 25/63.
[269] Mü'minûn, 23/8.
[270] İsrâ, 17/53.
[271] Enfâl, 8/72.
[272] Tevbe, 9/71; Âl-i imrân, 3/104, 110; Hac, 22/41.
[273] Bakara, 2/273; Nisâ, 4/6; Nûr, 24/30; Me'âric, 70/29.
[274] Yûnus, 10/84; Âl-i imrân, 3/122.
[275] Hucurât, 49/10; Nisâ, 4/114.
[276] Bakara, 2/262.

sükûnetin bir yansıması olarak mü'minler açık, anlaşılır, akıcı, yumuşak, ılımlı ve nazik bir üslûp benimserler.

1.3.2.2. Kâfir

Sözlükte "nankörlük etmek, gizlemek, örtmek"[277] gibi anlamlara gelen küfr kavramı, terim olarak genellikle, peygamberlerin tebliğlerini tasdik etmemek, Allah'tan gelen mesajları kabul etmemek demektir.[278] Küfür sahibine, fıtrattan gelen inanma yeteneğini köreltip örttüğünden dolayı kâfir denir. Küfrü karşılayan bir başka kelime ise bilmemek ve yadırgamak mânasındaki nükr kökünden türeyen inkâr kavramıdır. İnkâr; reddetmek, kabul etmemek, hoş görmemek anlamlarına gelirken inkâr vasfını taşıyan kişi ise münkir olarak ifade edilir.[279] Benzer bir kavram olan şirk ise Allah'ın (c.c.) zâtî sıfatlarını Allah'tan (c.c.) başka varlıklara da hamlederek onları ilâhlaştırma inancını ifade eder. Türkçe'de ortak koşmak olarak da ifade edilen bu kavramın taraftarlarına müşrik denir.[280] Kur'an'da müşrikler, kâfir olarak da nitelendirilir. Nitekim Mekke müşriklerine hitap eden Kâfirûn sûresi, bunun en bilinen örneklerinden biridir.

Allah (c.c.) nazarında, bir kimsenin kâfir olarak nitelendirilmesi için iman esaslarının açık ve kesin bir şekilde kendisine ulaşıp onları ikna olacak şekilde algıladıktan sonra reddetmesi gerekmektedir. Ayrıca kişinin inanç esaslarını inkâr etmesi inat, tekebbür[281] veya mal mülk hırsından[282] ya da kınanmaktan korkmaktan kaynaklanıyor olmalıdır.[283]

Kur'an, bütün iyiliklerin özünde imanı, bütün kötülüklerin özünde ise küfrü görmektedir. Bu nedenle kötü davranışlar, Kur'an'da daima küfredenlere nispet edilmektedir.[284]

Kâfirlerin inkârları ve bilgisizlikleri sebebiyle fıtratlarını bozup ölüden farksız hale geldikleri Kur'an'da şöyle ifade buluyor: "*Sen Allah yolundaki çağrını o (yaşayan) ölülere asla işittiremezsin. Sana arkalarını dönerek giden kulakları duymazlara da bu çağrıyı işittiremezsin. Yine sen hakikate karşı körleşmiş kimseleri de küfürlerinden vazgeçirip*

[277] Râgıp El İsfehânî, **Müfredât fî Gâribi'l- Kur'ân**, Kahraman Yay. İstanbul 1986, s. 451.
[278] Hüseyin K. Ece, **İslâm'ın Temel Kavramları**, Beyan Yay. İstanbul 2006, s. 319.
[279] Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", **DİA,** Ankara 2002, c. 26, s.533.
[280] Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", **DİA**, İstanbul 2010, c. 39, s. 193.
[281] Yâsîn, 36/8-9.
[282] Kehf, 18/57.
[283] Şimşek, **age**, s. 40.
[284] Leyl, 92/8; İbrahim, 14/3; Kehf, 18/32-36.

hidâyete eriştiremezsin."[285] Kâfirlerin karakterlerine ve kalplerine yerleşmiş olan istikbâr, kin ve haset gibi nitelikler, başkalarına karşı haddi aşacak tarzda, kaba, katı, öfkeli, çığırtkan ve alaycı bir üslûp kullanmalarına neden olur.

1.3.2.3. Münâfık

"Nifak" kavramı sözlükte, yalan, riya, ikiyüzlülük, aldatma, söz-eylem uyumsuzluğu, kalptekini gizlemek, dedikodu yapmak gibi anlamlara gelir. Nifak hareketi yapan kimseye ise münâfık denir. Münâfık kavramı, sahtekâr, riyakâr, kalbi hastalıklı, şüpheci ve vesveseli, özü sözüne uymayan kişiler için kullanılır.[286]

Terim anlamıyla nifak, "küfrü gizleyerek imanı açıklamak",[287] "gizlenilenin zıddını göstermek", "İslâm'a bir yönden girip diğer yönden çıkmak",[288] ve "özün söze uymaması" gibi manâlara gelmektedir. Terim manâsıyla münâfık ise İslâm'a girdiğini söyleyerek dıştan Müslüman gözüken,[289] inançsızlığını gizleyerek kendini mü'min gösteren,[290] inkârı ve inançsızlığı içinde besleyen kimse demektir. Yalancılık,[291] ikiyüzlülük,[292] kötü niyetli olmak,[293] korkaklık,[294] cimrilik,[295] fitnecilik,[296] haset,[297] kibir,[298] kalpleri hastalıklı olmak[299] münâfıkların karakteristik özelliklerinden bazılarıdır. Bu olumsuz vasıflar, onların üslûplarına da etki eder. Hastalıklı karakterlerini gizlemeye çalışan münâfıklar, dilbaz, ikiyüzlü, yalancı, mübalağalı, süslü ve aldatıcı bir üslûp benimserler.

Münâfıkların kötü mizaçları ve huyları kendilerinde kök salmıştır. Nitekim Kur'an'da, dünya hayatlarında uyarılardan ders almayan münâfıkların, kıyamette kendilerini

---

[285] Rûm, 30/52-53.
[286] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl İbn Sîde, "b.y.y.", **el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam fi'l-Luğa,** 1959, s. 275, 276; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcanî, **Kitâbu't-Ta'rifat**, Daru'n-Nefâis, Beyrut 2007, s. 245-246; Hülya Alper, "Münâfık", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2006, c. 31, s. 568.
[287] Ebu'l- Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, **Tâcü'l- Arûs min Cevâhiri'l -Kâmus**, Thk. Ali eş-Şîrî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. 7, s. 79.
[288]İbn Manzûr, **age,** c. 10, s. 359.
[289]Zebîdî, **age,** c. 13, s. 463.
[290]Hülya Alper, "Münâfık", **DİA**, c. 31, s. 565.
[291] Tevbe, 9/74.
[292] Bakara, 2/14-16.
[293] Tevbe, 9/107-108.
[294] Münâfikûn, 63/4.
[295] Tevbe, 9/75-76-77.
[296] Tevbe, 9/47-48.
[297] Âl-i İmran, 3/120.
[298] Münâfikûn, 63/8.
[299] Nûr, 24/48-50.

kurtaracaklarını sanarak Allah'a (c.c.) karşı bile yemin ederek yalanlarını sürdürmeye devam edecekleri vurgulanmaktadır.[300]

1.3.2.4. Ehl-i Kitap

Ehl-i Kitap, ilâhî bir kitaba inananlar anlamına gelir. Bu kavram, Müslümanlar hariç, bir kutsal kitaba iman eden kişileri ifade etmek için kullanılır. Zira bu terkip, Kur'an dışındaki diğer kutsal kitaplarda yer almaz. Bu tabir, Kur'ân'da, Mekke Dönemi'nin sonları ve çoğunlukla Medenî âyetlerde olmak üzere otuz bir defa geçmektedir.[301]

Kur'an, Ehl-i Kitap terkibiyle Yahudi ve Hristiyanları muhatap almaktadır.[302] Yahudi ve Hristiyanların inançlarındaki birtakım yanlışlıklar ve eksikliklere rağmen, temelde Allah (c.c.) inançları bulunması, bazı peygamber ve kutsal kitaplara inanmaları ve Kur'an'ın indiği dönemdeki insanların da onları tanıması, Kur'an'ın onlara yönelik hitaplarının başlıca sebeplerindendir.

Zira Kur'an'ın indirildiği dönemde, özellikle Yahudiler, çok az olsa da Hristiyanlar Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. Ehl-i Kitap'a önemle yer veren Kur'an, diğer gayr-i müslimlere göre, onların üstünlük ve farklılıklarını belirtmekte, temel iman esaslarındaki ve Müslümanlarla olan ilişkilerindeki eksiklik ve yanlışlıklarını vurgulamakla birlikte, özellikle Hristiyanlarla olumlu ilişkiler kurulmasını önermektedir. Ehl-i Kitap ile ilgili âyetlerde, onların çoğunun, Allah'ın (c.c.) âyetlerini inkâr eden kâfirler[303] olduğu belirtilmekle birlikte, övgüyü hak eden bir kesimininde olduğu,[304] hak ile batılı karıştırdıkları,[305] emânete ihanet ettikleri,[306] kutsal kitaplardaki kelimelerin yerlerini değiştirip tahrif ettikleri,[307] peygamberlerini öldürdükleri,[308] hasetlikleri sebebiyle iman etmedikleri,[309] Müslümanları eski müşrik inançlarına geri döndürmek istedikleri,[310] kutsal

[300] Abdulkerîm Bingöl, "Kur'ân'da Münâfıkların Tenkidi", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4/1 (2016), s.164; Mücâdele, 58/18.
[301] Remzi Kaya, "Ehl-i Kitâp", **DİA**, İstanbul 1994, c. 10, s. 516-519.
[302] Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, **Ahkâmu Ehl-i'z-Zimme**, Ramâdâ li'n-Neşr, 1997, c. 2, s. 813.
[303] Âl-i İmrân, 3/70, 98.
[304] Bakara, 2/105; Beyyine, 98/6.
[305] Âl-i İmrân, 3/71.
[306] Âl-i İmrân, 3/75.
[307] Âl-i İmrân, 3/78.
[308] Âl-i İmrân, 3/112; Nisâ, 4/155.
[309] Bakara, 2/109.
[310] Âl-i İmrân, 3/67, 72, 99.

kitaplarındaki hükümleri gereği gibi uygulamadıkları[311] belirtilmektedir. Kur'ân, Ehl-i Kitap'ı, tek olan Allah'a (c.c) kulluğa ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya çağırmakta,[312] onlarla mücadelede ise itidalli bir yol tavsiye etmektedir.[313]

1.3.3. Yaşanılan Ortam ve Zamandan Kaynaklanan Etkenler

Üslûp, ferdî olmasının yanı sıra aynı zamanda sosyal bir unsurdur. Bu açıdan üslûp sahibinin yetiştiği ortam ve zaman, ailesi, arkadaşları, sosyal konumu, eğitimi ve mesleği üslûbuna da etki eder.[314]

Sosyal bir varlık olan insanların, yetiştikleri ortam ve çevresel faktörlerin etkisi, onların hakikati kavrayışlarını, hayatlarındaki meşguliyetlerini, sosyal hayatlarında üstlendikleri rolleri ve kendilerini tanıma noktasındaki ilgilerini önemli ölçüde belirler.[315] Nasıl büyük ve kalabalık bir şehirde yaşayan kimse ile küçük bir kasabada yetişen kimsenin yaşantılarında ve hayata bakışlarında farklılık görülüyorsa çevre faktörünün yaşantıları üzerindeki etkisi, bu kişilerin dünya görüşüne, dolayısıyla üslûplarına da yansıyacaktır.[316]

İnsanların yaşadıkları çağ da üslûbu üzerinde etkilidir. Nitekim her devrin siyasi, sosyal ve kültürel şartları farklıdır ve bu farklılıklar bireylerin yaşam şekillerini, hayata bakışlarını ve üslûplarını da etkiler. Üslûp; bireylerin karakter farklılıklarıyla birlikte, yaşadıkları asrın tabiatından da kaynaklanır. Bu anlamda üslûp üzerinde, üslûp sahibinin mizacı kadar dönemin karakteristik özellikleri de etkili bir unsurdur.[317] Yaşam biçimlerini, hareket ve düşünceleri değiştirecek kadar etkili olan çağın, üslûbu ve iletişim biçimlerini etkilemesi de kaçınılmazdır. Sözgelimi çölde yaşayan bedevîlerle şehirlerde yaşayan medenîlerin çevre ve yaşayış şartları, kültürleri ve eğitimleri farklı olduğu gibi üslûpları da farklıdır. Aynı şekilde Kur'an'ın Mekke Dönemi'nde, topluma yönelttiği üslûp ve hitabı farklı, Medine Dönemi'nde daha farklıdır. Özellikle Kur'an'ın nüzûl sürecinde, Mekke Dönemi'nde ön planda olan şiir ve belağat, Kur'an üslûbuna ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ metoduna da yansımıştır.

---

[311] Mâide 5/68.
[312] Âl-i İmrân, 3/64.
[313] Ankebût, 29/46.
[314] Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, c. 1, s.124.
[315] Kemal Karpat, **Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Çev. Onur Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 166.
[316] Çoban, **age,** s. 22, 23.
[317] Mustafa Sâdık er-Râfiî, **İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye**, el-Muktataf, Kahire 1928, s.140.

1.3.4. Alıcı/Muhatâptan Kaynaklanan Etkenler

Kaynaktan ulaşan mesajları, birtakım psikolojik ve sosyal süreçlerden alarak yorumlayan ve bunlara sözlü veya sözsüz tepkilerde bulunan kişi ya da kişilere, hedef veya alıcı denir.[318] Bu kavramı ifade eden benzer bir kavram da kendisiyle konuşulan kimse anlamındaki muhâtaptır.[319]

İletişimde dinleyici olmaksızın iletişimin varlığından bahsedilemez. Kaynağın söylediği her şey dinleyicilerin referans çerçevesinden, onun eğitimi, tecrübesi, hedefleri, değerleri ve tutumlarından geçer. Farklı referanslara sahip olan kaynak ve alıcılar için mesajın anlamı aynı olmaz. Konuşmacının tecrübeleri kadar dinleyicilerin tecrübesi de mesajın alınma şeklini etkiler. İletişimden istenen faydanın sağlanması için konuşanın muhâtap odaklı olması gerekir.[320]

Üslûp, muhâtabın şahsiyet ve durumuna göre de şekillenir. Mesela muhâtabın; eğitimli ya da eğitimsiz; amir ya da memur olması konuşmanın tarz ve üslûbunu değiştirir. Konuşmacı sadece aktarmak değil, anlaşılmak ve muhatâp üzerinde etki bırakmak istiyorsa alıcılarını iyi tanımak zorundadır. Muhâtabın yaşı, eğitim ve kültür seviyesi, inancı ve dünya görüşü, mesajdan beklentisi gibi faktörler, üslûbun yönünü belirlemede etkili olmalıdır. Bu bakımdan üslûp sahibinin mesajının, muhatâpları üzerinde etkili olabilmesi için üslûbun dinleyici kitlesinin durumuna uygun olması gerekmektedir. Nitekim Kur'an üslûbunun inkârcılara karşı daha sert ve katı olduğu görülürken, inananlara karşı son derece naif ve yumuşak olması dikkat çeker.

1.3.4.1. Muhâtabın Eğitimi ve Algı Seviyesi

Üslûbu belirlemede önemli rol oynayan diğer bir unsur da muhâtabın eğitimi ve algı seviyesidir. Mesajın anlaşılabilmesi için üslûbun muhâtabın seviyesine göre belirlenmesi gerekmektedir. Muhâtabın seviyesinden daha ağır bir üslûp kullanıldığında iletilmesi istenilen mesajın gerektiği gibi anlaşılamama ihtimali vardır. Yine muhâtabın seviyesinden daha basit bir üslûp ise sıkıcı ve etkisiz olacaktır. Muhâtabın seviyesine göre konuşmanın

[318] Zıllıoğlu, **age**, s. 93; Suat Cebeci, **Dini İletişim**, İz Yay., İstanbul 2003, s. 243.
[319] www.tdk.gov.tr
[320] Cebeci, **age**, s. 243.

ilk şartı onun diliyle konuşmaktır. Nitekim bütün peygamberler, kendi kavimlerine onların diliyle hitapta bulunmuştur:

"(Allah'ın emirlerini) onlara apaçık bildirsinler diye bütün peygamberleri sadece kendi kavimlerinin diliyle gönderdik."[321] Aynı şekilde ilahi Kitaplar da muhatâplarının diliyle nâzil olmuştur;*"Eğer biz Kur'an'ı, yabancı dilde indirseydik, diyeceklerdi ki: Âyetleri ayrıntılı şekilde açıklanması gerekmez miydi? Arap'a yabancı dilde kitap gönderilir mi?"*[322] Bu âyetlerde muhatâplara, onların dilinden başka bir dilde kitap indirmenin hikmete aykırı olduğunu vurgulamaktadır. Zira dil, anlaşmanın temel şartıdır. Bununla birlikte ortak dil anlaşmak için tek başına yeterli değildir.

Muhâtabın seviyesine göre hitap edebilmenin ikinci önemli şartı da muhâtabı tanımaktır. İnsanlar içinde kısa ve öz konuşma ile mesajı alanlar olduğu gibi, bu tür konuşmalarla yetinemeyenler de vardır. Muhâtabın durumuna göre bazen uzun, bazen kısa, bazen basit, bazen de edebî bir ifade tarzı seçmek ve gerektiğinde tekrarlar yapmak, maksadın muhatâp tarafından iyice anlaşılmasını sağlar.[323] Bu açıdan, iletişim sırasında kullanılacak dil ve edinilecek üslûp, insanların seviyesine ve muhâtabın durumuna göre belirlenmelidir. Bu bağlamda, üslûbu, muhâtabın eğitim ve algı seviyesine uygun olarak belirlemek, mesajın etkili olup amacına ulaşabilmesi açısından önem arz etmektedir. Aynı şekilde muhâtabın yaşı da üslûbun belirlenmesinde etkilidir. Nitekim yetişkin biriyle konuşurken kurulan cümlelerle bir çocuğa hitap ederken kurulan cümleler birbirinden farklıdır.

Kur'an, hayata bakışları da bilgi ve kültür seviyeleri de farklı olan her seviyeden insana hitap eden bir kitaptır. Örneğin kendine hâs üslûbu ile bir köle olan Bilâl-i Habeşi'yi (r.a.) etkileyen Kur'an, Amr b. Âs (r.a.) gibi bir diplomatı da etkisi altına almıştır; yine bir çocuk olan Hz. Ali'yi (r.a.) imana ulaştırdığı gibi zengin bir kadın olan Hz. Hatice'yi de (r. anha) imana ulaştırmıştır.[324] Böylece Kur'ân, hitap ettiği toplum ve çevrenin karakteristik özelliklerine uygun bir üslûp tarzı ortaya koymuştur. Kur'ân'ın birçok yerinde tekrarlanan, "*Biz onu apaçık bir Arapça ile indirdik*" ve "*Biz onu (Kur'ân'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik.*"[325] âyetleri ile işaret edilen, vahye muhatâp olan o günün Arap toplumlarının dil birikimi, yalnızca bir dil unsuru değil, aynı zamanda kültür, akıl ve düşünce gibi unsurlardan etkilenen örüntülerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, ilahî vahyin hitap ettiği

[321] İbrahim, 14/4.
[322] Fussilet, 41/44.
[323] Ahmet Lütfi Kazancı, "Hz. Muhammed'in Tebliğinin Kalıcı Olması", **UÜİFD**, 2/2 (1987), s. 134-135.
[324] Muhammed Emin Yıldırım**, Vahyi Hayata Taşımak,** Kalem Yay., İstanbul 2005, s. 225.
[325] Ra'd, 13/37.

muhatâpların değişmesiyle muhtevâ değişmiş, muhtevânın değişmesiyle de kullanılan dil ve üslûp değişmiştir. Böylece Mekkî ve Medenî üslûp biçimleri ortaya çıkmıştır. Yüce Allah'ın (c.c.), insanlara hitap ederken durum ve konumlarına göre kullandığı üslûp biçimleri, insanların birbirlerine karşı kullandıkları üslûp biçimlerine temel teşkil etmektedir. Nitekim *"(Bu), bilen bir toplum için, âyetleri açıklanmış Arapça okunan bir kitaptır.",*[326] *"Düşünesiniz diye gerçekten, size âyetleri açıkladık."*[327] âyetleri muhâtabın seviyesine uygun bir üslûpla konuşmanın ilâhi bir ahlâk olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, Kur'an'ın Mekke ehline hitap eden âyetleri, kısa, beliğ ve vecizdir. Çünkü o dönemin muhatâpları fesâhat sahibiydi. Örneğin, Kur'an'da atalarının dinine taassupla bağlı, kibirli ve inatçı müşriklere itiraz ve uyarı olarak sıkça tekrarlanan "Kella / hayır, asla!" lafzı yalnız Mekkî sûrelerde bulunmaktadır. Aynı şekilde Kur'an'da muhâtaba özgü konuşma ifadelerinden biri de çoğunluğu müşrik olan Mekke ehline yönelik kullanılan "Ey insanlar!"[328] ifadesidir.

Dolayısıyla bütün yönleriyle insanlara hitap eden Kur'an, insanın bütün yaşam alanlarını düzenleyici buyruk ve öğütler sunar. İnsanların birbirlerine yönelik üslûp biçimlerine dair de buyruk ve öğütlerde bulunan Kur'an, bunun yanı sıra, üslûp biçiminin muhâtabın seviyesine göre olması gerektiğine dair örnekleri, bizzat kendi üslûbuyla sunmaktadır.

1.3.4.2. Muhâtabın Psikolojik Durumu

Muhâtabın psikolojik durumu da konuşanın üslûbuna etki eden faktörlerden biridir. Zira bir insanın, bir sözü algılamasında içinde bulunduğu psikolojik durum son derece etkilidir. Sözgelimi, neşeliyken işitilen bir söze yüklenilen anlam ile aynı söze hüzünlüyken yüklenilen anlam birbirinden farklıdır. Bunun için, konuşmacının/üslûp sahibinin psikoloji ilmi konusunda yeterli malûmata sahip olmasının yanı sıra, hitap ettiği insanların tabiatlarını ve psikolojik durumlarını bilmesi de kaçınılmazdır. Böylelikle sözleriyle aktarmak istediği mesaj arasında bir uyum olduğu gibi, üslûbuyla hitap ettiği kitle arasında da bir uyum sağlamış olur. Bu bağlamda Kur'an da insanları eğitirken onların psikolojilerini göz önünde tutan bir metot izlemiştir.[329] Çünkü insanın kişilik özelliklerini,

[326] Fussilet, 41/3.
[327] Hadîd, 57/17.
[328] A'raf, 7/158; Yunus, 10/57, 104; Hac, 22/73; Fatır, 35/3.
[329] Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000, s. 25

ihtiyaçlarını ve psikolojisini onu yaratandan daha iyi bilen kimse yoktur.[330] Sözgelimi Kur'an'ın münâfıklara karşı beliğ bir üslûp kullanılmasını tavsiye etmesi de onların psikolojilerini göz önüne aldığı içindir. Nitekim muhâtapların psikolojik ve sosyal durumlarının göz önünde bulundurulması mesajın hedefine ulaşabilmesi için oldukça önem arz etmektedir.

Kişinin içinde bulunduğu ruh haline göre konuşmak verim almak için son derece önemlidir. Bundan dolayı Kur'ân, muhâtaplarına hitâp ederken içinde bulundukları şartları göz önünde bulundurmaktadır. Nitekim birçok âyette muhatâpların duygu, düşünce ve fikirlerinin yansımaları görülmektedir.

İnsanların, yaratılış itibariyle birbirlerinden farklı olmalarına karşın öğüt, uyarma ve terbiye ile fazilet kazanma güçleri vardır. İnsanın psikolojik durumuna, onun gereksinim ve özelliklerine, sosyo-kültürel şartlara uygun bir üslûpla yapılan dini tebliğler, insanın doğuştan kabule yatkın olduğu inancı açığa çıkarır.[331]

Kur'an, mü'minlerin kendi arasında sedîd,[332] kâfirlere karşı leyyîn,[333] münâfıklarla iletişimlerinde beliğ,[334] muhaliflere karşı sevâ,[335] ana-babaya karşı kerîm,[336] zayıf ve yoksullara meysûr,[337] karşı cinse ma'rûf söz[338] söylemesini emretmiştir. Tüm bunlar üslûbun, muhâtabın psikolojisini, içinde bulunduğu hali ve durumunu göz önünde bulundurarak belirlenmesinin önemine işaret eder.[339] Aynı şekilde muhatâp üzgünken ona neşeli bir üslûpla yaklaşmak, muhâtabın iletişim hakkında yanlış bir kanaate sahip olmasına yol açabilir. Bu açıdan muhâtabın seviyesinin, yaşantısının, değerlerinin, alışkanlık ve psikolojisinin dikkate alınması ve yerine göre konuşulması gerekmektedir.

---

[330] Bayraktar Bayraklı, **İslâm'da Eğitim**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1989, s. 103-104.
[331] Mehmet Şanver, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Y., 1.Bsk., İstanbul 2001, s. 256.
[332] Ahzâb, 33/70.
[333] İsrâ, 17/53.
[334] Nisâ, 4/63.
[335] Âl-i İmrân, 3/64.
[336] İsrâ, 17/23.
[337] İsrâ, 17/28.
[338] Ahzâb, 33/32.
[339] Mustafa Öztürk, **Kur'an'da Konuşma ve İlkeleri**, MÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 131.

1.3.4.3. Muhâtabın Konuya Karşı Tutumu

Muhâtabın konuya karşı tutumu da üslûbun belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Zira üslûp, muhâtabın konu hakkındaki düşüncelerine göre şekillenecektir. Sözgelimi bir konuyu, konu hakkında tarafsız olan bir kimseye aktarmak ile aynı konuyu muhalif konumda bulunan muhâtaba aktarma şekli, birbirinden farklı olmak durumundadır. İlk muhâtaba konuyu doğrudan aktarabilirken konuya karşı ikinci veya üçüncü konumda bulunan bir kimseyi muhatâp aldığımızda ise ikna edici bir üslûp kullanmamız gerekecektir. Bu yüzden söz sahibinin, hitap ettiği kitlenin konuya karşı tutumunu bilmesi ve üslûbunu buna uygun olarak şekillendirmesi yerinde olacaktır. Benzer şekilde muhâtabın üslûp sahibine karşı tutumu da üslûbu belirlemede önemlidir. Üslûp sahibi, kendisine karşı güvensiz olan muhâtabına karşı da ikna edici bir üslûp tercih etmek durumundadır.

Kur'ân-ı Kerim, konuşma esnasında konuşmacı ve dinleyicilerin nasıl bir tavır içerisinde olması gerektiğini birçok âyette beyan etmektedir.

"Rabbinin yoluna güzel öğüt ve hikmetle çağır; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yoldan sapmışların kimler olduğunu çok iyi bilir; O, hak yolda olanları da en iyi bilendir."[340] âyeti muhâtaplara karşı davranışlarımızı bildirerek hedef kitleyi önceden tanımanın önemini bizlere hatırlatmaktadır. Âyete göre gerçeği öğrenmek isteyenlere aklî ve naklî delillerle, orta halli insanlara örnekler ve güzel öğütlerle, tartışmacı insanlarla da kırıp dökmeden mücâdele ederek konuşmak gerekir.[341]

"Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."[342] âyeti de muhâtabın konuya karşı tutumunun üslûbu önemli ölçüde etkilediğine bir örnektir. Benzer şekilde, *"Onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri (doğru yola) dönemezler."*[343] meâlindeki âyet de konuşanın kim olduğu, hangi üslûpla konuştuğu, hedefinin ne olduğu fark etmeksizin üslûbun hedefine ulaşmasında muhâtabın konuya karşı tutumunun çok büyük bir etkiye sahip olduğunu bildirmektedir.

[340] Nahl, 16/125.
[341] Karagöz vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay., s. 258.
[342] Yâsîn, 36/10.
[343] Bakara, 2/18.

1.3.5. İleti, Konu, Bağlam ve Türden Kaynaklanan Etkenler

İleti, muhâtaba ulaştırılmak istenen duygu, görüş ve fikirlerin sözlü veya sözsüz biçimine denir. Birbirinden farklı olarak çok sayıda söz söylenilmesi gereken durum, ifade edilecek duygu ve düşünce mevcuttur. Dolayısıyla her iletinin kendisine uygun bir terminolojisi ve üslûbu vardır.[344]

İletinin konusu da belirli bir terminolojiyi ve belirli bir kelime haznesini tayin etmesi açısından üslûbu belirlemede önemli bir etkiye sahiptir.[345] İnsanlara hitâp ederken, farklı üslûp şekillerinin kullanılması, onlara konuyu iyice benimsetmek için oldukça önemlidir. Bu anlamda konuşmacının; dinleyicilerin dikkatlerini canlı tutabilmek için konuşma esnasında farklı üslûpları kullanması, üslûbunu beden diliyle desteklemesi, konuşmacıyı maksadına daha kolay ulaştırır.

Bağlam ise söz ve eylemlerin içinde geliştiği ve ona anlam kazandıran çevredir. Gerek soyut gerekse somut boyutları olan bağlam, mesajın nasıl söylendiğine yani üslûbuna etki eder.[346] Nitekim konunun üslûba etkisinin yanında, aynı konuda; fakat farklı bağlamlarda söylenilen sözler de üslûpta farklı etkiler oluşturacaktır. Bu anlamda ölüm konusunu ele alırsak ölüm haberini veren bir yazıyla, ölümün sebep olduğu matemi konu alan bir yazının üslûbu birbirinden farklı olmak durumundadır. [347]

İbn Kuteybe, "*Konuşmacının söze yaklaşımı, hali, coşkunun derecesine, hitap edilen cemaatin sayısına ve makamın yüceliğine göre değişir*"[348] derken mesajın iletildiği bağlamın üslûbu belirleyici özelliğine vurgu yapmaktadır. Örneğin, Kur'an'ın İslâm'a davette kullandığı üslûp farklı, kâfirlerle mücadele ve savaş gibi durumlarda kullandığı üslûp farklıdır.

İleti ve bağlamın üslûba etkisinin yanı sıra tercih edilecek türün de üslûbun belirlenmesinde doğrudan etkisi söz konusudur; zira her türün kendine has bir üslûbu vardır. Bu anlamda aynı muhtevayı konu alan farklı türlerin üslûbu da birbirinden farklı

---

[344] Yavuz Odabaşı, Mine Oyman, **Pazarlama İletişimi Yönetimi,** Mediacat Yayınları, İstanbul 2002, s. 17.
[345] Celalettin Divlekçi, **Anlam-Üslûp Analizi Bağlamında Kur'an'ın Üslûp Analizi (Fâtiha Sûresi Örneklemesi)**, AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 87; bkz. Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 319.
[346] Mestan Küçük, "İletişim Kavramı ve İletişim Süreci", E. Nezih Orhon, Ufuk Eriş (Ed.), **İletişim Bilgisi**, *içinde*, s. 2-19, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2012, s. 14.
[347] Şerif Aktaş, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 39.
[348] Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân**, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru't-Turâs, Kahire 1973, s. 10, 11.

olacaktır. Örneğin milli mücadele yıllarını konu alan tarihî bir yazı ile roman veya şiirler, aynı konuyu işlemekle birlikte farklı türde olduklarından aynı dil işaretlerini ve kurallarını kullanmazlar.[349] Yine kullanma kılavuzu hazırlayan bir kimsenin üslûbuna ağdalı ifade tarzından ziyade kesinlik, kısalık ve açıklık hâkim olmalıdır.[350] Bu durum Kur'an'ın üslûbunda da görülür.

1.3.6. Kanal ve Koddan Kaynaklanan Etkenler

Kanal; mesajın muhâtaba ulaşmasını sağlayan yöntem ve araçlardır. Kaynağın iletmek istediği mesajı, duyguyu, bilgiyi ve tutumu alıcıya ulaştırmasını sağlayan sözsel veya sözsel olmayan sembolleri, alıcının duyularına göndermeye yarayan yöntem, teknik ve araçlara kanal denilmektedir.[351]

İnsanlar birbirleriyle iletişimlerini yazıyla, konuşmayla ya da beden diliyle sağlarlar. Yazı dilinde harfler, noktalama ve yazım kuralları söz konusuyken konuşma dilinde temel olan sestir.[352] Sesin insan üzerinde her zaman ve her mekânda müessir bir etkisi vardır. Bir araştırmaya göre sesin mesajın etkisindeki payı yüzde yirmi beştir.[353] İnsan ses tonuyla en güzel biçimde meramını anlatabilir.[354] Bu bağlamda Kur'an, her ne kadar yazılı bir kitap da olsa gönderilişi ve üslûbu bakımından sözlü kültüre hitap eden bir kitaptır. Bu durum Kur'an'ın okunuşunda açıkça görülür. Örneğin lafız-manâ uyumuna sahip olan Kur'an'ın cennetle ilgili âyetleri okunurken coşkulu bir ses tonu kullanılırken cehennem ile ilgili âyetlerde daha hüzünlü bir ses tonu tercih edilir.

Mesajların insanlara ulaştırılmasında kullanılan araçlardan biri de bedenin oluşturduğu işaretlerdir. Sözsüz iletişimde kullanılan konuşma dışındaki jestler, mimikler, oturuş ve duruşlar, el ve kol hareketleri gibi beden diliyle yapılan mesaj aktarımı, sözlü iletişimi destekleyen önemli mesaj kanallarıdır.[355] Mesajı ulaştırmada tercih edilen sözsüz kanalların mesajın muhâtapta bıraktığı etkinin yarıdan fazlası olduğu araştırmalarda ortaya konmuştur.[356]

---

[349] Aktaş, **age**, s. 39.
[350] Zeynel Kıran, **Dilbilime Giriş**, Seçkin Yayınları, Ankara 2002, s. 85.
[351] Zıllıoğlu, **age**, s. 106.
[352] Mustafa Öztürk, **agt**, s. 7.
[353] Komisyon, **İletişim Bilgisi**, s. 8.
[354] İbrahim Canan, **Peygamberimizin Tebliğ Metodları**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2007, s. 256.
[355] Judi James, **Beden Dili, Olumlu İmaj Oluşturma**, Çev. Murat Sağlam, Alfa Yay., İstanbul 1999, s. 47
[356] Komisyon, **age**, s. 8.

Mesajın iletilme yoluna kanal denirken mesajın iletildiği dile ise kod denir. Kod, sözlü ya da sözsüz olabilir. Sözlü kod dildir. Mesajın ifade yolu ve iletildiği dil de üslûp üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.[357] Üslûplar arasındaki farklar, dil üzerinden yansıtılır; diğer bir ifadeyle her bir üslûp, dilin kullanılışına göre birbirinden farklılaşır.[358] Bu açıdan dil de üslûp üzerinde önemli bir etkendir. Dil, yaşayan ve düşünen insanın ifade tarzı olması dolayısıyla yaşayan bir maddedir ve dili kullananların yeni kelimelere, yeni ifade tarzlarına ihtiyaç duymasıyla da süreğen bir gelişim halindedir.[359] Dilin bu şekilde günden güne gelişimi üslûbun da zenginleşmesine katkıda bulunur. Çünkü dilin niteliği ve kapsamı üslûbun oluşması ve belirlenmesinde çok etkilidir. Bu sebeple kod/dil ne ölçüde zengin olursa üslûp da o kadar zengin olacaktır. Birey ve toplumun benimsediği maddi ve manevi değer yargılarını taşıyan dil,[360] toplumun sosyal ve kültürel yapısındaki değişme ve gelişmelerden önemli ölçüde etkilenir.[361] Dil ve toplumun bu iç içeliği ve topluma paralel olarak dilde yaşanan değişimler, dilin imkânlarını kullanan ve dil aracılığıyla ortaya çıkan üslûba doğrudan etki eder. Bu durum mesajın iletildiği dilin, üslûp üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösterir. İnsan, dilin inceliklerine ve zenginliklerine ne kadar hâkim ise kullandığı üslûp da o kadar zengin ve muntazam olur.[362]

Sözsüz kodlar ise beden hareketleri, giyim-kuşam, mekân, zaman, yakınlık gibi sözlü olmayan tüm sembollerdir.[363]

Mesajın duyu organları ile algılanabilmesi için iletişim araç ve kanallarına ihtiyaç vardır. İletişim araç ve kanalları ses, yazı, şekil gibi görsel ve işitsel sembolleri taşır. Kaynağın gönderdiği ses, yazı ve şekiller, bir kanal vasıtasıyla alıcının duyu organlarından en az birini iletildikten sonra, bu mesajı duyu sinirleri ile beyne gönderir. Algılanan bu mesaj, alıcının beyin hücrelerinde bir iz bırakarak yaşantı haline dönüşür. Algılama ve yorumlama sonucunda alıcıda bir tutum veya davranış değişikliği meydana gelir.[364]

---

[357] Aktaş, **age,** s. 39.
[358] İ. S. Ağayeva, "Edebi Üslûp ile İlmi Üslûbun Mukayesesi", Akt. H. Ömer Karpuz, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** 4 (1997), ss. 40-44, s. 40.
[359] Ahat, **agm**, s. 2,3.
[360] Karakaya, **agm**, s. 129.
[361] Şengül Özerkan, "İletişim ve Dil", **Marmara İletişim Dergisi**, 2/2 (1993), ss. 135-140, s. 135.
[362] Celalettin Divlekçi, **agt**, s.82.
[363] Komisyon, **age**, s. 8.
[364] Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Samsun 1998, s. 95.

1.3.7. Hedef ve Amaçtan Kaynaklanan Etkenler

Üslûba etki eden faktörlerden biri de üslûp sahibinin mesajı ulaştırmadaki amacıdır. Nitekim muhâtabı eğlendirmek amacıyla kullanılan üslûp ile onu heyecanlandırmak veya şartlandırmak amacıyla kullanılan üslûp farklı olacaktır.[365] Benzer şekilde, üslûp sahibi mesajını iletirken muhâtabını yalnızca bilgilendirmek isteyebilir. Bu durumda tercih ettiği üslûp ile muhâtabının sorduğu bir soru karşısında ona cevap vermek için kullandığı üslûp, birbirinden farklılık arz eder. Yine teşekkür üslûbu şikâyet üslûbundan, şaka üslûbu ciddiyet üslûbundan, tebrik etmek için kullandığımız üslûp, taziye amacıyla kullandığımız üslûptan, birini veya bir şeyi övmek üzere kullandığımız üslûp, yermek amacıyla kullandığımız üslûptan, bir şeyi sevdirmek için tercih ettiğimiz üslûp korkutmak için kullandığımız üslûptan farklıdır. İbn Kuteybe'nin:

> Bir konuşmacı herhangi bir konuda konuşma yaptığı zaman, konuşması sürekli aynı akış içinde devam etmez; bazen sıkıcı olmasını önlemek için konuşmasını kısa tutar, bazen daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla uzatır. Bazen de bir şeyi vurgulamak amacıyla tekrara başvurur. Kimi zaman herkesin anlamasını istemediği şeyleri açıkça ifade etmekten kaçınır, kimi zamansa ana dili Arapça olmayanların da anlaması için daha açık ifadeler kullanır. Yeri gelir bir şeye işaret eder, yeri gelir kinaye yolunu tercih eder."[366]

şeklindeki ifadeleri, amacın üslûbu şekillendirmede ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

[365] Aktaş, **age,** s. 39.
[366] İbn Kuteybe, **age**, s. 10, 11.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN-İNSAN İLİŞKİLERİNDE ÜSLÛP BİÇİMLERİ

2.1. Mü'min-Müşrik İlişkisinde Üslûp Biçimleri

2.1.1. Mekkî Âyetlerde Mü'minlerin Müşriklere Yönelik Üslûp Biçimleri

Müslümanlar açısından Mekke Dönemi, hakaretlere, eziyetlere ve işkencelere sabır göstermenin gerektiği zorlu bir dönem olmanın yanı sıra, gelecekte kuracakları güçlü bir toplum için de bir fedakârlık dönemidir. Mekkî âyetlerde, yapılan tüm baskı ve işkencelere karşı tahammül ve sabır tavsiye edilmiştir: "(*Ey Habibim!) Senden önce nice peygamberler yalanlandı. Ve kendilerine yardımımız gelene kadar yalanlanmalarına ve sıkıştırılmalarına tahammül ettiler.*"[367]

"Ey Muhammed! Sen sabret, ulu'l-azm peygamberlerin sabrettiği gibi sabret. Onlar hakkında acele etme"[368], "*Müşriklerin dediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl."*[369]

Mekke Dönemi, Müslümanların azınlıkta olduğu bir dönem olduğu için Müslümanlara, müşriklere yönelik karşı saldırıya geçmelerine izin verilmiyordu. Zira müşrikler tarafından muhasara altında tutulan Müslümanların canı, malı, namusu her an tehlikedeydi.[370] Bunun yanı sıra Mekke Dönemi'nde mü'minler, ahlâki ve sosyal yönden henüz olgunlaşmış değillerdi. Yapacakları her söz ve fiil, onların Câhiliye alışkanlıklarından kalma olacağı

[367] En'am, 6/34.
[368] Ahkâf, 46/35.
[369] Müzzemmil, 73/10.
[370] Muhammed Gazâli, **Fıkhu's-Sire**, Çev. Resûl Tosun, Risale Yay., İstanbul 1991, s. 117.

için, davetin ilk döneminde İslâm'ın yanlış tanıtılıp yanlış anlaşılmasına yol açabilecekti. Nitekim Câhiliye Dönemi insanlarının tutum ve davranışları, genellikle sınır tanımaz, yol yordam bilmez, katı, kaba ve zorbacaydı. Bu sebeplerle bu âyetlerde insanları hikmet ve güzel öğütle, onları kırmadan, tabularına hakaret etmeden tatlı bir dil, yumuşak bir üslûpla İslâm'a davet etmek emredilmiştir. Ayrıca Müslümanların baskı ve işkencelere karşı gösterdikleri sabır, bazı müşriklerin vicdanlarına değiyor ve İslâm'a sempati duymalarını sağlıyordu.

2.1.1.1. Etkileyici Bir Hitapla Söze Başlamak

Kur'an'da peygamberlerin kavimlerini hakka davet etmek için kullandıkları ilk metodun, onlara yumuşak ve gönül alıcı bir üslûpla hitap etmek olduğu görülmektedir. Nitekim onlar, muhatâplarına karşı, "Ey kavmim!"[371] şeklinde yumuşak bir hitap yöneltmişler, muhatâplarının yaptığı fenalıklara tahammül gösterip nazik bir üslûpla Allah (c.c.) yoluna davet etmişlerdir. Zira muhâtaba yönelik bu tür nidalar, muhâtabın dikkati çekmekte ve iletişimin daha sağlıklı sürdürülmesinde rol oynamaktadır. Hz. İbrahim de (a.s.) babasını tevhide davet ederken *"Ey babacığım!"* şeklinde son derece yumuşak ve gönül alıcı bir hitapla söze başlamış, ardından *"İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?"*[372] sorusuyla yumuşak bir üslûp benimsemiş, onu suçlayıcı ya da ona emredici ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Devamında da *"Babacığım! Hakikat şu ki sana gelmeyen bir ilim bana geldi."* diyerek onu bilgisizlikle itham etmeden durumu izah etmiş ve *"Öyle ise bana uy ki seni doğru yola çıkarayım."*[373] şeklinde iyi niyet ve şefkatinin tezahürü olarak son derece nazik ve yumuşak bir üslûp kullanmıştır. Nitekim davetçinin, muhâtabını ikna etmeye çalışırken onun düşünce ve fikirlerini küçümseyici ve onu cahil olmakla suçlayıcı ifadelerden kaçınıp davet üslûbuna uygun bir şekilde konuşması davetin amacına ulaşması için son derece önemlidir.[374]

Benzer şekilde Hz. Nuh da (a.s.) kavmini tevhid inancına çağırırken, *"Ey kavmim!"* şeklinde etkileyici ve değer verici bir hitap ile başlamıştır. Önce kibar bir şekilde sorduğu, "*Görüşünüz nedir söyler misiniz? Ya ben Rabbimden apaçık bir belge üzerinde isem ve O da beni Kendisi'nden güzel bir rızık ile rızıklandırmışsa?"* şeklinde düşündürücü ve değer

[371] Hûd, 11/64; Mü'minun, 23/41.
[372] Meryem, 19/42.
[373] Meryem, 19/43.
[374] Bkz. Muhammed Tahir İbn Âşur, **et-Tahrir ve't-Tenvir**, Daru't-Tunusiyye, Tunus 1984, c. 16, s. 225.

verici bir üslûpla sorduğu soruyla onların düşüncelerini dinlemek istediğini ifade etmiş, kibirden ve ayrıştırıcılıktan uzak, birleştirici bir üslûpla kalplerine dokunan Hz. Nuh (a.s.), "*Ben, size yasakladığım şeylere (kendim sahiplenerek) size aykırı düşmek istemiyorum."* demiş ve amacının sadece, onları doğru yola ulaştırmak olduğunu bildirerek kavmini etkileyip ikna etmeye çalışmıştır.[375]

2.1.1.2. Güzel Öğüt ve Nasihat

Mekke'de, müşriklerin inançlarını ve yaşantılarını eleştiren âyetlerle birlikte, düşünce, inanç ve ahlâkî konular etrafında gerçekleştirilen ıslah hareketleri, Müslüman ve müşrikler arasında bazı gerginlikler oluşturmuştu. Fakat bu dönemde, Müslümanlar tarafından çatışma çıkarıcı, ortamı gerici veya gerginlikleri artırıcı üslûplar gösterilmemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve mü'minler, müşriklerin her türlü zorbalık ve işkencelerine rağmen Kur'an ışığında hareket ederek tevhit inancını çok net, tavizsiz bir şekilde savunmuş, bununla birlikte sosyal ilişkilerde mevcut dengeleri de gözeterek hoşgörü prensibine bağlı kalmış ve imkânlar dâhilinde olumlu ve yapıcı ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdi.

Müşriklerin, Müslümanlara karşı kibirli, kaba, alaycı ve suçlayıcı[376] üslûplarına rağmen,*"Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar."*[377] buyuran Yüce Allah (c.c.), mü'minlerin kâfirlerle olan diyaloglarında da onları ikna için güzellik, incelik, terbiye ve nezaket çerçevesinde bir üslûp benimsenmesini ve onlara asla hakaret edilmemesini öğütlenmektedir.[378]

Nitekim bir sonraki âyette Yüce Allah (c.c.), mü'minlerin kâfirlere ağır sözler söylemek yerine *"Sizi en iyi bilen Rabbiniz, sizi dilerse bağışlar; dilerse cezalandırır."*[379] şeklinde güzel ve yumuşak bir üslûp benimsemelerini, onların mutlaka cehenneme gidecekleri, azap

[375] Hûd, 11/ 88.
[376] İsrâ, 17/46-51.
[377] İsrâ, 17/53.
[378] Kırca, **age,** s. 303.
[379] İsrâ, 17/54.

görecekleri şeklinde öfke ve kinlerini körükleyip düşmanlıklarını artıracak şekilde, sert ve kaba üslûplardan kaçınmalarını emretmektedir.[380]

Mekke Dönemi'nde indirilen âyetlerde, müşrikleri İslâm'a davet etme metodu, hikmet ve güzel öğütle sınırlandırılmıştır. *"(Ey Rasûl!) İnsanları Rahmân'ın yoluna hikmetle, güzel öğüt ve nasihatle davet et. Gerektiği durumlarda da onlarla en güzel mücâdele yolunu seç. Şüphesiz ki senin Rabbin, gösterdiği yoldan sapanı da o yolda gideni de çok iyi bilir."*[381] âyetinde cedelin hak dine davet etme metodu olan hikmet ve güzel öğütten ayrı zikredilmesi dikkat çeker. Âyette geçen "mücâdele" den kastedilen mana, davete muhalefet edenleri ikna edici delillerle susturup cevap veremez hale getirmek ve tartışmada yenmektir. Âyette Yüce Allah (c.c.), gerçeğe ulaşmak isteyen kâmil ve güçlü kimseleri yâkînî delilleri ifade eden hikmetle, yaratılış fıtratında kalan ve yâkînî bilgileri anlama kabiliyeti olmayan avam halkı güzel öğütle hakka davet etmeyi, sırf düşmanlık etmek ve gürültü koparmak için şiddetle karşı çıkanlarla mücadelede en güzel metod olan cedel ile konuşmayı öğütlemektedir.[382] Bu âyet Mekke'de Müslümanların müşriklere karşı silah kullanmalarının yasaklandığı ve onların hak dine güzel ve tatlı dille, azarlamadan, kırıcı ve kaba olmadan davet edilmesinin emredildiği bir dönemde indirilmiştir. Kurtûbî'ye göre kıyamete kadar bütün mü'minlerin davet üslûbu da bu şekilde olmalıdır.[383] Mevdûdi'ye göre hikmet, mesajın körü körüne değil, muhâtabın zihinsel ve psikolojik şartlarını göz önünde bulundurarak iletilmesini gerektirir.[384]

Etkin bir davet ve uyarıda bulunmayı emreden ilk âyetlerde de; *"Ey örtünüp bürünen (Rasul!)... Rabbinin rızasına ermek için sabret."*[385] buyrularak Peygamberimize (s.a.v.) sabır ve hoşgörü üslûbuyla insanları Allah'ın (c.c.) dinine davet etmesi emredilmektedir.

---

[380] Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Gâlib et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,** Trc. Hasan Karakaya–Kerîm Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, c. 5, s. 292; Muhammed Ali es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsir**, Ensar Neşriyat, c. 3, s. 389.
[381] Nahl, 16/125.
[382] Fahruddin Râzi, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb**, Akçağ Yayınları, c. 14, s. 369-370, 378-380.
[383] Kurtûbi, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an**, Buruç Yayınları, İstanbul 1992, c. 10, s. 307.
[384] Ebu'l-Â'lâ Mevdûdî, **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, c. 3, s. 83.
[385] Müddessir, 74/1-7.

2.1.1.3.Yumuşak Söz

Mesajın muhâtaba doğru bir şekilde ulaşması ve hakikate yöneltecek bir etki sağlayabilmesi için insanlarla iletişimin metodlarından biri olan üslûbun, doğru kullanılması konusunda hassas olunması gerekmektedir.

"Fakat ona konuşurken yumuşak bir üslûp kullanın! Belki o vakit söz dinler yahut en azından çekinir de daha ileri gitmez."[386] Âyette geçen kavl-i leyyin; sert ve kaba olmayan, muhâtabı kızdırmayan, tatlı, nazik ve yumuşak söz demektir.[387] Konuşanın kendi düşüncesinin haklılığını anlatırken usûlüne uygun konuşup muhâtabı cahillikle itham etmemesi ve onun düşüncesini küçümsememesi kavl-i leyyinin en önemli özelliğidir.[388]

Âyette, Hz. Musa'ya (a.s.), Firavun'a hitap ederken onun aklını başına getirecek, öğüt almasını sağlayacak ya da en azından daha ileri gitmemesi için çekinip ürpertecek bir üslûp seçmesi öğütlenmektedir. Zira yumuşak, sakin ve tatlı üslûbun, sert, kaba ve kırıcı olana göre daha çok tesir edici etkisi vardır. Çünkü sert ve kırıcı bir üslûp; şiddet, nefret, inat ve düşmanlıkta ileri gitme gibi olumsuz tepkilere yol açar. Hatta iknaya ihtimali olan bireyler bile, böyle bir üslûptan dolayı kırılır, muhalefet eder, inatlaşırlar. Böylece davet, hedefini bulmaz. [389] Hz. Musa'ya (a.s.), Firavun için yöneltilen bu emir bütün zamanlarda, Allah'ın (c.c.) dinine yöneltebilecek bütün tebliğ çabaları için de geçerlidir.[390]

Âyetin, yumuşak sözün etkisini anlatan "*O zaman belki söz dinler ya da en azından (daha ileri gitmekten) çekinir*." ifadesinde yumuşak sözün, muhatabı düşünmeye, saygı duymaya, öğüt almaya, ibret almaya, aklını başına almaya, çekinmeye, ürpermeye, titremeye ve korkmaya sevk edeceği bildirilmektedir. Dini tebliğ ederken muhâtabın o konuya saygı duymasını veya en azından düşünmesini sağlamak çok önemlidir. Aklın eylemi olan düşünmeye de kalbin eylemi olan saygı duymaya da ulaşmanın yolu yumuşak bir üslûptan geçer. Zira sert ve kaba söz, insandaki akletme yetisini, saygı duyma olgunluğunu ortadan kaldırır.[391]

---

[386] Tâhâ, 20/43, 44.
[387] Bkz. Ebu Abdullah b. Ahmed el-Kurtûbî, **el-Câmiû li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Trc. M. Beşir Eryarsoy, 2. Baskı, Buruç Yay., İstanbul 2001, c. 11, s. 200.
[388] Bkz. İbn Âşur, **age,** c. 16, s. 225.
[389] İsmail Lutfi Çakan, "Hitabet ve İrşad Açısından Kur'ân-ı Kerîm'de Söz Çeşitleri", **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993)**, 1995. c. 1, ss. 249-256, s. 254.
[390] Muhammed Esed, **Kur'ân Mesajı**, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 9. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2015, s.764.
[391] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri**, 1. Baskı, Bayraklı Yay., İstanbul 2001, c. 12, s. 265.

Bir kimsenin alışık olduğu köklü inançlarını bırakmasını isteyip onu bilmediği, tanımadığı bir dine inanmaya çağırmak çok hassas bir konudur. Böylesi hassas bir konuda, muhâtabın ikna edilmesi, ancak yumuşak, kibar, kucaklayıcı ve naif bir üslûpla mümkündür. Aynı şekilde muhatâp, yanlış bir inanç ya da davranışını düzeltmesi konusunda, ancak yumuşak bir üslûpla ikna edilebilir.

Firavun gibi kibirli, kaba, katı yürekli bir insana karşı bile, kibar ve naif bir üslûp emredilmesi, İslâm'a davette bütün insanlara yönelik böyle bir üslûbun benimsenmesi gerektiğine işaret eder. Dolayısıyla hak dine davette taassubiyet, inat, kabalık ve katılıktan uzak, yumuşak, yapmacıksız, ılımlı ve itidalli bir üslûp benimsenmelidir.

"*Ey Rasûl! Allah'ın rahmetinin bir eseri olarak sen onlara nazik davrandın. Eğer onlara karşı katı yürekli ve kırıcı olsaydın senin yanından uzaklaşırlardı. O halde onları affet ve ve onlar için mağfiret dile."*[392] âyetinde de ifade edildiği üzere insanlar, kendilerine yumuşak davranan kişilerin etrafında toplanırlar, kaba ve katılık gördükleri kimselerden ise uzaklaşırlar. Nitekim insanların zihinlerini ikna etmek, önce onların kalplerine ve vicdanlarına dokunmakla mümkün olur. Yumuşak davranmak, Allah'ın (c.c.) rahmetinin eseriyken kaba davranmak insanın iradî nefsinden doğan kötü bir haslettir.[393]

"Onların Allah'tan başka yakardıkları putlarına hakaret etmeyin, sonra onlar da bilgisizce Allah'a hakaret ederler."[394] buyuran Yüce Allah (c.c.), kendisine hakarete yol açacak bir sebep olarak gördüğü için, mü'minlerin, müşriklerin Allah'ın (c.c.) dışında taptıkları ilâhlarına hakaret etmelerini yasaklamıştır. Aksi halde bu durum, müşrik ve kâfirlerin Allah'a (c.c.) hakaret etmelerine, öfke ve kibirlerinin artarak, doğruluktan tamamen uzaklaşmalarına yol açabilir. Ayrıca müşriklerin cahil ve bilgisizce saldırılarına benzer şekilde karşılık vermek, mü'minin kimliğine yakışmayacak sefih bir üslûptur.[395]

Allah'a (c.c.) ortak koşanlarla ilişkilerde güzel bir üslûp benimsenmesini öğütleyen bu âyetler, kâfirleri büsbütün Allah'a (c.c.) düşman edip hak dinden soğutacak her türlü söz veya fiilin yasaklandığına da delâlet eder.[396] Onların ilâhlarına küfretmek, onları hidâyete erdirmediği gibi, inatlarını arttırmaktan başka bir işe yaramaz. Özel olarak mü'minlere verilen bu emir; Allah'ın (c.c.) dinine ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hakaret edenlere, müşriklere ve kâfirlere karşı nasıl bir üslûp benimseneceğinin metodunu öğretmektedir.

[392] Âl-i İmrân, 3/159.
[393] Âl-i İmrân 3/159.
[394] En'am, 6/108.
[395] Tâhir b. Âşûr, **age,** 7/430; Fahruddin Râzi, **age,** c. 10, s. 105-106.
[396] Râzi, **age,** c. 10, s. 107-108.

Nitekim Kur'an'da, mü'minlerden, hesap gününün geleceğine inanmayanları bağışlamaları ve onlara karşı hoşgörüyle yaklaşmaları istenmektedir.[397]

İslam'ın ilk dönemlerinde, müşriklerle bir anlaşma kapsamında olan*;"Onlar kötülüğü iyilikle savarlar."* âyetinde Yüce Allah (c.c.), mü'minlere, kötülüklere tahammül ederek yumuşak davranmalarını ve onu önleyecek güzel sözlerle karşılık vermelerini telkin etmiştir. Nitekim hoşlanılmayan ve eziyet veren şeyleri önlemek, kötü muamelelere sabır göstermek, onlardan yüz çevirmek ve onlara yumuşak söz söylemekle mümkün olur. Bu âyet-i kerimeyi kılıç âyetinin[398] neshettiğine dair yorumlar olmakla birlikte, itikâdi meseleler hariç, mü'minlerin diğer işlerinde, hükmünün kıyamete kadar bâki olduğunu söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.[399]

Yumuşak sözün, zulmü, kötülüğü, düşmanlığı ve azgınlığı önleyici bir etkisi de vardır. Zira kalbe dokunan yumuşak söz, düşünceyi etkiler ve kötü düşünceler eyleme dönüşmeden silinir gider. Bu durum insanın iç âlemde açığa çıkan mânevî bir devrim gibidir. [400]

Mü'minler, her konuda olduğu gibi İslâm'ı anlatmada da Hz. Muhammed'i (s.a.v.) örnek almalıdırlar. Bir fikri savunurken ve karşımızdakini ikna etmeye çalışırken kullandığımız üslûp çok önemlidir. Kırıcı ve sert bir üslûp takınmak, insanları uzaklaştırmış olmaktan başka bir işe yaramaz. Amaca ulaştıran ise nazik, güzel söz sahibi olmak, karşımızdakini dinlemek, saygılı ve yumuşak huylu olmaktır.

Netice olarak savaş gibi olağan dışı haller ve inançtan taviz verme meseleleri hariç, günlük hayatta kâfirlere söylenecek olan sözler, *"Allah'tan başkasına yalvarıp tapanlara sövmeyin…"*[401] âyetinde buyrulduğu gibi kaba ve hakaret içerikli sözler olmamalı, aksine "*Onlarla en güzel şeklide mücadele et.*"[402] ve "*Ona yumuşak söz söyleyin.*"[403] âyetlerinde ifade edildiği üzere "en güzel mücadele" şekli yumuşak bir üslûpla olmalıdır. Kur'an'da, genellikle sevgi dili ve yumuşak üslûp teşvik edilmiş, sert üslûp ise daha çok tevhid dinini inkârda ileri gidip mü'minlere diliyle ya da eliyle zarar vermek isteyenler için kullanılmıştır.

[397] Seyyid Kutub, **age,** c.5, 370. Câsiye, 45/14-15.
[398] Tevbe, 9/5.
[399] Kurtûbî, **age,** c. 13, s. 328-329.
[400] Bayraklı, **age**, c. 12, s. 265; c.4, s. 443–444.
[401] En'âm, 6/108.
[402] Nahl, 16/125.
[403] Tâhâ, 20/44.

2.1.1.4. Güzel ve Etkili Tartışma

Sözlük anlamı "ipi sıkıca bükmek, güreşmek, birini sertçe yere düşürmek; düşmanlık veya tartışmada zorlu olmak, karşı gelmek, birinin diğerini fikren yenmesi"[404] gibi anlamlara gelen cedel, Kur'ân'da otuz yerde değişik şekillerde kullanılmıştır. Kur'an'da, gerçeği gizlemek amacıyla yanlışı doğru, doğruyu yanlış göstermek suretiyle yapılan cedel yasaklanırken yanlış fikirleri çürütüp gerçeği ispat etmek maksadıyla kesin delile dayalı tartışmalara izin verilmiştir. Hatta bu amaçla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) muhalifleriyle cedel yapması emredilmiştir.[405] Tebliğle vazifeli peygamberler de muhâtaplarıyla tartışmaya girmişler; fakat bu tartışmalarda daima etkili ve yumuşak dille konuşmuş, onları kırmamaya, kızdırmamaya çok dikkat etmişlerdir. Bununla ilgili olarak Kur'ân, geçmiş ümmetler ve Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki tartışmalardan çokça örnekler verir.[406]

Kur'an'ın ortaya koyduğu tartışma yönteminde, önce inkârcıların iddiası tekrarlanır, ardından onlardan delil getirmeleri istenir veya iddia ettikleri şey doğrudan reddedilir. Sonunda da hak ve hakikat net bir şekilde ifade edilerek inkârcıları bekleyen kötü son veya inananları bekleyen mükâfatlar sıralanır.[407]

Kur'an muhâtaba karşı mutlak mücâdeleyi değil, gerektiği durumlarda en güzel mücâdeleyi teşvik etmektedir. Zira tartışmak genellikle iletişimin kopmasına neden olan bir üslûptur.[408] Kur'an, konuşmaların tartışma ortamına kaydığı durumlarda en güzel şekilde tartışmayı temel ilke saymıştır.[409] En güzel mücâdele, İslâm'a ve Müslümanlara saygı duymayan, bozgunculuk yapıp yıkıcı faaliyetlerde bulunan, inkârlarında aşırı derecede inatçı veya şüpheci kimselere karşı yapılır.[410] Bu da yumuşak sözlerle ve nazik bir üslûpla yapılan, kesin bilgi ve delile dayanan, muhâtabı yenmeyi değil; doğrunun ortaya çıkmasını amaçlayan ve fayda sağlayacak konularda yapılan tartışmadır. Kâfirlerle dahi olsa tartışma sırasında muhâtaba sözlü ya da fiili olarak sataşma, hakaret etme, onu karalama, şahsiyetine saldırma veya rencide etmeye çalışma gibi davranışlar adâletli konuşmanın gereği olarak yasaklanmıştır.

---

[404] Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", **DİA**, Ankara 2012, c. 7, s. 208; Rağıb el-İsfahânî, **Müfredat**, Trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, Ankara 2010, s. 87.
[405] Yavuz, **agm**, s. 208; bkz. Râzi, **age**, c. 4, s. 499-501.
[406] Canan, **age**, s. 40.
[407] Bilal Gökkır, **Meryem Sûresi Tefsiri, Metin ve Yorum İncelemesi**, Fecr Yayınları, Ankara 2012, s.132.
[408] Şevki Saka, **Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu**, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 206.
[409] Nahl 16/125.
[410] Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, İstanbul 1896, c. 1, s. 686.

Allah (c.c.), delilsiz, doğru bir bilgiye dayanmayan, sırf inat, kıskançlık ve kibir sebebiyle doğan tartışmaları yasaklamıştır.[411] Muhâtaba zorbalık yapmadan, onu rencide etmeden, çirkin görmeden güzelce tartışmak gerekmektedir. Böylece kişi, gayesinin tartışmada galebe çalmak olmadığını, yegâne gayesinin gerçeğe ulaşmak olduğunu muhâtabına hissettirmeli ve onu ikna etmelidir. Çoğu zaman, tartışmada savunduğu görüşü ile kendi onurunu bir tutan insan, görüşünden vazgeçmeyi, onurundan ödün vermek olarak değerlendirir. Bu sebeple tartışmalar, insanın onuruna dokunmadan yumuşak bir üslupla gerçekleştirilmelidir; aksi halde kişi, onuruyla özdeşleştirdiği görüşünden asla vazgeçmek istemeyecek ve tartışma sonuçsuz kalacaktır.[412]

2.1.1.5. Hoşgörü ve Sabır Üslûbu

Kur'an'da, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kendisine yöneltilen kötü sözlere, yalanlama ve iftiralara karşı sabır göstermesi ya da onlardan güzellikle ayrılması,[413] onlara karşı kabalık ve sertlikten uzak bir tavır takınması öğütlenmektedir. Nitekim Rasûlullah da (s.a.v) davetini gerçekleştirken bu öğüde uygun davranmış ve ahlâkı övülmüştür.[414]

"Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et."[415] buyruğundaki hoşgörü olarak anlamlandırılan "safh" kelimesi, bir kimseyi günahı, suçu ya da hatası sebebiyle azarlamayı ve kınamayı bırakma demektir.[416] Hoşgörü, affetmenin ve anlayışla karşılamanın yanı sıra insanlarla ilişkilerde dengeyi gözetmek, itidalli bir üslûp benimsemek demektir.

Söz konusu hoşgörü anlayışı, bi'setin ilk yıllarında inen sûrelerden biri olan Yûsuf sûresinde de geniş yer bulmuştur. Kendisine yapılan her türlü hile ve fenalığa rağmen, pişmanlıklarını dile getiren[417] kardeşlerine yönelik Hz. Yusuf (a.s.)[418] *"Yaptıklarınızdan*

[411] Hac, 22/8-10.
[412] Hayrettin Karaman vd.**, Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir,** 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, c. 3, s. 395-396.
[413] Müzzemmil, 73/10.
[414] Kalem, 68/4.
[415] Hicr, 15/85-86.
[416] Râgıp el-İsfehânî, "sfh", **Müfredât li-Elfazi'l-Kur'ân**, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İstanbul 2007; Mehmet Görmez vd., **Hadislerle İslâm 1 Hadislerin Hadislerle Yorumu**, 2. Baskı, DİB Yay., Ankara 2013, c. 3, s. 407-408.
[417] Yûsuf, 12/91.
[418] Ömer Aslan, **Kur'ân ve Hoşgörü**, İlâhiyat Yay., Ankara 2005, s.271.

dolayı size ayıplama da kınama da yoktur, Allah sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir." diyerek örnek bir hoşgörü üslûbu sergilemiştir.

"Ey Rasûl! O müşriklerin inkârcı ve alaycı tavırlarına şimdilik sabret; çünkü Allah'ın va'd ettiği zafer mutlaka yerini bulacaktır. İman etmeyenler sakın seni fevrî bir davranışa sürüklemesinler"[419] buyuran Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve mü'minlerin Mekke Dönemi'nde maruz kaldıkları alaylanmalara, hakaret ve zorbalıklara rağmen, olumsuz bir karşılıkta bulunmamalarını, onların hakaretlerine sabredip öfkelerini kontrol etmelerini öğütlemiştir. Yine, müşriklerin kışkırtmalarıyla fevrî hareketlerde bulunulmayıp kötülüğe iyilikle, hilmle, sabırla karşılık verilmesi buyrulmuştur. Karşılaşılan musîbet ve belâlar sebebiyle Allah'tan (c.c.) başka kimseye dert yanmamak, sükûnet ve dayanma gücü olan sabır,[420] özellikle Mekke'de inen âyetlerde, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere çokça tavsiye edilmiştir.

2.1.1.6. Çatışmadan Uzak Üslûp

Mekke Dönemi'nin imkân ve şartlarından dolayı bu dönemde indirilen âyetlerde, Müslümanların ibadet yaparken bile müşriklerle çatışmaya yol açmayacak bir üslûp benimsemeleri öğütlenmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v.) namaz kılarken sûreleri yüksek sesle okur, müşrikler de Rasûlullah'a (s.a.v.), onun namazına ve Kur'an-ı Kerim'e yönelik alay ve hakaretlerde bulunurlardı. Allah Teâlâ, müşriklerin alay ve hakarette bulunmalarını önlemek için, *"(Ey Peygamber!) Namazında sesini ne yükselt ne de kıs."*[421] buyurarak Rasûlullah'ın (s.a.v.) sesini fazla yükseltmemesini, mü'minlerin duymakta zorluk çekmemeleri için de çok da kısmamasını bildirerek orta bir yol tutmasını emretmiştir.[422]

Aynı şekilde bu dönem âyetlerinde müşriklerin yalanlamaları, hakaretleri ve tartışmalarına karşılık olarak *"Benim yaptıklarım bana, sizin yaptıklarınız de sizedir. Siz benim yapıp ettiklerimden, ben de sizin yapıp ettiklerinizden uzağım."*[423] şeklinde çatışma ve tartışmadan uzak bir üslûbun benimsenmesi emredilmektedir.

---

[419] Rum, 30/ 60.
[420] Karagöz vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 567.
[421] İsrâ, 17/110.
[422] Fahruddin Râzi, **age**, c. 15, s. 85-86; bkz. Kutub, **age,** c.9, s. 389.
[423] Yûnus, 10/41.

Kâfirun sûresi de Mekke Dönemi'ndeki mü'minlerin, müşriklere yönelik üslûbunu belirlemede önemli ipuçları verir. Zira "Ey kâfirler!" şeklinde sert ve katı bir hitapla başlayan sûrede, son söz, hem bir müsamaha, hem önemsememe hem de taviz vermeme ifadesi olarak "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[424] buyruğudur. Bu ifade, kâfirlere, yumuşak bir üslûpla karşılık verilmesini, onlara yönelik düşmanca bir tutum sergilenmemesini ve karşılıklı diyalogların kesilmemesini istemektedir. Çünkü iki taraf arasında diyalog kalmazsa İslâm'ı tanıtma imkânı da kalmayacaktır.

"İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir tarzda karşıla. Bir de görürsün ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse samimi bir dost gibi oluvermiştir."[425] âyetinde de buyrulduğu gibi kötülüğe iyilikle karşılık vermek, insanın psikolojisinde olumlu etkiler bırakıp dostluklara, toplumsal barışa kapı açar. İyilikten kasıt ise müşriklerin cahilce ve küstahça davranışlarına karşı sabır gösterme; terbiyesizliklerine, verdikleri ezâ ve cefâlara karşı öfke, kin ve intikam duygusu gütmeme, kötülüğe kötülükle karşılık vermemektir.[426] Nitekim birçok zaman, çeşitli yaptırımlarla engellenemeyen kötülükler güzel söz ve güzel davranışlarla önlenebilmektedir.

Müşriklere karşı güzel söz ve hoşgörüyü ifade eden bu âyetlerin, onlarla savaşmayı emreden âyetlerin gelmesiyle nesh edildiğini ileri sürenler olmakla birlikte, bazı müfessirler, savaşın olağan bir durum olmadığını, bu âyetlerin ise insanların olağan ilişkilerinde haksızlık yapmamak, kötülüğe karşılık bile olsa adaletten ödün vermemek gibi genel ve süreğen bir ahlâk kuralı koymayı hedeflediğini, dolayısıyla da mensuh olmadıklarını belirtmişlerdir.[427] Bununla birlikte Rasûlullah'ın (s.a.v.) uygulamalarından da anlaşıldığı üzere, Kur'ân'ın kötülüğü affetme ve kötülüğe iyilikle karşılık verme gibi öğütleri bireysel haklarla ilgili olup kamu haklarını ihlâli kapsamamaktadır.[428]

2.1.1.7. Alayları Dinlememe Üslûbu

Karşılıklı diyaloglarda muhâtaba söz hakkı vermek, onu dinlemek etkili bir üslûbun özelliklerinden biri olmakla birlikte, mü'minlerin bazı durumlarda, bazı sözleri dinlememesi, hatta onların konuşulduğu yerden uzaklaşması gerekir. Zira alay, yalan,

[424] Kâfirun, 109/1-6.
[425] Fussilet, 41/34.
[426] Karaman vd, **age,** c. 4, s. 708-710.
[427] Karaman vd, **age,** c. 4, s. 73.
[428] Müslim, "Hudûd" 8, 9.

gıybet gibi kötü ve çirkin şeyleri dinlemekten uzak durmak, mü'min olmanın gereklerinden biridir. Nitekim Mekke Dönemi'nde müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Kur'an hakkında kibirli ve alaycı bir üslûpla ileri geri konuşmaktaydılar. Bununla ilgili olarak *"(Ey Rasûl!) Âyetlerimizle ilgili uygunsuz şekilde konuşmaya dalanlara rastladığın zaman, başka bir konuya geçinceye kadar onların yanından uzaklaş. Eğer bunu şeytan sana unutturursa hatırladığında onlardan ayrıl ve sakın o zâlimler güruhuyla bir arada bulunma*!"[429] buyuran Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve ashabına, Allah'ın (c.c.) âyetleri ile alay edildiğini işittikleri vakit, dini oyun ve eğlence edinen ve putları ilâh edinen kimselerle birlikte oturmayıp başka bir konuya geçinceye kadar onlardan uzak durmalarını emretmektedir.[430] Aynı zamanda bu âyet kendi bağlamında, mü'minlerin, müşriklere yönelik, onların cennete girme konusunda asla ümitlenmemelerini söylemek gibi tehditkâr bir üslûp kullanmamaları gerektiğine de işaret etmektedir. Bu âyetlerde, "müşriklere karşılık verin" şeklinde bir emir bulunmaması da mü'minleri zor durumda bırakacak bir gerginlik ve çatışmanın olmaması içindir.

Bu âyet nâzil olunca mü'minler, müşriklerin her alay edişlerinde kalkıp gittiklerinde Kâbe'den mahrum kalacakları ve onu tavaf edemeyecekleri endişesiyle emri yerine getirmekte zorlanmış; ayrıca onlarla birlikte oturdukları zaman, alaylarını engelleyemediklerinden dolayı günah işlemiş olmaktan korktuklarını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine, "*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Kur'an hakkında uygunsuz konuşan müşriklerin yaptıklarından kesinlikle sorumlu değildir. Onların yapması gereken ancak, Allah'ın âyetleri hakkında uygunsuz konuşmaktan vazgeçmeleri için o müşrikleri uyarmaktır.*"[431] buyrularak mü'minlerin bu endişesi giderilmiş ve onlara bu konuda bir ruhsat verilmiştir.

Bu âyetteki 'yüz çevir, bırak, ilgilenme' emrinden kasıt, tüm ilişkilerin kesilmesi olmayıp onların alaylarına, yalanlamalarına, kötü sözlerine aldırmamak, onlarla ilgilenmemek, onlardan yüz çevirmek, onların yanından kalkmak, aynı zamanda kendini dost ve kibar göstermeyi bırakarak ciddiyetle ve tavizsiz bir şekilde uyarıya devam etmek demektir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu durumda mutlaka kalkıp gitmesi emredilirken diğer mü'minlere, kalkıp gidemedikleri takdirde onlara hakkı anlatarak uyarıda bulunmaları şartıyla ruhsat verilmiştir. Bu âyetler, müşriklerle birlikte yaşamayı yasaklamayıp sadece Hz.

[429] En'am, 6/68.
[430] Bkz. Muhammed Ali es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefâsir**, Ensar Neşriyat, c. 2, s. 207-208; Râzi, **age,** c. 8, s. 173.
[431] En'am, 6/69.

Peygamber'i (s.a.v.) ve mü'minleri rencide edecek biçimde Allah'ın (c.c.) âyetlerine dil uzatmaya başladıklarında onlarla beraber oturmayı yasaklamaktadır. Bunun dışında kalan konularda ise iki taraf arasında karşılıklı maslahatlar ve ilişkilerin kesilmesinin emredilmesi söz konusu değildir.[432]

Dolayısıyla, Allah'ın (c.c.) mü'minler için buyruğu gereği bir mü'min, bir sohbette dini ile alay edildiğini duyarsa asla susup dinlememeli, ya dinini savunmalı ya da orayı terk etmelidir.[433] Yani mü'minler, dini değerlerini aşağılayıcı üslûplara asla tahammül göstermemeli, bununla birlikte aynı aşağılayıcı üslûpla da karşılık vermemelidir.

2.1.1.8. Müşriklerin Kötü Sözlerine Aldırış Etmemek

Bu dönemde mü'minlerle müşrikler arasındaki üslûbu düzenleyen ifadelerden biri de "Onlardan güzel bir şekilde ayrıl."[434] buyruğudur. İnsanın, bir başkasından bedenen, lisanen veya kalben uzaklaşması anlamına gelen "hecr" kelimesinin âyete kattığı anlam, müşriklerle ilişkilerdeki üslûbun, muhatâp ve şartlara göre farklı şekillerde biçimlenmesidir. Müşriklerden güzellikle ayrılmayı emreden bu âyet,[435] onların sözlerine, eziyetlerine sabretmek,[436] yapılanlara karşılık vermeyerek ve aldırış etmeyerek güzel muhalefette bulunmak gibi öğütleri de içermektedir.[437]

Kur'an'da, Hz. Peygamber'e (s.a.v.), müşriklerin alaylarına ve kötülemelerine aldırış etmeden, emrolunduğu gerçeği açıkça söylemesi emredilmektedir.[438] Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.), Kâfirun sûresi indiğinde, müşriklerin kendilerine "Ey kâfirler!" diye hitap edilmesine kızdıklarını bildiği halde, onlara aldırış etmeden karşılarına dikilmiş ve bu sûreyi yüzlerine okumuştur.[439]

---

[432] İzzet Derveze, **Kur'ân'a göre Hz. Muhammed'in Hayatı,** Çev. Mehmet Yolcu, 3. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 1998, c. 2, s. 256.
[433] Kutub, **age**, c.5, s. 282.
[434] Müzzemmil, 73/10. "O müşriklerin çirkin sözlerine sabır göster. Fikren de zihnen de onlardan yüz çevir; onların kötü davranışlarına kötülükle karşılık verme."
[435] Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2006, c. 4, s. 294. Kılıç âyetiyle nesh edilmiştir.
[436] Râzi, **age**, c. 22, s. 221-222. Nesh söz konusu değildir.
[437] Râğıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Halil Aytânî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s. 514.
[438] Hicr, 15/94-95
[439] Sabûnî, **age**, c. 7, s. 454-455.

"Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun, biz cahilleri istemeyiz, derler."[440]

Âyetteki cahillerden kastın, kâfir ve müşrikler olduğunu söyleyen müfessirlerle birlikte, edepsiz, seviyesiz ve düşüncesizce konuşan, yerinde ve zamanında konuşmayan bütün insanları kapsadığını söyleyen müfessirler de vardır. Zira *cahilin kalbi ağzında, akıllının lisanı kalbindedir.* Cihat âyetlerinin indirildiği Medine Dönemi'ne kadar, Mekke Dönemi'nde kâfirlerin hakaretlerine, alaylarına, laf dalaşlarına karşılık vermeme ilkesi korunmuştur.[441] Bununla birlikte, sefih ve ne dediğini bilmez, cahil kimselere karşı edeben tüm zamanlarda takınılacak tavır, onlara aldırış etmemek ve onlarla laf dalaşına girmemektir. Zira onlarla tartışmalara girmek sonuç vermeyeceği gibi, mü'minin değerli vaktinin ve enerjisinin de boşa harcanmasına yol açar. Nitekim Mevlâna'nın şu sözü, bu konuya çok güzel bir örnektir: *Cahil kimsenin yanında, kitap gibi sessiz ol.* Hz. Meryem'e konuşmanın faydasız olduğu ve laf anlamayacak kişilere karşı susma orucu tutmasının emredilmesi de bu bağlamdadır.[442]

Bu âyetteki selâmlaşma ifadesi ise Müslümanların birbirlerine yönelik kardeşlik, esenlik, barış dileklerini ifade eden İslâm selâmı olmayıp doğru ve isabetli bir üslûpla selâmet ve susmayı tercih etmek; sövmek, tartışmak ve savaşmaktan uzak durmak olarak ifade edilmiştir.[443]

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve mü'minlerin, müşriklerle ilişkilerinde öğütlenen ifadelerden biri de *fas'fah* (aldırış etme) kavramıdır.[444] *"...Sen bu müşrik halkın inkârcı ve alaycı tavrına aldırma, onların kibir ve küstahlıklarını sabırla karşıla."*[445] Allah Teâlâ, affetmekten daha etkili ve güçlü bir üslûba yöneltecek şekilde, azarlamayı bırakmak anlamına gelen fasfah emriyle, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kâfir kişinin inkârına aldırış etmemesini, onun için üzülmemesini bildirmiştir.[446] Müşriklerin İslâm'a girmeleri için ilgi ve iyi niyetini devam ettiren Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Ey Allahım! Bu müşrikler, iman etmeyecek bir topluluk"* diye Rabbine sıkıntısını arz edince Yüce Allah (c.c.): "*(Ey Rasûl!) Onlara aldırma; (seninle münakaşa ederlerse), 'İşinize bakın', selâm deyip geç. Yakında*

[440] Kasas, 28/55.
[441] Bkz. Taberî, **age**, c. 6, s. 335.
[442] Meryem, 19/26.
[443] Bkz. Kurtûbî, **age**, c. 13, s. 329.
[444] Bu kavramın geçtiği âyetler; Mekkî sûrelerden Hicr, 15/85; Zuhruf, 43/89; Medenî sûrelerden Bakara, 2/109; Mâide, 5/13; Nûr, 24/22 ve Teğâbun, 64/14.
[445] Hicr, 15/85.
[446] Nahl, 16/127, 128.

başlarına neler geleceğini nasılsa görecekler!"[447] buyurarak müşriklerin aleyhinde verilecek olan ceza hükmünün kesinleşmesi için onlara intikamla, eziyetle ve haddi aşarak karşılık verilmesini yasaklamaktadır. Bu âyetteki *selâm* ifadesi ise ateşkes anlamındadır.[448]

"Bilesin ki inkârcılar sürekli tuzak kuruyorlar. Ben de tuzaklarına karşılık veririm. Onun için sen onlara mühlet ver."[449]

Savaş emrinden önce inzâl olunan bu âyetlerde, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Mekke'deki kâfirlere aldırış etmeyip onlardan güzellikle uzaklaşması,[450] onlardan intikam alma ve yok edilmeleri konusunda süre tanıması istenmiş, Allah Teâlâ'nın (c.c.) müşriklerin tüm tuzak ve hilelerinden haberdar olduğu bildirilmiştir.[451] Bu tür âyetlerin nesh edildiğine ilişkin yorumlar varsa da her âyetin kendi şartlarında değerlendirilmesinin önemi bakımından bu tür yorumlamalar çok doğru değildir. Nitekim bütün bunlar, onlar için caydırıcı ve sakındırıcı ifadelerdir.[452]

Mekke Dönemi'nde gelen âyetlerde, mü'minlere ve kendisine yapılan hakaret, eziyet ve tuzaklardan dolayı üzüntü duyan Hz. Peygamber'i (s.a.v.), teselli ve teskin edici çeşitli kıssalar vahyedilerek geçmiş peygamberlerin de benzer muhalefetlerle karşılaştıkları, o dönemin kâfirlerinin hakaret ve tuzaklarının sonucunda Allah'ın (c.c.) peygamberlerini galip getirip kâfirleri helâka uğrattığı anlatılmakta,[453] Hz. Peygamberden (s.a.v.) sabır gösterip uyarısına devam etmesi ve müşriklere boyun eğmemesi istenmektedir.[454]

Kur'an'da bu konuda anlatılan kıssalardan biri de Hz. Nuh (a.s.) ve kavminin kıssasıdır. Kur'an'a göre, Hz. Nuh (a.s.), Allah'ın (c.c.) emri gereği, inananların kurtulması için gemiyi yaparken, tekebbürle büyüklenenler onunla alay etmişler, Hz.Nuh da (a.s.) onların bu alaylarına karşılık*; "Şimdi siz bizimle nasıl alay ediyorsanız ilerde biz de sizinle alay edeceğiz."*[455] diyerek onlara aldırış etmediğini bildirmiştir. Böylece Hz. Nuh (a.s.), kavmiyle her türlü ilişkiyi ve tartışmayı keserek onlara aldırış etmeden gemiyi yapmaya devam etmiştir.

---

[447] Zuhruf, 43/87-89.
[448] Bkz. Kurtûbî, **age**, c. 13, s. 329.
[449] Târık, 86/15-17.
[450] Bkz. Mukâtil, **age**, c.4, s. 392.
[451] Bkz. Taberî, **age**, c. 9, s. 83.
[452] Bkz. Râzi, **age**, c. 23, s. 64.
[453] Hûd, 11/66.
[454] Bkz. Sabûnî, **age**, c. 7, s. 279.
[455] Hûd, 11/38.

Allah Teâlâ (c.c.), Mekke Dönemi'nde, müşrikler tarafından küfür ve hakarete maruz bırakılan mü'minlerin davranışlarını "*O mü'minler (müşriklerin) çirkin sözlerine ve sataşmalarına aldırış etmezler.*" şeklinde övüp desteklerken, tüm mü'minlerden böyle olgun bir davranış istemekteydi: *"Rahmân'ın o hayırlı kulları, asılsız, bâtıl ve yalan olan şeylere tanıklık etmezler. (Müşriklerin) çirkin söz ve davranışlarına mâruz kaldıklarında şeref, izzet ve olgunluklarını korur ve kendi işlerine bakarlar."*[456]

Allah (c.c.) bu tür sataşma ve hakaret dolu sözlere tahammül gösteren mü'minleri cennette dünyadaki sıkıntı ve ezâlarla asla karşılaşmayacaklarını müjdeleyerek teselli etmektedir: "*Onlar (mü'minler) cennette hiçbir kötü söz duymayacaklar; bilâkis hep güzel sözler ve iltifatlara muhatâp olacaklar."*[457]

2.1.1.9. Müşriklere İtaat Etmemek

Sözlükte *tv'a* kökünden türeyen bu kelime "baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek" anlamlarına gelir. Bu kavram, doğrudan geçmemekle birlikte, isim ve fiil kalıplarında Kur'an'da geçmektedir. Ayrıca itaatle yakın ya da aynı anlama gelen birr, teb'a, sem', din gibi kelimeler de Kur'an'da geçmektedir.[458]

Kur'ân-ı Kerîm'de, kâfirler ve münâfıklara,[459] inatları yüzünden kalpleri Allah'ı (c.c.) anmaktan alıkonulmuş olanlara, nefislerinin hevâlarına uyup haddi aşanlara,[460] kötü ahlâklılar ve günahkârlara,[461] Allah'ın (c.c.) koyduğu sınırları aşanlara,[462] yönetimleri altında bulunan kimseleri Allah (c.c.) yolundan uzaklaştıranlara[463] itaat edilmesi yasaklanmıştır.

Davet döneminin ilk yıllarında inen sûrelerden biri olan Kalem sûresinde(1-14);

"Şunların hiçbirine itaat etme: Durmadan yemin eden aşağılık, sürekli kusur arayıp kınayan, hep laf taşıyan, iyiliğe mâni olan, günahkâr, saldırgan, haşin ve kaba, sonra da

[456] Furkan, 25/72.
[457] Meryem, 19/62.
[458] Ömer Mahir Alper, "İtaat", **DİA,** İstanbul 2001, c. 23, s.444-445.
[459] Ahzâb, 33/48.
[460] Kehf, 18/28.
[461] Kalem, 68/10-13.
[462] Şuarâ, 26/151.
[463] Ahzâb, 33/64-68.

kötülükle damgalanmış, mal ve oğulları var diye (böyle davranır). Âyetlerimiz kendisine okunduğunda ise: Bunlar eskilerin masalları, der."[464]

Katı ve öfkeli bir şekilde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetini engellemeye çalışan müşrikler,[465] Hz. Peygamber (s.a.v.) yumuşak davranırsa kendilerinin de yumuşak davranacaklarını söyleyerek ondan davette gevşeklik gösterip taviz vermesini beklemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise, katı ve öfkeli olmanın yanında, hilekâr ve düzenbaz olan müşriklere karşı hoşgörü üslûbunu benimsemiş; ama bunu asla taviz boyutuna vardırmamıştı.[466] Nitekim hoşgörü; teslimiyet, taviz ve itaat anlamına gelmemektedir.[467] Hz. Peygamber de (s.a.v.) böyle davranmaktan uzak durmuş, çoğu zaman onlarla delile dayalı ikna edici tartışmalara girerek mücadele etmiştir.[468]

Müşrikler, Rasûlullah'ın (s.a.v.) tebliğ vazifesini yapmasını engellemek için, ona mal, mülk vermeyi teklif ederek onu kendi putperest inançlarına davet etmişlerdir. Bunun üzerine *"...Sakın inkârcılara destek verme! Sana indirildikten sonra, sakın seni Allah'ın âyetlerinden alıkoymasınlar. Sen Rabbine çağır ve sakın müşriklerden olma*."[469] âyetleri nazil olmuştur.[470]

"*Sakın inkârcılara destek verme!"* ifadesiyle birlikte akabindeki son iki âyette, hakkı batıldan ayıran Kur'an indirildikten sonra, mü'minlerin, yanlış yolda giden inkârcılara arka çıkmamaları, imanda sebat etmeleri; Allah'a (c.c.) ortak koşanlara yönelik, onları, inançlarının kurtarıcı ve doğru olduğu zannına düşürecek ve ümitlendirecek üslûplardan kaçınmaları istenmektedir.[471]

"Öyleyse kâfirlere itaat etme ve onlara (Kur'a'la) büyük bir mücadele ver."[472]

Âyetteki cihad emri, Rasûlullah'ın (s.a.v.), davet vazifesini yaparken büyük bir mücadele ve gayret sarf etmesi anlamındadır. Nitekim bu sûre Mekkîdir. Savaş anlamında cihad ise hicretten sonra emredilmiştir.[473]

---

[464] Kalem, 10-15.
[465] Alâk, 96/9-18.
[466] İzzet Derveze, **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul 1989, c. 2, s.144.
[467] Toktamış Ateş, **Hoşgörü ve Uzlaşma**, Ümit Yay., Ankara 1997, s.10.
[468] Kalem, 68/35-41.
[469] Kasas, 86-87.
[470] Râzi, **age**, c. 17, s. 572.
[471] Karaman vd, **age**, c.4, s.249.
[472] Furkan, 25/52.
[473] Râzi, **age,** c. 17, s. 262-263.

"Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münâfıklara boyun eğme. Elbette Allah, her şeyi bilmekte ve yerli yerince yapmaktadır."[474]

Mü'minleri, eski cahiliye yaşantılarına döndürmeye çalışan müşrikler, inananlarla tevhit ve şirk konularında tartıştıkları gibi, helaller ve haramlar konularında da tartışıyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de apaçık bir dille belirtilen "kâfirlere itaat etmeyin" emri gereği, inanç konusunda olduğu gibi masiyette de onlara itaat yasaklanmış ve onlara boyun eğip helal haram sınırlarını çiğnedikleri takdirde, Allah'a (c.c.) ortak koşmuş olacakları konusunda, mü'minler kesin bir dille uyarılmışlardır.[475]

Kur'an, insanî ilişkilerde hoşgörüyü tavsiye etmekle beraber, hoşgörünün tavize varmaması gerektiğini ifade ederek sınırlarını belirler: "*Âyetlerimiz hakkında dedikoduya dalanlarla karşılaştığın vakit, başka bir söze dalıncaya kadar onlardan yüz çevir, uzaklaş."*[476]

Müşrikler, Rasûlullah'a (s.a.v.), amcası Ebû Tâlib aracılığı ile haber göndererek tanrıları ve inançlarıyla uğraşmaması, onları kötülememesi, aksi halde onunla savaşacaklarını bildirerek onu tehdit etmişlerdir. Rasûlullah (s.a.v.) ise sebat içinde, kararlı bir şekilde, "Sağ elime güneşi, sol elime de ayı koysalar, yine de davamdan vazgeçmem." deyip gerekirse bu uğurda öleceğini söyleyerek kat'i ve kararlı bir üslûp ortaya koymuştur.[477]

Esasen müşriklerin uzlaşma tekliflerinin altındaki amaç, insanları şüpheye düşürerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davasını sarsıntıya uğratmaktı. Bu niyetle bir süre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi ilâhlarına tapmasını, bir süre de kendilerinin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilâhına tapmalarını teklif etmişlerdi. Bu olay üzerine nâzil olan Kâfirun sûresini müşriklere okuyan Hz. Peygamber (s.a.v.), *"O halde yalanlayanlara boyun eğme. İstediler ki haktan taviz vererek yumuşak davranasın, böylece onlar da yumuşak davransınlar."*[478] buyruğuna uygun davranmış, onlara boyun eğmemiş, kararlı ve tavizsiz üslûbunu korumuştur.

Müşriklerin, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik, ona bir hazine indirilseydi ya da yanında bir melek bulunsaydı, inanacaklarına dair söyledikleri alaycı ve samimiyetsiz sözleri, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) sıkıntıya düşürüyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c.), Hz.

---

[474] Ahzâb, 33/1.
[475] En'am, 6/121.
[476] En'am, 6/68.
[477] İbn-i Hişâm, **Siretü'n-Nebeviyye**, Trc. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, c. 1, s. 166.
[478] Kalem, 68/8-10.

Peygamber'i (s.a.v.), müşriklere kesinlikle itaat etmemesi, onlara aldırmaması ve tebliğine devam etmesi konusunda uyarmıştır.[479]

Müşriklerin ileri gelenlerinden bir grup, Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında oturan bazı zayıf ve güçsüz Müslümanları görünce, onları küçümser bir edayla,*"Biz bunlara mı uyacağız? Bunları yanından kovarsan senin yanına gelir, sana uyarız"* demeleri üzerine "*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma…"*[480] âyeti nâzil olmuştur.[481] Böylece Allah Teâlâ (c.c.), gerek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gerekse tüm mü'minlere, zenginin fakire, güç ve nüfuz sahibinin zayıf ve güçsüz kimseye tercih edilmesini yasaklamış, tüm insanlara adâletli bir üslûpla davranılmasını emretmiştir.

Davette yumuşak ve hoşgörülü bir üslûp kullanmak kadar tavizsiz ve sitemkâr bir üslûp kullanmak da oldukça önemlidir. Bu durum, Kur'an üslûbuna da yansımıştır. Nitekim muhatâplarının ruh hallerini ve tutumlarını dikkate alan Kur'an, yerine göre yumuşak,[482] yerine göre tehditkâr bir üslûp kullanmıştır.[483]

Kavmine dönünce, onların buzağıya taptıklarını gören Hz. Musa (a.s.), onlara öfkeyle ve sitemle, *"Ey kavmim! Buzağıyı ilah olarak benimsemekle kendinize yazık ettiniz. Yaratanınıza tövbe edin ve nefislerinizi öldürün*" demiştir. Eğer Hz. Musa (a.s.), onların yaptıkları nankörlüğü görmezden gelip yumuşak bir üslûp kullansaydı, dalâletleri daha da artacak, öğütler de fayda etmeyecekti. Nitekim haddi aşan kişilere karşı kullanılan sert ve kat'i üslûp, onların yaptıkları kötülükleri anlayıp kendilerine gelmelerini sağlamakta etkili bir yoldur.

Bütün bu âyetler gösteriyor ki Allah (c.c.), Hz. Muhammed'den (s.a.v.) ve mü'minlerden kâfir ve münâfıklara itaat etmemelerini,[484] onlardan gelen ezâ ve cefâlara aldırmamalarını, Allah'a (c.c.) tevekkül ederek[485] sabretmelerini,[486] onlara karşı Kur'an'la mücadele vermelerini[487] istemektedir.

[479] Hûd, 11/12, bkz. Rum, 30/31, 32.
[480] En'âm, 6/52-53; bkz. Kehf, 18/28-30.
[481] Taberî, **age,** c. 3, s. 493-496.
[482] Tâhâ, 20/94.
[483] Hakka, 69/48.
[484] Ahzâb, 33/1.
[485] Ahzâb, 33/48.
[486] İnsan, 76/24.
[487] Furkân, 25/52.

2.1.1.10. Meydan Okuyucu Üslûp

Meydan okuma, Arapça'da tehaddî olarak isimlendirilir. Tehaddî "ortaya koyduğu mucizelerin benzerini getirmeleri hususunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), insanlara meydan okuması" olarak tanımlanmaktadır.[488]

Mekkî âyetlerde; gerek kıssalarda gerekse Hz. Peygamber'e (s.a.v.), müşriklere yöneltmesi söylenen ifadelerde, meydan okuyucu bir üslûp görülür. Özellikle, Kur'ân'ın Allah'tan (c.c.) gelen bir kitap olduğunu kabul etmeyen Mekkeli müşriklere karşı, Kur'an'ın benzeri bir sûre getirmelerine yönelik meydan okuyucu birçok âyet vardır. Bu âyetlerde, müşriklere zorluğu kademeli olarak azalan meydan okumalar yapılmaktadır.

"Onu kendisi uydurdu mu diyorlar?!" şeklinde müşriklerin reddiyelerinden bahsederek başlayan bu âyetlerde, daha sonra aşamalı olarak "*Haydi siz, yalan üzere uydurulmuş olarak onun benzeri on sûre getirin ve eğer doğru sözlüyseniz, Allah'tan başka yardımcılarınızı da çağırın*."[489] âyetinde olduğu gibi çeşitli meydan okumalar görülmektedir. Bu meydan okuyucu üslûp, inkârcı muhatâplarını âciz bırakarak susturmasına rağmen, yine de onlar vicdânen kabul ettikleri Kur'an'ı, nefsen reddetmişlerdir. Bu âyetlerde de görüldüğü gibi, putperestlerin taptıkları ve sığındıkları putlarına yönelik Hz. Peygamber (s.a.v.) aracılığıyla meydan okuma da Kur'an'da görülen üslûp biçimlerindendir.[490]

Kur'an'da örneği verilen başka bir meydan okuma da Hz. Hûd'un (a.s.) kavmine yaptığı meydan okumadır*: "Siz ve Allah dışında O'na ortak koştuğunuz ilâhlar, hep birlikte bana istediğiniz tuzağı kurunuz, sonra da bana hiç mühlet vermeyiniz."*[491] şeklinde Hz. Hud'un (a.s.) vakar, onur ve Allah'a (c.c.) güvenini ses tonuna kadar yansıttığı bu kat'i ve kararlı meydan okuma, kavmiyle arasındaki iletişimi bitirdiği son sözleridir.[492]

Mekkî âyetlerde, müşriklerin putlarına sövmenin yasaklanması,[493] çatışma ve gerginlik oluşturmamak için namazda sesin fazla yükseltilmemesinin istenmesi,[494] mü'minlere kötü muamelede bulunan putperestlerin affedilmesiyle[495] baskı ve işkence döneminde

[488] Yazır, **age**, c. 1, s. 231.
[489] Tûr, 52/33-34; Hûd, 11/13; Yûnus, 10/38.
[490] Bkz. En'am, 6/40; Kalem, 68/41; Ahkâf, 46/4.
[491] Hûd, 11/55.
[492] Bkz. Kutub, **age,** c. 8, s. 207-209; Bkz. Hûd, 11/56.
[493] En'am 6/108.
[494] İsrâ, 17/110.
[495] Râ'd, 13/22.

sabredilmesinin emredilmesi[496] Müslümanların güçlerini toplayıp İslâmiyet'i her yerde üstün kılma davasını gerçekleştirebilmeleri için, Mekke Dönemi'nin sabır ve fedakârlık dönemi olmasının yanında, Kur'anî eğitimin başlangıç dönemi olmasına da işaret etmektedir.

2.1.2. Medenî Âyetlerde Mü'minlerin Müşriklere Yönelik Üslûp Biçimleri

Müslümanlar, Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra, gerek Mekkeli ve Medineli müşriklerle, gerek Medine'de yaşayan Yahudilerle gerekse Mekke ve Medine'de yaşayan, Müslüman olmadıkları halde bunu gizleyerek Müslüman görünen münâfıklarla, siyâsî ve toplumsal ilişkilere girme durumunda kalmışlardı. Müslümanlarla gayr-i müslimler arasındaki siyasî ilişkiler, düşman olanlar, antlaşma yapılmış olanlar ve tarafsızlar şeklinde kategoriler halinde cereyan etmekteydi.

2.1.2.1.Adâletli Olmak

"Allah, sizi din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik (birr) etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez."[497]

Bu âyetin, Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) kızı Hz. Esma'nın (r.anha) kendisine hediyelerle gelen müşrik annesini eve almaması üzerine nâzil olduğu rivâyet edilir.[498]

Âyette geçen "birr" kavramı, başta anne ve baba olmak üzere yakınlarla ilişkiyi kesmemek, onları koruyup gözetmek demektir. Buna göre, kişinin Müslüman olup olmamasını değil, İslâm'a karşı düşmanlık ve saldırısını esas alan Kur'an, mü'minleri dost olsun düşman olsun tüm insanlara iyilik ve adâletle muameleye teşvik etmektedir.[499] "*Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven; O her şeyi işitendir ve bilendir."*[500] buyruğu gereği, Hz. Peygamber (s.a.v.), bir devlet başkanı olarak, sadece Medine içinde değil, çevredeki kabilelerle de siyasi ilişkiler içine girip çeşitli antlaşmalar yapmıştır.

---

[496] Tâhâ, 20/130.
[497] Mümtehine, 60/8-9.
[498] Buhârî, Hibe, 51/29; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, Zekât, 34.
[499] Bkz. Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesîr, **Tefsirü'l-Kur'an'il-Azîm**, Çev. Bekir Karlığa, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985, c. 14, s. 7839-7841; c. 1, s. 496-497.
[500] Enfâl, 8/61.

Daha önce, Hutam b. Hind el-Bekrî adlı müşrik, Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetini dinleyip düşünmek üzere izin istemiş, yurduna dönerken de Medineli Müslümanların otlaklarda yayılan develerini alıp götürmüştür. O müşrik, ertesi sene Mescid-i Haram'a hac için gelmiş, söz konusu develeri de kurbanlık olarak yanında getirmiştir. Bunu haber alan mü'minler, o hac kervanına saldırmak için, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) izin istemişler. Bunun üzerine, Yüce Allah (c.c.), sırf Rabbinin rızasını gözeterek Mescid-i Haram'a yönelmiş kimselere karşı saygısızlık edilmesini yasaklayarak, "*Ey iman edenler! Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın."*[501] buyurmuştur. Mü'minlerden düşman dahi olsa kimseye karşı aşırı davranışlar gösterilmemesini buyuran Allah (c.c.), kendilerini zamanında Kâbe'yi ziyaretten alıkoymuş olsalar da müşriklerin Kâbe'yi ziyaret etmelerine engel olmamalarını öğütlemektedir. Âyetin devamında gelen "*İyilik ve takva üzere yardımlaşın"* nasihatinin de işaret ettiği gibi, düşmanca davranış, düşmanlığı doğurur ve böylece düşmanlığa yardım edilmiş olunur. Allah (c.c.) ise insanların birbirlerine iyilikte yardımcı olmasını öğütlemektedir.[502] Nitekim*"Ey iman edenler! Bir topluma olan kininiz sizi adâletsizliğe itmesin. Adil olun."*[503] buyruğuna göre düşmanlıktan dolayı adâletten ayrılmak yasaklanmıştır.

Bu âyetin daha sonra hükmünün kaldırıldığına dair yorumlar[504] olmakla birlikte, "Rablerinin büyük lütuf ve rızâsını dileyenler"in geçmişte yaptıklarına pişman olup İslâm'ı kabul eden kimseler olduğu ve onların geçmiş hataları sebebiyle Mescid-i Harâm'a gelmekten alıkonmaması istenmektir, diyen müfessirler de vardır.[505]

2.1.2.2. Kâfirleri Dost ve Sırdaş Edinmemek

Velî kavramı lügatte, koruyan ve korunan, yardım eden ve yardım edilen gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'a göre, mü'minlerin velîsi, Allah (c.c.), Allah Rasûlü (s.a.v.) ve diğer mü'minler; inkârcıların velîsi ise şeytan ve diğer inkârcılardır.[506]

---

[501] Mâide 5/2.
[502] Râzî, **age**, c. 11, s. 282.
[503] Mâide, 5/8.
[504] Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Birleşik Yay., Ankara ts., c.3, s. 85; İbn Kesîr, **age**, c. 5, s. 1981-1990.
[505] Yazır, **age**, c.3, s.85.
[506] Bakara, 2/257; Âl-i İmrân, 3/68; Mâide, 5/55; A'râf, 7/196; Şûrâ, 42/9; Süleyman Uludağ, "Velî", **DİA**, İstanbul 2013, c. 43, s. 25-28; Tevbe 9/71; Enfâl 8/73.

Mekkî sûrelerin aksine, sosyal şartların olgunlaşıp bir İslâm devletinin oluştuğu Medine'de nâzil olan âyetlerde Yüce Allah (c.c.), mü'minlerin baba ve kardeşleri bile olsa[507] Allah'ın (c.c.) âyetleriyle alay eden[508] ve âhiretten ümitlerini kesen[509] inkârcılarla dost olmamalarını,[510] onlarla oturmamalarını,[511] kendileriyle savaşırlarsa mü'minlerin de onlarla savaşmasını, onlara arka çıkmamalarını[512] emretmekte; aksi halde mü'minlerin kendilerine yazık edecekleri ve Allah (c.c.) ile aralarında bir bağ kalmayacağı konusunda uyarmaktadır.[513]

Kâfirlerin, dostluk görüntüsü altında Müslümanları dinlerinden vazgeçirmeye yönelik tutumları üzerine inen söz konusu âyetler,[514] bütün mü'minleri inançlarından taviz vermemek, inançlarını zedeleyecek tarzda bir dostlukta bulunmamak üzere tüm gayr-i müslimlere karşı uyarmaktadır.[515] Râzi'ye göre, mü'minlerin, gayr-i müslimlerin inkârına rıza gösterecek şekilde onları dost edinmesi yasaklanmışken itikad dışı konularda, inkârcılarla iyi ilişkilerde bulunmak yasaklanmamıştır.[516] Zemahşerî'ye göre ise yasaklanan dostluk, akrabalık, dostça yaşamak ve muaşerette bulunmayı gerektirecek bütün dostukları kapsamaktadır.[517]

Âl-i İmran 28. âyette geçen,*"Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır"* ifadesinden kasıt, Nahl sûresi 106. âyette de işaret edildiği gibi cana, mala, namusa gelebilecek kötülüklerden korunmak için, kalpte iman olması şartıyla dille farklı ifadeler kullanmaya ruhsat tanınmasıdır. Bu âyette işaret edilen takiyye konusunda müfessirlerin genel yorumu, kâfirlerin baskı ve zulmü altındaki mü'minlerin *"Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!"*[518] âyeti gereği hicret etmesi; ancak hicrete güç yetiremeyecek derecede yaşlı, kadın, çocuk ya da ciddi tehdit altındaki mü'minlerin zulme karşı takiyye rolüne başvurmalarıdır.[519]

---

[507] Mâide, 5/57.
[508] Nisâ, 4/89.
[509] Mümtehine, 60/13.
[510] Mâide, 5/57.
[511] Nisâ, 4/140.
[512] Kasas, 28/86.
[513] Nisâ, 4/144; Âl-i İmran, 3/28; Tevbe, 9/23.
[514] Âl-i imran, 3/28.
[515] Râzi, **age,** c. 6, s. 248.
[516] Râzi, **age**, c. 6, s. 248.
[517] Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 1993, c. 1, s. 365.
[518] Nisâ, 4/97.
[519] Sabûnî, **age**, c. 1, s. 365.

Müslümanlar, Kur'an'ın nâzil olduğu 23 yıl boyunca, müşriklerle farklı konumlarda çeşitli ilişkiler içinde olmuşlardır. Müslümanların bu süreçte yaşadığı olaylar ile yeni bir dinin ve devletin inşasıyla birlikte karşılaştıkları tehlikelere ilişkin Mekkî ve Medenî âyetler arasında üslûp ve içerik farklılığının olması tabîdir. Gerek Mekkî gerekse Medenî âyetler birlikte değerlendirildiğinde mü'minlerin müşriklerle ilişkilerinde, ne sebeple olursa olsun inançlarından taviz verilmemesi, onlara inançları bakımından yakınlık duyulmaması, bununla birlikte sosyal ilişkilerde, dünya hayatının düzenini sağlamak adına ve İslâm'ın insana bakışını gösterecek tarzda gayr-i müslimlerle iyi ilişkiler kurulması öğütlenmektedir. Elbette bu tarz ilişkiler âyetteki anlamıyla "velâ" (dostluk) değildir. Nitekim burada yasaklanan "velâ" kavramı, müşriklere inançlarından ötürü duyulan sevgi, güven ve muhabbet ile bazı kişisel zaaflar için imanı tehlikede bırakacak bir dostluğu ifade eder. Dolayısıyla Kur'an, Müslümanların inançlarını sarsacak, inançları konusunda onlara hüküm verecek tutum ve davranışlarda bulunan gayr-i müslimleri dost edinmemeyi emretmekte; fakat onlarla kişisel arkadaşlık kurup onlara insanca davranmayı yasaklamamaktadır.

"Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi, siz de sapasınız da beraber olasınız. Bu sebeple onlar, Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost edinin ne de bir yardımcı."[520] Uhud Savaşı sıralarında nâzil olan bu âyete göre dost edinilmemesi emredilen kimseler, Müslümanlarla karşılaştıkça kendilerini onlardanmış gibi gösterip Müslümanlar aleyhine faaliyette bulunan Mekke'de ikamet eden putperestlerdir.[521] Bu âyetin savaş halinde olan mü'minler ile müşrikler arasındaki ilişki açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira esaret ve öldürme savaş halinin olağan sonuçlarındandır.[522]

"Ey inananlar! Benim de sizin de düşmanınız olanlarla dostluk kurmayın. Siz onlara sevgi besliyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen gerçeği yalanladılar. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Rasûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice muhabbet besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa mutlaka doğru yoldan sapmıştır."[523]

[520] Nisâ, 4/89.
[521] İbn Kesîr, **age**, c. 5, s. 2037-2044.
[522] Karaman vd, **age**, c. 2, s. 110-112.
[523] Mümtehine, 60/1.

Bu âyet, Hatib b. Ebi Beltea adlı bir mü'minin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'nin fethine hazırlık yaptıklarını haber vermeye yönelik bir mektubu, gizlice Mekke'ye yollamaya çalışması üzerine nâzil olmuştur. Cebrail (a.s.) aracılığıyla durumdan haberdar olan Hz. Peygamber (s.a.v.), Hatib'i sorguya çektiğinde o, Kureyşli olmadığı için Mekke'deki yakınlarını koruyacak birilerinin olmadığını, bu iyilik vesilesiyle Mekkelilerin, yakınlarını koruyacağını umduğunu, bunun asla dinden dönme olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), mü'minlere, müşrik ve kâfirlere karşı kendi özel menfaatleri ya da kin ve düşmanlıkları için değil, "Allah (c.c.) ve Rasûlü'ne (s.a.v.) karşı yarışa kalkanlar…"[524] ifadesine uygun şekilde, Allah (c.c.) için buğz etmelerini ve bu ölçü dışına çıkmamalarını emretmiştir.[525]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), amcası Ebû Tâlib'in bağışlanması için dua etmek istemesi üzerine indiği rivâyet edilen*; "(Şirk üzere ölüp) cehennem ehli oldukları onlara apaçık belli olduktan sonra müşrikler için, akrabaları bile olsalar bağışlanma dilemek, ne Nebi'ye ne de mü'minlere yakışır."*[526] ve "*İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise yalnızca ona verdiği bir söz sebebiyleydi. Ama onun Allah düşmanı biri olduğunu bilince ondan uzaklaştı."*[527] meâllerindeki âyetlere göre, ölürken küfür üzere olduğu bilinen kimselerin bağışlanması için dua etmek, Allah'ın (c.c.) rıza göstereceği bir tutum değildir. Bir mü'min, herhangi bir kâfire din kardeşinden daha fazla muhabbet besler ve daha çok değer verirse bu durum o mü'minin, dost edindiği kâfirlerin yanında kendini mü'min kardeşlerinden daha üstün görmeye başlamasına ve onlara yönelik olumsuz üslûplarda bulunmasına yol açabilir.[528]

Böylece Allah Teâlâ (c.c.), Medine Dönemi'nde inzâl olunan âyetlerde, kâfirleri dost ve sırdaş edinmeyi,[529] onlara sevgi ve muhabbet beslemeyi,[530] onlara meyletmeyi,[531] onların kanunlarıyla hükmetmeyi,[532] onlara boyun eğmeyi,[533] onlara yaranmayı,[534] Allah'ın (c.c.) âyetleriyle alay eden kâfirlerin yanında oturmayı,[535] onlara güvenip danışmayı,[536] zarûret

[524] Mücâdele, 58/20.
[525] Yazır, **age**, c. 7, s. 256-258.
[526] Tevbe, 9/113.
[527] Tevbe, 9/114.
[528] Nisâ, 4/139.
[529] Mâide, 5/51.
[530] Mücâdele, 58/22.
[531] Hûd, 11/113.
[532] Mâide, 5/50.
[533] Tevbe, 9/71.
[534] Nisâ Sûresi, 4/140: "Onlar, senin kendilerine yaranmanı (üzerinde bulundukları bazı şeylerde onlara yapmacık davranmanı) arzu ettiler; o zaman onlar da sana yaranacaklardı."
[535]Nisâ, 4/140.

hali dışında kâfirlerin ülkesinde yaşamayı,[537] onları övmeyi,[538] onlar için Allah'tan (c.c.) bağışlanma ve rahmet dilemeyi[539] yasaklamıştır.

2.1.2.3. Kâfirlere Karşı Sert, Onurlu ve Öfkeli Davranmak

Öfke de bağışlama da yerine ve zamanına göredir. Genelde öfkelenmek yerilen bir tutum olsa da bazı durumlarda kararında olması koşuluyla doğru olan bir davranıştır. Mesela Allah'ın (c.c) diniyle, kitâbıyla, peygamberiyle alay edildiğinde buna öfkelenmeyen Müslüman, yanlış davranışta bulunmuş olur. Nitekim bu konuda Kur'an, mü'minlerin Allah'ın (c.c.) âyetleriyle alay edenlerin yanında oturmalarını yasaklarken aksi halde, müşriklerden olacakları hususunda onları uyarmaktadır.[540]

Yanlış yolda olan ve insanları bu yanlış yola sürükleyen kâfirlere öfkelenmek gerekir. Nitekim kâfirlerin ellerinde, Allah'tan (c.c) başka varlıklara tapmalarını gerektirecek herhangi bir delil olmadan Allah'ın (c.c) âyetleri hakkında, peygamberlerle ve mü'minlerle tartışmaları, hem Allah'ın (c.c) öfkesini hem de mü'minlerin öfkesini üzerlerine çekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de;*"Onlar ki kendilerine gelmiş açık bir delil olmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında mücadele ederler. Bu Allah katında da iman edenlerin yanında da büyük bir öfkeye yol açar."*[541] şeklinde ifade bulan mü'minlerin öfkesi, kâfirleri terk etmek ve onlarla ilişkiyi kesmekle vukû bulur.

Müslümanların bir zulüm karşısında öfkelenmeyip zulme seyirci kalmaları doğru değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de *"Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mani olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!"*[542] ifadesiyle Yahudilerin bu tavrı eleştirilip ayıplanırken mü'minlerin kötülüklere mâni olmada duyarlı olmaları emredilmiştir.

Örneğin Hz. Lût (a.s.), kavmini düşmüş oldukları bataklıktan kurtarabilmek için sarf ettiği gayret ve çabalardan sonuç alamayınca kavmine yaptıkları işten nefret ettiğini ifade ederek onları yaptıkları o kötü davranıştan vazgeçirmeye çalıştı. Hz. Lut (a.s.) kendisine tehditvâri bir üslûpla *"Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen iyi bil ki sürgün edilmişlerden*

---

[536] Âl-i İmrân, 3/118-120.
[537] Nisâ, 4/97-99.
[538] Hicr, 15/88.
[539] Tevbe, 9/113.
[540] Nisâ, 4/140.
[541] Mâide, 5/56.
[542] Mâide, 5/79.

*olacaksın!"*şeklinde hitapta bulunan kavmine, "*Gerçekten ben, sizin bu yapmakta olduğunuza öfke ile karşı olanlardanım.*"[543] diyerek onların tehditine boyun eğmeyeceğini, onlardan korkmadığını, onların yaptıkları kötülükleri asla onaylamayacağını, öfkeli ve kararlı bir üslûpla dile getirerek onlara buğz etmiştir.

Aynı şekilde, Hz. Musa'nın (a.s.) öfkesi ve tepkisi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılmaktadır: *"Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce: 'Ben gittikten sonra, arkamdan ne fena işler yapmışsınız! Rabbinizin va'dinde acele mi ettiniz?' dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başından tutarak kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi): 'Anam oğlu! Bu kavim beni cidden güçsüz gördüler ve az kalsın beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zâlim kavimle beraber tutma!' dedi.*" [544] Hz. Musa (a.s.), kavminin buzağıya taptığını görünce oldukça kederlenip öfkelenmişti. Bu öfkeyle kavmine kızıp levhaları yere atan Hz. Musa (a.s.), kardeşi Hz. Harun'a da (a.s.) hesap sorarcasına ve sitemkâr bir üslûpla yaklaşmıştı. Hz Harun'un (a.s.) ise, ona "anamın oğlu" diye hitap etmesi, Hz. Musa'nın (a.s.) öfkeli halini yumuşatmış ve şefkat duymasını sağlamıştı. Hz. Harun'un (a.s.) bu hitabından sonra Hz. Musa (a.s.), kardeşi ve kendisi için Allah'tan (c.c.) bağışlanma dileyerek kavminin yaptığı bu kötü fiilden kendilerini soyutlamış ve kavmiyle aralarına bir set çekmiştir. Hz. Musa (a.s.) burada kavmine karşı sadece öfkeyle sitem etmiş; ama öfkesini onlara karşı fiiliyata dökmemiştir. Bununla birlikte kavmi için Allah'tan (c.c.) bağışlanma da dilememiştir.[545]

"İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için uyulacak güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Biz sizden ve Allah'tan başka taptığınız şeylerden uzağız; sizin dininizi inkâr ediyoruz; bizimle sizin aranızda yalnız Allah'a inanmanıza kadar ebedi düşmanlık ve öfke baş göstermiştir…"[546] Hz. İbrahim'in (a.s.) kâfirlerden uzak durması, yani onları dost edinmemesi, onun sîretinin bir özelliğidir. Hz. İbrahim (a.s.), kavmi iman edinceye kadar, onlara duyduğu öfke ve düşmanlığı kesin ve kat'i bir üslûpla dile getirmiştir. Onun bu tavrı, mü'minler için uyulması gereken açık bir nastır.[547] Hz. İbrahim (a.s) kavmiyle putlara tapma konusundaki bir tartışma esnasında "*Yuh olsun size ve Allah'ı bir yana bırakıp taptığınız putlarınıza! Sizin hiç kafanız çalışmıyor mu?"*[548] diyerek

[543] Şuârâ, 26/167.
[544] A'râf, 7/150.
[545] Kurtûbî, **age**, c. 7, s. 465-469.
[546] Mümtehine, 60/4.
[547] Kurtûbî, **age**, c. 17, s. 261-262.
[548] Enbiya, 21/67.

kızgınlığını ifade etmiştir.[549] Nitekim âyette geçen "üff" kelimesi, söylendiğinde söyleyenin canının sıkıldığını gösteren bir sözü ifade eder.[550]

Yine, Kur'an'da, kâfirlerle mücadele edilirken onlara karşı cesur, katı, şiddetli, tavizsiz, sert, öfkeli ve asık suratlı olunması emredilmektedir.*"Ey Peygamber, kâfirlere karşı sert o!l"*[551] Âyette geçen "gılza" kelimesi, "rikkat"in (incelik) zıddı olup sertlik, kabalık, katı yüreklilik, birisinden intikam almada aşırı gitmek anlamlarına gelmektedir.[552] Bu âyetlerde emredilen "kâfirlere karşı sertlik", onlara katı davranmak, inanç konusunda taviz vermemek, onları hakka davet ederken kararlılık göstermek, onların kötülüklerinin önüne geçip güçlerini kırmak anlamları taşır. Bu sertlik, dine davetle ilgili olup ya delil getirmek ya da savaşmak suretiyle olur. Ama bu sertliğin, alışveriş, yeme içme ve oturup kalkma ile ilgili şeyler hususunda olması doğru olmaz. Sertlik kötülüklerden men etme konusunda bazen etkili olsa da her durumda tesirli olmaz. Bazı insanlar yumuşak üslûpla bazıları ise sert üslûpla öğüt bulup kötülüklerinden vazgeçerler. Zira devamlı sert davranılması, toplumda kine ve birliğin bozulmasına sebep olur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sadece, mutlak sertlik ve şiddetin caiz olmayacağına dikkat çekmek için, sertliğin azaltılmasına delâlet edecek şekilde "Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar." buyurmuştur.[553]

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun yanında olanlar, kâfir ve müşriklere karşı çetin ve tavizsiz; kendi aralarında ise müşfik ve merhametli olmuşlardır. Onların bu durumu Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: *"Muhammed Allah'ın Rasûlüdür. Onun yanında yer alanlar, kâfirlere karşı sert, birbirlerine karşı merhametlidirler…"*[554] Hudeybiye biatı sonrası nâzil olan bu âyette, mü'minlerin İslâm'a ve Rasûlullah'a (s.a.v.) düşmanlık besleyenlere karşı, lüzumunda katı ve acımasız olmakla birlikte birbirlerine karşı sevgi ve şefkat göstermeleri övülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve mü'minler, sağlam imanlarının ve hayat düzenlerindeki değişmez prensiplerinin bir tezahürü olarak birbirlerine karşı nazik, iyi, güler yüzlü ve merhametli bir üslûp benimserken kâfirlere karşı ise şiddetli, sert, dayanıklı, katı kalpli, asık suratlı ve öfkelidirler.[555] Bununla birlikte Mümtehine 8. âyette de buyrulduğu üzere, mü'minlerin müşriklere karşı sert üslûp kullanmaları, bütün müşrikleri kapsamamakta, onlara karşı adâletli olan, inançları konusunda baskı yapmayan müşriklere

[549] Kurtûbî, **age**, c. 11, s. 510.
[550] Râzî, **age,** c. 16, s. 169.
[551] Tahrim, 66/9; bkz. Tevbe, 9/123.
[552] İbn Hacer el-Askalâni, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 1. baskı, Riyâd 2001, c. 11, s. 233.
[553] Râzi, **age**, c. 12, s. 34-235.
[554] Fetih, 48/29; bkz. Tevbe, 9/123; Mâide, 5/54; Tevbe, 9/70, 128.
[555] Bkz. Esed, **age**, s. 1228.

genel İslâm prensipleri doğrultusunda davranılacağı öğütlenmektedir.[556] Bu bağlamda, mü'minlerin hedefi, kâfirlere kötü davranmak değil, kâfirler karşısında inançlarını muhâfaza etmektir. Mü'minlerin katı, sert, öfkeli ve asık suratlı olmaları, kâfirlerin istedikleri gibi değiştirebilecekleri karaktersiz şahsiyette olmadıklarını göstermek içindir.

Kâfirlere karşı gösterilecek olan bu sert üslûp, ticaret, turizm, yeme içme ve oturup kalkma gibi günlük hayatın olağan akışındaki durumlarda değil, yalnız onlarla mücadele ederken ya da savaş esnasında söz konusudur. Nitekim savaş başlamadan önce, kâfirler yumuşaklıkla, hikmetle ve güzel öğütlerle Allah'a (c.c) davet edilirler. Buna rağmen düşmanlıklarında bir değişme olmazsa, şiddetli ve sert bir üslûpla karşılık verilir. Dînî maslahat bulunduğu durumlarda ise kâfirlere iyilik yapmakta bir sakınca yoktur.

Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere yönelik "*Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde mücadele et!*"[557] emri gereği kâfirler ve münâfıklar, inançlarını eyleme dönüştürüp mü'minlere karşı güç kullanmaya ve onlar üzerinde baskı kurmaya çalışmadıkları sürece, onlara yumuşak davranıp en güzel yöntemlerle, hikmet ve öğütle İslâm'a davet edilirler. Ama Müslümanlara karşı, fiili saldırılarda bulunduklarında onlara karşı sert davranmak zaruret haline gelecektir. Çünkü bu insanlar, hikmet ve güzel öğütle davet edildiklerinde, saldırılarından vazgeçmeyecektir. İslâm dininin yayılmasına engel olanlara karşı, sert muamelede bulunmak gerekir. Çünkü yumuşak davranırken de sert davranırken de Müslümanların amacı, daha çok insana İslâm çağrısını ulaştırabilmektir. Aynı amaca ulaşmak için gerektiğinde farklı yöntemler kullanılabilir. Bu yüzden mü'min, mü'mine karşı çok yumuşak, hâlim ve selim iken; kâfirlere karşı, onları inkârlarından caydırmak için sert ve güçlü olurlar.

Kur'an, mü'minleri kâfirlere karşı korkusuz, şiddetli ve onurlu, mü'minlere karşı sevgi dolu ve alçakgönüllü nitelikleriyle tarif ederken Allah (c.c.) düşmanlarını dost edinip onlara itaat etmenin, münâfıklık gibi bir kalp hastalığının göstergesi olduğunu ve insanların dinden dönmelerine neden olabileceğini bildirmektedir.[558] Mâide Suresi 54. Âyette geçen, "*Düşmanlara karşı onurlu ve güçlüdürler."* ifadesi, Müslümanların kâfirlere karşı onurlu, onların karşısında her zaman güçlü, sert ve izzetli olmalarını teşvik etmektedir.[559] Bu dik duruştan kasıt, mü'minlerin nefsâni olarak kibirlenmeleri değildir, İslâm'ın izzet ve şerefini yansıtacak bir dik duruştur ki bu da Allah (c.c.) içindir. Elbette ki gayr-i müslimler

[556] Karaman vd.,**age**, c. 5, s. 82-83.
[557] Nahl, 16/125.
[558] Mâide, 5/54.
[559] Vehbe Zuhayli, **et-Tefsirü'l-Münir**, Risale Yayınları, İstanbul 2005, c. 13, s. 435-437.

de insan olmaları sebebiyle değerlidirler. Kâfirlere karşı, onurlu ve şiddetli üslûp kullanılması ise onların İslâm'a olan düşmanca tavırları yüzündendir.

2.1.2.4. Kâfirlerle Savaşmak

Müfessirlerin çoğuna göre, kıtal anlamında fiilî olarak cihadı emreden ilk âyet, Medine Dönemi'nde nâzil olan Bakara sûresi, 190. âyetidir:[560] "*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın; (ancak) aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez*." âyetinin inzâl oluşundan sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), kendilerine savaş açanlarla savaşmış, savaş açmayanlarla savaşmamıştır.

"Bulduğunuz yerde onları öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar, size karşı savaşıncaya değin Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir."[561]

Mekke müşriklerine karşı takınılacak tutumdan bahseden bu âyette, bazı misillemeler vardır: "*Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın*." Akabinde gelen âyette: "*Onlar, (savaşa) son verirlerse (siz de son verin); şüphesiz Allah, bağışlayandır esirgeyendir*."[562] Buyuran Allah Teâlâ (c.c.), mü'minlerle müşrikler savaşırken eğer müşrikler savaşı bırakıp evlerine dönerlerse Müslümanların da bırakmalarını, müşriklerin üstlerine gitmemelerini istemektedir. Bir sonraki âyette ise savaş emri verilmesindeki ana amaçlardan biri olan fitnenin ortadan kalktığı ve artık kötülük ve zulümlerden vazgeçildiği durumlarda savaşın bırakılması istenmektedir.*"Fitne ortadan kalkana ve din yalnız Allah'ın olana dek onlarla savaşın; ama vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına saldırmak yoktur."*[563]

Kur'an'da, mü'minlerin kâfirlerle ve zulmedenlerle savaşırken sertlik,[564] kararlılık, sebat, sabır ve cesaret göstermeleri emredilmektedir. "*Gerçek şu ki Allah, kendi yolunda saf bağlayarak savaşanları sever.*"[565] âyetinde, "saf bağlamak" lafzı, birbirlerine kenetlenmiş

[560] Râzî, **age**, c. 4, s. 426; Kutub, **age**, c. 1, s. 384; Yazır, **age**, c. 2, s. 8.
[561] Bakara, 2/191.
[562] Bakara, 2/192.
[563] Bakara, 2/193.
[564] Tevbe, 9/123.
[565] Saff, 61/4.

bina gibi sağlam, sebat halinde ve birbirleriyle kaynaşarak adeta tek parça olmayı ifade etmektedir.[566]

"Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler."[567] âyetinde, sadece gücü ve maddî üstünlüğü esas alarak, hak ve adâlet gibi ahlâkî değerleri tanımaz tavırlarda bulunan müşrikler eleştirilmektedir. Âyette, maddî güç ve imkânı bulunan tarafın, karşı tarafın inancını kırmaya yönelik baskı yapma istek ve potansiyelinin kınanması, aynı zamanda mü'minlerin düşmana karşı bir güç ve üstünlüğe ulaştıkları zaman hakkı ve adaleti gözetmeleri konusunda dolaylı olarak uyarılmalarına işaret etmektedir.

İslâm'da cihadın emredilmesinin nedeni insanları zorla İslâm'a sokmak değil, fitne ve zulmü ortadan kaldırmak, insanlara İslâm'ı anlatmak ve İslâm'ı anlatmanın önündeki engelleri bertaraf etmektir. Cihadın öncelikli şartı, Allah (c.c.) yolunda ve O'nun rızası için olmasıdır. Bunun dışında kalan bir amaç veya dünyevî menfaatler yapılan savaşlar, cihad değildir. Emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker görevinde olan her mü'min, bu görevi ifa ederken bütün gayretini gösterir, yeri geldiğinde düşmanla savaşmaktan da çekinmez.

Mü'minlerin, kâfirlere karşı sert ve tavizsiz olmaları da mü'minlere karşı yumuşak davranmaları da birtakım çıkarlar için değil Allah (c.c.) içindir. Nitekim onlar, içlerinde kardeşleri, babaları, akrabaları, arkadaşları ve yakınları da olsa inkârcılara karşı sert ve tavizsizdirler. Üslûp ve ilişkileri ile duygu ve düşüncelerini inançlarıyla yoğuran mü'minler, bencillikten, heveslerine uymaktan, kendilerini Yüce Allah'a (c.c.) bağlayan bağdan başka şeyler için ilgi ve istek duymaktan bütünüyle soyutlanmışlardır.

2.1.3. Mekkî Âyetlerde Müşriklerin Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri

Nübüvvetin ilk yıllarında, müşriklerin Müslümanlara yönelik fazla bir tepki ve itirazları olmamış, bu daveti görmezden gelip sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Zira ilk yıllarda müşriklerin tepkisini çekecek âyetler henüz indirilmemiştir. Ama onların putlarını hedef alan ve inançlarının bâtıl olduğu ile ilgili âyetler gelmeye başlayınca[568] müşrikler Müslümanlara karşı açıkça tavır almaya başlamışlar ve bu süreç içinde Hz. Peygamber'e

[566] Kurtûbi, **age,** c. 17, s. 301-302.
[567] Mümtehine, 60/2.
[568] Ankebut, 29/17; Yûnus, 10/18; Furkân, 25/55; Enbiya, 21/98; A'raf, 7/195-198; Mü'minûn, 23/81-89; Neml, 27/59-68; Fâtır, 35/6, 13, 17; Lokman, 31/20-21; Necm, 53/19-23; Saffât, 37/149-157.

(s.a.v.) ve Müslümanlara düşmanlıklarını arttırarak devam ettirmişlerdir.[569] Onların bu tutumu, atalarının inançlarına yönelik tutucu tavırları, kabilecilik ve seçkinlik anlayışlarından doğan kıskançlıkları, saygınlık ve menfaatlerini kaybetme endişesi gibi nedenlerden kaynaklanmıştır.[570] Onlar Hz. Peygamber'in sözlerinin doğruluğundan ziyade, bu sözlerin kendi ekonomik, sosyal ve siyasî konumlarını ne derece etkileyeceği üzerinde durmuşlardır.[571] Bu süreçte müşrikler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetini önce görmezden gelmeye çalışmışlar, sonra alay, hakaret, tehdit ve iftiralara başlamışlardır. Bundan sonuç alamayınca uzlaşma girişimlerinde bulunan müşrikler, istediklerine ulaşamayınca tüm Müslümanlara yönelik işkence ve boykotlarla yıldırma hareketine girişmişlerdir.

2.1.3.1. Kibir ve İstikbâr Üslûbu

Kibir kökünden türeyen istikbâr ve tekebbür kelimeleri, kişinin kendisinde olan veya olmayan bir vasfından dolayı, kendini büyük görmesi, kendisinin diğer insanlardan üstün olduğuna inanması, küstah yahut mağrur olmak gibi anlamlara gelir.[572] Sadece diğer insanlara karşı değil, Allah'a (c.c.) karşı da büyüklenen kişi, gerçeği kabule ve ibadetle teslim olmaya yanaşmaz.

Kur'an, diğer insanlara zulmeden, hak ve özgürlüklerine saldıran, baskılarla onların gücünü zayıflatmayı hedefleyen, zenginlikleriyle şımararak kendilerini diğer insanlardan değerli ve üstün gören kimseleri müstekbir olarak niteler. Kur'an'a göre kâfirin kibrinden doğan sahte tutumlar, anlık bir hezeyan olmayıp onun en ayırt edici ve kalıcı vasıflarından biridir.[573]

Kâfirler, hem Yüce Yaratıcıya hem de hakîr ve zayıf gördükleri kişilere karşı, kendilerini aşırı yüceltmeleri ve öne çıkarmaları sonucu, toplumda bir ayrışma ve çözülme meydana getirmişlerdir. Böylece şımararak doğruluktan ayrılan kâfirler, hakîr gördükleri kişilere karşı, zulüm, baskı ve işkence uygulamış, toplumda fitne çıkarmışlardır. Kâfirlere her ne zaman kendilerini kötülüklerden vazgeçirmek isteyen bir peygamber gelse ve onların

[569] İbn Kayyim el-Cevziyye, **Fıkhu's-Sîre**, Çev. Hanifi Akın, Karınca Polen Yay., İstanbul 2011, s. 206.
[570] İbrahim Görener, "Hz Peygamber ve Sosyal Gerçeklik", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 15/4 (2002), s. 517.
[571] Görener, **agm**, s. 515.
[572] Bkz. İbn Manzûr, **Lisân'ul Arab**, Beyrut, ts., c. 4, s. 3810.
[573] A'râf, 7/146; Câsiye, 45/8; Toshihiko Izutsu, **Kur'ân'da Dini ve Ahlâki Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. s. 197; Izutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, Çev. Kürşad Atalar, Pınar Yay. s. 257; bkz. A'râf, 7/146; Mâide, 6/64; Fetih, 48/26; Alâk, 96/6-7.

nefsânî arzularına uymayan şeyleri söylese onlar, kibir ve gurura kapılıp peygamberle ve Allah'tan (c.c.) getirdiği âyetlerle istihzâ edip ona karşı çıkmışlardır.[574] Hatta vicdanlarının kabul ettikleri gerçekleri, açıkça ilan etmeye dahi kibirleri engel olmuştur.[575]

Kur'an, mal ve evlat zenginliği yüzünden kendilerini yeterli görüp kibre ve gurura kapılan müşriklerin azgınlaştığını haber verir."[576] Bu azgınlıkları yüzünden yoksul ve kölelere aşağılayıcı sıfatlarla hitap eden müşriklere Kur'an, onların üslûbuyla hitap ederek kullandıkları aşağılayıcı ve gurur kırıcı sıfatları onlara aktarır.[577]

Kur'an'da inkârcıların takındığı bu kibirli üslûp, çeşitli kıssalarda da yer bulmaktadır. Örneğin, Hz. Nuh'un (a.s.) kavminin önde gelen zenginleri, kendilerini ulaşılmaz gören bir eda ile "*sana düşük seviyeli kimseler tâbi olurken, biz sana iman eder miyiz hiç?!"* demişler. Buna karşılık Hz. Nuh (a.s.): "*Ben iman edecek kimseleri kovacak değilim."*[578] demek suretiyle tavizsiz ve kararlı bir üslûp kullanmıştır.

Kur'an'da, kâfirlerin peygamberlere ve mü'minlere yönelik kin ve düşmanlıklarının, haddi aşıp azgınlığa düşmelerinin ve Hakk'ı kabule yanaşmamalarının en önemli sebepleri, kendilerini yeterli görerek büyüklük taslamaları, âhireti inkâr etmeleri,[579] gurur ve kibirlerinin tahriki,[580] insanlara hâkim olma arzusu, makam ve mevki düşkünlüğü,[581] bilgisizlik, atalarını taklit[582] ve dünya menfaatini kaybetme korkusu olarak ifade edilmiştir.[583] Benzer şekilde, onların yeniden dirilmeyi inkârlarının da peygamberlerinden mucize istemelerinin de kibirlerinin bir tezâhürü olduğuna işaret edilmiştir.[584]

"Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki kulaklarında ağırlık varmış da bunları hiç işitmemiş gibi kibirlenerek yüz çevirirler."[585] Bu durum, söze hiç kulak vermeyen,

---

[574] Bakara, 2/87; A'râf, 7/76; Câsiye, 45/31; bkz. Ejder Okumuş, **Kur'ân'da Toplumsal Çöküş**, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 125; bkz. Talak, 65/8-9.
[575] Enbiyâ, 21/63-67; bkz. Lütfullah Cebeci, "Kur'ân Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Ankara 1987, s. 24.
[576] Alâk, 96/6-7.
[577] Kalem, 68/10-16; Şuârâ, 26/111; bkz. İmâduddin Halil, **Sosyal Adâlet**, Trc. Said Aykut, Şule Yay., İstanbul 1993, s. 53-54.
[578] Şuârâ, 26/ 112-114.
[579] Nahl, 16/22.
[580] Yûnus, 10/75; Mü'minûn, 23/45-48; Neml, 27/14; Kamer, 54/24-25; Zuhruf 43/31.
[581] Mü'minûn, 23/24-25; Sâd, 38/4.
[582] Bakara, 2/170; A'râf, 7/60, 66, 75-76; Hûd, 11/27; Mü'minûn, 23/24-25, 33; Zuhruf, 43/23-24.
[583] Âli İmrân, 3/156, 168; AbdülKerîm Zeydan, **İslam Davetçilerine**, Trc. Nezir Demircan, İkbal Yay., Ankara1977, s. 446-447; Şanver, **age**, s. 69-72.
[584] Furkân, 25/21.
[585] Lokmân, 31/7; Ayrıca bkz. Câsiye, 45/31.

aldırmayan ve onu hiç işitmemiş gibi gaflet gösteren kibirli kimsenin durumuna benzemektedir.[586]

Müşrikler, Hz. Peygamber'den de (s.a.v.) tevhid inancından da kibirleri nedeniyle uzaklaşmışlar,[587] insanları doğru yoldan uzaklaştırmak için kibirli bir şekilde Allah (c.c.) hakkında tartışmışlar,[588] fakir ve köle Müslümanları hakir görmüşler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve mü'minlere kötü tuzaklar kurmaya cüret etmişlerdir. Müşrikler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.), Müslüman olmalarına karşılık ayrıcalık talep etmişler; ancak adâlet ve eşitliği savunan Hz. Peygamber (s.a.v.), onların bu isteklerini reddedince İslâm'a girmeye kibirleri engel olmuştur.[589]

Netice olarak genelde iletişimin ve özelde İslâm'a davetin önündeki en büyük engel, muhâtabın kibirli olmasıdır. Zira kendini her açıdan yeterli gören kibirli kişi, başkalarına tenezzül etmeyerek iletişim kurmaya gerek duymaz ve böylece iletişim ortamını dümûra uğratır.

2.1.3.2. Kıskançlık Üslûbu

Başkasının elindeki nimetin yok olmasını istemek anlamına gelen hased duygusu, *"Eğer size bir iyilik ulaşırsa, bu onları endişelendirir. Ama eğer size bir kötülük dokunursa buna da sevinirler"*[590] âyetinde de ifade edildiği gibi, başkasının başına gelen kötülüklere sevinmek şeklinde de tezahür edebilir.[591] *"O kâfirler, âyetlerimizi işittikleri zaman, neredeyse seni bakışlarıyla devireceklerdi. Hala da (hased ve kinlerinden) 'Şüphesiz o, bir delidir' derler*."[592] âyetinden kâfirlerin kıskançlıklarının yüz ifadelerine yansıdığı ve kalplerindeki kin ve kıskançlığı tahrik ederek gerek bakışlarıyla gerekse sözleriyle Rasûlullah'a (s.a.v.) bir zarar ve sıkıntı vermek istedikleri anlaşılmaktadır.

Kâfirlerin, Müslümanları hakir görerek onlara karşı taassup içinde bulunmaları, hasedlerine yol açmıştır. Nitekim müşriklerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetine uymayıp

---

[586] Sabûni, **age**, 5/15.
[587] Taberî, **age**, 6/431.
[588] Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, **Rûh'ul-Meânî fî Tefsîr'il-Kur'ân'il-Azîm ve's-Seb'ul-Mesânî**, Dâr-ı İhyâ'it-Türâs'il-Arabî, Beyrut ty. c. 10, s. 181.
[589] Ebû Hayyân Muhammed el-Endelüsî, **en-Nehrü'l-Mâd mine'l-Bahri'l-Mûhît**, Thk. Ömer Esâd, Dârü'l-Cil, Beyrût 1995/1416, c. 4, s. 593.
[590] Âl-i İmrân, 3/120.
[591] Râzi, **age,** c. 7, s. 32.
[592] Kalem, 68/51.

onu sürekli alaya almalarının sebeplerinden biri de kendilerini nüfuz sahibi ve güçlü görmek suretiyle peygamberlik görevinin kendilerine verilmesi gerektiğini savunarak Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kıskanmalarıydı. Zuhrûf sûresinin "*Bu Kur'ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?*"[593] âyeti ile En'am sûresinin "*Allah, bula bula içimizden lûtfedecek bunları mı buldu*?"[594] âyetinde buna işaret edilmektedir.

Kibir ve hased, müşriklerin birbirinden ayrılmaz vasıflarındandır. Müşriklerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hak ve doğru olduğunu bilmelerine rağmen, risâletini tasdik etmemelerinin başlıca nedeni hasedleri yüzündendir.[595] Nitekim müşrikler, Rasûlullah'ın (s.a.v.) risaletini ilanından sonra, onun peygamberliğini reddederek ilâhi bir kitap indirilseydi bu kitabın Mekke ya da Tâif eşraflarından birilerine indirilmesi gerektiğini iddia ederek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tabi olmamışlardır.[596]

2.1.3.3. Alaycı Üslûp

Sözlükte "alay etmek" anlamındaki hez' (hüzü', hüzüv) kökünden gelen istihzâ, "başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek" anlamına gelir.[597]

İstihzâ, peygamberlerin vazifelerini yerine getirmelerini engellemek ve onları başarısızlığa uğratmak amacıyla inkârcıların kullandıkları psikolojik silahları haline gelmiştir.[598] Kur'an, gerek Mekke müşriklerinin gerekse geçmiş milletlerin bu yöntemi benimseyerek mü'minlerin inançları, değerleri ve yaşantılarıyla[599] ve özellikle de Allah'ın (c.c.) âyetleriyle[600] devamlı alay ettiklerini bildirmiştir. Zira mü'minlerle, insanların değerleriyle alay etmek ve dînî meseleleri hafife almak inanmayanların en tipik özelliklerindendir. Bu üslûplarıyla mü'minleri küçük düşürmeyi hedefleyen inkârcılar, aslında kendi bilgisizliklerini ve basitliklerini ortaya koymuş olurlar. Bu gibi durumlarda, cahile verilecek en güzel cevap "*Sen onları boş ver, kendilerine va'd edilen güne ulaşıncaya dek*

[593] Zuhruf, 43/31.
[594] En'am, 6/53.
[595] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Trc. Hasan Ege, İstanbul 1994, c. 1, s. 422.
[596] İbn Hişâm, **age**, Trc. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara 1971, c. 1, s. 236.
[597] Kurtûbî, **age**, c. 1, s. 465-466.
[598] En'âm, 6/10; Hicr, 15/11; Yâsîn, 36/30.
[599] Bakara, 2/212; Mâide, 5/57-58; Sâffât, 37/12-14.
[600] Kehf, 18/56, 106; Câsiye, 45/9, 35.

bâtıla dalarak oyalansınlar."[601] âyeti gereği ağırbaşlı bir üslûpla davranmak, yerine göre de aldırış etmeden sükût etmek olmalıdır.[602]

Muhâtabını zayıf ve hor görme, beğenmeme ve aşağılamanın bir tezahürü olan alay, gerek sözlü ifadelerle, gerek tavır ve davranışlarla, gerekse ima ve beden diliyle sergilenebilir. İnkârcılar, Allah'a (c.c.), İslâm'a, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve inananlara yönelik bazen sözle, bazen tavır ve davranışlarla, bazen de jest ve mimiklerle alay ve istihzâda bulunmuşlardır.[603]

Kur'ân, inkârcıların, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbıyla,[604] İslâm ile,[605] Allah (c.c.) ile,[606] Allah'ın (c.c.) âyetleriyle,[607] ibadetler ile,[608] mü'minlerle[609] alay ettiğini bildirir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), ilk vahiyden itibaren, "Sana emrolunanı açıkça söyle, ortak koşanlara aldırış etme."[610] emri gelene kadar, davetin ilk 3 yıllık gizli davet döneminde, zaman zaman Kâbe'ye gidip açıktan Kur'an okuyor; fakat açıktan müşriklerin putlarını kötüleyici sözler söylemiyordu. Buna rağmen müşrikler, gerek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gerekse mü'minlere sataşıyor, onları ayıplıyor ve onlara hakaret ediyorlardı.[611]

Bi'setin ilk günlerinde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ ve faaliyetleri konusunda yeteri kadar bilgi sahibi olmayan Mekkeliler, onu görünce aşağılayıcı bir üslûpla "İşte, kendisine gökten haber geldiğini iddia eden Abdülmuttalib'in torunu!" diyerek onu birbirlerine gösteriyor, gülüşüyor ve alay ediyor; fakat herhangi bir fiili saldırıda bulunmuyorlardı.[612] Zira Hâşimoğullarının reisi konumunda bulunan amcası Ebu Tâlib, onu himaye ediyordu. Bu alaycı üslûp, istihzâ, aşağılama ve küçümseme, tebliğ boyunca durmadan devam etmiştir. Rahatsızlandığı için birkaç gün evinden çıkamayan Hz. Peygamber'i (s.a.v.), bilâhare gören müşrik bir kadın, "herhalde şeytanın seni terk etti" diyerek onunla alay etmiş, diğer kâfirler de "Rabbi ona küstü ve terk etti" sözleriyle bu alaya iştirak etmişlerdi. Bunun üzerine Allah'ın (c.c.) daima Rasûlullah'a (s.a.v.) destek olacağını bildiren Duhâ

[601] Zuhruf, 43/ 83.
[602] Emin Sert, **Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yay. İstanbul 2004, s. 265.
[603] Enbiyâ, 21/41.
[604] Enbiyâ, 21/36; Furkân, 25/41.
[605] Mâide, 5/57.
[606] Tevbe, 9/65.
[607] Lokmân, 31/6.
[608] Mâide, 5/58.
[609] Mü'minûn, 23/110.
[610] Hicr, 15/94.
[611] Müddessir, 74/1-5; Müzzemmil, 73/1-10; Duhâ, 93/1-10.
[612] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, Beyrut 1985, c. 1, s. 199.

sûresi (93/1-11) nâzil olmuştur.[613] Sürekli böyle bir tavır ve muamele ile karşı karşıya kalan Rasûlullah'ı (s.a.v.) teselli, Kureyş müşriklerini ise ikaz ve tehdit etmek için, önceki peygamberlerin de alaya alındığı; ama neticede kâfirlerin Allah'ın (c.c.) azâbına uğradıklarını belirten yirmiden fazla âyet nâzil olmuştur. Böylece, müşriklerin yaptığı istihzânın boyutlarının azımsanamayacak kadar çok olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) açıktan davet emri verilince bu ilk daveti yapmak üzere seslendiği Safâ tepesinde, amcası Ebû Leheb tarafından hakaretlere uğrayıp ayıplanmış, diğer müşrikler de ona iştirak etmişlerdi.[614]

İlk zamanlar, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) istihzânın ötesine geçmeyen müşrikler, inançlarını eleştiren[615] âyetler indirilince ona karşı cephe almaya, onu suçlamaya başlamışlardı.[616] Bu dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetini engelleme çalışmaları yapan müşrikler, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) büyülenmekle,[617] yalancılıkla,[618] kâhinlikle,[619] şairlikle,[620] sihirbazlıkla,[621] delilikle[622] itham edip insanların onu dinlemelerine engel olmaya çalışıyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.), münakaşa yapan müşriklere her zaman itidalli ve temkinli bir üslûpla yaklaşıyordu. Onlar ise Hz. Muhammed'i (s.a.v.) ashâbı önünde utandırmak ve incitmek için gerek söz ve alaylarıyla[623] gerekse fiili hakaretleriyle ona ezâ ve cefâ verip onu üzmeye devam etmişlerdir.

Müşrikler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir Hristiyan köleyle konuştuğunu görünce "*Ona bunları bir insan öğretiyor.*"[624] demeye başlamışlar. Bunun üzerine Allah Teâlâ (c.c.), Nahl 103. âyetiyle, onların bu söylediklerini aklî delillerle bertaraf etmiştir: "*Oysa ona öğrettiğini iddia ettikleri kişinin dili yabancıdır, Allah Rasûlü'nün dili ise açık seçik bir Arapça'dır.*"

---

[613] Bkz. Kurtûbî, **age**, c. 19, s. 165-170; İbn Kesîr, **age,** c. 15, s. 8498-8503; Buhârî, Cihad, 2802; Müslim, Cihad, 112-114.
[614] Buhârî, Tefsîru Sûre-i Tebbet, 2; Müslim, İmân, 350-355.
[615] En'am, 6/136-139, 143- 153, 161-165; A'raf, 7/191-198; Mü'minun, 23/81-89; Neml, 27/59-68; Fâtır, 35/6, 13,17; Saffât, 37/149-157; Lokman, 31/20-21; Necm, 53/19-23.
[616] Nahl, 16/98-105.
[617] Furkân, 25/8.
[618] Zuhruf, 43/30-32; bkz. Sa'd, 38/4.
[619] Tûr, 52/29.
[620] Enbiyâ, 21/5; Tûr, 52/30-31.
[621] Kehf, 18/22; Saffât, 37/35; Sa'd, 38/3; Furkân, 25/5; Nahl, 16/103-105; Necm, 53/1-18; Tûr, 52/18; Kalem, 68/2; Hakka, 69/41.
[622] Tûr, 52/29; Saffât, 37/35-37.
[623] Kevser, 108/1-3; Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Beyrut, ts. c. 2, s. 57-58.
[624] Nahl, 8/103.

Allah (c.c.) tarafından seçilen peygamberi hakir görmek suretiyle O'nun seçimine rıza göstermeyen müşrikler *"Allah'ın, Rasûl diye seçtiği adam bu mu? Biz tanrılarımıza sımsıkı tutunmasaydık, az kalsın bizi onlardan uzaklaştıracaktı"*[625] gibi ifadelerle Hz. Peygamber'i (s.a.v.) hafife alarak alay ediyorlar ve onun risâletine şiddetle karşı çıkıyorlardı.[626] Alaycı üslûplarını sürdüren müşrikler "*Keşke yanında bir melek bulunsaydı da senin durumunu her gün haber verseydi"*[627] diyerek çeşitli mucizeler istemişlerdi. Kur'an'da bu samimiyetsiz tutum, "*Bütün mucizeleri görseler bile iman etmezler…*"[628] meâlindeki âyetlerle ortaya konmuştur. Aynı tutumu sürdüren müşrikler bu kez, "Sen bizim ilahlarımıza dil uzatmayı, bırakmazsan, biz de senin ilahına dil uzatırız" diyerek tehditte bulunmuşlar,[629] bunun üzerine "*Onların Allah'tan başka taptıklarına hakaret etmeyin ki onlar da Allah'a hakaret etmesinler.*"[630] âyeti inzâl olunmuştur.

Tebliğin ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) uzlaşma girişimine yönelik teklifler sunan müşriklerin bu durumları Kur'an'da şöyle ifade edilir: "*O halde, inkârcılara boyun eğme. Onlar istediler ki yumuşak davranasın da kendileri de sana yumuşak davransınlar.*"[631] Mal-mülk, kadın, makam-mevki gibi tekliflerinden sonuç alamayan müşrikler,[632] bir yıl kendilerinin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dinine tâbi olacakları, buna mukâbil Hz. Muhammed'in (s.a.v.) de bir yıl kendi dinlerini tanımasını teklif ettiler. Bu teklifin asıl amacı, Müslümanların kalbine şüphe yerleştirerek onları dininden ebediyen döndürmektir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu uzlaşmaya asla yanaşmamasını emreden Kâfirûn sûresi nazil oldu. Böylece, müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) dininden döndürme niyetiyle edindikleri uzlaşma çabaları tamamen kopmuş oldu.[633]

Kur'an'ın etkileyici üslûbunun farkına varan müşrikler, Kur'an dinlemeyi yasaklayıp Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an okurken gürültü yapmaya, bunlar eskilerin masalları, biz daha güzel masallar biliriz deyip insanlara masallar anlatmaya, güzel sesli cariyelere şarkılar, şiirler okutup ilâhî mesajın etkisini bastırmaya çalıştılar.[634] Her zaman, Hz. Peygamber'i

---

[625] Furkân, 25/41-42.
[626] Hac, 22/72; Enbiyâ, 21/36; Furkân, 25/41; Lokman, 31/45; Câsiye, 45/9; Mâide, 5/58; Kehf, 18/56-60; Ra'd,13/32; Hicr, 15/11; En'am, 6/5-10.
[627] Fûrkan, 25/7.
[628] Kamer, 54/2; En'âm, 6/25; A'râf, 7/146.
[629] Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, **el-Mîzân fî Tefsîri'l'Kur'ân**, Trc. Vahdettin İnce, Tsh. Abbas Kâzimi vd., Kevser Yay., İstanbul 2000, c.7, s. 510-511.
[630] En'am, 6/108.
[631] Kalem, 68/8-9.
[632] İbn Hişâm, **age**, c. 1, s. 213.
[633] İbn Hişâm, **age**, c. 2, s. 10.
[634] Enfâl, 8/31; Lokman, 31/6.

(s.a.v.) takip eden müşrikler, onu bazen yalnız yakalayıp sıkıştırıyorlar, alay ve ağza alınmayacak hakaretler edip kötü lakaplarla çağırıyorlardı. Bunlardan biri Peygamberimizi (s.a.v.) çok üzen, ona soyu kesik anlamında taktıkları "ebter" lakabı olmuştu. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bunların hiçbirine karşılık vermiyor, daima sabır ve sükûnetini koruyordu.

Davetin daha sonraki yıllarında özellikle Ebû Tâlib'in vefatından sonra, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) engelleme çabaları zaman zaman daha kötü fiilî sataşmalara kadar vardı.[635]

İma, yüz ifadeleri, beden hareketleri gibi sözsüz üslûpla ortaya konulan alay, sözlü alaydan çok daha ağır ve rencide edici olmaktadır. Nitekim mü'minler, sözlü alay ve hakaretlere biraz da olsa karşılık verebildikleri halde, tutum ve davranışlarla izhar edilen alaya karşılık vermek onların fıtratlarına ve inançlarına ters olduğundan dolayı, bu durum mü'minler için çok daha onur kırıcı ve incitici olmuştur. Böyle bir durumdan kâfirlerin nasıl zevk aldıkları da Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:[636]

"Şüphe yok ki günahkârlar, inananlara gülerlerdi. Yanlarından geçtikleri vakit de kaş göz ederek birbirlerine işaret ederlerdi. Yakınlarının yanına döndükleri zaman da keyif duyarak dönerlerdi. İman edenleri gördükleri zaman: 'Bunlar sapıktırlar' derlerdi."[637] Âyette geçen "teğâmeze" fiili, kaş ve göz hareketleriyle karşısındakini göstererek alay etmek anlamındadır. Bu âyet inançlarından dolayı mü'minlerle kaş göz hareketleriyle alay eden, onları küçümsediklerini ve hafife aldıklarını birbirlerine anlatıp eğlenen inkârcıları kınamakta ve uyarmaktadır.[638]

"Biz, o zâlimlerin, seni ne amaçla dinlediklerini ve kendi aralarında yaptıkları konuşmalarında, 'Siz ancak büyülenmiş bir adamın izindesiniz!' dediklerinden de haberdarız."[639] âyetinde de bildirildiği üzere müşriklerin zaman zaman gizlice Hz. Peygamber'i (s.a.v.) dinleyip sonra da onun büyülendiği hakkında birbirleriyle fısıldaşarak alay edip gülüştükleri olurdu.[640]

Müşriklere *"Allah'ın sizin için verdiği rızıktan harcayın"* diyen mü'minleri bu inançlarından dolayı sapıklıkla itham etmeye çalışan inkârcılar: *"Dileseydi Allah'ın*

[635] İbn Hişâm, **age**, c. 1, s. 209.
[636] Ali Yılmaz, Kur'ân'a Göre İnkârın Psikolojik Tezâhürleri, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, 20 (2003). ss. 91-128, s. 95, 97.
[637] Mutaffifîn, 83/29-33.
[638] Karaman vd., **age,** c. 5, s.581.
[639] İsrâ, 17/47.
[640] Karaman vd, **age**, c. 3 s. 489-490.

doyurabileceği kimseleri biz mi doyuracağız? Şüphe yok ki siz apaçık bir sapıklıktasınız."[641] diyerek kibir ve alaycı bir üslûpla cevap vermişler, yürüttükleri yanlış mantıkla mü'minleri susturduklarını düşünmüşlerdir.[642]

Kendi düşünceleri ve inançlarından başkasına güvenmeyen inkârcılar, kendilerinden farklı düşünce ve inanca sahip oldukları için mü'minleri saflıkla, ahmaklıkla, geri kalmışlıkla vasıflandırırlar, imanı bu etkenlere bağlarlar. *Onlara, "Diğer insanlar nasıl inanıyorsa siz de öyle inanın denildiğinde, 'şu aklı kıtların inandıkları gibi mi?' derler. İyi bilin ki, asıl aklı kıt olanlar kendileridir de bunun farkıda bile değildirler"*[643] âyeti bu hastalıklı üslûbu açığa çıkarmakta; asıl akılsızların, aklını doğru kullanmayanlar, iradelerini Allah (c.c.) yoluna yöneltmeyenler olduklarını beyan etmektedir.[644]

"*İnananları gördüklerinde, muhakkak ki bunlar yoldan çıkmış kişilerdir, diyorlardı."*[645] Kâfirler mü'minlerin üzerinde psikolojik baskı kurarak kendilerinden âyetlerin tesirlerini uzaklaştırmak ve mü'minlerin güçlerinin önemsenmeyecek derecede olduğunu topluma kabul ettirmeyi amaçlamışlardır.

"Kullarımın arasından bir topluluk, Rabbimiz! Biz inandık, merhamet edenlerin en hayırlısı olarak artık bizi bağışla, diyorlardı. Siz ise, onlarla alay edip onlara gülüyordunuz. Öyle ki sizin bu eğlenceniz, size beni anmayı unutturuyordu."[646] Âyetinde ifade edildiği gibi, inkârlarından ve alaycı üslûplarından dolayı hesap günü, nefsâni arzularına ve kötü yanlarına yenildiklerini söyleyip pişmanlığını ifade eden müşriklere karşı Allah (c.c.), "*Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin*!"[647] buyurmaktadır.

"Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline!"[648] Âyet-i kerimedeki "*lümeze*" kavramı, insanlara yüzlerine karşı kötü sözleriyle eziyet veren, ayıplayan, insanların soylarına dil uzatan, alay eden, yüzüne karşı dost göründüğü kimsenin arkasından kaş-göz işareti yapan kimse; "*hümeze*" kavramı ise; söz taşıyan, arabozan, kusur araştıran, gıybet eden demektir. Ayrıca hümeze kavramını eliyle dürtükleyen, döven, lümezeyi ise diliyle inciten, alay eden şeklinde açıklayan müfessirler de vardır. Hümeze sûresini, müşriklerin mü'minlere yönelik alayları

[641] Yâsin, 36/47.
[642] Ömer Cihangir**, Konuları Açısından Yasin Sûresinin Tefsiri**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s.104,105.
[643] Bakara, 2/13.
[644] Karaman vd, **age**, c. 1, s. 81.
[645] Mutaffifîn, 83/29-34.
[646] Mü'minun, 23/109-110.
[647] Mü'minun, 23/ 108.
[648] Hümeze, 104/1-2.

kapsamında değerlendiren müfessirlere göre, âyetteki *"hümeze" kavramı*, müşriklerin, ima ve beden hareketleriyle; "*lümeze*" kavramı ise, konuşma ve sözlü üslûplarıyla alay ve istihzâda bulunmalarını ifade eder.[649]

Bütün bu sebep ve şartlardan dolayı, Kur'ân'da mü'minlere, dinleriyle alay eden kâfirleri dost edinmemeleri,[650] Kur'an'ın alay ve eğlence konusu edinildiği yerleri terk etmeleri emredilmiştir.[651]

2.1.3.4. Allah Yolundan Alıkoyma

Kur'ân'da "es-sadd'an sebîlillah / Allah (c.c.) yolundan alıkoyma" ifadesi, yirmi beş âyette geçmektedir. Bunlardan onu Mekkî, on beşi ise Medenî sûrelerdedir.[652] Medine'de İslâm düşmanlarının çeşitlenip çoğalması, bu ifadenin Medenî sûrelerde daha fazla geçmesinin nedeni olarak gösterilebilir.[653] Allah (c.c.) yolundan alıkoymak, insanların İslâm'a girmelerinin önüne engeller koyarak onları şirk ve isyana yönlendirmek demektir. Allah (c.c.) yolundan alıkoyanlar, doğru yolu eğri göstererek Allah'a (c.c.), O'nun hükümlerine, Rasûlullah'a (s.a.v.) tâbi olmaktan alıkoyan zâlimlerdir.[654]

Dünya hayatını âhirete tercih eden inkârcılar,[655] dünyada bolluk ve refah içinde yaşayabilmek[656] ve Müslümanlara her açıdan hükmetmek istiyorlardı.[657] Bu arzularının önünde en büyük engel olarak gördükleri Allah (c.c.) yolunu, eğri, çelişkili ve hatalı gösterip insanları ondan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı.[658] Kendilerini, diğer insanlardan üstün görüp zorbalığı üzerlerine bir hak olarak algılayan kâfirler, din ve vicdan özgürlüğünü hiçe sayarlar ve kendi inançlarını insanlara baskı ve zorbalık uygulayarak dayatmaya çalışırlar. Özellikle toplumsal konumu ve nüfûzu ön planda olan insanlar,

---

[649] Kurtûbî, **age,** c. 19, s. 335-338; Taberî, **age**, c. 9, s. 219-220.
Muhammed Ali es-Sabûnî, **Safvetü't-Tefasir**, Ensar Neşriyat, c. 7, s. 424; Râzi, **age,** c**.** 23, s. 402-403.
[650] Mâide, 5/57.
[651] Nisâ, 4/140.
[652] Muhammed Fuâd Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,** Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 403; İbrahim Yıldız, "Kur'an'a Göre Allah Yolundan Alıkoyma", **İslâm Medeniyeti Araştırmalar Dergisi**, 2/1 (Aralık 2016), ss.73-102, s. 79.
[653] Yıldız, **agm**, s.79.
[654] Taberî, **age**, c. 4, s. 52.
[655] Bkz. İbrâhîm, 14/3.
[656] Bkz. İsrâ, 17/18.
[657] Bkz. Özcan Hıdır, "Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm", **Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi,** 4 (Şubat 2007), s. 57-68.
[658] Âl-i İmrân, 3/99; Hûd, 11/19; İbrâhîm, 14/3.

menfaatlerini kaybetme endişesiyle küfrü savunur ve insanları inanç da dâhil her konuda kendine itaat ettirmeye çalışır. Müşrikler, gerek Müslüman olmaları için Rasûlullah'tan mühlet isteyip bu sırada da putlarına tapmalarına ses çıkarmamasını teklif ederek gerekse Rasûlullah'ın (s.a.v.), onların taptıkları ilâhlarını eleştirmekten vazgeçerse İslâm'a ısınabileceklerini söyleyerek Müslümanları Allah (c.c.) yolundan alıkoymak istemişlerdir.[659] Bazen, Rasûlullah'ın (s.a.v.), bir süre kendi ilâhlarına tapması durumunda, kendilerinin de Allah'a (c.c.) tapacaklarını teklif etmişler, hattâ mal, kadın ve mevki teklif ederek davasından vazgeçmesini istemişler, bazen de Allah'a (c.c.) iman eden fakir ve güçsüz mü'minleri etrafından uzaklaştırması halinde kendisine inanacaklarını söylemişlerdir. Tüm bunlar üzerine onlara itaat edilmemesi konusunda uyarıcı âyetler indirilmiştir:

"*De ki: Ey kâfirler! Ben, sizin taptıklarınıza ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiğime tapacak değilsiniz."*[660]

"*Kâfirlerden bir kısmına verdiğimiz çeşitli dünya nimetlerine heveslenip göz dikeyim deme. Onların âkıbetlerine üzülme.", "Sırf Allah'ın rızasını dileyerek sabah akşam Rablerine dua edenleri huzurundan kovma..."*[661]

İnkârcılar, Allah (c.c.) yolundan alıkoymak için kaba kuvvete başvurmaktan da çekinmemişlerdir. Özellikle de toplumun ileri gelenleri, tehdit ve baskı kurarak insanların hak dine yönelmelerine, İslâm'ın hüküm ve ibadetlerini uygulamalarına engel olmaya ve Müslümanların imanlarını çeşitli hilelerle bozmaya çalışmışlardır.[662] Bu konudaki en canlı örneklerden biri, Mekke putperestlerinin fakir ve güçsüz Müslümanlara işkenceler ve tüm inananlara boykot uygulayarak onları İslâm dininden döndürmeye çalışmalarıdır.[663]

"*Gerçekten inkârcılar, Allah'ın (c.c.) yolundan çevirmek niyetiyle, insanlar için servetlerini harcadılar ve mütemâdiyen harcayacaklar. Sonra da bu (harcamaları) içlerine bir dert olacak, en sonunda yenilecekler ve cehennemde toplanacaklar.*"[664] âyetinde de ifade edildiği üzere, dünya malını Allah (c.c.) yolundan alıkoymak için kullanan Mekkeli

[659] Tabâtabâî, **age**, c. 7, s. 510.
[660] Kâfirûn, 109/6.
[661] Hicr, 15/88; En'am, 6/52; Taberî, **age,** c. 5, s. 303.
[662] Hûd, 11/91; Kehf, 18/20; Tâhâ, 20/71; Yâsîn, 36/18;İbrahim Yıldız, **Kur'ân'da Sebîlüllah Kavramı**, Emin yay., 1. Baskı, Bursa 2015, s. 303.
[663] Âdem Apak, **Anahatlarıyla İslâm Tarihi (1) -Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi**-, Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 189-200.
[664] Enfâl, 8/36.

müşrikler, Hz. Peygamber'i (s.a.v.), İslâm'ı tebliğ etmekten vazgeçirmek amacındaydılar. O'na, "Eğer mal istiyorsan aramızda seni Mekke'nin en zengini yapacak kadar mal toplayıp verelim." şeklinde bir teklif sunmuşlar, O ise davasının mal mülk olmadığını belirterek bu teklifi kesin bir dille reddetmiştir.[665]

İslâm dinine, onun prensiplerine, değerlerine ve mü'minlere karşı kin ve nefret üslûbuyla; yalan, iftira, hakaret, tehdit, tuzak, fiziksel şiddet gibi her türlü ezâ ve cefâya başvurarak saldıran; bedeniyle, lisânıyla, ilmiyle, makam ve mevkisiyle mü'minleri ve İslâm'ı zaafa düşürmeye çalışan "zâlimler", Allah'ın (c.c.) lanetine[666] uğrama konusunda uyarılmaktadır.

Kur'an'da, inkârcıların, iman etmiş olanları ya da iman etme ihtimali bulunanları vazgeçirmek için, peygamberleri hakkında "cin çarpmış,[667] Allah (c.c.) elçi gönderseydi muhakkak bir melek gönderirdi, bu adam aranızda üstünlük kurmak isteyen sıradan bir insan,"[668] gibi birtakım alaycı ve yerici sözler sarf ettikleri bildirilmiştir.

Kâfirler, Kur'an'da; inananları Allah (c.c.) yolundan alıkoymak[669] için âyetleri eğri ve çelişkili göstermek isteyenler,[670] yollarına uyanların günahlarını yükleneceklerini iddia eden yalancılar,[671] ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirme niyetinde olanlar,[672] insanları Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar[673] olarak nitelendirilirler. Sonlarının cehennem azabı olacağı âyet-i kerîmede şöyle bildirilir: *"Kendileri Kur'an'dan uzak durdukları gibi, başkalarını da ondan uzaklaştırmaya çalışırlar. Asıl yaptıkları, kendilerini mahvetmek; ama onlar bunun farkında değildirler."*[674] Bu âyette de ifade edildiği gibi müşrikler, insanların hakkı kabul etmelerini engellemeleri yüzünden, kendi günahlarının yanında, saptırdıkları insanların günahlarını da yüklenerek kıyamet gününde iki kat ceza çekeceklerdir.[675]

[665] İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, AÜİF Yay. c. 1, s. 184.
[666] A'raf, 7/44.
[667] Mü'minun, 23/25
[668] Mü'minun, 23/24.
[669] Nahl, 16/88; A'raf, 7/90.
[670] A'raf, 7/45; Hûd, 11/19.
[671] Ankebut, 29/12.
[672] Nuh, 71/27.
[673] Hac, 22/25.
[674] En'am, 6/26.
[675] Nahl, 16/25.

2.1.3.5. Tartışmacı

Allah'a (c.c.) ve ilettiği emirlere kolaylıkla teslimiyet göstermeyen kâfirler, şüpheci akıllarından dolayı Allah (c.c.) hakkında ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vazifesi konusunda boş tartışmalara girerler.

Peygamberlerini sorguya çekenlerin imanı küfre değişmiş oldukları,[676] sordukları şeyler yüzünden kâfir oldukları,[677] hiçbir delilleri olmaksızın kalplerindeki kibirle Allah (c.c.) ve Allah'ın (c.c.) âyetleri hakkında tartışmaya girdikleri,[678] gayb hakkında atıp tuttukları,[679] hakkı batılla ortadan kaldırmak için çekiştikleri,[680] Kur'an'daki her türlü misale rağmen insanların tartışmaya çok düşkün oldukları[681] âyetlerde ifade edilir. İnkârcıların bu tartışmacı tavrı, Kur'an kıssalarında da sıkça yer bulur:

"Allah'ın, kendisine verdiği mülk ve saltanat sayesinde (üstünlük taslayıp) İbrahim'le Rabbin hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim: Dirilten ve öldüren ancak benim Rabbimdir dediğinde, O: Ben de öldürür ve diriltirim demişti. İbrahim de: Güneşi doğudan getiren Allah'tır, o halde sen de batıdan getir dediğinde o inkârcı şaştı kaldı. Şüphesiz ki Allah, zâlimleri doğru yola eriştirmeyecektir."[682]

Kur'an'da, müşriklerden bir grubun, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelerek Kur'an dinlediği halde onu kalplerine yerleştiremeyecekleri ve anlayamayacakları, çünkü Kur'an'ı, samimi bir niyetle değil, sırf onda bir çelişki bulmak ya da onun hakkında Rasûlullah'la (s.a.v.) tartışmak, alay ve hakaretler için bahaneler üretmek için dinledikleri ifade edilmiştir.[683] *"Allah, bir sivrisineği ve onun daha üstünde olan bir canlıyı, örnek olarak göstermekten çekinmez. Kâfirler ise 'Allah ne amaçla bu örneği gösterdi?' derler."*[684]

Allah'ın (c.c.) değişmez kanunları ile hiç ilişkisi olmayan bu soru, Allah'a (c.c.) saygı duyma konusunda bir endişe taşımayan, Allah'ın (c.c.) dilediğini yapması hususunda kul olma edebini gözetmeyen sefihlerin sorabileceği üslûpta bir sorudur. Kâfirlerin, itiraz ve

[676] Bakara, 2/108.
[677] Mâide, 5/102.
[678] Mü'min, 40/35, 40, 56.
[679] Sebe, 34/53; Hac, 22/19.
[680] Kehf, 18/56.
[681] Kehf, 18/54.
[682] Bakara, 2/258.
[683] En'am, 6/25.
[684] Bakara, 2/26.

karşı çıkma üslûbu ile sordukları bu sorunun amacı, ya peygamberlerini yıldırmak ya da Allah'ın (c.c.) böyle bir söz söylemeyeceğine dair mü'minlerin kalplerinde şüphe uyandırmaktır.

Çevrelerindeki Hristiyanların, Hz. İsa'yı (a.s.) ilâhlaştırmalarıyla ilgili birtakım bilgilere sahip olan müşrikler, tevhid inancının geçmiş peygamberlerle delillendirildiğini işitince, kendilerince bir açık yakaladıklarını zannederek, tartışmayı kazanabilmek için mantık hilelerine başvurup "*O mu daha hayırlıdır yoksa bizim ilahlarımız mı ?*" diyerek inatçı ve tartışmacı üslûplarını bir kez daha ortaya koymuşlardır. "*Bu karşılaştırmayı sırf seninle tartışmak için yaptılar. Onlar, yaygaracı ve tartışma peşinde olan bir topluluktur."*[685] Bu tartışmada müşriklerin delilleri, çürük öncüllere dayanmakta, farklı şeyler birbirine benzetilmekte, sırf tartışmayı kazanabilmek için mantık hileleri yapılmaktadır.[686]

Kâfirler, kendi aralarında da tartışmacıdırlar, hatta Rabbimizin huzuruna çıkarıldıklarında da birbirlerine düşecekler, orada da münakaşaya dalacaklardır:

"İnkârcılar: Ne bu Kur'an'a ne de bundan önce indirilmiş olana kesin olarak inanmayız. derler. O zâlimleri Rabbinin huzuruna çıkarıldıklarında bir görsen, suçu birbirlerine atarlar. İçlerindeki zayıf olanları (hor görülenleri), onların büyüklerine "Siz (sebep) olmasaydınız biz iman ederdik" derler."[687]

Bu bağlamda anlaşılıyor ki müşrikler, inançsızlıklarını savunmak ve karşı tarafın iddialarını meflûç hale getirmek için akla ve mantığa aykırı bir üslûp kullanarak durmaksızın tartışmalara girişmişlerdir.

2.1.3.6. Öfke, Kin ve Düşmanlık

Engellenme, tehdit edilme, gözdağı verilme ve incitilme gibi olumsuz uyaranlara karşı gösterilen şiddetli kızgınlık duygusu;[688] gazap, hiddet anlamlarına gelen öfke, ahlâkî eksiklikten kaynaklanabilmektedir. Öfke, hem kaynağı hem de muhâtabı olumsuz tutum ve davranışlara sokabilmektedir. Kontrolsüz öfke, hem birey hem de topluma oldukça zarar

[685] Zuhrûf, 43/58.
[686] Karaman vd, **age,** c. 4, s. 781.
[687] Sebe, 34/31.
[688] Türk Dil Kurumu, "Öfke", **Türkçe Sözlük,** Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt: 2, Ankara 1998.

verir.[689] Nitekim öfke; kin, nefret, kıskançlık, hakaret, iftira, alay, aşağılama, saldırganlık, öfke duyulan kişinin mutluluğuna üzülmek, mutsuzluğuna sevinmek gibi birtakım kötü tutum ve davranışlara yol açar.[690] Hilmin karşıtı olan öfke, kâfirlerin mü'minlere karşı takındıkları genel bir tavırdır.

Vahyin başlangıcından Habeşistan'a hicrete kadar geçen yaklaşık 5 yıllık davet sürecinde, müşrikler ya bilgisizlikten ya arzu ve hevesleri peşinde sürüklendiklerinden veyahut babalarından gördükleri inanca duydukları taassubiyetten dolayı, bu davaya karşı direnmişlerdir.

Habeşistan'a hicretten İsrâ (Miraç) olayına kadar, 8-9 yıl boyunca müşriklerin şüphe, itiraz, inkâr ve suçlamaları artarak çoğalmış, halka vesvese verici birçok yalan ve iftira sözleri dilden dile yayılmıştır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) söylediklerini işitmeme nedeniyle tebliğ ettiği konular hakkında bilgisi olmayanları, Allah yolundan (s.a.v.) alıkoymaya çalışmışlardır. Mü'minleri, alay ve kötü sözlerle rencide edip yıldıramayacaklarını ve sindiremeyeceklerini anlayan müşrikler, üslûplarını daha da sertleştiren fiilî saldırılara girişmiş, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve Müslümanlara türlü ezâ ve cefâlarda bulunmaya başlamışlardır. Hatta müşrikler, kendi kabilelerindeki mü'minlere baskı kurmak ve onları dinlerinden döndürmek için işkence yapma konusunda birbirlerini teşvik etmişlerdir.[691] Yaptıkları zulüm ve baskılarla Mekke'de barınmayı neredeyse imkânsız hale getirdikleri için mü'minlerden birçoğu, kendi memleketlerini terk ederek Habeşistan'a göç etmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra Müslümanlara yönelik ekonomik ambargo uygulayarak boykot kararı alan müşrikler, 3 yılın sonunda boykotu feshetmişler; ancak kin ve düşmanlıkları bitmediği için Hz. Muhammed'i (s.a.v.) öldürmek üzere bir suikast planı[692] bile hazırlamaya cüret etmişlerdi.

Canlı mahlûkata madden veya mânen zarar vermek anlamına gelen ezâ kelimesi;[693] Kur'an-ı Kerim'de, "ani saldırı ve korku hali",[694] "sıkıntı ve incitme hali",[695] "üzücü ve incitici söz,"[696] "iyiliği başa kakma ve incitme",[697] "işkence ve zulüm",[698] "iftira ve

[689] Bkz. Doğan Cüceoğlu, **Yeniden İnsan İnsana**, Remzi Kitâbevi, İstanbul 1991, s. 313.
[690] Enver Özkalp, **Psikolojiye Giriş Dersleri**, Eskişehir 1991, s. 41-42.
[691] Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Trc. Mehmet Keskin, İstanbul 1994, c. 3, 84.
[692] Enfâl, 8/30.
[693] Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât li-Elfâzi'l-Kur'ân**, İstanbul 1986, s. 71-72.
[694] Nisâ, 4/102.
[695] Âl-i İmran, 3/111.
[696] Ahzâb, 33/57, 69; Âl-i İmran, 3/186.

suçlama",[699] "sıkıntı veren durum",[700] "tiksinti ve rahatsızlık veren şey"[701] anlamlarında kullanılmıştır.

Müşrikler, her fırsatta Hz Peygamber'e (s.a.v.) hakaret, istihzâ, itiraz ve tenkit dolu sözlerle eziyetlerde bulunurlardı. Hz. Peygamber'e (s.a.v.), kötülenmiş adam manasında "müzzemmem" diyerek hakaret edip onu hicvederlerdi.[702] Bununla yetinmeyen bazı azılı müşrikleri ise kinlerini fiili saldırıya kadar götürüyorlardı.[703]

Kur'an'da da belirtildiği üzere kâfirler, mü'minlerin başlarına gelen sıkıntılara sevinen,[704] mü'minlere bir iyilik isabet etmesini istemeyen,[705] kinleri ağızlarından fışkıran, kalplerinizde gizledikleri düşmanlık çok daha büyük olan[706] kimselerdir. *"İnkârcılar: Andolsun ki ya bizim dinimize geri döneceksiniz ya sizi vatanımızdan çıkaracağız, dediler"* âyetinde de işaret edildiği gibi kâfirler, mü'minleri dinlerinden döndürmek için çeşitli tehditlerle düşmanlıklarını alelen bildiriyorlardı.

"İşte siz öyle kimselersiniz ki onlar, sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz."[707] âyetinde mü'minlerle kâfirlerin birbirlerine karşı olan duyguları ve davranışları açıklanmaktadır. Mü'minler, kâfirlere karşı iyi niyet ve merhamet hissederken kâfirler mü'minlere karşı katı kalpli, kötü niyetli ve kindardırlar. Mü'minlerin başına kötü bir şey geldiğinde sevinip iyi bir şey geldiğinde ise üzülürler.

Taassub sahibi müşriklerin hak ve ahlâkî değer tanımayan ve sadece güç ve maddî üstünlüğü esas alan üslûpları, Kur'an'da şöyle eleştirilmektedir: *"Olur da müşrikler sizi ele geçirirlerse size düşman kesilirler, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve küfre sapmanızı arzu ederler*."[708] Zira müşrikler ele geçirdikleri Müslüman esirlere işkence, küfür, hakaret ve öldürme gibi haddi aşan, sınır tanımaz kötülükler yapmaya meyilliydiler.

---

[697] Bakara, 2/264.
[698] Ankebût, 29/10.
[699] Ahzâb, 33/58.
[700] Ahzâb, 33/53.
[701] Bakara, 2/222.
[702] İbn Hişâm, **age**, c. 1. s. 232.
[703] İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Trc. Hasan Ege, İstanbul 1994, c. 2, 33.
[704] Âl-i İmrân, 3/118.
[705] Bakara, 2/105.
[706] Âl-i İmrân, 3/118.
[707] Âl-i İmrân, 3/119.
[708] Mümtehine, 60/2.

"Onların kızıp öç almak istedikleri en çok şey ise O çok kudretli, çok yüce, çok övülmeye lâyık Allah'a iman etmeleriydi."[709] Bu âyet-i kerimede kâfirlerin mü'minlerden intikam alma arzuları, amacıyla birlikte dile getirilmektedir.

Kâfirlerin öfke ve kinlerine hâkim olamayışlarının, yüzlerinden belli olduğunu ifade eden Kur'an, âdeta onlara, kendi iç dünyalarındaki fırtınaların yıkımını haber vermektedir: "*İnkâr edenlere, âyetlerimiz apaçık okunurken onların yüz ifadelerinden inkârlarını okursun. Nerede ise âyetlerimizi kendilerine okuyanlara hışımla saldıracaklar...*"[710] Âyetinde müşriklerin geçimsizlikten, kızgınlıktan, sataşmaktan ve inkârdan ötürü yüzlerine yansıyan kin ve öfkelerinin, küfür alâmetleri olduğu bildirilmektedir.[711]

Bu âyette, inkârlarında direnen müşriklerin, Kur'ân okunduğunda duydukları büyük öfke anlatılmakta, Allah'ın (c.c.) birliğine inanmama hususundaki inatçı ve katı üslûpları eleştirilmekte ve onların kin ve öfkelerinin şiddetine dikkat çekilmektedir.[712] Onlar, kendilerine Kur'ân-ı Kerîm okuyan kimselere karşı hissettikleri kin, öfke ve hoşnutsuzluklarını, yüz ifadeleriyle göstermektedirler. Hatta âyetleri okuyanların üzerine çullanacak, şiddetle yakalayacak, bu yakalayış sırasında dövüp sövecek gibi bir üslûp takınmaktadırlar.[713] Onlar, Kur'ân-ı Kerîm okuyanların üzerine koşup elleriyle ve dilleriyle onlara kötülük yapmamak için kendilerini zor tutmaktadırlar.[714] Onları bu duruma getiren şey, kalplerinin küfür inancıyla kaynaması, bilgisiz, inatçı ve kibirli olmalarıdır. İnanç sistemleri çürük temellere dayandığından, içinde kesin ve gerçek bilgiler bulunan âyetlere verecek cevap bulamamakta, bu çaresizlikle öfkelenmektedirler. Bu öfke, kin ve hoşnutsuzluğu da yüzlerinde gizleyememekte, hatta gizlemeye gerek de duymamaktadırlar. İlk fırsatta, Kur'ân-ı Kerîm okuyanlara saldıracak gibidirler. Onların tüm duyguları, yüzlerine yansımıştır. Nitekim insanın mutluluğu, hoşnutluğu, sıkıntısı, derdi, imanı, inkârı yüz ifadesinde görülebilmektedir.[715]

---

[709] Burûc, 85/8.
[710] Hac, 22/72.
[711] Râzî, **age**, c. 16, s. 366-368;, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ts., c. 3, s. 22.
[712] Karaman vd, **Kur'an Yolu**, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, c. 3, s. 752.
[713] Kurtûbî, **age**, c. 12, s. 150-151.
[714] İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm**, c. 10, s. 5531-5532.
[715] Bayraklı, **age**, c. 13, s. 153.

2.1.3.7. İletişimi Koparıcı Söz

Muhatâptan, gücünü aşacak derecede zor, hatta imkânsız taleplerde bulunmak, iletişimi inkıtâya uğratıp ilişkileri koparan bir üslûptur. Kur'an'da ifade edildiği gibi, Hz. Musa'nın (a.s.) ikaz ve uyarılarına İsrailoğullarının cevaben kullandıkları üslûp bu cinstendir. *"Ya Musa! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız."* İsrailoğullarının vermiş olduğu bu cevap iletişimi temellerinden zedelemektedir. Zira İsrailoğullarının Allah'ı (c.c.) açıkça görmeyi talep etmeleri "*Gözler O'na erişemez; ama O gözleri görür."*[716] âyeti gereğince de mümkün olmayan bir istektir. Onlar bu istekleriyle samimiyetsizliklerini ortaya koymuş ve asıl amaçlarının peygamberleriyle alay etmek olduğunu göstermişlerdir. Nitekim kâfir ve müşriklerin bu taleplerinin amacı, peygamberlerini zora sokup halkın gözünde zaafa uğratmak istemeleridir.

Bu çeşit bir üslûp, Mekkeli müşriklerin ifadelerinde de görülmektedir. Nitekim kendilerine açık belgelerle Allah'ın (c.c.) âyetleri okunduğu zaman müşriklerin sözde delilleri *"Eğer doğru söylüyorsanız, atalarımızı (diriltip) getirin"*[717] demeleri olmuştur. Bu sözleriyle müşrikler, mantık dışı ve olmayacak taleplerde bulunarak iletişime zarar veren bir üslûp kullanmış olmuşlardır. Buna karşılık Allah (c.c.), Hz. Peygamber'den (s.a.v.) onlara şöyle demesini istemiştir: "*Size hayat veren ve öldüren Allah, sizi kendisinde şüphe olmayan günde toplayıp bir araya getirecektir."*[718] Müşrikler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendilerine bir mucize ile geldiği takdirde kendisine inanacaklarına dair güçlü yeminler etmişlerdir. Bunun üzerine Kur'an, onların bu cahilce isteklerinin gerçekleştirilmesi halinde bile, Kur'an'daki ifadesiyle, kendilerine melekler indirilse ya da karşılarına ölüler toplanıp onlarla konuşsalar bile, yine de iman etmeyeceklerini bildirmektedir.[719] Müşrikler inadî küfürlerinde daha da ileri giderek haddi aşan alaycı bir üslûpla korkutuldukları azâbın bir an önce gelmesini istemişler, bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'den, onların yalanlama ve alaylarına sabretmesini istemiştir.[720]

Benzer şekilde, Kur'an'da geçen başka bir meydan okuma da beşerden peygamber olamayacağını iddia ederek kendisini yalancılıkla suçlayan Hz. Şuayb'in (a.s.) kavminden gelmiştir. Nitekim onlar, Hz. Şuayp'ten (a.s.), nübüvvet iddiasını kanıtlayıcı bir delil olarak gökten üzerlerine taş yağdırmasını isteyerek cahilce ve hadsizce ona meydan

[716] En'am, 6/103.
[717] Câsiye, 45/25. Bkz. Duhan, 44/36.
[718] Câsiye, 45/26.
[719] En'am, 6/109-110.
[720] Sa'd, 38/16-17; bkz. Sabûnî, **age**, c. 5, s. 286.

okumuşlardı.[721] Hz. Şuayb (a.s.) ise Allah'a (c.c.) tevekkül edip "*Yaptıklarınızı en iyi bilen Rabbimdir*",[722] diyerek sükûnetli bir üslûpla karşılık vermiştir. Bu diyalogtan sonra Hz. Şuayb'in (a.s.), kavmiyle aralarındaki iletişim sona ermiş ve talep ettikleri azap gerçekleşmiştir: "*Derken gölge gününün azâbı üzerlerine çöküverdi."*[723]

2.1.3.8. İnat Üslûbu

Kur'an, kâfirlerin tabiatının inat, inkâr ve yalancılık olduğunu bildirmektedir.[724] Nuh sûresinde, Hz. Nuh'un (a.s.), kavmini, onların duygularını tahrik edici ve ruhlarını sarsıcı bir anlatma üslûbuyla hak dine inanmaya çağırdığı, buna rağmen kavminin inkârlarında inat ederek O'na inanmaya yanaşmadıkları anlatılmaktadır. Mal ve evlatlarıyla şımarıp kibirlenen ve onların süslü ve hileli üslûplarına aldanarak onlara tâbi olanlar ise Hz. Nuh'a (a.s.) çok çirkin söz ve fiillerle karşılık vermişlerdir.[725]

Hz. Nuh (a.s.), kavminin durumunu Yüce Allah'a (c.c.) şöyle haber vermiştir: "*Doğrusu, günahlarını bağışlaman için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler.*"[726] Bu âyette onların inatlarında aşırılığa daldıklarına işaret edilmektedir.[727]

Mekke kâfirlerinin de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat etmelerinin önündeki en büyük engel kibir ve inatlarıydı.[728] "*Andolsun ki Bizim sana indirdiğimiz âyetler apaçıktır. Onları, yoldan sapanlardan başka kimse inkâr etmez*!"[729] âyeti de bu apaçık âyetleri, küfürde inat edenlerden başkasının inkâr etmeyeceğini bildirmektedir.

Mekke ehlinden özellikle güç ve nüfûz sahibi olan ileri gelenlerin inanmamalarının en büyük sebeplerinden biri, konum ve statülerini kaybetme endişesidir.[730] Nitekim onlar, kalpleriyle kabul ettikleri hak dine uymaya bu yüzden karşı çıkmışlardır. Örneğin Ebû Leheb'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inanması halinde bir güç ve statü beklentisinde olması

---

[721] Şuârâ, 26/187.
[722] Şuârâ, 26/188.
[723] Şuârâ, 26/189.
[724] İnşikak, 84/22; Sabûni, c. 7, s. 260.
[725] Sabûnî, **age**, c. 7, s. 75.
[726] Nûh, 71/7.
[727] Sabûnî, **age,** c. 7, s. 71-72.
[728] **Age**, c. 7, s. 313.
[729] Bakara, 2/99.
[730] W. Montgomery Watt, **Hz. Muhammed Mekke'de**, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 142-143.

ve bu kendisine va'd edilmediğinde ise hak dine tâbi olmaması bunu ispatlar niteliktedir. Nitekim Ebû Leheb ve onun gibileri dini bir endişe taşımaktan ziyade, menfaat kaybetme endişesi içinde olmuşlardır. Aynı şekilde Müddesir 11-25. âyetler de Mekke'de önemli bir güce sahip bulunan Ebû Cehil'in inâdi küfrüne vurgu yapmaktadır. Yine Mekke müşriklerinin beşer yerine melek olan bir peygamber talep etmeleri de onların bâtıl bir inat içinde olduklarını göstermektedir.[731] Dolayısıyla onlar, putların gerçek ilâh olmadıklarını bilmelerine rağmen tutucu ve inatçı üslûplarını sürdürmekteydiler.

2.1.4. Medenî Âyetlerde Müşriklerin Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri

Hicretten sonra Mekkeli müşrikler, Medineli müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sığınma hakkı vermemelerini isteyen bir mektup yazmışlar; ancak istedikleri karşılığı bulamamışlardı.[732]

Müslümanlarla müşrikler arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler, ilk kez Medine Dönemi'nde kurulmaya başlanmıştı. Zira bu dönemde, Mekke Dönemi'ndeki baskı, sıkıntı ve zorluklar bitmiş, Müslümanlar bir devlet haline gelip bağımsızlıklarını ilan edebilmişlerdi.

2.1.4.1. Savaş Üslûbu

Bu dönemde, Mekkeli müşrikler ile Müslümanlar arasında çeşitli savaşlar vûkû bulmuştur. Hicretten sonra Mekkeli müşrikler, Müslümanlara duydukları hırs ve kinlerinin şiddetini arttırarak onlarla savaşmaya niyet etmişlerdir. Onların, Müslümanları yok etme amacından kaynaklanan ilk savaş olan Bedir Savaşı, müşriklerin Müslümanlara yönelik kin ve nefret üslûbunu gösteren önemli olaylardan biridir. Söz konusu savaş hakkında, müşriklerin durum ve niyetini haber veren Kur'an, onların Allah (c.c.) yoluna engel koymak amacıyla yurtlarından çıkarlarken kibirlice çalım atıp gösteriş yaparak çıktıklarını ifade etmiştir.[733]

Bu savaşta istedikleri sonucu alamayan ve Müslümanların sebat ve sabırlarıyla karşılaşan müşrikler, onlardan öç almak ve onları yok etmek için birbirleriyle ahitleşmişler,

[731] İsrâ, 17/94-95.
[732] Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, İmaj Yay., Ankara 2003, c. 1, s. 218.
[733] Enfâl, 8/36, 47.

mü'minlere karşı duydukları kinle yaşamışlardır. İntikamlarını alabilmek için siyasi ve ekonomik güç birliğine giden müşriklerden birçoğu, çeşitli yeminler ederek öçlerini alana kadar kendilerine bazı yasaklar ve haramlar koymuşlardır. Bu intikam niyetiyle çeşitli hazırlıklar yapan müşrikler, bir sene boyunca elde ettikleri tüm kazancı bu savaş için harcamışlar, büyük çoğunluğu ücretli askerlerden oluşan, içerisinde zırhlı ve atlı çok sayıda askerin olduğu güçlü bir ordu toplamışlardı.[734] Müşriklerin bu durumlarıyla ilgili Kur'an'da şöyle buyrulur: *"Hak dini inkâr edenler mallarını, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak için sarf ederler, yine sarf edecekler..."*[735]

Uhud Savaşı'nda, başka kabileleri de kendi taraflarında savaşmaya teşvik etmek isteyen Kureyş müşrikleri, onları etkilemek için şairler getirtmiş, beliğ hitâbetlerde ve çeşitli vaadlerde bulunmuşlardı.[736] Müşrikler, bu savaşta arzu ettikleri intikamı almalarına rağmen tatmin olmamış, duydukları öfke ve hırsla haddi aşıp mü'min şehitlere işkenceler dahi yapmışlardır.[737] Bu durum, onların dinmeyen öfke ve sönmeyen ateşlerinin bir yansıması olmuştur.

Uhud Savaşı'ndan sonra bile hırs ve öfkeleri dinmeyen müşrikler, bu defa Medine'ye giderek Yahudilere: "Siz Kitap ehlisiniz. Bizimle Muhammed arasındaki ihtilafta kim haklı?" diye sormuşlar, Yahudi âlimler de "Sizin dininiz Muhammed'in dininden daha hayırlıdır" diyerek karşılık vermişlerdir. Bunun üzerine şu âyet inmiştir: "*Kitaptan bir pay verilen kimseleri görmüyor musun? Putlara ve tağuta inanıyorlar, bir de inkârcılar için, bunlar Allah'a inananlardan daha doğru yoldadır, diyorlar."*[738]

Medineli Yahudiler, Müslümanlarla yaptıkları Medine Sözleşmesi'ni ihlal ederek Müslümanları yok etmek amacıyla müşriklerle bir ittifaka girmişlerdir. Gerek Yahudiler gerekse müşrikler, çevre kabileleri kışkırtarak kendi taraftarlarını da savaşa girmeye razı etmişlerdi. Sonuçta müşriklerin, Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak için başlattıkları savaş, Allah'ın (c.c.) onların kalplerine korku salmasıyla Müslümanlara hiçbir zarar veremeden sonlanmıştır. Müslümanlardan bazıları, müşrik ölülerine Uhud'da müşriklerin Müslüman şehitlere yaptıkları gibi işkenceler yapmak istemişler; ama Hz. Peygamber (s.a.v.) buna kesinlikle karşı çıkmıştır. Bu durum Müslümanlarla müşrikler arasında savaş üslûbuna dair en bâriz farklardan biridir.

---

[734] Muhammed Hamidullah, Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", **DİA**, İstanbul 2012, c. 42, s. 54-57.
[735] Enfâl, 8/36.
[736] İbn Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Trc. Hasan Ege, İstanbul 1994, c. 2, s. 14-16.
[737] Hamidullah, **agm.**
[738] Nisâ, 4/51.

"Allah kâfirleri, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi, hiçbir hayra eremediler. Savaşta mü'minlere Allah yetti. Allah güçlüdür, üstündür."[739]

Müşriklerin, Müslümanlarla savaşma hırs ve tutkusu, onları, savaş ilke ve âdâbına aykırı bir üslûp kullanmaya itmiş, bu konuda ne akrabalık bağları tanımışlar ne de adaleti gözetmişlerdir.

2.1.4.2. Antlaşmalara Sadık Kalmama Üslûbu

Ahzâb Savaşı'ndan sonra, bin beş yüze yakın Müslüman'la birlikte Mekke'ye umre yapmak üzere giden Hz. Peygamber (s.a.v.), Kâbe'nin Müslümanlar tarafından da kutsal kabul edilen bir mabed olduğunu göstermek ve umre yapmak için geldiklerini bildirmek için bir elçiyi Mekke müşriklerine gönderdi. Elçilerinin geri dönmemesi üzerine öldürüldüğünü düşünen mü'minler, buradan savaşmadan gitmeyeceklerine dair Rasûlullah'la (s.a.v.) biatleştiler. Bu haberi duyan müşrikler, beraberlerinde kendi elçilerini de göndererek mü'minlerin elçisini serbest bıraktılar. Fakat Müslümanların o sene umre yapmalarına izin vermediler. Bununla birlikte, iki taraf arasında uzlaşma noktasında çok önemli bir adım olarak on yıllık bir sulh antlaşması imzalandı.[740]

"Hani o inkâr edenler, kalplerine öfkeli soy koruyuculuğunu yerleştirmişlerdi, hemen Allah; peygamberinin ve mü'minlerin üzerine güven ve huzur indirdi ve onları takva sözüyle ayakta tuttu."[741]

Bu antlaşmaya "Bismillâhirrahmânirrahîm" sözüyle başlamak isteyen mü'minlerin bu teklifine, bu ifadenin anlamını bilmediğini söyleyen müşrik elçisi razı olmadı ve "Bismikellâhümme" yazılmasını istedi. Mü'minler buna karşı çıksalar da Hz. Peygamber (s.a.v.), elçinin bu teklifini kabul ederek uzlaşmacı bir tutum sergilemiş ve sorunu ortadan kaldırmıştır.[742] Bu antlaşmanın maddeleri, mü'minlerin aleyhine şartlar içerse de daha sonra mü'minler için hayırlı denebilecek sonuçlar doğurmuştur. Zira antlaşmadan sonra Medine'ye dönüşte bu antlaşmanın bir zafer olduğunu müjdeleyen Fetih sûresi nâzil olmuştur. Hz. Peygamber'le (s.a.v.) diyalog kurmak istedikleri halde, müşriklerden

[739] Ahzâb, 33/25.
[740] Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", **DİA**, İstanbul 1998, c. 18, s. 297-299.
[741] Fetih, 48/26; Bkz. Hac, 22/25.
[742] Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, **es-Sîretü'n-Nebeviyye,** Thk. Mustafa es-Sakkâ İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelebî, Dâru'l-İbn-i Kesîr, Kahire ts. c. 3-4, s. 317; Buhârî, Şurût, 15.

çekinen bazı kabileler, bu antlaşmanın sağladığı huzur ve güven ortamı sayesinde, Müslümanlarla iyi ilişkiler kurmaya başlamış, böylece İslâm'a girişler hız kazanmıştır. Ayrıca, ilk kez Müslümanların siyasi kimlikleri müşrikler tarafından tanınmıştır. Fakat bu on yıllık barış antlaşması, müşriklerin antlaşma maddelerinden birini ihlali neticesinde, iki yıl sonra sona ermiş, müşrikler antlaşmayı yenilemek istediyseler de kabul edilmemiş, akabinde de Mekke'nin fethi gerçekleşmiştir.[743]

"Onların bir antlaşmaları nasıl olabilir ki?! Eğer size karşı zafer kazansalar, sizin için ne akrabalık, ne de antlaşma gözetip tanırlar. Sözleriyle sizi hoşnut ederler, kalpleri ise bunu yalanlar. Çokları yoldan çıkmış kimselerdir."[744]

Müşriklerin, basit çıkarlar uğruna, emânete hıyanet ettikleri hatırlatılarak onlar hakkında uyarılan mü'minlerin, onların zorda kaldıkları zaman edindikleri üslûplara ve kendi çıkarlarını gözeterek yaptıkları sözde antlaşmalara fazla güvenmemelerini istemektedir.

Bundan sonra, Müslümanların müşriklerle ilişkilerini belirleyen Tevbe, 7-15. âyetler nâzil olmuştur. Bu âyetlerde müşriklerin savaş ve antlaşma üslûbu hakkında çok önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bununla ilgili olarak onların ağızlarıyla kalplerinin zıt olduğu, yeminlerini bozup antlaşmalarına sadık kalmadıkları, İslâm'a dil uzattıkları, Allah (c.c.) yolundan alıkoymak için savaş başlattıkları, mü'minler hakkında ne akrabalık ne antlaşma yükümlülüğünü gözettikleri bildirilmiştir. Bütün bu şartlar ve sebepler doğrultusunda mü'minlerin, söz konusu niteliklere sahip müşriklerle cesur ve korkusuz bir şekilde savaşmaları emredilmiştir:

"Onlarla savaşın ki Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları aşağılık kılsın, onlara karşı size yardım etsin, iman edenlerin kalplerini feraha ulaştırsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah, dilediğinin tövbesini kabul eder…"[745]

Bununla birlikte antlaşmalarına sadık kalanlara dürüst davranılması, pişman olup tövbe edenlerin ise mü'minlerin din kardeşi olduğu ifade edilmiştir.

Mekke'nin fethedilmesine ve İslâmiyet'in sınırlarının genişlemesine rağmen İslâmiyet'i kabul etmeyen Havâzin ve Sakîf kabilelerinin kin ve nefretleri daha da artmış, diğer kabileleri de İslâm'a karşı kışkırtmışlardır. Bunun üzerine Müslümanlar, onların yeni İslam'a girmiş kabileleri kışkırtıp onları Allah (c.c.) yolundan alıkoymalarını engellemek

[743] Hamidullah, **agm.**
[744] Tevbe, 9/8.
[745] Tevbe, 9/14, 15.

için on iki bin kişilik orduyla Havâzin'in üzerine yürümüşlerdir. Bu savaşta Müslümanların,[746] çokluklarından dolayı kendilerini yenilemez görüp gurura kapıldıkları Kur'an'da şöyle ifade edilir:

"Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn Savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuzla böbürlenmiş, fakat size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü olanca genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonunda gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Peygamberi ile inananlar üzerine sükûnet ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz askerler indirdi ve kâfirleri azaplandırdı."[747]

Bundan sonra, haccın farz kılındığı 631 yılında, Müslümanların müşriklerle antlaşmalarını tek taraflı olarak fesh ettiğini, onların Müslüman olmazlarsa öldürüleceklerini ihtar eden Tevbe sûresinin ilk 30-40. âyetleri, müşriklere bildirildi. Süresiz antlaşmaların dört ay içerisinde, süreli olanların süresi bitince fesh edileceği ve bundan sonra onlarla antlaşma yapılmayacağı duyuruldu. Bununla birlikte, verilen dört aylık mühletin bitiminde, Müslüman olmadığı halde, emân dileyen müşriklerin, Allah'ın (c.c.) kelâmını dinleyinceye ve emin olacakları yere gidinceye kadar kendilerine emân verilmesine izin verilmiştir.[748] Kendilerine verilen bu mühlet ve emâna rağmen yine de bir savaşa yeltenirlerse onlarla savaşılması emredilmiştir. Böylece bu mühlet zarfında müşrikler, akın akın İslâm'a girmişler ve Arap Yarımadası'nda putperestliğin kökü kazınmıştır.

"Bugün inkâr edenler, dininizi yok etme hususunda ümitsizliğe düşmüşlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün dininizi tam bir yetkinliğe ulaştırdım, üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm'ı beğendim."[749]

2.2. Mü'min-Münâfık İlişkisinde Üslûp Biçimleri

2.2.1. Mekkî Âyetlerde Mü'minlerin Münâfıklara Yönelik Üslûp Biçimleri

Nifak hareketi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinden önce[750] görülmemekle beraber, Mekke'de indirilen bazı âyetlerde, "ikiyüzlüler",[751] "kalplerinde hastalık olanlar"[752] ve "âciz düşürülmüşler"[753] şeklinde nitelendirmeler bulunmaktadır.[754]

[746] Muhammed Hamidullah, "Huneyn Gazvesi", **DİA**, İstanbul 1998, c.18, s. 376-377.
[747] Tevbe, 9/25-26.
[748] Tevbe, 9/6.
[749] Mâide, 5/3.
[750] İbn Hişâm, **age,** c. 2, s. 217.

Münâfıklardan bahseden Mekke Dönemi'nin sonu ve Medine Dönemi'nin başında nâzil olan Ankebut sûresinin on ve on birinci âyetlerinde Yüce Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "*İnsanlardan bazıları vardır ki 'Allah'a iman ettik' der; fakat Allah yolunda bir eziyete uğrayınca insanların eziyetini, Allah'ın azabı gibi sayar. Ama Rabbinden sana bir yardım gelse 'Şüphe yok ki, biz de sizinle beraberdik' derler. Allah herkesin kalplerinde olanı daha iyi bilen değil mi? Allah elbette iman edenleri de bilir, ikiyüzlüleri de."*[755]

Mekke halkıyla ilgili olarak Mekkî âyetlerde, mü'minler, müşrikler ve müteredditlerden bahsedilmektedir. Bu âyetlerde geçen "kalbinde hastalık bulunanlar"[756] ve "âciz düşürülmüş olanlar"[757] olarak nitelendirilmiş kimseler, imanları tam olgunlaşmamış olan müteredditleri oluştururken "münâfıklar"[758] ifadesi ise ileriki zamanlarda Medine'de ortaya çıkacak olan münâfıklarla ilgili bir gaip haber ve bir mucize olarak değerlendirilmektedir.[759] Bununla birlikte, Mekke'de nifakın olmadığına dair kesin bir delil olmadığı için,[760] bu âyetlerde bahsedilen nifakın, yaygın olarak görülmese de müteredditlerdeki bireysel nifak tipleri olduğu söylenebilir.[761]

Mekke Dönemi'nde de münâfıkların olduğunu savunan Seyyid Kutub, iddiasını Medine'de nâzil olan Enfâl sûresi 49. âyete dayandırır. Kutub'a göre söz konusu âyette ifade edilen münâfıklar ve kalpleri hastalıklı olanlar, Mekke Dönemi'nde İslâm'a yönelip henüz inançları sağlamlaşmamış müteredditi kimselerdir. Mekkeli müşriklerin ordusunda bulunan bu kişiler, müşriklerin çokluğuna karşın mü'minlerin azlığını görüp "bunları dinleri aldatmış"[762] diyerek Müslümanların yenilgiye uğrayacaklarını zannetmişlerdi.[763]

Neticede, hicretten önce Mekke'de bazı nifak türleri görülmüş olsa bile bunun, Medine Dönemi'nde kavramlaşan münâfıklıkla tam olarak aynı anlam ifade ettiğini söylemek zordur.

---

[751] Enfâl, 8/49; Ankebut, 29/11.
[752] Enfâl, 8/49; Müddessir, 74/31.
[753] Nisâ, 4/97.
[754] AbdullahYıldız, **Hz. Peygamber'in Gizli Düşmanları Münâfıklar**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 34.
[755] Ankebut, 29/10-11.
[756] Enfâl, 8/49; Müddessir, 74/31.
[757] Nisâ, 4/97.
[758] Ankebut, 29/10-11.
[759] Ebu'l Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâga**, Nşr. Mezid Naim ve Sevki Muarri, Beyrut 1998, c. 4, 160; Kurtûbî, **age**, c. 13, s. 378-379.
[760] Muhammed Hüseyin b. Muhammed Tabâtabâî, **el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut 1973, c. 19, s. 288.
[761] Hasan Kurt, **İslâm İnancına Göre Nifak ve Münâfık**, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003, s. 65.
[762] Enfâl, 8/49.
[763] Kutub, **age**, c.7, s. 44.

2.2.2. Medenî Âyetlerde Mü'minlerin Münâfıklara Yönelik Üslûp Biçimleri

Münâfıklık, en basit anlamda dinî konularda ortaya çıkan söz-eylem uyuşmazlığıdır. Nitekim münâfıklar, kalplerinde olan inancın ve niyetin zıddını, dilleriyle ifade ederek esas duygularını gizlerler. Medine Dönemi, Müslümanların müşrikler ve Yahudiler yanında, onlardan daha tehlikeli bir güruh olan münâfıklarla mücade etmek zorunda kaldığı bir dönemdi. Nitekim münâfıklar, kâfir ve müşrikler gibi açıkça düşmanlık göstermezler, sinsi ve gizli bir şekilde düşmanlıklarını sürdürürlerdi. Bu açıdan onlar, müşriklerden bile daha tehlikeli olma potansiyeli taşımaktaydılar. Kur'an, mü'minlerin, münâfıklarla ilişkilerinde benimsemeleri gereken tutum ve üslûplar hakkında çok değerli bilgiler, öğütler ve emirler vermektedir.

2.2.2.1. Etkili Sözler Söylemek

"Allah, onların kalplerinde taşıdıklarını iyi bilir. Öyleyse sen onlara aldırış etme. Fakat onlara öğüt ver ve onların kalplerine işleyecek etkili sözler söyle!"[764] buyuran Yüce Allah (c.c.) münâfıklara karşı onları kötülüklerinden alıkoyacak etkili sözler söylenmesini öğütlemektedir.[765] Zira kaba ve çirkin üslûp, muhâtabın cephe almasına ve düşmanca tavırlar sergilemesine yol açabilir. Âyette geçen beliğ söz, kalplerinde gizledikleri kötülükleri, ağızlarında da gizlemek için kelime oyunları yaparak sözü ustaca kullanan münâfıklara karşı, onların yaptıkları kötülükleri anlamalarını sağlayıcı, tesirli ve dokunaklı; ayrıca Allah'ın (c.c.), onların bu durumlarını meydana çıkardığında gazaba uğrayacaklarını bilmeleri için tehditkâr ve korkutucu bir üslûpla söylenen sözdür.[766] 'Fî enfüsihim' ifadesinin işaret ettiği üzere onlarla yalnız olunduğu bir anda söylenen beliğ söz, onların kalplerinde etki bırakabilir ve yaptıklarının münâfıklık olduğunu anlayıp onları tövbeye yöneltebilir. Özellikle, iç dünyasıyla dış tavırları arasında anormal farklılıklar olan münâfıklara karşı etkili sözler söylemek, onların bölünmüş kişiliklerindeki kuşkuları da bir

[764] Nisâ, 4/63.
[765] İbn Kesîr, **age,** c. 5, s. 1990-1992.
[766] Fahruddin Râzî, **Tefsir-i Kebîr**, Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara 1992, c. 8, s. 128; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Beyrut ts., c. 1, s. 537; Kurtûbî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâ'r-u İhyâit't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1966, c. 5, s. 265.

nebze olsun gidermede fayda sağlayabilir.[767] İç dünyasında, sürekli çatışma halinde olan münâfıkların, bu hastalıklı halini iyileştirebilmenin belki de en etkili yolu, onlara güzel ve yumuşak bir üslûpla nasihatlerde bulunmaktır. Bu yüzden *"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatlerine göz dikerek 'sen mü'min değilsin' demeyin..."*[768] âyetinde buyurulduğu üzere, onlara dış görünüşlerindeki gibi Müslüman olarak muamele edilmesi, onların inkârla vasıflandırılmayıp Müslüman kimliğinden soyutlanmamaları gerekir. Nitekim *"Çevrenizdeki bedevîlerden münâfıklar vardır, Medineliler arasında da nifakta diretenler vardır. Onları siz bilmezsiniz. Onları biz biliriz..."*[769] buyurarak münâfıkların varlığını haber veren Yüce Allah (c.c.), onların isimlerini zikretmemiş ve tevhit kelimesini söyleyen herkesin Müslüman olarak vasıflandırılmasını emretmiştir. Hz. Peygamber de (s.a.v.) münâfıklara ayrı bir kimlik vasfetmek sûretiyle onları İslâm toplumundan koparmamak adına, onlara hiçbir zaman kâfir muamelesi yapmamıştır.

2.2.2.2. Münâfıklara Sert ve Caydırıcı Davranmak

Cihad, sadece silahlarla yapılan savaş demek değildir. Nitekim çeşitli âyetlerde geçen cihad kelimesi münâfıklarla ilgili âyetlerde kıtal anlamında değil, delillerle mücadele etmek anlamında kullanılmıştır. Sadece Müslümanlara ihanet edip onların aleyhine faaliyetlerde bulunan münâfıklara yönelik, Nisa sûresinin 89, 90 ve 91. âyetlerinde kıtal anlamında kullanılmıştır. Nitekim bir önceki başlıkta da belirttiğimiz gibi, Müslümanların insanlara dış görünüşlerine göre muamele yapması öğütlenmektedir. Zira kalpleri ancak Allah (c.c.) bilir. Bununla ilgili olarak Yüce Allah (c.c.), türlü bahaneler uydurarak Tebük Seferi'ne katılmayan Medine münâfıklarına karşı, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) *"Ey Rasûl, inkârcılarla ve münâfıklarla mücâhede et, onlara karşı katı ve caydırıcı davran."*[770] buyurarak münâfıklarla açık kâfirlerle mücadelede olduğu gibi çatışma ve savaş ile değil, delillerle ve sınırları tespit etme şeklinde bir mücadele yolunu salık vermiştir. *"Onlara karşı katı ve caydırıcı ol."* emrinde geçen *"vagluz"* kelimesi "kalın, kaba olmak, katı,

[767] Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî el-Hâzin, **Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl**, el Matbaatü'l-Amire (Dar-u'd-Da've), İstanbul h. 1320, c. 2, s. 565.
[768] Nisâ, 4/94.
[769] Tevbe, 9/101.
[770] Tevbe, 9/73.

ağırlaşmak, sert, kaba davranmak" anlamlarına gelen "galeza"[771] fiilinden türemiştir. Böyle bir üslûbun kullanılmasını emretmekle Allah (c.c.), münâfıkları yaptıkları kötülüklerden caydırmayı amaçlamaktadır. Nitekim mü'minlerdeki sert ve kararlı üslûp, münâfıkları yaptıkları kötülüklerden vazgeçirmekte etkili olabilmektedir.

Müfessirler de Müslümanlara karşı, düşmanca tavırlar sergileyen ve onlara saldıran açık kâfirlerle mücadelenin savaşla; fakat inkârlarını gizleyen ve mü'minlere karşı düşmanlıkları görülmeyen münâfıklara karşı mücadelenin ise sert ve caydırıcı bir üslûpla olacağını kabul etmişlerdir.[772] Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652-653) bu mücadelenin bazen el ile bazen dil ile yapılacağını, bunlara güç yetirilemediğinde, öfkeli bir şekilde surat asıp yüz ekşitmekle, dişlerini göstermekle, buna da güç yetirilemezse kalbiyle onların yaptıklarına buğz etmekle yapılacağını söylemiştir. [773]

Hz. Peygamber de (s.a.v.) münâfıkların kimler olduğunu bildiği halde, küfürde olduklarını açıklamadıklarından dolayı, onlarla açıktan mücadele etmemiş, onlara dış görünüşteki durumlarına göre muamele etmiştir.[774]

Münâfıklarla açıktan mücadele edilmemesinin nedenlerinden biri de onların tevbe edip Allah'ın (c.c.) dinine girdikleri zaman, affedileceklerinin bildirilmesidir: *"Gerçekten münâfıklar, ateşin en alt tabakasındadırlar. Onlara bir yardımcı bulamazsın. Ancak tevbe edenler, kendilerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı sarılarak dinlerini yalnızca Allah'a has kılanlar başka; işte onlar iman edenlerle beraberlerdir."*[775] Bu yüzden hem Kur'an'da hem de Peygamberimizin (s.a.v.) tutumunda münâfıkların adı zikredilmeden onlara karşı deliller getirmek ve âhiretteki hallerini anlatmak gibi genel ifadelerle ve sert bir üslûpla eleştirildikleri görülmektedir. [776]

2.2.2.3. Münâfıklardan Yüz Çevirmek

Yüce Allah (c.c.), nasihatin ve caydırıcı üslûbun fayda sağlamadığı yerde, artık münâfıklardan yüz çevrilmesini öğütlemektedir. Zira bir insana verilebilecek en büyük

[771] İsfahâni, **age**, "glz" md.
[772] Râzî, **age**, c. 21, s. 563.
[773] Râzî, **age**, c. 12, s. 91; Kurtûbî, **age**, c. 8, s. 321; Ebu Abdullah b. Ahmed el-Kurtûbî, **el-Câmiû li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Trc. M. Beşir Eryarsoy, 2. Baskı, Buruç Yay., İstanbul 2001.
[774] Taberî, **age**, c. 4, s. 325.
[775] Nisâ, 4/145-146.
[776] Vehbe Zuhaylî, **Tefsîru'l-Münîr**, Trc. Hamdi Arslan vd., 2. Baskı, Risale Yay., İstanbul 2005, c. 14, s. 559; Kurtûbî, **age,** c. 17, s. 489.

cezalardan biri, ona aldırış etmemektir. Kendisine aldırış edilmemesi, ilgi ve alâkanın kesilmesi münafığın ağrına gideceğinden onu yola getirebilmede etkili bir metod olabilir.

Kur'an'da, münâfıkların durumlarını Allah'ın (c.c.) bildiği haber verilmiş ve onlardan yüz çevirmek, onların nifaklarını yüzüne vurmadan ilgiyi ve iletişimi onlardan kesmek emredilmiştir.[777] Nitekim mü'minlerin benimseyeceği böyle bir üslûp, münafığın durumunu düzeltmesini ya da Müslümanların aleyhine çevirdiği entrikalardan vazgeçmesini sağlayamakta etkili bir üslûp olabilir. Allah (c.c.), münâfıklara tevbe etmeleri için mühlet vermiş, mü'minler de onlara etkili sözler söyleyerek onları İslam'a kazandırmaya çalışmış; fakat onlar, münâfıklıklarında direterek, Müslümanlara gerek elleriyle gerekse dilleriyle zarar vermişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), mü'minlerden, artık onlara sırt çevirmelerini, onların kendilerini temize çıkarmak için Allah (c.c.) adına ettikleri yeminlere kanmamalarını emretmekte, zira onların Allah'ın (c.c.) kalplerini temizlemek istemediği, pis kimseler olduğunu ve cehenneme gideceklerini bildirmektedir.[778]

Münâfıklara karşı alınacak tavır ile ilgili Allah'ın (c.c.) bir öğüdü de onların organize olup örgütlenmelerine izin vermemektir. Örneğin münâfıklar Kur'an'da amacının "*Mü'minler arasında inkâr ve ayrılık yaymak amacıyla Allah ve peygamberiyle savaşan kimseler için bir gözetleme yeri*",[779] olarak ifade edildiği bir mescit yapmışlardı. Onları İslâm toplumundan koparmama amacıyla, Hz. Peygamber de (s.a.v.) o mescidi yıkarak onların ayrı bir güç unsuru olmalarının önüne geçmiştir.

Yüce Allah (c.c.), "…*Onlar gerçek düşmanlardır. Öyleyse onlardan sakın!*"[780] meâlindeki âyette, "onlardan sakın!" buyurarak peygamberin gıyâbında, bütün mü'minlere seslenmektedir. Âyette, münâfıklardan sakınma meâlinde verilen "fahzer" emir kipinin ağırlıklı manası, "uyanık ve dikkatli olmaktır."[781] Dolayısıyla Yüce Allah (c.c.), tüm mü'minlerin, münâfıklarla ilişkilerinde tedbirli, temkinli ve dikkatli olmalarını öğütlemektedir.

[777] Nisâ, 4/81.
[778] Tevbe, 9/95.
[779] Tevbe, 9/107.
[780] Münâfıkûn, 63/4.
[781] İbn Manzûr, "hzr" md.

2.2.2.4. Dost ve Sırdaş Edinmemek

Kur'an'da, genel anlamda bütün kâfirleri dost edinmeyi yasaklayan âyetler[782] bulunmakla birlikte, doğrudan münâfıklara yönelik bu cihette bir âyetin varlığı konusu tartışmalıdır. Bununla ilgili olarak, "*Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin…*"[783] âyetindeki "sizden olmayanlar" ifadesinin bütün gayr-i müslimleri kapsadığını savunan müfessirler olmakla birlikte, bazı müfessirlere göre bu ifade, düşmanlık besleyip ikili oynayanlara, yani münâfıklara daha çok uymaktadır. Onlar, bu görüşlerini Mümtehine 8-9. âyetlerde mü'minlerin, inançlarına düşmanlık beslemeyen gayr-i müslimlerle dostluk kurulmasına açıkça izin verilmesi hükmüne dayandırırlar.[784] Ayrıca, kâfirlerle dost olunmaması ile ilgili âyetlerde, "evliya" kelimesi kullanılırken, söz konusu âyette "birbirlerine sırlarını açabilen, sırdaş" anlamına gelen "bitâne" kelimesinin kullanılması da bu cihettedir. Âyetin devamında, *"Onların dillerinden düşmanlık taşmaktadır; göğüslerinde gizledikleri ise daha büyüktür."* ifadesi ve akabinde gelen "*Siz onları seviyorsunuz; ama onlar sizi sevmiyorlar. Siz Kitâbın bütününe inanırsınız; onlar ise ancak sizinle karşılaştıkları vakit 'iman ettik' derler; yalnız kaldıklarında ise, size karşı öfke ve kinlerinden ötürü parmaklarını ısırırlar. De ki: 'Öfkenizden ölün!' Şüphesiz Allah sînelerde olanı bilmektedir."*[785] meâlindeki âyet, münâfıkların mü'minlere karşı besledikleri kin ve öfkenin şiddetine işaret eder. Dolayısıyla mü'minler, zahiren inanmış görünen münâfıkların, sahte dostluklarına itimat etmemeli, onları sırdaş edinme konusunda da temkinli olmalıdır.

2.2.2.5.Onlara Üzülmemek

"*Ey Rasûl! Kalpleri iman etmediği halde, dilleriyle inandıklarını söyleyenler ve inkârda yarışanlar seni üzmesin…*"[786]

Âyetin devamında gelen "İşte onlar, Allah'ın (c.c.), kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir." ifadesi bağlamında, Allah'ın (c.c.) kalbini temizlemek istemediği bir insanın haline üzülmek, mü'minlerin kulluk edebiyle bağdaşmaz. Nitekim münâfıkların

[782] Nisâ, 4/144; Mâide, 5/57.
[783] Âl-i İmrân, 3/118.
[784] Ramazan Gürel, **Din Eğitimi Açısından Kur'an'a Göre "Münâfıklık" Kavramı**, MÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 165.
[785] Âl-i İmran, 3/119.
[786] Mâide, 5/41.

konuşması, dinlemesi, tutumları, davranışları, kuşku ve zanları gibi tüm üslûpları, kirli kalplerinin tezahürleridir. Dolayısıyla onlar için üzülmeye değmez.

Yıllarca hoşgörü ve merhamet göstererek onları hak dine inanmaya çağırmasına rağmen, arkasından hile ve tuzaklarını eksik etmeyen münâfıklara karşı ümidini yitirmeyen Peygamberimiz (s.a.v.), rahmet peygamberi olmanın gerektirdiği gibi davranmaya devam ederek, bazı münâfıkların ölümlerinden sonra bağışlanmaları için dua etmek istemişti. Bunun üzerine, artık onların affedilme ihtimallerinin kalmadığına yönelik şu âyet nazil olmuştur:[787] "*Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme. Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla bağışlamaz...*"[788] Samimiyet ve iyi niyetle onların münâfıklıklarını ifşa etmeyip hayattalarken onları kazanmaya çalışan Peygamberimize (s.a.v.), kendisine sırt çeviren münâfıklara karşı, artık açık bir tavır alması emredilmektedir. Müfessirlere göre yetmiş sayısı Arapların bir şeyin çokluğunu dile getirmek söyledikleri bir ifadedir. Dolayısıyla bu sayı Arapların mübalağa üslûplarına bir gönderme içermektedir.[789]

Tebük Seferi'ne çıkmamak için çeşitli bahaneler uydurarak Kur'an'ın tabiriyle "geride kalanlar"dan olan münâfıklara gösterilecek tavır ve akıbetlerinin ne olduğu hakkında Kur'an'da şöyle buyrulur:

"Onların ölülerinin hiçbirinin namazını asla kılma ve mezarlarının başında bekleme. Çünkü onlar, Allah'ı ve Peygamberini inkâr ettiler ve yoldan çıkmışlar olarak öldüler."[790] Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanlardan biri vefat ettiğinde cenaze namazını kılar, kabrinin başında bir süre bekleyip onun için dua ederdi. Allah (c.c.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.), münâfıkların ölülerine karşı merhamet kanadını indirmesini yasaklamıştır. Çünkü onlar, bu dünyada karşılarına çıkan iman nimetini değerlendiremediler ve Kur'an'daki ifadesiyle *"fâsık olarak öldüler."*

2.2.2.6. İtaat Etmemek

Uhud Savaşı'ndan sonra, müşrikler tarafından Medine'deki Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir teklif götürülmüştür. Bu teklifte müşrikler, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ilâhlarına dil uzatmayı

[787] Taberî, **age**, c. 4, s. 333-334.
[788] Tevbe, 9/80.
[789] Sabûni, **age**, c. 2, s. 519-520.
[790] Tevbe 9/84.

bırakmaya çağırmışlar, münâfıklar da bu konuda müşrikleri desteklemişlerdir. Bu olay üzerine müşrik ve münâfık gibi İslâm düşmanlarına itaat etmeyi yasaklayan şu âyet indirilmiştir:[791] "*Kâfir ve münâfıklara itaat edip uyma!*"[792]

Ahzâb Savaşı ile ilgili nâzil olan sûrenin ilk âyetinde, onlara uyulmaması konusunda Hz. Peygamber (s.a.v.) ve mü'minler uyarılmakta, ardından gelen âyetlerde de münâfıkların müşriklerle işbirliği yaparak savaştan kaçmak için türlü bahaneler ürettiği ve başkalarını da savaşmamak için teşvik ettikleri anlatılmaktadır.[793] Tebük Savaşı esnasında da kendileri türlü bahanelerle savaşa katılmayan münâfıklar, inananları da "bu sıcakta savaşa çıkmayın"[794] tarzında sözlerle Allah (c.c.) yolunda savaşmaktan alıkoymak istemişlerdir. Bu ve bunun gibi Allah (c.c.) yolundan alıkoyucu veya Allah'ın (c.c.) buyruklarına aykırı konularda kesinlikle münâfıklara itaat edilmemesi emredilmektedir.

Bu âyetlerde münâfıkların taleplerini yerine getirmek, onlara uyarak savaştan kaçmak, onlara boyun eğmek, alttan alıp yumuşak davranarak tebliğde gevşeklik göstermek yasaklanmaktadır.[795]

2.2.3. Mekkî Âyetlerde Münâfıkların Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri

Mekke'de bir iman mücadelesi veren Müslümanlar, Mekkeli müşriklerin siyasî ve inanç yönünden baskısına maruz kalıyor, bu sebeple zaman zaman bazı evlerde gizlice toplanarak ibadet etmek zorunda kalıyorlardı. Müslümanların henüz siyasî bir örgütlenmesi olmadığından dolayı bu ortamda münâfıkların varlığından söz etmek oldukça zordur.

2.2.4. Medenî Âyetlerde Münâfıkların Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri

2.2.4.1. Gösteriş/Riya

İki yüzlülük, "*Kıyâmet gününde, insanların en kötüleri arasında ikiyüzlüleri bulursun, zira onlar, birine başka türlü, diğerine başka türlü söyler.*"[796] hadisinde de buyrulduğu gibi,

[791] Kurtûbî, **age,** c. 14, s. 115
[792] Ahzâb, 33/1, 48.
[793] Ahzâb, 33/18.
[794] Tevbe, 9/81.
[795] Yazır, **age**, c. 6, s. 66

"birilerine bir şekilde, başkalarına değişik bir şekilde görünme eylemi",[797] riyâ ise, "saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğuna, başkalarını inandıracak tarzda davranma" ve "Allah'tan (c.c.) başkasının hoşnutluğunu kazanmak için amelde samimi olmama, ibadetleri menfaat için yapma" olarak tanımlanır.[798]

Münâfıklar, mü'minlere karşı ikiyüzlülüklerini üstü kapalı ve gizli bir üslûpla sürdürür, kendilerini çok iyi kamufle ederlerdi. Nitekim onlar, mü'minlerle karşılaştıklarında iman ettiklerini, kendi yandaşlarıyla buluştuklarında ise kendileriyle beraber olduklarını söyleyerek ikiyüzlü bir tavır sergilerlerdi.[799]

Her türlü şekle ve kılığa bürünebilen münâfıkların en güçlü silahı ikiyüzlülükleridir. *"Onlar, sana açamadıkları şeyleri, kalplerinde gizliyorlar."*,[800] *"Onlar, ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, hâlbuki kalpleri, (buna) karşı çıkıyor."*[801] âyetinde de belirtildiği gibi içlerinde gizledikleri kin ve düşmanlığın aksi bir şekilde, mü'minleri tatlı dilleriyle, güzel ve hoş sözlerle hoşnut etmeye çalışan münâfıkların bu hastalıklı kalpleri, dilleriyle açıkladıkları şeyleri tasdik etmez ve anlamaya yanaşmaz.[802]

Nitekim Kur'an'da, birey veya grup olarak inkârını Müslümanlardan gizlemeye çalışan münâfıkların, "inandık" diyerek ya da Müslüman olduklarına dair yemin ederek inkârlarını örtmeye çalıştıkları, böylece kendilerince Allah'ı (c.c.) ve mü'minleri kandıracaklarını zannettikleri ifade edilmektedir.[803]

Nifakları sözlerine, davranışlarına ve karakterlerine derin bir şekilde işleyen münâfıklıklar, karşılaştıkları her vaziyete karşı değişik üslûpları kolayca sergileyebilirler. Onların nifaklarını gizlemekte kullandıkları üslûpları o kadar ustaca ve etkilidir ki keskin bir görüşe sahip olan Hz. Peygamber (s.a.v.) bile, onların bu özelliğini fark edememiştir.[804] Münâfıkların hayatı, sürekli kurguladıkları oyunlardan ibaret bir tiyatro sahnesi gibidir.[805] Ancak münâfıkların kötü düşüncelerini mü'minlerden gizleyebilseler bile Allah'tan (c.c.)

---

[796] Buhârî, Edeb, 52.
[797] Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd el-Aynî, **Umdetü'l Kârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî,** Kahire 1972, c. 18, s. 172.
[798] Mustafa Çağrıcı, "Riya", **DİA**, İstanbul 2008, c. 35, s. 137.
[799] Bakara, 2/14.
[800] Âl-i İmrân, 3/154.
[801] Tevbe, 9/8.
[802] Taberî, **age**, c. 4, s. 261-262.
[803] Bakara, 2/8-9.
[804] Eb'ul-Âlâ Mevdûdî, **Tefhimu'l-Kur'ân**, Çev. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, c. 2, s. 266.
[805] Ali Rıza Temel, **İslam Davası ve Münâfıklar**, Bahar Yayınları, İstanbul 1978, s. 36-37.

gizleyemeyecekleri Kur'an'da bildirilmektedir.[806] Aynı şekilde Kur'an'da, onların geceleri gizlice mü'minlere zarar vermek için tuzaklar kurdukları, namaza sırf insanlara gösteriş yapma niyetiyle üşenerek kalktıkları, Allah'a da (c.c.) çok az inandıkları haber verilmiştir.[807]

Münâfıklar, Müslümanların ileri gelenleriyle karşılaşınca onlara sıcak ilgi gösterip över ve yanlarından ayrılıp kendi yandaşlarıyla buluşunca, "Onları pohpohlayıp aldatmayı beceriyorum, değil mi?" diyerek gülüşürlerdi. Nitekim Bakara sûresinde[808] onların bu tavır ve tutumlarını açıklanmıştır.[809] Bununla ilgili başka bir âyette de, *"Size geldiklerinde 'iman ettik' derler. Oysa inkârla yanınıza girmişler, yine inkârla çıkmışlardır. Allah onların gizlediklerini çok iyi bilir."*[810] buyrularak münâfıkların sahte ve ikiyüzlü üslûplarından haber verilmiştir.

2.2.4.2. Menfaat Üslûbu

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Medine'ye gelişi, birtakım münâfıkların siyasi menfaatlerine zarar vermişti. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine'ye gelmeden önce Medine'de liderliği eline almak isteyen Abdullah b. Übey ve onun taraftarları, Müslümanlardan bir fayda elde edebileceklerini düşünerek Müslüman gibi görünmüş, Yahudi veya müşriklerden bir fayda göreceklerini hissettiklerinde de Müslümanlara ihanet edip onların safına geçmişlerdir. Her iki taraftan da olmayan münâfıklar, aynı hal ve üslûpla iki taraftan da menfaat ve dünyalık çıkar elde etme peşinde olmuşlardır.[811] İtibar ve toplumsal statü kazanmak isteyen inançsızlar, sırf bu sebeple mü'minlerin hoşuna gidecek davranışlarda bulunup münâfikça bir üslûp içinde olmuşlardır. Yani münâfıkların gerek davranışlarında gerekse üslûplarında samimiyet ve içtenlik yoktur.

Sadaka gibi küçücük bir hayrı bile vermekten kaçınan münâfıklar, kendilerinden infakta bulunmalarını isteyen Rasûlullah'a (s.a.v.) dil uzatırlar, kendilerine zekât veya sadakadan

[806] Nisâ, 4/108.
[807] Nisâ, 4/142.
[808] Bakara, 7/13.
[809] Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri**, Anadolu Yayınları, İstanbul 1986, c. 13, s. 7024-7025.
[810] Mâide, 5/61.
[811] M. Osman Necati, **Kur'ân ve Psikoloji**, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 213.

bir pay verildiğinde memnun olup kendilerine bir pay verilmezse hemen öfkelenip kızarlardı.[812]

Bu dünya hayatında menfaat elde edebilmek ve gösteriş için hareket eden münâfıkların, menfaatleri ne yöndeyse oraya yönelip menfaatleri çatıştığı zaman da endişeye kapılıp bocaladıkları, Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "*Allah tarafından mü'minlere bir zafer nasip olunca: Biz sizinle beraber değil miydik? derler, eğer savaşta kâfirlerin bir payı olursa o zaman da kâfirlere: Biz size üstünlük sağlayıp sizi mü'minlerden korumadık mı? derler."*[813] Diğer bir âyette: *"İçinizden bazıları pek ağır davranır. Eğer bir felâkete uğrarsanız: Allah bana ihsan etti de onlarla birlikte bulunmadım, der. Eğer Allah'ın bir nimetine erişirseniz, sanki aranızda hiçbir yakınlık yokmuş gibi ben de keşke onlarla bulunsaydım da büyük bir nimete ulaşsaydım, der.*"[814] buyrularak münafığın bu durumu açıklanmaktadır.

Güçlü olanın yanında görünme, kişiye sağlayacağı maddi getirilerin yanı sıra, kibrini tatmin etme, makam ve şöhret elde etme gibi manevi birtakım getiriler de sağlayabilir. Münâfık kişi, güç kimdeyse onun tarafına geçer, güç el değiştirirse o da kolaylıkla taraf değiştirir.

Münâfıklar gerek mü'minlerin sırlarını öğrenip Yahudi ve müşriklere aktarabilmek, gerek savaş, esaret, öldürülmek gibi kâfirler hakkında verilen hükümleri kendilerinden düşürmek, gerek savaşlarda elde edilen ganimetlerden pay alabilmek, gerekse Hz. Peygamber (s.a.v.) ve mü'minlerden tâzim ve ikram görebilmek için ikiyüzlü davranışlarıyla mü'minleri aldatmaya çalışmışlardır.[815] Örneğin münâfıklar, Müslümanlarla birlikte bazı savaşlara katılmışlardır. Ama katılma amaçları, Allah'ın (c.c.) dinine yardım etmek değil, ganimet veya zafer gibi herhangi bir çıkar elde etmektir. Nitekim ganimet gibi bir yarar görürlerse cihada devam etmişler, bir yarar sağlayamazlarsa veya kaybederlerse cihattan kaçmışlar ve kaybettikleri dünya menfaatleri için üzülmüşlerdir.

Münâfıklar, İslâmiyet'i karalamak ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gözden düşürmek için sık sık gizli toplantılar (necvâ) düzenlerler ve gizli planlar hazırlarlardı. Emellerini gerçekleştirebilmek için, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gözüne girip başkalarını da onun gözünden düşürmek isteyen münâfıklar, sık sık onunla görüşmek isterlerdi. Allah Teâlâ

[812] Tevbe, 9/58.
[813] Nîsâ, 4/141.
[814] Nîsâ, 4/72.
[815] Bakara, 2/9.

(c.c.), münâfıkların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) değerli vaktini ziyan etmelerine engel olmak için, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) necvâda bulunmadan önce sadaka verilmesini emreden, Mücâdele sûresinin 12. âyetini indirmiştir.[816]

Münâfıkların, zahirde mü'min, özlerinde kâfir gibi birbirine zıt sergilediği iki farklı kişilik, onların şahsiyetlerinde birtakım bozuklukların olduğunu göstermektedir. Münâfıktaki bu durum, başlangıçta bilinçli olarak başlamakta, sonradan tabiatının bir parçası haline gelip onun değişmez bir karakteri olmaktadır.

2.2.4.3. Dil Oyunlarıyla İki Yüzlü Konuşma

Sahip olunan üslûbun, kişinin inancı ve eğilimlerinin en önemli yansımalarından olduğu Kur'an'da şu şekilde bildirilmektedir:

"Kalplerinde hastalık bulunanlar, yoksa Allah'ın kinlerini açığa çıkarmayacağını mı sanıyorlar? Biz dileseydik, onları sana gösterirdik de sen onları, simalarından tanırdın. Andolsun, sen onları konuşma üslûplarından da (lahnu'l-kavl) tanırsın. Allah, bütün yaptıklarınızı bilir."[817]

Lahn, irab hatası yaparak veya kinaye yoluyla sözü hakiki anlamından saptırarak başka bir anlama kaydırmak demektir. [818] Sözün, karşı tarafın anlayamayacağı şekilde sembolik ve kapalı ifadelerle söylenmesi olan lahnu'l-kavl, sözü üslûp ve anlam bakımından farklı yönlere kaydırıp asıl maksadı dil oyunlarıyla gizleyerek yapılan, zâhirde güzel, bâtında ise çirkin bir anlam içeren ikiyüzlü konuşma demektir.[819]

Âyette, münâfıkların mana ve üslûp bakımından zâhiren güzel ve çekici sözler sarf ettikleri ifade edilmektedir. Münâfıklar, mü'minlerle ve Hz. Peygamber'le (s.a.v.) konuşurken onları incitmek için sözlerini eğip bükerek zâhiren güzel gözüken; ancak kendilerince kötü anlamlar yükledikleri bir üslûp kullanmaktaydılar.

İnsanın üslûbu, onun özünü ve karakterini ele verdiği gibi, asıl amacını gizlemesine olanak veren bir maske görevi de görür. Münâfıklar, ikiyüzlü karakterleriyle muhâtabı etkilemek için, gerek konuşma ve hitabetlerine gerekse yüz-beden hareketleriyle kılık ve kıyafetlerine

[816] Muntansır Mîr, **Kur'âni Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, Çev. Murat Çiftkaya, İnkılab yay., İstanbul 1996, s.146, 147.
[817] Muhammed, 47/30.
[818] İsfahânî, **age**, s.449, Zemahşerî, **Esâsü'l Belâğa**, c. 4, s. 330.
[819] Râzî, **Mefatihu'l-Ğayb**, 3. Bsk, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1420h., c. 28, s. 61.

özen gösterirler. Çoğu zaman akıcı, fâsih, etkileyici ve hoş bir üslûba sahip olan münâfıklar, kendilerini çok iyi ifade ederler. Konuştukları zaman, kendilerini dinletip yanlarındaki kimseleri kolaylıkla etkileyebilirler.[820]

Münâfıkların kendilerine özgü belirledikleri bu üslûp, Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "*Öyle insanlar vardır ki dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en acımasız olandır.*'[821] Pratik zekâlı ve kurnaz olan münâfıklar, dünya hayatı ile ilgili görüşleriyle, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve mü'minleri etkilerler, planlarını gerçekleştirmek için Allah'ı (c.c.) bile şahit göstermekten çekinmezler, oldukça usta bir şekilde demogoji yaparak ağız dalaşına girebilirler. Mü'minler ise, iyi niyetleriyle münâfıkların tatlı ve yumuşak üslûplarına güvenir, yeminlerine aldanırlar. Dillerindekilerin kalplerindekilerle bir olduğuna dair, Allah'ı (c.c.) şahit tutmanın azâmetiyle inananları aldatmaya çalışan münâfıklar, hakkı doğrulayan kelimelerin arkasına, kötü anlamlar yükleyerek kendilerini de tatmin etmeye çalışırlar.

Gerek dış görünüşleriyle gerekse takındıkları yalancı ve samimiyetsiz tavırlarıyla renklerini belli etmemeye çalışan münâfıklar, her fırsatta mü'minleri Allah (c.c.) yolundan alıkoymaya çalışırlar. Hem ikiyüzlü hem de gıpta ettirecek kadar süslü ve yaldızlı sözleriyle mü'minleri aldatmak isteyen münâfıklara karşı, her zaman temkinli ve tetikte olunması öğütlenmiştir.

"*Onları gördüğünde cisimleri hoşuna gider. Konuştukları vakit, sözlerini dinlersin. Gerçekte onlar, duvara dayatılmış kereste gibidirler. Her çığlığı, kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onların canını alsın! Nasıl da (haktan) döndürülüyorlar!"*[822]

Münâfıkların elebaşlarından olan Abdullah b. Übey, İbn Abbas'ın (r.a.) naklettiğine göre, sağlıklı, yakışıklı, güzel giyimli, hoş ve çekici konuşan biriydi. Arkadaşları da onun gibiydiler. Mescitte sırtları yastıklara dayanmış halde oturur, iddialı sözler söylerlerdi. Bu hallerinden dolayı, onların insâni bir öze sahip olmadıklarını vurgulayıcı bir ifade olarak "*Duvara dayatılmış kütükler gibidirler*." buyrulmuştur.[823] Münâfıklar tam bir oyuncu gibi kullandıkları süslü kelimeleri, bazen jest ve mimikleriyle, bazen ciddileşerek, bazen

[820] Kurtubi, **age**, c. 16, s. 150-154.
[821] Bakara, 2/204.
[822] Münâfıkun, 63/4.
[823] Mevdûdî, **age**, c. 6, s. 331.

gözyaşlarıyla daha da çekici hale getirirler, bilmedikleri ya da haksız oldukları konularda bile rahatça konuşur, kendilerini savunabilirlerdi.[824] Allah Teâlâ (c.c.), münâfıkların hem simalarından, hem de sözlerinin üslûbundan tanınacağını bildirmektedir.[825] Nitekim münâfıkların inanmadıkları şeyleri söylerken takındıkları ikiyüzlü üslûplarında kelimelerle ustaca oynayıp doğruluktan saptırma, bazı incelikler ve nükteler vardır. Onların simalarında, yani gerek giyim kuşam gibi dış görünüşlerinde, gerekse hal ve hareketlerinde bir büyüklenme ve gösteriş vardır.[826]

İşte münâfıkların kendine göre benimsedikleri bu aldatma dolu süslü ve edebî üslûptan dolayı, onlara karşı "beliğ söz (kavl-i beliğ)"[827] söylenilmesi emredilmiştir.

Son derece kurnaz olan münâfıklar, Müslümanlarla alay ederlerken kendilerini direkt suçlu gösterecek üslûplardan kaçınır, yaptıkları dil oyunlarıyla hem iyi hem de kötü anlamlara gelebilecek kelimeleri seçerek kendilerini zor durumda bırakmamaya özen gösterirlerdi.[828] *"Sana geldiklerinde Allah'ın seni selâmlamadığı selâmla selâmlıyorlar. İçlerinden de söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!, diyorlar.*"[829]

Özellikle Yahudilerin münâfıkları, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere selâm verecekleri zaman "es-Selâmu Aleyke" yerine, dilsel bir oyunla "ölüm sana" anlamına gelen "es-Sâmu aleyke" ifadesini kullanarak[830] yaptıkları dil oyunları ile kendilerince Rasûlullah'ı (s.a.v.) ve mü'minleri aşağılamaya çalışırlardı.

"Onlar, hep yalanı dinlerler, sana gelmeyen bir kesim için dinlerler; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. Eğer size şu hüküm verilirse hemen alın, eğer o verilmezse bırakın, derler."[831] âyetinde de ifade edildiği üzere münâfıklar mü'minler aleyhinde casusluk yaparlar, aldıkları haberleri değiştirerek aktarırlar, Rasûlullah (s.a.v.) ve Kur'an hakkında konuşulan yalanlara ve iftiralara kulak verip başkalarına anlatırlardı.

Sonuç olarak, muhatâba karşı yöneltilen, bu tarz cahilce ve edep dışı tutumlar, inananların ağız disiplinine yakışmayan bir üslûbu ifade eder.[832]

---

[824] Ali Rıza Temel, **İslâm Davası ve Münâfıklar**, Bahar Yayınları, İstanbul 1978, s. 51.
[825] Muhammed, 47/30.
[826] Râzî, **age**, c. 20, s. 118.
[827] Nisâ, 4/61-63.
[828] Sadık Kılıç, **Kur'ân'a Göre Nifak**, Furkan Yayınları, İstanbul 1982, s. 41-42.
[829] Mücâdele, 58/8.
[830] Zemahşerî, **el-Keşşâf**, Beyrut ts., c. 4, s. 74.
[831] Mâide, 5/41.
[832] Esra Hacı Müftüoğlu, "Kur'ân-ı Kerim'de Mü'minlerin Ağız ve Söz Disiplini", **Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 42 (Erzurum 2014), ss. 209-243, s. 210.

2.2.4.5. Yalan Söylemek ve Sözünde Durmamak

Yemin, bir konudaki kararlılığı pekiştirip başkalarını ikna etmek için, söz ve açıklamayı Allah'ın (c.c.) adını anmak suretiyle kuvvetlendirmek demektir.[833] Kur'ân'da yalan şahitlik ile ilgili *şahâdet-i zûr ve kavl-i zûr* kavramları kullanılmaktadır. Allah Rasûlü (s.a.v.) *"Münafığın alâmeti üçtür: Yalanı konuşur, verdiği sözden döner, emânet edilene ihanet eder."*[834] buyurmaktadır.

Kur'an'da, münâfıkların mü'minlerle ilişkilerinde ortaya koydukları üslûbun iki yüzlülükten ibaret olduğunu belirten birçok âyet vardır. Münâfıkların kötü haberler yaymak,[835] gizli düşmanlık beslemek, sözleriyle Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve mü'minleri incitmek ve alay etmek[836] gibi insanî ilişkilere aykırı iğneleyici üslûplarının yanı sıra yalan söylemek, iftira atmak, sözünde durmamak ve yalan yere yemin etmek gibi iletişim disipliniyle bağdaşmayan üslûpları da vardır.[837] Yemin, münâfıkların ikiyüzlülüklerini ve kötülüklerini örtmek için kullandıkları çok etkili bir silahtır. Zira Allah (c.c.) adına yemin etmek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve mü'minlerin çok hassasiyet gösterdiği bir durumdur.

Münâfıklar, inkârlarını gizlemek için, Müslüman olduklarına dair Allah'a (c.c.) yemin etme yoluna sıkça başvururlardı: *"Sizi memnun etmek için, Allah adına yemin ederler. Hâlbuki inanmış olsalardı, Allah'ı ve Peygamberini razı etmeleri daha uygundu.*"[838] İkiyüzlülüklerinin ortaya çıkmasından korkan münâfıklar, doğru söylediklerine mü'minleri inandırmak için, "*Yeminlerini siper edip Allah'ın yoluna engel oldular"*[839] âyetinde de belirtildiği gibi sık sık Allah (c.c.) adına yemin ederlerdi.

Münâfıklar Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve mü'minleri ikna edebilmek için, yeminlerini dilin vermiş olduğu imkânlarla olabildiğince kuvvetlendirmeye çalışırlardı. *"Münâfıklar sana geldikleri zaman: Senin muhakkak Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederiz, derler."*[840] âyetinde de belirtildiği gibi "neşhedü", "inne" ve "lâm" şeklinde üç te'kid edatı kullanan münâfıkların amacı, yeminlerini iyice pekiştirip imanları konusunda mü'minleri inandırmaya çalışarak inkârlarının üstüne perde çekmektir. [841] Münâfıklar, şahitliği ve

[833] Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", **DİA**, İstanbul 2013, c. 43, ss.417-420, s. 417.
[834] Buhârî, İman, 25, 33.
[835] Ahzâb, 33/57-60.
[836] Tevbe, 9/61-67, 79.
[837] Buhâri, İman, 24; Müslim, İman, 107-108.
[838] Tevbe, 9/62.
[839] Münâfikûn, 63/2.
[840] Münâfikûn, 63/1.
[841] Yazır, **age**, 1979, c. 7, s. 4997-4999.

yemini perde yaparak kabul ettiklerini söyledikleri dinin aksine davranırlar.[842] Dilini etkili kullanmada oldukça mâhir olan münâfıklar için, sözün doğru olup olmamasının hiçbir önemi yoktur.[843] Âyetin devamında *"Allah senin kesinkes kendisinin Rasûlü olduğunu bilir ve münâfıkların yalancı olduklarına tanıklık eder."* buyuran Yüce Allah (c.c.), münâfıkların dil oyununu kendilerine aktararak onların yalancılıklarını ifşa etmiştir.

"*İman edenler: Kuşkusuz sizinle beraber olduklarına ilişkin Allah'a olanca yeminleriyle yemin edenler bunlar mıdır? Onların bütün yaptıkları boşa çıkmıştır, böylece kayba uğramışlardır, derler."* [844] âyetinde de münâfıkların, "olanca yeminleriyle" mü'minlerin yanında olduklarına dair Allah (c.c.) adına yalan yere yemin ettikleri belirtilmektedir. Münâfıklar, Rasûlullah'ı (s.a.v.) ve mü'minleri savaşa çıkmama konusundaki bahanelerine inandırabilmek için de yeminlerini kullanmışlardır. *"Eğer gücümüz yetseydi, kuşkusuz seninle birlikte (savaşa) çıkardık."*[845] Allah (c.c.), onların yeminlerinin ve sözlerinin sahte olduğunu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildirmiştir.

Allah'ın (c.c.) kendilerine bol nimet vermesi halinde, sadaka vereceklerine dair yemin eden münâfıklar, kendilerine bol nimet verilince yeminlerinden dönerlerdi. Kur'an onların bu tavrını cimrilik ve döneklik olarak tabir eder.[846]

En belirgin hasletleri iki yüzlülük ve kizb olan münâfıkların bu halleri, yalnızca Müslümanlarla ilişkilerinde değil gayr-i müslimlerle ilişkilerinde de geçerlidir. Haşr sûresi, 11. âyette: "*Münâfıkları görmez misin ki Ehl-i Kitap'tan inkâr eden kardeşlerine derler ki: Andolsun, siz eğer (yurtlarınızdan) çıkarılırsanız kesinlikle biz de sizinle birlikte çıkarız ve size muhâlif olan kimseye, asla itaatte bulunmayız. Eğer sizinle savaşılırsa hiç şüphesiz size destek oluruz. Oysa Allah şahittir ki onlar, şüphesiz yalancıdırlar."* Bu âyet Uhud Savaşı esnasında, Yahudilerle birlik olan münâfıkların, mü'minlere karşı onlara yardım edeceklerini söylemeleri üzerine indirilmiştir.[847] Fakat yalancı ve ikiyüzlü üslûplarını sürdüren münâfıklar, müslim, gayr-i müslim ayırt etmeksizin menfaat ekseninde hareket ederek kendilerine inananları yarı yolda bırakmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bu durum Haşr sûresi, 12. âyetinde de şu şekilde ifade edilmiştir: "*Andolsun, (yurtlarından)*

[842] Muhammed Behiy, **İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar**, Yöneliş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1995, s. 99.
[843] Temel, **age**, s. 39-40.
[844] Mâide, 5/53.
[845] Tevbe, 9/42.
[846] Tevbe, 9/75-76.
[847] Kutub, **age**, c.14, s.388

çıkarılacak olurlarsa onlarla birlikte çıkmazlar. Onlara karşı savaşılırsa da kendilerine yardım etmezler; yardımda bulunsalar bile (arkalarına) dönüp kaçarlar."

Netice olarak, kalplerinde Allah (c.c.) inancı ve korkusu bulunmayan münâfıkların inkârlarını ve düşmanlıklarını mü'minlerden gizlemek için Allah (c.c.) adına yemin etmeleri onların sıklıkla başvurdukları bir üslûp biçimidir.

2.2.4.6. Kibir ve Alay

Münâfıkların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere karşı sergiledikleri olumsuz tavırlarından bir diğeri de kibirlenmektir. Nitekim "*Onlara: Gelin, Rasûlullah sizin için bağışlanma dilesin, dendiği zaman başlarını çevirirler ve onların, kibirlenme içinde yüz çevirdiklerini görürsün*."[848] âyetinde de bu duruma işaret edilmektedir.

Kişinin kalbindeki nifakla birlikte kibir de üslûbuna olumsuz anlamda yansımaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı kibirlenmekle kalmayan münâfıklar, daha da ileri gitmekten çekinmeyerek onu incitirler ve alay ederlerdi. Muhammed sûresinde, onların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini nasıl küçümsedikleri şöyle anlatılır: "*Onlardan kimi de gelip seni dinler. Fakat senin yanından çıktıkları zaman kendilerine ilim verilmiş olanlara: Demin ne söyledi? derler."*[849] Münâfıklar, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) küçümsemek ve alaya almak maksadı ile "demin ne söyledi" diyerek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediklerinden hiç etkilenmediklerini göstermek istemişlerdir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.), insanlarla diyaloğunda onları daima dinliyor, onlara değer veriyor, özellikle de mü'minlerin sözlerine itimat ediyordu. Münâfıkların gerçek yüzlerini ortaya çıkaran bazı durumları mü'minler, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) haber vermişler, Hz. Peygamber de (s.a.v.) onlara itimat etmişti. Bunun üzerine münâfıklar, bulundukları sıkıntılı durumu üzerlerinden bertaraf etmek için:*"O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır"* diyerek Hz. Peygamber'le (s.a.v.) alay ederek onu incitmişlerdi. Bunun üzerine "*De ki, (O), sizin için hayır kulağıdır. Allah'a inanıp mü'minlere güvenir. İçinizden inananlar için de bir rahmettir, Allah'ın elçisini incitenlere acı bir azab vardır."*[850] buyuranYüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'i (s.a.v.) teselli etmiş, münâfıkları ise ikaz edip uyarmıştır.[851]

---

[848] Münâfıkûn, 63/5.
[849] Muhammed, 47/16.
[850] Tevbe, 9/61.
[851] Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi,** Küba Yay., İstanbul 1997, c. 4, s. 103-104.

Abdullah b. Übey, arkadaşlarıyla Medine sokaklarında dolaşırken Ashâb-ı Kiram'dan Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali'ye (r.a.) rastlar. Arkadaşlarına "Bakın ben şu akılsızları (!) nasıl pohpohlayıp aldatacağım.", der ve o sahabilere tek tek giderek her birine onları yüceltici, süslü iltifatlar eder. Bunlardan biri şöyledir: *"Merhaba Ey Sıddîk-i Ekber! Beni Teym kabilesinin reisi, İslâm'ın önderi, mağarada Allah Rasûlü'nün yegâne arkadaşı, nefsini ve malını Allah ve Rasûlullah için hibe eden yüce sahâbî!"* Sonra arkadaşlarının yanına gider: "Bakın nasıl alay ettim, siz de böyle bir metod uygulayın ki gayemize ulaşalım." der.[852] Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), onların bu ikiyüzlü üslûplarını, *"İnananlarla karşılaştıkları vakit: İman ettik, derler. Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında ise: Hiç kuşkusuz biz sizinle beraberiz, onlarla yalnızca alay ediyoruz, derler"*[853] âyetiyle mü'minlere haber vermiştir.

Ebû Âkil (r.a.) adlı sahâbî, sabaha kadar sırtında su taşıyarak çalışmış, buradan elde ettiği gelirin yarısını da Tebük Seferi için hibe etmişti. Münâfıklar ise, "Şu miskinin hurmasına Allah'ın (c.c.) ne ihtiyacı var." diyerek onunla alay edip eğlenmişler, bunun üzerine Allah (c.c.),[854] *"Sadakalar hususunda, iman edenlerden ek bağışlarda bulunanlarla kendi emeklerinden başka şey bulamayanları hor görerek onlarla alay edenler; asıl Allah onlarla alay eder ve onlar için acıklı bir azap vardır*." [855] buyurarak münâfıkların alaylarını kendilerine aktarmış ve alaycı üslûplarından ötürü, hak ettikleri azabı onlara haber vermiştir.

Münâfıkların alaycı tavırları, kendilerinden başka bütün insanları küçük gören karakterleri Kur'an'da şöyle ifade edilir:

"Onlara ne zaman: Şu güzel insanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denilse; Yani o sefihlerin iman ettikleri gibi mi iman edelim? derler. Asıl sefihler onlardır da farkına varmazlar."[856]

Müslümanlar, Uhud Savaşı için bin kişilik ordusuyla birlikte yola çıktıktan bir süre sonra münâfıklardan Abdullah b. Übey, meydan savaşına gönüllü olmadığını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çoluk çocuğun sözüne uyduğunu bahane ederek komutasındaki üç yüz kişiyi Medine'ye geri döndürmüştü. Üstelik Müslümanların Uhud Savaşı'ndan yaralı ve mahzun

[852] Yıldırım, **age**, c. 1, s. 75.
[853] Bakara, 2/14.
[854] Ahmet Sezikli, **Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.146.
[855] Tevbe, 9/79.
[856] Bakara, 2/13.

halde dönmelerine sevinen münâfiklar, savaşta şehit olan Müslümanların ailelerine de *"Eğer onlar Müslümanlarla birlikte savaşa çıkmamış olsalardı ne ölür ne de öldürülürlerdi."* diyerek fitne çıkarmak ve acılarını arttırmak istemişlerdir. Savaştan sonra, Cuma hutbesini okumak üzere minbere çıkan Hz. Peygamber'e (s.a.v.), her zamanki gibi övgüler düzmek isteyen Abdullah b. Übey, Müslümanların tepkisiyle karşılaşmış ve yaka paça mescitten atılmıştı. Bazı Müslümanların ona "Hz. Peygamber (s.a.v.) senin için bağışlanma dilesin", şeklinde öğütlerine karşın İbn-i Übey,[857] ağzıyla açıktan bir şey söyleyemediği için, kibirli bir şekilde başını sağa sola bükerek içten içe homurdanmış, büyüklük taslayarak tövbeye yanaşmamıştır.[858]

Kur'an'da, münâfıkların kendi aleyhlerinde bir sûre indiğinde, birbirlerine göz kırparak alaycı bir üslûpla: *"Sizi bir kimse görüyor mu?"*[859] deyip hemen akabinde endişeye kapılarak oradan gizlice uzaklaşıp gittikleri tasvir edilmiştir."*Anlamayan bir toplum olmalarından dolayı, Allah onların kalplerini çevirmiştir."*[860]

Söz konusu âyetlerde görüldüğü üzere münâfıklar, hem sözlerindeki eda ve tonlarıyla hem de ima ve beden hareketleriyle kendilerini başkalarından üstün ve ayrıcalıklı görerek Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve mü'minleri aşağılayan alaycı bir üslûp benimsemişlerdir.

2.2.4.7. Fitne ve Bozgunculuk

Kökü Arapça olan fitne kelimesi, "Kıymetli madenleri, saflık derecesini ortaya çıkarmak üzere ateşte eritmek" anlamındaki *fetn* kelimesinden türemiştir. Kelimenin temel anlamı, bir şeyi ateşle yakmak, bir şeyi ateşin içerisine atarak ateşle eritmektir.[861]

Fitne, sözlük anlamıyla maddi ve manevi sıkıntı vererek sınamak, inceleyip tetkik etmek, bir şeyi arıtıp saf hale getirmek gibi anlamlarının yanı sıra, belâya uğratmak, sıkıntıya sokmak, zulmetmek, ezâ vermek, öldürmek gibi anlamlara da gelir. [862]

Kur'ân-ı Kerîm, insanların düşünce dünyasında merkezi bir yer işgal eden bütün kavramların içeriğinde ve anlamında köklü bir değişiklik yapmış ve onlara tevhîdî bir

[857] Mehmet Asım Köksal, **Hz. Muhammed (as.) ve İslamiyet**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981, c. 3-4, s. 252-253.
[858] Münâfıkun, 63/5-6.
[859] Tevbe, 9/127.
[860] Tevbe, 9/127.
[861] Zebîdî, **age**, c. 18, s.427.
[862] İbn Manzûr, **age**, c. 13, s. 317-320.

anlam yüklemiştir.[863] Fitne kavramı da diğer Kur'ânî kavramlar gibi, kök anlamını korumakla beraber, semantik alanda kendine özgü yeni bir muhteviyat kazanmıştır.

Fitne kelimesi Kur'an'da; "azap",[864] "işkence",[865] "saptırma",[866] "fenalık yapmak",[867] "belaya uğratmak",[868] "kargaşa ve ölümü temenni ettiren hal",[869] "delilik",[870] "iman zayıflığı-küfür",[871] "şirk ve tefrika",[872] "isyan-muhalefet"[873] gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.

Münâfıklarla ilgili âyetlerde ise "fitne" kavramının özellikle "bozgunculuk, kargaşa" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Zira münâfıkların ahlâkî yapılarındaki bozukluk, onların ahlâkî tutum ve davranışlarına da yansımaktadır. Aynı şekilde "fesatlık", yani günah işlemek ve günahı topluma yaymaya çalışmak da münâfıkların kötü üslûplarından biridir. Üstelik onlar, fesatlıklarını ıslah edicilik olarak görmüşlerdir.[874]

Fitne çıkaran insanlarla ilgili olarak Kur'an, onların kalplerinin hastalıklı olduğunu,[875] bir menfaat sağlayınca sevinip bir belaya uğrayınca üzüldüklerini, iyilikte cimrileşip[876] mütekebbir,[877] sabırsız, aceleci[878] ve bahaneci[879] olduklarını, insanları Allah (c.c.) yolundan alıkoymaya çalıştıklarını,[880] ikiyüzlü,[881] sahtekâr ve insanları birbirine düşürmeye çalışan[882] kişiler olduğunu bildirmektedir. Şüphesiz bu özelliklerin her biri münâfıklarda var olan vasıflardandır.

"*İkiyüzlü erkek ve kadınlar birbirlerindendir: Kötülüğe teşvik eder, iyiliğe mâni olurlar; elleri de sıkıdır, Allah'ı unuttukları için Allah da onları unuttu. Kuşku yok ki ikiyüzlüler yoldan çıkmıştırlar."*[883] âyetinde de fitne çıkaran insanların fâsık münâfıklar olduğu

[863] Izutsu, **Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar**, s. 28.
[864] Sâd, 38/ 24.
[865] Nahl, 16/110.
[866] Âl-i İmrân, 3/7; İsrâ, 17/73.
[867] Nisâ, 4/101.
[868] Bürûc, 85/10.
[869] Bakara, 2/191.
[870] Kalem, 68/6.
[871] Enfâl, 6/73.
[872] Bakara, 2/193.
[873] Tevbe, 9/49.
[874] Bakara, 2/11-12.
[875] Muhammed, 47/29.
[876] Meâric, 70/19-21.
[877] Lokman, 31/18.
[878] İsrâ, 17/11.
[879] Nûr, 24/47-48.
[880] Mâide, 5/49; İsrâ, 17/73.
[881] Bakara, 2/8.
[882] Kalem, 68/11.
[883] Tevbe, 9/67.

bildirilmektedir. Münâfıklar, en ufak bir olayı dahi abartarak insanların kalplerine vesvese düşürmek için, kasıtlı olarak mü'minlerin aleyhinde bir durum olarak yorumlarlar. Hastalıklı kalpleriyle birlikte, yanlış kader anlayışlarının da bir tezahürü olarak "keşke şöyle yapmasaydık", "keşke savaşa gitmeselerdi", "bizimle kalsalardı ölmezlerdi" gibi üslûplar kullanarak zayıf mü'minlerin kalbine şüphe, korku, endişe ve vesvese vermek isterler. Özellikle savaş gibi zorluk zamanlarında, zayıf ve güçsüz gördükleri mü'minleri ümitsizliğe ve sadakatsizliğe düşürmek için sinsi bir üslûp kullanırlar.[884] "*Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar…*"[885] âyetinde de onların kötü propagandalarına vurgu yapılmıştır.

"Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek için aranızda koşuşturacaklardı. Aranızda onları dinleyecek kişiler de vardı."[886] Âyetinde münâfıkların, Müslümanların yanında savaşa katılmaları halinde, onlara bir faydaları olmayacağı gibi; fitne çıkartmak isteyecekleri için bozgunculuk yapıp Müslümanlar arasında tefrikaya yol açacakları ve sorun kaynağı haline gelecekleri bildirilir.

Allah Teâlâ (c.c.), onların savaştan kaçtıklarını; ama kendilerinin fitneye davet edilmeleri halinde, hiç tereddüt etmeden fitne çıkarmaya çalışacaklarını, yani kendilerinden istenen mü'minlerin aleyhine olan her türlü olumsuz davranışı yapacaklarını haber vermektedir.[887] Fitne kapsamına giren bu davranışların; düşmanla iş birliği yapmak, mü'minlere tuzak kurarak onları arkadan vurmak, içlerine nifak sokarak bozgunculuk çıkartmak olabileceği söylenmiştir.[888]

Münâfıkların fesatlıklarından biri de kâfirlere meyledip Müslümanların çok gizli ve hayâti öneme sahip bilgilerini müşriklere haber vermeleri yüzünden Müslüman ve müşrikler arasında kin, düşmanlık ve savaşların çıkmasına zemin hazırlamalarıdır.[889] *"Eğer onlardan fitne çıkarmaları istenseydi kuşkusuz buna yanaşır ve bunda çok az zaman hariç tereddüt etmezlerdi."*[890]

---

[884] Ahzâb, 33/18.
[885] Nisâ, 4/83.
[886] Tevbe, 9/47, 48.
[887] Ahzâb, 33/13.
[888] Mevdûdî, **age**, c. 4, s. 357-358.
[889] Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)**, Thk. ve Thc:Yusuf Ali Bedivi, 2.Bsk., Daru'l İbn-u Kesîr, Beyrut 1999, c. 1, s. 50; Âlûsî, **Tefsîr**, c. 1, s. 248.
[890] Ahzâb, 33/14.

Bütün bu fitne ve fesatlıklarına rağmen münâfıklar, yaptıkları kötülüklerin aslında iyi işler olduğunu söylemekte ve bu işlerden kendi menfaatleri için hayır amacı gütmekteydiler. Onların bu durumu, Kur'an'da şöyle bildirilir: "*Onlara: 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' dendiği zaman: 'Biz sadece düzelticileriz' derler. İyi bilin ki onlar bozgunculardır; fakat anlamazlar."*[891] Aynı şekilde Kur'an'da, onların küfre yardım etmek, zararlı faaliyetlerde bulunmak ve mü'minler arasına fitne ve ayrılık sokmak için, Allah'ın (c.c.) düşmanlarına karargâh olsun diye bir mescit yaptıkları ve *"Bizim kastımız sadece iyiliktir"* şeklinde yemin ederek fitne ve bozgunculuklarını örtbas etmeye çalıştıkları bildirilmektedir.[892] Âyetteki "fakat anlamazlar" ifadesi de yaptıklarının ıslah olmayıp aksine bozgunculuk olduğunun bilincinde olmadıklarına işaret etmektedir.[893]

Kur'an, münâfıkların insanları kötülüğe kışkırtan, yalan haberler yayarak insanları birbirine düşürmeye çalışan, insanların kalplerine şüphe ve vesvese tohumları eken bozguncular olduklarını bildirmekte ve onlara son bir ikazda bulunmaktadır: "*(Bu tutumlarından) vazgeçmeyecek olurlarsa kuşkusuz seni onlara saldırtırız."*[894] Yüce Allah (c.c.), münâfıkların bu tutumlarından vazgeçmeleri için onları uyarmış ve eğer vazgeçmeyecek olurlarsa onları korktuklarıyla tehdit etmiştir.

2.2.4.8. Yansıtma

Psikolojik bir bozukluğu ifade eden yansıtma, kişinin suçluluk duymasına neden olacak tarzdaki arzu, istek, güdü ve düşüncelerini başka insanlara izafe ederek kendini savunmaya alma halidir. [895] Bu hastalıklı durum, kişinin kendi duygularını yansıtıp karşısındaki insanı, kötü amaçlı biri gibi görmeye başlamasına ve kendi düşmanca düşüncelerini, etrafından kendisine yöneltilmiş gibi yorumlamasına neden olur.

Münâfıklarda sıklıkla görülen bu yansıtma hali, Kur'an'da şöyle anlatılır: *"Her bağırtıyı, kendi aleyhlerinde sanırlar."*[896] Her bağırtıyı, Müslümanlardan kendilerine yönelik bir saldırı zanneden münâfıklar, böylece düşmanca tutumlarını Müslümanlara mal etmektedirler.[897]

---

[891] Bakara, 2/11, 12.
[892] Tevbe, 9/107.
[893] Necati, **age**, s. 232.
[894] Ahzâb, 33/60.
[895] M. Scott Peck, **Kötülüğün Psikolojisi**, Çev. Göker Talay, Kuraldışı Yay., İstanbul 2003, s. 117.
[896] Münâfikûn, 63/4.
[897] Necati, **age**, s. 231.

Münâfıkların bu tutumu, başka bir âyette şu şekilde eleştirilmektedir: *"Savaşa katılmayanlar, siz ganimetleri almak için gittiğinizde izin verin, biz de sizinle gelelim, derler. Böylece Allah'ın hükmünü değiştirmek isterler. De ki: Siz bizimle gelemezsiniz, zira Allah, daha önce böyle buyurmuştur. Bu defa da: Hayır! Siz bizi çekemiyorsunuz, derler. Bilakis onlar çok az anlayan kimselerdir*."[898]

Cihada çağrıldıkları zaman yanaşmayan; ama bir menfaat söz konusu olunca koşarak gelen münâfıkların bu tavrı, yansıtma psikolojisine somut bir örnektir. Müslümanlara karşı kıskançlık duyguları besleyen münâfıkların, bu duygularını Müslümanlara izafe ederek Müslümanları kıskançlıkla suçlamaları, hem vicdanen rahatlamak hem de suçluluk duygusundan kurtulmak istedikleri içindir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Cedd b. Kays adlı münafığa,*"Rumlarla savaşa hazır mısın?"* diye sorunca Cedd b. Kays da Hz. Peygamber'i (s.a.v.) küçümser bir ifadeyle,*"Ya Rasûlallah, ben kadınlara düşkün biriyim, Benî Asfar kadınlarını görünce sabrımın tükenmesinden korkarım, bana izin versen de beni fitneye düşürmesen"* diyerek bahane üretmiş, kendi suçluluğunu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mal etmek istemiştir.[899] Bu konuyla ilgili Kur'an'da;*"İçlerinden bazıları: bana izin ver, beni fitneye düşürme, der. Bilmiş ol ki fitnenin içine zaten düşmüşlerdir."*[900] buyrulmaktadır.

2.2.4.9. Öfke ve Düşmanlık

Münâfıkların, inananlara karşı duydukları kin ve nefret duyguları, Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"Onlar sizinle buluştukları vakit 'inandık' derler, aralarında yalnız kaldıkları zaman da (size karşı olan) kinlerinden dolayı parmak uçlarını ısırırlar. De ki: 'Kininizle ölün!' Şüphesiz ki Allah, onların göğüslerindekini hakkıyla bilendir."*[901]

Âyette geçen "azza" kelimesi, bir şeyi ısırmak,[902] bir şeyi dişlerle kuvvetli tutmak[903] demektir. İnsanlar birtakım duygu ve düşüncelerini gerek sözleriyle, gerek tutumlarıyla, gerekse beden diliyle dışarı yansıtabilmektedir. Parmak ısırmak da kızgınlık, hüzün,

[898] Fetih, 48/15.
[899] İbn Hişâm, **age**, c. 2, s. 516.
[900] Tevbe, 9/49.
[901] Âl-i İmrân, 3/119.
[902] İbn Manzûr, "azz", **age,** c. 7, s. 188.
[903] Zebidî, "azz", **Tâcü'l-Arûs**, s. 433.

ümitsizlik,[904] şiddetli öfke ve pişmanlığın ifadesi olan sözsüz bir üslûp biçimidir.[905] Münafığın sözünde, nifâkına delâlet eden samimiyetsiz bir şey mutlaka bulunur. Münafığın dilindeki buğz ve kin tezahürleri, onun kalbinde yer eden öfke ve kinden daha azdır.[906]

İbn Kesîr'in (774/1373) "Öfke ve kinin en şiddetli derecesi"[907] olarak nitelediği "parmakları ısırırlar" ifadesiyle Allah (c.c), münâfıkların mü'minlere karşı olan kinlerinin şiddetini haber vermektedir. Nitekim bu durum, insanın gereğini yerine getiremediğinde duyduğu kini ya da elindeki bir şeyi kaybettiğinde duyduğu pişmanlığını veya değiştirmeye güç yetiremediği sıkıntılara maruz kalan kişinin öfke ve kızgınlığını yansıtmaktadır.[908]

"Öfkenizden geberin" ifadesi, münâfıklar için bir bedduadır. "Allah (c.c.), kininizi ölünceye dek sürdürsün" demektir.[909] Onların inananlara karşı duydukları kin, hased ve düşmanlık kendilerine aktarılarak sürekli birbirlerini kötüleyip kınamalarına yol açmıştır.[910]

Âyette, kinin ve öfkenin dillerden değil de ağızlardan döküldüğünün ifade edilmesi, onların gelişigüzel konuşmalarından kin ve öfkelerinin anlaşıldığını gösterir.[911] Nitekim inkârcılar ve münâfıklar, mü'minleri incitmek için kalplerinde besledikleri kinlerini sözleriyle açığa vurmadıkça kendilerini tatmin edemezler.[912]

Münâfıklar, değişik dil oyunları ve kinâyeli üslûplarla olduğu gibi, kaş göz hareketleriyle ve imalarıyla da Müslümanlara hakaret eder, kalp kırar, inananlara saygısızlık yaparlardı. *"Fısıldaşmaktan alıkonuldukları halde o alıkonuldukları hale geri dönüp günah, düşmanlık ve Peygamber'e itaatsizlik hakkında fısıldaşanları görmedin mi*?"[913] Özellikle Yahudi münâfıkları, türlü dil oyunlarıyla düzenledikleri şifreli konuşmalarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere "es-selâm" [914] yerine, ölüm anlamındaki "es-sâm"ı

[904] Yazır, **age**, c. 5, s. 427.
[905] Muhammed Mahmud Hicâzî, **et-Tefsîr el-Vâdıh,** Trc. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul ts., c. 1, s. 322.
[906] Râzî, **age**, c. 7, s. 29-30.
[907] İbn Kesîr, **age,** c. 4, s. 1427-1431.
[908] Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 343-345.
[909] Taberî, **age**, c. 2, s. 347; Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 343-345.
[910] Mâide, 5/14. İbn Kesîr, **age**, c. 3, 62.
[911] Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 342.
[912] Sâbûnî, **age**, c. 1, s. 205.
[913] Mücâdele, 58/8.
[914] Mücâdele, 58/8.

kullanarak beddua ediyorlar,[915] aynı zamanda Hz. Peygamber'e (s.a.v.), "üzün" yani "her sözü dinleyen bir kulak" şeklinde alay ve hakarette bulunuyorlardı.[916]

"Ey inananlar! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük etmekten asla vazgeçmezler. Hep belâya düşmenizi isterler. Onların kinleri, sözlerinden açıkça belli olmaktadır. Sinelerinde sakladıkları ise daha büyüktür. Eğer aklederseniz diye size âyetleri açıkladık."[917]

Kişinin ağzından çıkan üslûp ve ifadeler, onun içindeki kini ele vermektedir. İnsanlar, simalarından tanındığı gibi sözlerinden, ses tonlarından ve üslûplarından da tanınabilmektedirler. Nitekim Kur'an'da: *"Eğer isteseydik onları sana tek tek gösterirdik, sen de onları yüzlerinden tanırdın. Hatta sen onları ifadelerinden, ses tonlarından kesinlikle tanırsın. Allah her yaptığınızı bilir."*[918] buyrulmuştur. Zira kindar bir insanın simasından, jest ve mimiklerinden, sesinin tonundan, konuşmasındaki üslûbundan tanınması mümkündür.[919] Bu onların kin, öfke ve düşmanlıklarının tezahürleridir. İçlerinde sakladıkları kin ve öfke ise açığa vurduklarından çok daha büyüktür.[920]

"*Onlara bir iyilik dokunacak olsa: Bu, Allah'tandır, derler; onlara bir kötülük değse: Bu sendendir, derler. De ki: Hepsi Allah'tandır. Fakat bu topluluğa ne oluyor ki, hiçbir sözü anlamaya gayret etmiyorlar?"*[921] Münâfıkların, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hased ve düşmanlığı o kadar büyüktür ki başlarına gelen her felâkette onu sorumlu tutup incitmeye çalışırlar.

Kur'an, ölümden çok korkan münâfıkların korku hallerinin "üstüne baygınlık çökmüş kimseler gibi gözleri dönerek" bakışlarına sirâyet ettiğini; ancak korku üzerlerinden gidince de kin ve düşmanlıklarını tekrar yansıtarak mü'minleri keskin dilleriyle eleştirip incittiklerini haber vermektedir.[922]

Ayrıca Kur'an, Allah (c.c.) adına yemin edip inkâr da etseler münâfıkların Müslüman olduktan sonra kâfir olduklarını, sırf Allah'ın (c.c.) kendi lütfundan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verdiği nimetlerden ötürü öç almaya kalkışıp ona suikaste yeltendiklerini; fakat

[915] Yazır, **age**, c. 7, s. 182, 183.
[916] Yazır, **age**, c. 4, s. 268.
[917] Âl-i İmran, 3/118.
[918] Muhammed, 47/30.
[919] Bayraklı, **age**, c. 4, s. 333–334.
[920] Kurtûbî, **age,** c. 16, s. 150-15.
[921] Nisâ, 4/78.
[922] Ahzâb, 33/19.

başaramadıklarını haber verir.[923] Buna rağmen Yüce Allah (c.c.), âyetin devamında "Eğer tövbe ederlerse onlar için daha hayırlı olur" buyurarak tövbe kapısının münâfıklar için henüz kapanmadığını bildirir ve onları tövbe etmeye teşvik eder. Şâyet yüz çevirirlerse onları dünyada da âhirette de elem verici bir azapla uyarır.

2.2.4.10. Mü'minleri Allah Yolundan Alıkoyma

Münâfıkların en belirgin yönlerinden biri, yalan yere yemin etmekten çekinmemeleridir. Onların bu yeminleri, insanları aldatmak için kullandıkları en önemli silahlarıdır. Bu silahı imansızlıklarını, iki yüzlülüklerini ve Müslümanlara karşı yaptıkları tuzakları saklamak için kullanırlar. Can korkusunu derinden hisseden münâfıklar, yeminlerini zırh gibi kullanarak mallarını ve canlarını Müslümanlara karşı koruma arzusundadırlar. Bu hedeflerine ulaştıklarına kanaat getirince, onların kalplerine şüphe tohumları ekip İslâm'a karşı onların inançlarını zedelemek amacındadırlar. Hatta İslâm'la yeni tanışanları, iman etmekten sakındırma, iman edenleri de şüpheye düşürme peşindedirler. Bu yönüyle şeytanın görünen askerleri olan münâfıklar, tevhid kelimesini söyleyip zâhiren mü'min görünerek bazı zayıf halkı, gizli gizli kuşkuya düşürüp İslâm'dan ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaatten men etmek isterler.[924] Allah (c.c.), bu münâfıkları şöyle kınamaktadır: "*Yeminlerini kalkan yaparak insanları Allah'ın yolundan döndürdüler. Doğrusu onların işledikleri şey ne fenadır!"*[925]

Münâfıklar, mü'minlerin imanlarını zayıflatabilmek için, bir sûre indirildiğinde alaycı bir üslûpla "*Bu hangimizin imanını arttırdı*?"[926] diyerek birbirlerine sorarlardı.

"Hiç kuşkusuz küfre düşenler, Allah'ın yolundan men edenler ve kendilerine hidâyet apaçık belli olduktan sonra, Rasûle itaatsizlik edip zorluğa neden olanlar, asla Allah'a hiçbir zarar veremezler. O,yaptıklarını boşa çıkaracaktır.", "Gerçekten Allah, içinizden alıkoyanları ve kardeşlerine: Bize gelin, diyenleri bilir. Bunlar, pek azı dışında zorlu savaşlara gelmezler."[927]

---

[923] Tevbe, 9/74.
[924] Yazır, **age**, c. 7, s. 336, 337.
[925] Münâfikûn, 63/2; Ayrıca bkz. Mücâdele, 58/16; Yıldız, **agm**, s.90.
[926] Tevbe, 9/124.
[927] Ahzâb, 33/19.

Münâfıklar, türlü entrikalarla ve delilsiz konuşmalarıyla Müslümanları cihattan alıkoymak için, gerek dilleriyle gerekse elleriyle Müslümanlar arasında fitne yayıp vesvese ve huzursuzluk çıkarmaya çalışmışlardır. "Bizimle kalsalardı ölmezlerdi.", "Evlerimiz ve ailelerimiz düşmana karşı korumasız.", "Savaşa çıkılamayacak kadar sıcak." gibi bahanelerle cihaddan kaçan münâfıklar, zayıf mü'minleri de kışkırtıp onları da Allah (c.c.) yolunda cehdetmekten alıkoymak istemişlerdi. Nitekim İbn-i Übey, iman eden oğluna "Uhud'a katılmama konusunda beni dinleseydin başına bu belalar gelmezdi." diyerek onu kader anlayışında şüpheye düşürmek istemiş, ancak oğlu "Allah'ın (c.c.) Rasûlullah'a (s.a.v.) ve mü'minlere isabet ettirdiği her şeyde hayır ve hikmet vardır." diyerek babasının tuzağına düşmemiş, kararlı ve tavizsiz bir şekilde imanını muhafaza etmiştir.[928]

2.2.4.11. Bahanecilik

Münâfıkların niteliklerinden biri de yaptıkları kötülükler için çeşitli bahaneler ileri sürmeleridir. Özellikle de sürdükleri bahaneleri, akla uygun hale getirmeye ve yeminlerle kuvvetlendirmeye çalışırlar.

Hendek Savaşı sırasında, Benî Kurayza Yahudileri müşriklerle ittifak kurup mü'minleri arkadan vurmayı planlamışlardır. Bunun üzerine İslâm ordusundaki münâfıklar, evlerindeki eşleri ve çoluk çocuğunun korumasız olmasını bahane ederek savaştan çekilmek istemişlerdir:[929] "*Onlardan bir başka grup da, "Evlerimiz açık (korumasız)" diyerek Peygamber'den izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı."*[930] Onların bu bahanelerinin tamamen yalan ve geçersiz olduğu bir sonraki âyette şöyle ifade edilmiştir*: "Medine'nin her tarafından düşman saldırısına maruz kalsalardı bile kendilerinden fitne çıkarmaları istenseydi (ailelerini düşünmez) hiç vakit kaybetmeden hemen onun için koşuştururlardı."*[931]

Daha önce Hz. Peygamber'le (s.a.v.) sefere çıkmak üzere söz veren bazı bedevî kabileleri, bu seferden sağ çıkamayacaklarını düşünerek sözlerini tutmamışlar, kendilerine hesap

[928] Kutub, **age,** c. 2, s. 419.
[929] Ali Himmet Berki, Osman Keskioğlu, **Hz. Muhammed'in Hayatı,** DİB yay., Ankara 1966, s. 271-272.
[930] Ahzâb, 33/13.
[931] Ahzâb, 33/14.

sorulunca da hayvanlarını ve çocuklarının bakımını bahane etmişlerdir:[932] "*Bedevîlerden geride kalanlar, sana şöyle derler: Bizi ailelerimiz ve mallarımız oyaladı. Bu yüzden bizim için bağışlanma dile."*[933] Âyetin devamında ise onların ileri sürdükleri bahanelerin ve tövbelerin samimi olmadığı haber verilmektedir.

Kendi aralarında *"Şu sıcakta sakın cihada çıkmayınız."* diyen seksenden fazla münâfık, Tebük Seferi'ne katılmamak için Hz. Peygamber'den (s.a.v.) izin istemiş ve Hz. Peygamber de (s.a.v.) onlara izin vermiştir:[934] "*Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) karşı gelerek (savaştan) geri kalanlar oturup kalmalarına sevindiler ve Allah yolunda can ve mallarıyla cihad etmeyi çirkin görerek: Bu sıcakta (savaşa) çıkmayın, dediler..."*[935]

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) türlü bahanelerle savaşa katılmamak için izin isteyen münâfıkların durumu hakkında Kur'an, onların "Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri kuşkuya kapılıp kuşkularında kararsızlığa düşenler" olduğunu bildirmektedir.[936]

Bazen de olmayan dînî endişelerini bahane ederek cihattan muaf olmak isterler: *"Bana izin ver, beni fitneye (isyana) sevk etme, diyen de vardır..."*[937]

Münâfıklara niçin alay ettikleri sorulduğunda yeminler ederek *"Biz dalmış, oyalanıyorduk"*[938] demişler ve yaptıklarının bilinçsizce olduğunu bahane etmişlerdir. Âyetin devamında ve sonraki âyette münâfıklara cevaben "*De ki: Siz Allah ile O'nun âyetleriyle ve elçisiyle mi alay ediyordunuz? Bahane üretmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı ortaya çıkardınız. İçlerinden bir kısmını bağışlasak da diğer bir kısmını günahta ısrar ettikleri için azaba uğratacağız."*[939] buyuran Allah Teâlâ (c.c.), münâfıkların ileri sürdükleri mâzeretin geçersizliğini belirtmiştir.

[932] Karaman vd, **age**, c. 5, s. 71-72.
[933] Fetih, 48/11.
[934] Taberî, **age,** c. 4, s. 335.
[935] Tevbe, 9/81.
[936] Tevbe, 9/43-45.
[937] Tevbe, 9/49.
[938] Tevbe, 9/65.
[939] Tevbe, 9/65-66.

2.2.4.12. Hased

Hased, kişinin hased ettiği kimseden, o nimetin tamamen gitmesini istemesidir. Hasetçi kişiye "Onunki kendisinde dursun, sana da aynısından verelim" teklifinde bulunulduğunda dahi memnun olmaz. Aksine "O bütün sahip olduğu nimetleri kaybetsin de ben başka hiçbir şey istemem" şeklinde bir niyet ve istek taşır. Özellikle hased edilen nimet, hasetçi tarafından elde edilemeyecek büyük bir faziletse, hasetçi o nimete ulaşamamanın verdiği kin ve düşmanlıkla, ancak hased ettiği kişiyi yok ettiği zaman teselli bulacağını hisseder.[940] Önceki konularda da belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye gelişiyle liderliği elinden kaptırdığını düşünen başta Abdullah b. Übey olmak üzere münâfıklar, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hased ediyorlar, ona bir iyilik ve yararın gelmesini istemiyorlar ve onu yok etmek için ellerinden gelen hile ve tuzakları kuruyorlardı.

Kur'ân'da, münâfıkların, mü'minlerin bir iyilik ve nimete ulaştıklarında hoşnutsuzluk ve üzüntü; kötülük ve sıkıntıya uğradıklarında ise mutluluk ve rahatlama duydukları bildirilmiştir.[941] Ayrıca, münâfıkların yanlış kader inançlarından dolayı, savaştan kaçma gibi itaatsizce davranışlarının kendilerini kurtardığına inanarak sevindikleri de ifade edilmiştir.

Gerek servet gerek makam mevki ya da herhangi bir alanda tek olmak, beğenilmek, en ilerde olmak arzusu, hased duygusunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.[942] Nitekim münâfıkların durumu da belli bir alandaki hâkimiyeti kaybetme korkusundan kaynaklanmaktadır.

Münâfıkların, Allah'ın (c.c.) mü'minlere yardım ve zaferini kıskanmaları sebebiyle bir zafer kazanırlar endişesiyle mü'minleri cihaddan alıkoymak istedikleri, Kur'an'da haber verilmektedir. Benzer şekilde Kur'an, münâfıkların çok korkak kimseler olup özellikle de ölüm korkusu sebebiyle cihada katılmaktan geri durdukları gibi başkalarını da cihattan alıkoymak istediklerini bildirir. Kur'an'da, münâfıkların duyduğu ölüm korkusu "*Ölüm baygınlığı geçiren kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün"*[943] şeklinde tasvir edildiği gibi yüzlerine ve bakışlarına yansımaktadır; ama korku halleri bitince Müslümanların başarılarını ve kazandıklarını çekemeyip tekrar sivri dilleriyle Müslümanları incittiklerinden bahsedilmiştir.

---

[940] Yazır, a**ge**, c. 10, s. 173.
[941] İbn Kesîr, **age**, c. 1, s. 377; Tevbe, 9/50.
[942] Gazâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn,** Endonezya ts, c. 3, s. 190; Râzî, **age**, c. 3, s. 259-260.
[943] Ahzâb, 33/19.

2.2.4.13. Dinler Gibi Görünmek

Bazı münâfıklar, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) dinler gibi görünür; fakat onun huzurundan ayrılınca birbirlerine dönüp "*Demin ne söyledi?"* diyerek alay ederlerdi. Böylece münâfıklar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinden hiç etkilenmediklerini birbirlerine itiraf ederek kendilerince eğlenirlerdi. Onların bu halleri, Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir:

"*Onlardan kimi de gelip seni dinler. Fakat senin yanından çıktıkları an kendilerine ilim verilenlere: Az önce ne söyledi? derler. Onlar Allah'ın kalplerini mühürlediği, keyiflerinin peşine düşen kimselerdir."*[944]

Hâlbuki muhâtabı can kulağıyla dinlemek, iletişimin olmazsa olmaz prensiplerindendir.

Münâfıklar Kur'an okunan meclislerde bulunur; fakat Kur'an'ı dinlememek için birbirlerine bakıp işaretleşerek meclisten gitmeyi kararlaştırırlardı. Kur'an'ı dinledikleri zaman da hiçbir şey anlamamışçasına birbirlerine bakarak "Bu hangimizin imanını arttırdı?" diye istihzâda bulunurlardı. Aynı şekilde münâfıklar, Kur'an'ı, samimiyetle ve imana ulaşma niyetiyle değil, tartışma, alay ve eğlence konusu edinmek, dinlediklerini çarpıtarak onu dinlemeyenleri yanlış bilgilendirmek ve insanların kalplerine şüphe tohumları ekmeye çalışmak ve özellikle Yahudilere bilgi aktarıp casusluk etmek için dinlerlerdi.

2.3. Mü'min-Ehl-i Kitap İlişkisinde Üslûp Biçimleri

2.3.1. Mekkî Âyetlerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap'a Yönelik Üslûp Biçimleri

Mekke Dönemi'nde, Ehl-i Kitap'la ilişkiler yoğun ve sert olmadığı için, mü'minlerin Ehl-i Kitap'la doğrudan karşılaştırıldıkları âyetler yoktur. Mekkî sûrelerde, Hristiyanlarla ilgili olarak genelde Hz. Meryem'in hayatı ve hamileliği, Hz. İsa'nın (a.s.) Allah'ın (c.c.) kulu ve elçisi olduğu, Hristiyanların ihtilafa düştükleri konular yer almakta[945] Müslüman-Hristiyan ilişkilerine dair doğrudan değinmeler bulunmamaktadır.[946]

[944] Muhammed, 47/16.
[945] Meryem, 19/16-38; Zuhruf, 43/57-65.
[946] İzzet Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs,** Trc. Şaban Karataş vd., Ekin Yayınları, İstanbul 1997, c. 1, s. 17; Mehmet Okuyan, **Kısa Sûrelerin Tefsiri**, İstanbul 2011, c. 1, s. 75.

Mekkî âyetlerde, genel olarak Yahudileri ve Hristiyanları kapsayacak şekilde, kendilerine ilim verilenler anlamında *ûtu'l-ilm,*[947] ilim sahipleri anlamında *ehlu'z-zikr*[948] ve Kitap sahipleri anlamında *Ehl-i Kitap*[949] gibi ifadeler yer almaktadır.

Bu âyetlerde Hristiyanlara yönelik doğrudan bir hitap bulunmamakla[950] birlikte Yahudiler ile ilgili bilgiler daha fazla yer almaktadır. Özellikle İsrailoğullarına gönderilen peygamber kıssaları üzerinden, Yahudilerin durumları farklı sûrelerde[951] geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Ancak Mekke'deki Yahudi nüfusunun azlığına[952] binaen söz konusu sûrelerde "Ey İsrailoğulları," "Ey Yahudiler" gibi hitaplar bulunmamakta, Yahudilerin ismi konu anlatılırken cümle içerisinde zikredilmektedir.

Kur'an, Mekke Dönemi'nde Ehl-i Kitap'la fazla münakaşaya girmemiştir. Tevhid inancı, müşriklere tebliğ edilirken Yahudi ve Hristiyanlarla barışık ilişkiler kurulmuştur.[953] Mekkî âyetlerde, genel olarak Ehl-i Kitap'la ilişkiler olumlu tutulsa da onların, Kur'an'ın Allah kitabı olduğuna inanmadıkları, Rasûlullah'la (s.a.v.) tartışarak onu inancından ve davasından vazgeçirmeye çalıştıkları da zikredilmektedir.

Âyetlerde Ehl-i Kitap genel olarak olumlu olarak zikredilirken bazı hataları sebebiyle dolaylı yoldan da eleştirilmişlerdir. Mekke'nin son döneminde indirilen sûrelerde Ehl-i Kitap'la ilgili âyetler artmış; fakat Yahudilerin düşmanlık ve tuzakları henüz başlamadığından Medenî âyetlerdeki gibi sert bir üslûp kullanılmamıştır.[954]

Mekke Dönemi'nin son yıllarında, İslâm'ın Medine'de hızla yayılması Yahudileri endişelendirmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliği ile ilgili Tevrat'ta yer alan bilgileri gizleyip müşriklerin İslâm'a muhalefetine destek olmuşlardır.[955]

Ankebut sûresi, mü'minlerin Medine'de karşılaşacakları Ehl-i Kitap'la ilişkilerinin nasıl kurulması gerektiğine ilişkin mesajlar içermesi bakımından önemlidir:

"Size karşı düşmanca davrananları hariç, Ehl-i Kitap'la olabildiğince güzel bir üslûpla cedel edin ve onlara deyin ki: Aynı ilâha inanıyoruz. Biz (de) yalnızca ona teslim olmuş

[947] İsrâ, 17/107.
[948] Nahl, 16/43; Ra'd, 13/43; Ankebut, 29/49.
[949] En'am, 6/114; Sebe, 34/6; Ahkâf, 46/10; Ra'd, 13/36; Ankebut, 29/47.
[950] Hac, 22/17. âyetin dışında Nasarâ (Hristiyanlar) ismi hiç geçmez.
[951] A'raf, 7/103-171;Tâha, 20/9-98; Neml, 27/7-45; Sebe, 34/10-14; Sa'd, 38/17-40; Yûsuf, 12/311;Şuârâ, 26/10-18.
[952] Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, c. 1, s. 554.
[953] Fazlurrahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara 1998, s. 200-201.
[954] İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre, Hz. Muhammed'in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, İstanbul 1989, c. 2, s. 292-293.
[955] Muhammed b. Tâhir b. Âşûr, **Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Tunus 1984, c. 7, s. 363-365.

kimseleriz. Bize indirilene inandığımız gibi size indirilenlere de inanıyoruz.(Rasûlüm) İşte sana da bu kitabı indirdik. Ehl-i Kitap'tan, hatta müşriklerden ona inanacak olanlar vardır. Küfürlerinde direnenler hariç, onu kimse bile bile inkâr etmez."[956]

Hicrete yakın bir zamanda inzâl olunan bu âyet-i kerimelerde mü'minlere "düşmanca davrananları hariç", Ehl-i Kitap'la din konusunda tartışırken ikna edici delillerle konuşulması, ayrıştırıcı ve yargılayıcı değil, tevhit inancında birleşen ortak ve uzlaşmacı bir üslûp kullanılması öğütlenmektedir.

İslâm, Mekke Dönemi'nde Ehl-i Kitap'la Müslümanlar arasında karşılıklı anlayış, sulh ve menfaate dayalı münasebetleri teşvik etmiştir. Bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onları, İslâm'a davette takip ettiği metodun temelini ve istikametini göstermektedir. Hz. Peygamber de (s.a.v.), onlara İslâm'ın geliş hikmetini açıklamak ve benimsetmek için her zaman etkili ve gönül alıcı bir üslûp kullanarak onların kitaplarına ve ortak noktalarına atıflar yapmıştır.[957]

Kehf sûresinde, Ehl-i Kitap'tan bazı kimseler ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında Ashâb-ı Kehf ile ilgili bir tartışma çıktığı bildirilirken Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu tartışmada onlara yumuşak davranması buyrulmaktadır:*"Ashâb-ı Kehf hakkında onlarla tartışırken yumuşak bir üslûp tercih et. Ya da bu konu hakkında onlara bir şey sorma "*[958] Allah Teâlâ (c.c.), Rasûlullah'a (s.a.v.), Ashâb-ı Kehf'i, kendisine vahyedilen şekilde ve yumuşak bir üslûbu tercih ederek anlatmasını, tartışmaya girmemek için onlar hakkında, daha önce kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir şey sormamasını emretmektedir. Zira onların bu konudaki bilgileri tam olarak doğru değildir.[959]

"(Rasûlüm!) Sözlerinde ve davranışlarında tutarlı, sağlam bir şekilde ve güzelce söylenmiş nasihatler ile insanları Rabbinin yoluna davet et. Gerektiğinde de onlarla güzel bir şekilde münakaşa etmekten geri kalma."[960] âyeti de tüm gayr-i müslimlere yönelik olarak Ehl-i Kitap'ı da içine alır. Burada Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ve mü'minlerden, hakkı ve gerçeği tam olarak ortaya koyarken onların iyiliğini ve menfaatini düşünerek öğüt verdiğini açıkça belli eden bir üslûpla İslâm'a davet etmeleri, şiddet ve kabalıkla değil, rıfk ve merhametle mücadele etmeleri emredilmektedir.

---

[956] Ankebut, 29/46, 47.
[957] Canan, **age**, 122.
[958] Kehf, 18/22.
[959] Taberî, **age**, c. 5, s. 347-348.
[960] Nahl, 16/125.

"Ehl-i Kitap, sana indirdiğimiz bu kitaptan dolayı gâyet memnundurlar. Ancak içlerinden bazıları, onun bir kısmını inkâr ederler."[961] buyuran Rabbimiz onlara karşı Rasûlullah'ın (s.a.v.) *"Bana yalnızca Allah'a kulluk etmem ve O'na şirk koşmamam emredildi. Benim dönüşüm ancak O'nadır ve sizi de yalnızca O'na çağırıyorum."*[962] şeklinde açık, anlaşılır, birleştirici, alçakgönüllü, iyi niyetli bir üslûp kullanmasını salık vermektedir.

Kur'an'ın tedriciliğinin bir özelliği olarak nâzil olduğu ilk dönemlerde, Ehl-i Kitap'ı hedef alan dışlayıcı bir üslûp değil, onlarla ortak yönleri açığa çıkarıcı birleştirici bir üslûp benimsemiştir. Ortak prensiplerin dile getirilmesi üslûbu, Ehl-i Kitap'la Medine Dönemi ilişkilerde de devam etmiştir.[963]

Mekke'de çok az Yahudi olduğu için, bu dönemde dini ve siyasi ilişkiler çok fazla görülmemektedir. Bu açıdan Yahudilere karşı sert ifadeler gösterilmez, hatta bu dönemde Yahudi din adamlarının şahit olarak gösterildiği bile görülmektedir.

Risaletin 7. yılında inzâl olunan Rum sûresinin ilk 5 âyeti de Müslümanların Hristiyanlara karşı besledikleri hüsn-ü zannı ve onların zaferinden duyacakları sevinci göstermesi bakımında önemlidir.

"Rumlar (Size) yakın bir yerde yenildiler; ancak birkaç yıl içinde (tekrar) galip olan onlar olacaktır. O gün geldiğinde (bu kez) sevinenler Müslümanlar olacaktır. Her zaman olduğu gibi yalnızca Allah'ın dediği olur. O dilediğini muzaffer kılar. Elbetteki o güç sahibi ve merhametlidir."[964]

Kur'an, Yahudilerle müşrikleri bir tutarken Hristiyanları daha ılımlı ve yumuşak olarak nitelendirmektedir.[965] Yahudilerin saldırgan bir tavır içinde münâfıklarla ve müşriklerle işbirliği içinde olmaları, ayrıca Yahudiliğin tebliğe kapalı milli bir din olması, bunda etkili olmuştur.[966] Dolayısıyla Hristiyanlar, Yahudiler gibi müşriklerle işbirliği yaparak Müslümanları tedirgin etmemişler, bu da Kur'an'ın ilgili âyetlerine yansımıştır.

---

[961] Ra'd, 13/36.
[962] Ra'd, 13/36.
[963] Âl-i İmrân, 3/64.
[964] Rum, 30/2-5.
[965] Mâide, 60/82.
[966] Ömer Dumlu, **Kur'ân'da Bazı Kavramlara Bakış,** Anadolu Yayınları, İzmir 1999, s. 286

2.3.2. Medenî Âyetlerde Mü'minlerin Ehl-i Kitap'a Yönelik Üslûp Biçimleri

Hristiyanların Medine'deki sayıları yok denecek kadar azdı.[967] Bu sebeple Medenî âyetlerde çoğunlukla Ehl-i Kitap'tan Yahudilerle ilişkilere dair âyetler bulunmaktadır. Mekke Dönemi'nde gelen âyetler çerçevesinde,[968] Hz. Peygamber (s.a.v.) hicretten hemen sonra Medine'de barış esası üzerine kurulu bir anayasa hazırlayarak güven ortamı sağlamış ve can, mal güvenliği ve inanç özgürlüğü gibi temel hakları koruma altına almıştır. Nitekim bu dönemde, gerek Rasûlullah'ın (s.a.v.) yaptığı antlaşmalar, gerekse halifelerin uygulamaları, Kur'an'da buyrulan inanç hürriyetine[969] verilen önemin göstergesidir. Sözgelimi Rasûlullah'ın (s.a.v.) Hayber fethedildikten sonra Müslümanların eline geçen Tevrat sayfalarını tekrar Yahudilere iade etmesi, Kudüs'ün fethedilmesinden sonra Hz. Ömer'in, oradaki Hristiyanların temel hak ve özgürlüklerini teminat altına alarak inançlarını yaşamakta serbest bırakması, mü'minlerin Ehl-i Kitap'la olan ilişkilerine örnek teşkil etmektedir.[970]

Medenî âyetlerde, artık mü'minler ile Ehl-i Kitap ilişkilerinde ayrıştırıcı üslûp dikkat çekmektedir. Nitekim Müslümanların birleştirici ve yaklaştırıcı üslûplarına karşı onların benzer bir üslûp içinde olmadıkları âyette şöyle ifade edilmektedir: "*De ki: Ey Ehl-i Kitap, yalnızca Allah'a, bize indirilenin yanı sıra, ondan önceki indirilmiş olanlara iman ettiğimiz için mi bizden razı değilsiniz...*"[971] Bu açıdan farklı mezhep ve düşüncede olan Ehl-i Kitap'la karşılıklı iyi ilişkiler kurulmalı; fakat tedbir elden bırakılmamalıdır.

2.3.2.1.Yaklaştırıcı Üslûp

Farklı inanç sahiplerini, kendisinden uzaklaştırmaya değil, kendisine yakınlaştırmaya çalışan Kur'an, hiçbir zaman Ehl-i Kitap'la ilişkileri kesme yolunu seçmemiştir. Aksine aralarındaki ilişkiyi sürdürmek için ortak noktaları açığa çıkarıcı, birleştirici ve yaklaştırıcı bir yol izlemektedir. Farklı dinlere mensup insanların, düşünce ve inançlarını hoşgörü ve anlayış içerisinde birbirlerine aktarması ve öncelikle muhatâpla ortak noktalarda diyalog kurulması, özellikle tebliğ amaçlı iletişimde çok önemlidir. Nitekim iletişimin ilk anında,

[967] Muhammed Hamidullah, **age**, s. 185.
[968] Ankebût, 29/46.
[969] Bkz. Bakara, 2/256; Kehf, 18/29;Yunus, 10/99.
[970] Bkz. Şiblî Numanî, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, Çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul 1965, 2/209, 217.
[971] Mâide, 5/59.

uzlaşılamayacak konular üzerinde tartışmak, karşılıklı ilişkileri olumsuz yönde etkiler. Hiç kimse, inandığı köklü değerlerin bâtıl olduğunun açıkça ve doğrudan söylenilmesinden hoşnut olmaz.

Bu açıdan Kur'an, hem Ehl-i Kitap ve diğer gayr-i müslimlerle olan inanç ve görüş ayrılığını azaltmaya hem de onların, inandıklarını iddia ettikleri inanç ve değerleri doğrultusunda ne kadar samimiyetle davrandıklarını açığa çıkarmaya çalışmaktadır.[972]

Rivâyet edildiğine göre, Medine'ye gelen bir grup Necran Hristiyanı'nın Müslüman olmasını çok arzulayan Hz. Peygamber (s.a.v.), onları hidâyete davet ederken farklı deliller sunmuş, bunlar fayda etmeyince de onları mübâhaleye[973] çağırmıştır. Necran Hristiyanları ise korkup buna yanaşmamışlardır. Bunun üzerine Allah (c.c.), bu sert davet üslûbu yerine çekişmeden uzak, ortak zemine dayalı bir üslûp benimsemesine yönelik şu âyeti vahyetmiştir:[974] *"De ki Ey Kitap ehli! Sizinle bizim aramızda kelime-i sevâya gelin!*" [975] Bu âyette Ehl-i Kitap'tan, Kur'ân, İncil ve Tevrat'ın ihtilaf etmediği, bu din mensupları için eşit, ortak bir söze gelmeleri istenmektedir. Bu "ortak söz", âyetin devamında şöyle ifade edilir: *"Allah'a şirk koşmayalım. Yalnızca ona kulluk edelim ve Allah'ı bırakıp da bazılarımız bazılarımızı Rab edinmesin!"* Yine gerek inanç gerekse helal ve haram gibi konularda sadece Allah'ın (c.c.) dinini esas alıp din adamlarının keyfi tutumlarına itibar etmemeleri emredilmiştir.[976] Bu âyette Müslümanlara ayrılıkların değil, mevcut ortak noktaların öne çıkarılması ve davetin ortak bir zemine oturtulması emredilmektedir. Bu ortak zemin de Allah'a (c.c.) şirk koşmamak, yalnızca ona kulluk etmek ve hiç kimsenin bir başka insanı hüküm verici olarak kabul etmemesidir.

Bu âyet, taraflar arasındaki mevcut ortak paydalar ekseninde kurulacak sağlıklı bir iletişimin devamı için, sübjektif üslûp ve tavırlardan uzak, karşılıklı saygı esasına dayalı, onlara değer verildiğini hissettirerek nezaketle ve kalplerini kazanacak şekilde hitap edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.[977] Zira*"Düşmanca davrananları istisna olmak üzere, Kitap ehli ile en güzel ve en uygun şekilde mücadele ederek onlara şöyle söyleyin:*

[972] Mehmet Şanver, "Kur'ân'ın Muhâtabıyla Diyalog Kurma Sürecinde Ortak Değerler'in Yeri ve Rolü", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13/ 2 (2004), s. 157-168.
[973] Birbirinin görüşünü kabul etmeyen iki zümrenin Allah'ın yalancı olan tarafı cezalandırmasını isteyerek karşılıklı lanetleşmeleri.
[974] Râzî, **age**, c. 8, s. 94.
[975] Âl-i İmrân, 3/64.
[976] Bkz. Zemahşerî, **el-Keşşâf,** Çev. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Ali Bebek, Mega Basım, İstanbul 2016, c. 1, s. 962.
[977] Bkz. Karaman vd, **age**, c. 1, s. 593.

Bize indirilmiş olana da size indirilmiş olana da iman ettik. Rablerimiz birdir ve biz (de) ona tüm samimiyetimizle içtenlikle teslim olduk"[978] âyeti de buna işaret etmektedir.

Bu uzlaşmacı tavır, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) üslûbuna da yansımış, Ehl-i Kitap'a hoşgörülü davranarak aralarında ayrım yapmamıştır. Mü'minlere "*Bizim dinimize geçin ki hidâyete erişesiniz."* diyen Ehl-i Kitap'ın söylediklerini tekzip de tasdik de etmemelerini öğütleyen Hz. Peygamber (s.a.v.), onlara Bakara sûresinde belirtilen şu ifadelerle cevap verilmesini telkin etmiştir:[979] *"Hayır! Hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.", "Biz Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmâil, İshak, Yâkub ve torunlarına gönderilenlere; yine Musa ve İsa'ya indirilenlere ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere inandık. Hiçbiri arasında ayrım yapmayız; biz O'na teslim olanlarız, deyin."*[980] Böylece mü'minlerin, Ehl-i Kitap'la herhangi bir çatışmaya girmeden onlara uzlaşmacı ve yakınlaştırıcı bir üslûpla karşılık vermeleri istenmiştir. Aynı zamanda bu âyet, mü'minlerin inançlarını açıkça ifade ettiği sürece Ehl-i Kitap'la ilişkilerini sürdürebileceğine de işaret eder.

"De ki: Ey Ehl-i Kitap, kendi dininiz konusunda, haksız yere haddi aşmayın ve daha önce yoldan çıkmış, çoğunu yoldan çıkarmış ve dosdoğru yoldan kaymış bir topluluğun istek ve tutkularına uymayın."[981] âyetinde de Ehl-i Kitap'a karşı, onların iyiliğini içten isteyen bir öğüt üslûbu vardır.

Sonuç olarak mü'minler, gerek dînî gerekse diğer konularda farklı görüşlerde olan insanlarla diyaloglarında, ihtilafları çatışmaya düşürecek üslûplar yerine, ortak bir zemin etrafında muhâtaba değer veren uygun bir üslûp kullanmalıdırlar.

2.3.2.2. Barış ve Hoşgörü Üslûbu

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amacı, şirki Arap Yarımadası'ndan tamamen arındırmak ve toplumu tevhid inancında birleştirmekti. Bu nedenle, Ehl-i Kitap ile daha yakından diyalog içinde olmak önem arz ediyordu. Bu bağlamda, müşriklerin kestiklerinin yenmesini ve kızlarıyla evlenilmesini haram kılan Yüce Allah (c.c.), Kitap ehlinin kestiklerinin

[978] Ankebût, 29/46.
[979] Buhârî, İ'tisam bi'l Kitâbi ve's-Sünneti, 25.
[980] Bakara, 2/135, 136.
[981] Mâide, 5/77.

yenmesini ve onların kızlarıyla evlenilmesini helal kılarak mü'min ve Ehl-i Kitap arasında diğer inançların zıddına farklı bir bağ kurmuştu.[982]

Medine Anayasası'nın 25. maddesinde de: "*Medine Yahudileri, Müslümanlarla birlikte bir ümmettir. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir*"[983] hükmü yer almakta ve iki taraf arasında barış ve hoşgörü korunmaktaydı. Medine şehrinin emniyetini sağlamak ve Medine'de yaşayanlar arasında birlik ve dirlik oluşturmak isteyen Müslümanlar, Yahudilerle iyi geçinmeye çalışmışlardır. Bazı zamanlar, mü'minlerle aralarında, Yahudilerden kaynaklanan bazı tartışmalar olduysa da Rasûlullah (s.a.v.) bu tartışmaları büyütmek istemeyerek sulh yolunu seçmiştir. Hatta Yahudilerin, kendisini öldürmeye yönelik suikastlerine rağmen, onlara karşı sabırlı ve uzlaşmacı bir tutum sergileyen Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'nin fethi günü onları değer verici ve teşvik edici bir üslûpla Müslüman olmaya çağırmıştır: "*Kitap ehlinden olan iki topluluktan, kim Müslüman olursa, onun için iki kat mükâfat vardır. O, bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir. Müşriklerden kim Müslüman olursa ona da bir mükâfat vardır ve o da bizimle aynı haklara ve sorumluluklara sahiptir."*[984]

Kur'an'ın toplumsal ilişkilerde esas aldığı üslûp barıştır. Nitekim Kur'an'ın birçok yerinde, teslis inançları yüzünden sık sık eleştirilen Hristiyanlar,[985] itikâdî inançları daha sağlam olan Yahudilere nazaran, Müslümanlara daha yakın olarak nitelendirilmektedir. Bu da gösteriyor ki İslâm dini, toplumsal ilişkilerde itikâdî meselelerden çok, barışı esas almaktadır. Zira Hristiyanlar, Müslümanlara karşı daha barışçıl bir tutum sergilerken Yahudiler daha düşmanca bir üslûp benimsemişlerdir.

"Andolsun, mallarınızla ve canlarınızla imtihan edileceksiniz ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve şirk koşmakta olanlardan elbette çok eziyet verici (sözler) işiteceksiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız (bu) emirlere olan azimdendir." [986] âyetinde de gerek Ehl-i Kitap gerekse müşriklerin kötü ve eziyet verici sözlerine karşı yıkıcı ve çatışmacı bir üslûp değil, tahammül ve sabır üslûbuyla karşılık verilmesi öğütlenmektedir.

Medine Dönemi'nin ilk yıllarında nâzil olan Bakara sûresinde,*"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendileri için apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki çekemezlikten dolayı iman etmenizden sonra sizi tekrar kâfirliğe çevirmek isterler."* buyrularak, Kitap ehlinin

[982] Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. 11, s. 533.
[983] Muhammed Hamidullah, **el-Vesâik'us-Siyasiyye,** s. 61; a.mlf, **İslâm Peygamberi**, c. 1, s. 132.
[984] İbn Hanbel, **age**, c. 5, s. 259; Görmez vd., **age**, c. 7, s. 259.
[985] Nisâ, 4/171.
[986] Âl-i İmrân, 3/186.

mü'minlere karşı olumsuz tutumlarına dikkat çekilir. Allah Teâlâ (c.c.), mü'minlere:*"Allah'ın emri gelinceye kadar onları bırakın ve (onlara ne sözle ne de eylemle) ilişmeyin."*[987] diye emretmekte, mü'minlerle Kitap ehli arasında, mü'minlerden doğabilecek bir çatışmaya izin vermemektedir. Zira amaç, hoşgörü ve yumuşak bir üslûpla, kalpleri İslâm'a ısındırmaktır.

"De ki: O bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz iken, bizimle Allah hakkında (sözde kanıtlarla) tartışmalara mı giriyorsunuz? Bizim amellerimiz bizim, sizin de amelleriniz sizindir. Biz, O'na gönülden bağlanmış (muhlis) olanlarız."[988] Âyetinin de işaret ettiği üzere, mü'minlerin Ehl-i Kitap'la gereksiz ve boş tartışmalara girmektense ortak noktaların tespit edildiği ve onlardan güzellikle ayrılındığı bir üslûp benimsemeleri gerekmektedir.

Allah Teâlâ (c.c.), kullarının kendisine iman edip itaat etmelerini ister; fakat kendi buna zorlamadığı gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de zorlamasını yasaklar.[989] Kendisini de, gönderdiği buyrukları da inkâr etmelerine rağmen onlara mühlet verir, ayrıca inkârlarından dolayı onlardan dünyada rızık ve nimetlerini esirgemez. Bu ilâhi muamele, Müslümanların da Müslüman olmayanlara yönelik nasıl bir üslûpla yaklaşmaklarının gerektiğine işaret etmektedir.

2.3.2.3. Ayrıştırıcı Üslûp

Medine Dönemi'nde, yeni toplumsal yapıyı düzenleyen hukuksal ve sosyal âyetler nazil olmaya başlamış, mü'min, müşrik, münâfık ve Ehl-i Kitap arasında değişen güç dengeleri, ortamın ve zamanın şartları ve bu şartlarda gelişen olaylar çerçevesinde, toplumsal ilişkilerde ayrışmalar gerçekleşmiş ve yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır.

Medine'de inzâl olunan ilk dönem âyetlerinin aksine, daha sonra indirilen âyetlerde, mü'minlerle Ehl-i Kitap arasında ayrıştırıcı bir üslûp göze çarpmaktadr. *"Ey inananlar! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin! Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa, o onlardandır."*[990] Âyetlerde geçen "dost, sırdaş, yardımcı, koruyucu" gibi anlamlara gelen velî kavramının âyetin semantiğindeki anlamı, olağan ilişkilerdeki dostluk değil, Yahudi ve Hristiyanlarla Müslümanlar arasında bir anlaşmazlık ve çatışma

[987] Bakara, 2/109.
[988] Bakara, 2/139.
[989] Yûnus, 10/99.
[990] Mâide, 5/51.

olduğu zaman Müslümanlardan yana değil, Ehl-i Kitap'tan yana olup Müslümanların gizli ve stratejik bilgilerini onlara vermek anlamında bir dostluktur. Matûrîdî de söz konusu dostluğun Ehl-i Kitap'ın dinine tâbi olmak ya da Müslümanlara karşı kâfirlere yardımlaşma ve dayanışma göstermek anlamlarında kullanılmış olunabileceğini savunur. Söz konusu dostluğun, Hristiyan ve Yahudilerin dünyada ve ticarette dost edinilmemesi anlamına da gelebileceğini söyleyen Mâtûrîdî'ye göre Müslümanlar, bu konularda onları dost edinirlerse fasıklığa yol açabilecek şekilde onlara meyledip onlarla görüş birliği içerisinde olabilirler.[991]

İslâm'ın Ehl-i Kitap'ı dost edinmeyi yasaklamasının başlıca sebebi, mü'minlerin dinini, alay ve oyun (konusu) edinmeleri[992] ve kıskançlıkları sebebiyle mü'minlerden hoşlanmamalarıdır.[993] Bununla birlikte, bu âyetlerde yer alan "dost edinmeme" hükmü, bütün Ehl-i Kitap'la değil Müslümanlarla alay eden, özellikle de müşriklerle gizli anlaşmalar yaparak Müslümanlara ihanet eden, onlara karşı savaşan Medine Yahudileriyle ilgilidir.[994]

Müslümanların Ehl-i Kitap'la karşılıklı hoşgörü ve menfaate dayalı ilişki kurmasına izin veren İslâm dini, Müslümanlara karşı dost görünen Yahudi ve Hristiyanların,[995] bu hususta gizli emellerinin olabileceği konusunda mü'minleri uyararak onların körü körüne dost edinilmesini yasaklamaktadır: *"Mü'minler, mü'minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişiği kalmaz."*[996] Yüce Allah (c.c.), Yahudilerin küfürlerini, peygamberlere saldırılarını açıkladıktan sonra Müslümanlara, böyle toplumlara karşı ihtiyatlı olmalarını, bunlara sır vermemelerini emretmektedir. Zira mü'minlerin bütün iyi niyet ve hoşgörülerine rağmen, onların mü'minlere karşı besledikleri his ve takındıkları tavırlar, dostluk ve barış prensiplerine aykırıdır. Bu sebeple, onların dostluk ve yardımlarına inanma konusunda, mü'minler ihtiyatlı olmalıdır. [997] Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Medine'de güvenlik ortamı sağlamak için Ehl-i Kitap'la anlaşma yapmakla birlikte, onlarla ilişkilerinde daima temkinli davranmıştır.

---

[991] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Bekir Topaloğlu (Ed.), Mizan Yayınları, İstanbul 2004-2010, c. 4, s. 248-249.
[992] Mâide, 5/57.
[993] Mâide, 5/59.
[994] Süleyman Ateş, **Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri**, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1982, c. 3, s. 113.
[995] Mâide, 5/51.
[996] Âl-i İmrân, 3/28; Ayrıca bkz. Nisâ, 4/144, Mâide, 3/57.
[997] Karaman vd., **age**, c. 2, s. 110-112.

Yahudi ve Hristiyanların dost edinilmesini yasaklayan âyetlerden, Müslümanlara karşı düşmanca tutum sergileyenlerin kastedildiği, bütün Yahudi ve Hristiyanları kapsamadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu âyetler, savaş durumunda bulunulmayan toplumlarla olumlu ilişkiler kurulmasını yasaklamaz, aynı şekilde Müslümanların, gayr-i müslimlerle kendi yarar ve menfaatlerine olacak antlaşmalar yapmalarını da yasaklamaz.[998]

2.3.2.4. Onları Örnek Almamak

Müslümanları Ehl-i Kitap'ın hile ve tuzaklarına karşı mütemâdiyen uyaran Yüce Allah (c.c.), onlara tâbi olunmasını yasaklar.[999]

Ehl-i Kitap mensupları, ibadet esnasında seslerini kısar, akabinde aralarından biri aniden sesini yükseltir ve diğerleri de ona katılarak bağırmaya başlarlardı. Allah Teâlâ (c.c.) *"Namazını kılarken bağırarak okuma, çok gizli de okuma. İkisinin arası bir yol seç."*[1000] buyurarak mü'minlerin, ibadet sırasında, Ehl-i Kitap'ı örnek alarak bağırmamalarını, bununla birlikte tam olarak da seslerini kısmamalarını emretmiştir.[1001]

Allah Teâlâ (c.c.), Yahudilerin peygamberlerine gereksiz sorular sorduğu gibi, mü'minleri bu çeşit sorular sormaktan*"Yoksa siz de peygamberinize, daha önce Musa'ya sorulduğu gibi sormak mı istiyorsunuz? Kim, inkârı imana değişirse şüphesiz doğru yoldan sapmıştır*."[1002] buyurarak men etmiştir. Zira çok ve lüzumsuz soru sormak kendi peygamberlerine, "Allah'ı (c.c.) bize açıkça göster"[1003] diyen Yahudilerin sapıklıklarından biridir. Bu âyetle Allah Teâlâ (c.c.), mü'minleri Yahudilere benzeyip sapıklığa düşmekten korumayı amaçlamıştır.

Yahudilerin davranışlarını örnek alan bazı mü'minler, Rasûlullah'la (s.a.v.) konuşurken onun risâlet makamına ve yüce şahsiyetine layık olmayan katı bir üslûp kullanıyorlardı. Allah (c.c.) onları uyardı: *"Ey inananlar! Râ'inâ (bizi gözet) demeyin, unzurnâ (bize bak) deyin ve dinleyin. İnkârcılar için elem verici bir azap vardır."*[1004] Böylece Yüce Allah

[998] Ateş, **age**, s. 367, 368.
[999] Bkz. Bakara, 2/109, 120; Âl-i İmrân, 3/100; Nisâ, 4/44-45; Hadîd, 57/16.
[1000] İsrâ, 17/110.
[1001] Taberî, **age**, c. 5, s. 326-328.
[1002] Bakara, 2/108.
[1003] Nisâ, 4/153.
[1004] Bakara, 2/104.

(c.c.), mü'minlerin ağızlarına yakışmayan bir şekilde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) saygısız ve edebe aykırı bir üslûpla çağırmalarını yasaklamış oldu.

Rasûlullah (s.a.v.), namazda yönünü Mescid-i Aksâ tarafına yönelttiğinde Ehl-i Kitap, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kıblesini bilmediğini iddia ediyor, onun kendilerine karşı çıktığı halde kıblelerine döndüğünü söyleyerek kendi lehlerine bunu delil sayıyorlardı. Neticede,*"Her nereye çıkıp gidersen git, yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey mü'minler) siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki insanların, aleyhinize bir delili olmasın."* âyetiyle, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve mü'minlerin, Mescid-i Harâm'a yönelerek namaz kılması emredilmiş; artık Ehl-i Kitap'ın bu konuda ileri sürecekleri bir dayanakları kalmamıştı.

2.3.2.5. Meydan Okuyucu Üslûp

Meydan okuyucu üslûp, gerek Kur'an'da gerekse Kur'an aracılığıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerinde görülmektedir. Nitekim meydan okuma, muhâtabın itiraz kapılarını kapatıp onu susturmanın en etkili yollarından biridir.

Rasûlullah'a (s.a.v.) karşı çıkan Yahudileri, onunla muhakeme olmaya ve açık tartışmaya davet eden Allah Teâlâ (c.c.), *"De ki: Eğer âhiret yurdu, Allah katında başka insanlara değil de sadece size tahsis edilmişse ve bu iddianızda samimi iseniz ölümü istesenize."*[1005] şeklindeki meydan okuyucu buyruğunu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'de yaşayan Yahudilere karşı bir dayanak ve delil olarak kullanması için göndermiştir. Âyetin devamında, "*Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden, ölümü hiçbir zaman temenni edemezler…*" buyrularak Yahudiler hakkında karar vermekte zorluk çeken insanların, Yahudilerin iftiracı, kindar ve haksız kimseler olduklarını anladıkları ve böylece Yahudilerin bu meydan okumayı kaybettiklerine işaret edilmiştir.[1006]

Aynı şekilde, Hristiyanların Rasûlullah (s.a.v.) ile muhâkeme olunmaya ve açık tartışmaya davet edildikleri mübâhale âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

[1005] Bakara, 2/94; bkz. Cum'â, 62/6.
[1006] Taberî, **age**, c. 1, s. 304-306.

"Kim, kendisine ilim geldikten sonra seninle mücadele ederse ona şöyle de: Gelin çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra yalvaralım da yalancıları Allah'ın lanetiyle lanetleyelim."[1007]

Fakat hem Yahudiler hem de Hristiyanlar, hüsrana uğrayacaklarını anladıkları için böyle bir karşılaşmadan şiddetle kaçınmışlardır.

"*Ey Yahudi topluluğu, eğer iddianızda doğru iseniz Tevrat'ı getirip okuyun ki yalancı olduğunuz ortaya çıksın..."*[1008]

Bu âyetlerde Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'e (s.a.v.), Yahudi ve Hristiyanların bozuk iddiaları ve yanlış tutumlarını gözler önüne serip onların delillerini çürütecek ve hilelerini açığa çıkaracak apaçık hakikatlerle karşı koymasını telkin etmektedir.

2.3.3. Mekkî Âyetlerde Ehl-i Kitap'ın Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri

Mekke Dönemi'nde, Ehl-i Kitap'ın Müslümanlarla ilişkisinin genelde olumlu olduğu görülür. Sadece Ankebût, 46. âyette onların bazılarının zulmettikleri anlatılır. Bazı müfessirler bu âyetin Medenî olduğunu söyler.[1009]

Ankebût sûresinde, Ehl-i Kitap'ın bilginleri ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasında delillere dayalı diyaloglar göze çarpmaktadır. Kur'an, onların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kur'an'daki bilgileri önceki semâvi Kitaplardan edindiği iddialarını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) okuryazarlığı olmadığını bildiklerine vurgu yaparcasına güçlü ve açık bir dille meydan okuyucu bir üslûpla çürütmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu âyetlerdeki derin, güçlü ve sağlam ifade tarzıyla onların iddialarını susturucu ve çürütücü bir pozisyonda olmuştur.[1010]

Bu dönemde çok az olan Yahudiler de ve genellikle kölelerden oluşan Hristiyanlar da Peygamberimize (s.a.v.) ve Müslümanlara cephe almamışlardı. Hatta Rasûlullah (s.a.v.), inançlarını müşriklerden daha gerçeğe yakın gördüğü, genellikle köle sınıfından olan birkaç Hristiyanla görüşmüş, bu görüşmelerde Peygamberimizin (s.a.v.) onlara olan dostane tutumlarından dolayı, Zeyd (r.a.), Bilal (r.a.), Süheyb (r.a.), Addas (r.a) gibi

[1007] Âl-i İmrân, 3/61.
[1008] Taberî, **age**, c. 2, s. 318.
[1009] Derveze, **age**, c. 2, s. 296-297.
[1010] İzzet Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs,** Trc. Şaban Karataş vd., Ekin Yayınları, İstanbul 1997, c. 4, s. 338-343.

Hristiyan köleler İslâm'ı seçmişlerdi.[1011] Habeşistan'a hicret döneminde de Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki iyi ilişkiler devam etmiştir.[1012]

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke'deki Hristiyanlarla görüşmenin yanı sıra Mekke dışından gelen Hristiyanlarla da görüşmüştü. Yeni bir peygamberin geldiğini duyarak bu konuyu araştırmak için Mekke'ye gelen 20 kişilik Hristiyan heyet, Peygamberimizle (s.a.v.) Kâbe'de buluşup ona birtakım sorular sorduktan sonra, ondan Kur'an dinlemişler, hatta bazıları gözyaşlarını tutamayarak ağlamaya başlamıştır. Daha sonra da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davetini hak olarak kabul edip Müslüman olmuşlardır. Hatta Mekkeli bir grup müşrik, onların önlerini kesip Müslüman oldukları için onlarla tartışmaya girişmiş, onlar ise "Selâm size, sizinle tartışacak değiliz. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yatıklarınız sizedir. Biz kendimiz için hayır dileriz." cevabını vermişleridir.[1013] Bunun üzerine şu âyet nâzil olmuştur:

"Andolsun, düşünüp öğüt alsınlar diye o sözü (Kur'an âyetlerini) onlara peş peşe ulaştırdık. Bu Kur'an'dan önce kendilerine Kitap verdiklerimiz var ya, işte onlar ona da inanırlar. Kur'an kendilerine okunduğu zaman: Ona inandık, şüphesiz o Rabbimizden gelen gerçektir. Şüphesiz biz ondan önce de Müslümandık, derler. İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında mükâfatları kendilerine iki kez verilecektir."[1014]

2.3.4. Medenî Âyetlerde Ehl-i Kitap'ın Mü'minlere Yönelik Üslûp Biçimleri

2.3.4.1.Yalan ve Nifak Üslûbu

Kur'an, ırkçılıklarından dolayı kendi ırklarından olmayan bir peygambere asla inanmayan Yahudilerin, Müslümanlığı yok etmek, Müslümanları kuşkuya düşürüp dinlerinden döndürmek için başvurdukları hile ve tuzak dolu üslûplarına dikkat çekmektedir. Yahudiler, Müslümanları kuşku içine düşürüp dinlerinden döndürmek için sabahleyin inanır gibi görünüp akşam olunca yine, kendi dinlerine döneceklerini planlamışlardı. *"Kitap ehlinden bir grup, mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da*

[1011] İbn Hişâm, **age**, c. 1, s. 226-228.
[1012] Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980, c. 1, s. 297-300; İbn Hişam, **age**, c. 1, s. 289-292.
[1013] İbn Hişam, **age**, c. 2, s. 29.
[1014] Kasas, 28/51-54.

inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler, dedi."[1015] Kur'an bu âyetle, Yahudilerin nifak üslûbuyla mü'minleri aldatmaya çalıştıklarını haber vererek mü'minleri uyarmayı amaçlamıştır.

"Onlar size geldikleri zaman: İman ettik, derler. Oysa yanınıza kâfir olarak girip kâfir olarak çıkmışlardır. Allah onların gizlediklerini çok iyi bilir." [1016]

Yahudiler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberliğini çok iyi biliyorlar; fakat kitaplarında yazan gerçeği bile bile tahrif edip gizliyorlardı.[1017] *"Ey Kitap Ehli, neden hakkı batıl ile örtüyor ve bildiğiniz halde hakkı gizliyorsunuz?"*[1018] buyuran Yüce Allah (c.c.), onların gizledikleri birçok şeyi kendilerine ve mü'minlere haber vermiştir.[1019]

"O, yaptıklarına sevinen ve yapmadıkları şeylerle de övünmek isteyenleri, sakın azaptan kurtulmuş zannetme. Sakın bunu sanma. Onlar için can yakıcı bir azap vardır."[1020]

Bu âyetin, Rasûlullah'ın (s.a.v.) sorduğu bir şeye, gerçeği bile bile gizleyerek yanlış cevap veren Yahudilerin yaptıkları bu kötülüğe sevinmeleri, üstelik doğru cevap vermiş gibi görünerek bundan dolayı takdir görmeyi beklemeleri üzerine nâzil olduğu rivâyet edilir.[1021]

"Hani Kitap verilenlerden: Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz, diye kesin söz almıştı. Fakat onlar, bunu arkalarına attılar ve ona karşılık az bir değeri satın aldılar. O aldıkları şey ne kötüdür."[1022] âyetin de de Ehl-i Kitap'ın verdikleri sözleri tutmadıkları, kitaplarını az bir pahaya değiştikleri, hakkı bile bile gizledikleri bildirilmiştir.

2.3.4.2. Sözü Var Olan Anlamdan Çıkarma

Yahudilerin en belirgin özelliklerinden biri, Allah'ın (c.c.) sözünü işitip kavradıktan sonra gerçeği bile bile değiştirmeleridir.[1023] "*Kelimeleri, konuldukları manadan çıkarıyorlardı."*[1024] âyetinde de işaret edildiği gibi Yahudiler, gerek kutsal kitaplarında

[1015] Âl-i İmrân, 3/72.
[1016] Taberî, **age**, c. 3, s. 335-336.
[1017] Yazır, **age**, c. 3, s. 209.
[1018] Âl-i İmrân, 3/71.
[1019] Mâide, 5/15.
[1020] Bakara, 2/188.
[1021] Taberî, **age**, c. 2, s. 420-422.
[1022] Âl-i İmrân, 3/187.
[1023] Bakara, 2/75.
[1024] Nisâ, 4/46.

gerekse kullandıkları sözlerde, kelimelerin ve harflerin yerlerini değiştirerek manayı istedikleri yöne çekerlerdi.[1025]

Yahudiler, zina ve hırsızlık gibi suçları eşrafa uygulamak istemedikleri için Allah'ın (c.c.) koyduğu cezaları değiştirip yerine ta'zir cezaları koymuşlardı. Onlar, Rasûlullah (s.a.v.) devrinde bu gibi suçları işledikleri zaman Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip fetva isterler, o, kendilerine ta'zir gibi hafif cezalar verecek olursa uygular, Tevrat'taki hükümlere göre ceza verirse kabul etmezlerdi. Onların bu durumunu haber veren Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlar için üzülmemesini istemiştir: [1026]

"Ey Rasûl! Kalpleri iman etmediği halde dilleriyle inandık diyenlerden ve Yahudilerden inkârda yarışanlara üzülme. Onlar hep yalanı dinlerler, sana gelmeyen başka bir kesime kulak verip dururlar; kelimeleri asıl anlamlarından kaydırıp değiştirirler. Şayet size şu verilirse hemen alın, verilmezse uzak durun, derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah'ın iradesine karşı senin hiçbir gücün yoktur. İşte onlar Allah'ın, kalplerini arındırmak istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rüsvaylıktır. Âhirette de onlar için çetin bir azap vardır."[1027]

Yahudilerin kelimeleri tahrif ederek anlamı kaydırmaları çok eskiden yapageldikleri bir vasıflarıdır. Allah (c.c.), İsrailoğulları'na *"Alçakgönüllülükle eğilerek kapısından girin ve hıtta! (Ya Rabbi, bizi affet) deyin.*"[1028] buyruğuyla Kudüs'e girmelerini emretmiş, onlar ise sözü kendilerine söylenenden başka şekle sokup[1029] '*bizi affet*' anlamına gelen '*hıtta*' kelimesini, '*buğday*' anlamındaki '*hınta*' şeklinde telâffuz ederek şehre arka kapısından girmişlerdir.[1030]

Medine'de, Müslümanların güçlerinden çekinen Yahudiler, onlara karşı kin ve nefretlerini açıktan söylemeye cüret edemiyor, bunun yerine dil oyunlarıyla kelimeleri tahrif edip Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hakaret ediyorlardı.

"Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek bükerek ve dine saldırarak (Peygambere karşı): İşittik ve karşı geldik, dinle, dinlemez olası, râinâ derler. Şâyet: İşittik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet, demiş olsalardı, onlar için daha iyi,

[1025] Yazır, **age**, c. 2, s. 525.
[1026] Karaman, vd. **age**, c. 2, s. 274-276.
[1027] Mâide, 5/41.
[1028] Bakara, 2/58.
[1029] Bakara, 2/59.
[1030] Buhârî, Tefsir, 4, 622.

daha doğru olurdu. İşte Allah inkârları yüzünden onlara lânet etmiştir. Onların ancak pek azı inanır."[1031]

Müfessirler, Yahudilerin "râina" kelimesini Arapça'da *"bizi gözet, bize sahip çık"* anlamında değil; "*Sen bizim koyunlarımızın çobanısın*.", "S*en bize kulak ver ki, biz de sana kulak verelim!*", "*Sen ahmaklık yaptın*." gibi istihzâ ve hakaret içeren anlamlarda kullandıklarını belirtirler. [1032]

Kendilerini seçilmiş bir topluluk olarak gören Yahudiler, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ve mü'minleri hakir görerek onlara her fırsatta hakaretvârî üslûplarla hitap etmişlerdir. Yahudilerin kelime oyunlarıyla Müslümanlara karşı hakaret ve beddua içeren üslûplarını haber veren Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minlere *"Yahudiler sizden birine selâm verdiğinde 'es-sâmu aleyküm' derler. Siz de onlara 'aleyküm' şeklinde cevap verin."*[1033] şeklinde uyarıda bulunmuştur. Nitekim "*ölüm üzerinize olsun*" anlamındaki '*es-sâmu aleyküm'* Yahudilerin kin ve öfkelerinin üslûplarına yansıyan ifadelerinden biridir.[1034]

İletişimde maksat, karşılıklı maslahatı gözetmek değil de karşı tarafla alay edip onu küçük düşürmeye çalışmak olduğunda ağız disiplini bozularak dillerden eğri sözler çıkmaya, kelimeler değiştirilmeye başlanır ve artık sağlıklı bir iletişimden bahsetmek mümkün olmaz. Karşılıklı anlayışlar kaybolur, fitne ve çatışma ortamı oluşur.

2.3.4.3. Hased

Hased kelimesi, başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder.[1035]

Kur'an'da hased 5 yerde geçmektedir. Hased kelimesinin geçtiği âyetlerde, hased eden insanlar arasından özellikle Yahudilerin vurgulanması dikkat çekmektedir.[1036] Kur'an'da geçen âyetler incelendiğinde Yahudilerin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) inkârlarının başlıca sebebi, müşriklerin aksine bilgisizlik değil, kalplerindeki hasetleridir.[1037]

[1031] Nisâ, 4/46.
[1032] Râzi, **age**, c. 3, s. 295-297; İbn Kesîr, **age**, c. 2, s. 481-483.
[1033] Ebû Dâvud, Edeb, 149.
[1034] İbn Kesîr, **age**, c. 2, s. 481-483.
[1035] Mustafa Çağrıcı, "Haset", **DİA**, İstanbul 1997, c.16, s.378-380.
[1036] Taberî, **age**, c. 1, s. 120-121; Kurtûbî, **age**, c. 2, s. 272.
[1037] Bakara, 2/90, 109, 213; Âl-i İmrân, 3/19; Nisâ, 4/54.

Ehl-i Kitap'tan özellikle Yahudilerin Müslümanları dinlerinden döndürme yönündeki isteklerinin de hasetlerinden kaynaklandığı Kur'an'da şöyle vurgulanmaktadır: *"Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki hased duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir*."[1038]

Nitekim özellikle Yahudi âlimlerinin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) inkâr etmelerinin başlıca sebebi kendi toplumlarındaki otoriter konumlarını, iman ettikleri takdirde yitirmekten çekinmeleriydi.[1039] Yahudiler, Tevrat'ta kendilerine anlatılan ve Kur'ân'ın ifadesiyle kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıkları son peygamberin kendi ırklarından olmayıp Araplar arasından çıkmasını, bir türlü hazmedememişlerdi.[1040] Kendilerinden kitap ve peygamberlik gitti diye hayıflanan Yahudiler, Allah'a (c.c.) ve tüm mü'minlere öfkelenmişlerdi.[1041] Bu bilinçli muhâlefetin bir yansıması olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v.), "Nebî" veya "Rasûl" gibi peygamberliğini ifade edecek hitaplar kullanmaktan kaçınmış, genelde "Ebû Kasım" veya "Muhammed" şeklinde hitap etmişlerdir.

Âyetin devamında Yüce Allah (c.c.), Ehl-i Kitap'ın bu tutumlarına karşın mü'minlerin benimseyecekleri üslûbun onlara karşı hilim, hoşgörü ve bağışlama olmasını buyurmuştur*: "Yine de siz Allah hükmünü gerçekleştirinceye kadar affedin ve hoşgörün"*[1042]

Kur'an'da Yahudilerin bulundukları hased karanlığından dolayı oluşan cahilce tutumları sebebiyle müşrikler için: "*Bunlar, Allah'a (c.c.) iman edenlerden daha doğru yoldadır.*"[1043] demek sûretiyle putlara tapmayı Yüce Allah'a (c.c.) ibadet etmekten daha evlâ görme cüretinde bulundukları ifade edilmektedir.[1044]

Mü'minlere karşı, aşırı bir hased ve düşmanlık içinde bulunan Yahudilerin tavır ve üslûplarından biri de şöyledir: "*Size bir iyilik dokunursa onları üzer ve kederlendirir.*

[1038] Bakara, 2/109.
[1039] Gazâlî, **age**, c. 3, s. 190; Râzî, **age**, c. 3, s. 259-260.
[1040] Bakara, 2/146.
[1041] Nuh Arslantaş, "Tarih Boyunca Müslüman-Yahudi İlişkileri", **Din Bilimleri Araştırmalarına Dair Konferanslar I**, Dokuz Eylül Üniversitesi Din Bilimleri Araştırma Enstitüsü, İzmir 2011, s. 60.
[1042] Bakara, 2/109.
[1043] Nisâ, 4/51, 54.
[1044] Râzî, **age**, c. 10, s. 133; Mehmet Emin Yurt, Kur'ân'da Haset Kavramı, **e-Şarkiyât İlmi Araştırmalar Dergisi**, 10/3, ss. 849-872, s. 862.

Başınıza bir felâket gelirse onunla ferahlar ve sevinç duyarlar."[1045] Yahudilerin bu tutumları temelde bir duygu ve irade problemi olan hasetlerinin tezahürleridir.[1046]

Müslümanlara yönelik kıskanç üslûpları devam eden Yahudiler, Müslümanları eski putperest inançlarına geri döndürmek, onların arasındaki birliği bozarak güçlerini kırmak ve böylece onlara hâkim olmak arzusundaydılar. Bu tutumlarını her fırsatta fitne ve kuşku tohumları serperek sürdüren Yahudiler, Uhud Savaşı'ndan sonra Müslümanlara: "Başınıza geleni görmüyor musunuz? Doğru yolda olsaydınız yenilmezdiniz" diyerek onların inançlarından şüphe etmelerini hedeflemişlerdi. Yine de Allah (c.c.) mü'minlere hoşgörü ve bağışlamayı öğütlemiştir.[1047]

"Onlara din konusunda apaçık deliller verdik. Fakat kendilerine bilgi geldikten sonra onlar, sırf aralarındaki kıskançlık sebebiyle ayrılığa düştüler. Muhakkak Rabbin kıyamet gününde hakkında ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında hüküm verecektir."[1048] Âyeti, Yahudilerin hasedinin sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere yönelik olmayıp karakterlerinin tipik özelliği olduğuna işaret etmektedir.

Neticede gerek Ehl-i Kitap'tan olan kâfirlerin gerekse müşriklerin mü'minler üzerine Allah (c.c.) tarafından bir hayır, rahmet ve nimet verilmesini istememeleri, onların kıskançlık ve azgınlıklarının bir yansımasıdır. *"Kitap ehlinden olan kâfirler ve müşrikler, Rabbinizden üzerinize bir hayrın indirilmesini arzu etmezler. Allah ise dilediğine rahmetini tahsis eder. Allah büyük fazl sahibidir."*[1049]

2.3.4.4. Öfke ve İstihzâ Üslûbu

Kur'an'da birçok yerde, Kitap ehlinin Müslümanlara karşı hissettikleri kin ve öfkeden bahsedilmektedir. "*De ki: Ey Kitap ehli! Allah'a iman etmemizden, bize indirilene ve bizden önce indirilene inanmamızdan ve bir de çoğunuzun Allah'ın yolundan çıktığınızdan dolayı mı bizden hoşlanmıyor, öfkelenip bizden intikam almak istiyorsunuz?"*[1050]

Müslümanların bütün kutsal kitaplara inanmaları, onları kendilerinden üstün konuma getirmiş, bu da özellikle Yahudilerin Müslümanları kıskanmalarına ve öfkelenmelerine

[1045] Âl-i İmrân, 3/120.
[1046] Nisâ, 4/54.
[1047] Ateş, **age**, c.1, s. 220.
[1048] Câsiye, 45/17; bkz. Bakara, 2/213.
[1049] Bakara, 2/105; Râzî, **age**, c. 3, s.324-326.
[1050] Mâide, 5/59.

sebep olmuştur. Onların Müslümanlara karşı duydukları kin ve öfkenin bir diğer nedeni de İslâm dininin günden güne yayılarak güç bulması, bundan dolayı da Yahudilerin Medine'de prestij ve saygınlıklarını kaybetmeye başlamasıdır.[1051]

"İşte siz öyle kimselersiniz ki onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman, inandık derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: Öfkenizden ölün! Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir."[1052]

Mâide sûresinin 57 ve 58. âyetlerinde Kitap ehlinin İslâm dinini alaya almalarından ve namaza çağrı olan ezanla ve namazla alay etmelerinden bahsedilmiştir.

"*Kendilerine Kitap verdiklerimiz onu (Rasûlullah'ı) kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar*." [1053]

Ehl-i Kitap'ın Müslümanların hak din üzere olduklarını bilmelerine rağmen, Müslümanlarla alay ederek onlara karşı kin ve öfkelerini göstermelerinin bir başka sebebi ise onların fâsık (günahkâr) kimseler olmalarıdır. Zira fâsıklığın özelliklerinden biri, başka inançlara tahammülsüzlük ve onların ibadet özgürlüğüne engel olacak tutum ve davranışlar göstermektir. Bu zihniyette olan insanlar alaycı üslûplarıyla manevi değerleri yıkmak isterler.[1054] Dolayısıyla günahkârlıklarının bir tezâhürü olarak da Ehl-i Kitap, doğru yolda olup Allah'a (c.c.) olan sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan Müslümanları sevmezler.

"Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, biz Hristiyanız diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar."[1055]

Düşmanlığın şiddeti noktasında Yahudilerin zikredilme sebeplerinden bazıları peygamberleri yalanlayıp öldürmeye teşebbüs etmeleri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve Müslümanlara karşı savaşlarda müşrikleri desteklemeleridir. Zira onlar, kıskançlıkları ve kalplerinin katı olması sebebiyle Müslümanlara aşırı öfke ve düşmanlık beslemekteydiler. Bununla birlikte onlar, sadece Müslümanlara karşı değil, kendilerini hakka ve adalete

[1051] Derveze, **age**, c. 7, s. 129.
[1052] Âl-i İmrân, 3/119.
[1053] En'âm, 6/20.
[1054] Bayraklı, **age**, c. 6, s. 74.
[1055] Mümtehine, 60/82.

çağıran herkese karşı, katı ve sert bir tutum benimsemişler ve şiddetli düşmanlık beslemişlerdir.[1056] Hristiyanların ise âyetin sonunda Yahudilerin aksine Müslümanların Mekkeli müşriklerle yaptığı savaşlarda müşriklerle işbirliği içinde bulunmamaları ve Yahudilerin yaptığı kötülükleri yapmamaları, daha ince ve yumuşak tabiatta olmaları sebebiyle Müslümanlara daha sevgi dolu olduğu belirtilmiştir.

Genel anlamda Yahudilerin Müslümanlara ve İslâm'a yönelik daha katı ve daha kibirli oldukları görülürken Hristiyanlar ise onlara nazaran daha kibar ve yumuşak kalplidirler.

2.3.4.5. Allah Yolundan Alıkoyma

Sırf kibir, kıskançlık ve geçici dünya hayatının menfaatlerini tercih etmeleri yüzünden kendi kitaplarında yazılı olan hakikatleri gizleyen Ehl-i Kitap, [1057] takındıkları bu tavır ile müşrik Arapların gerçekleri görmelerine engel olup onları, Allah (c.c.) yolundan alıkoymak istemiştir. Onların bu tutumu Tevbe sûresinin 9. âyetinde şöyle kınanmıştır:[1058]

"Allah'ın âyetlerini az bir karşılığa değiştiler de insanları O'nun yolundan alıkoydular. Bunların yapmakta oldukları şeyler gerçekten ne kötüdür!"

Özellikle Medine'de Müslümanlar arasındaki yıkıcı faaliyetlerini sürdüren Ehl-i Kitap, ensâr arasına fitne sokarak eski düşmanlıkları tekrar canlandırmak istemişlerdir. *"Ey iman edenler! Kendilerine Kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar."*[1059] âyeti bu konuda Müslümanları uyarmaktadır. Özellikle Medine Yahudileri, Müslümanların İslâm'a olan güvenlerini sarsıp kalplerindeki iman nurunu söndürmek için şüphe tohumları ekmeye çalışmışlardır. Bu gerçeği haber veren, "*Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan dolayı imanınızdan sonra sizi küfre döndürmek isterler…"*[1060] âyeti, onların insanları Allah (c.c.) yolundan alıkoymak istemelerinin arkasında yatan asıl nedenin, kıskançlıkları olduğunu ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve mü'minlere verilen nimetlere karşılık, hased duyguları tebârüz eden Yahudiler, Allah'ın (c.c.) yolunu eğri göstermeye çalışarak Müslümanları her fırsatta

[1056] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî, **Tevilâtu Ehli's-Sünne**, Thk. Mecdi Ba Sellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. 4, s. 286-287.
[1057] Bakara, 2/42; Âl-i İmrân, 3/71; En'âm, 6/91.
[1058] Bakara, 2/140, 146, 159, 174; Âl-i İmrân, 3/187; Mâide, 5/15.
[1059] Âl-i İmrân, 3/100.
[1060] Bakara, 2/109; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân, 3/69.

Allah'ın (c.c.) dininden döndürmeye çalışmışlar, bunun için hakikati dalâletle değişmekten de çekinmemişlerdir. "*De ki: Ey Kitap ehli, sizler şahitler olduğunuz halde, ne diye iman edenleri Allah yolundan -onda bir çarpıklık bulmaya yeltenerek- çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir."*[1061]

2.3.4.6. Yaptıkları Kötülüklere Kılıf Uydurma

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki ona yüklerle mal emânet etsen onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar emânet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur, demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler. Hayır! (Gerçek, onların dediği değil) Kim sözünü yerine getirir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Şüphesiz Allah da sakınanları sever."[1062]

Bu âyetler, mü'minlerin Ehl-i Kitap'a güvenme hususunda temkinli ve tedbirli davranmaları gerektiğine dair bir ikaz niteliğindedir.[1063] Zira özellikle Yahudiler, kendi ırklarından olmayan insanların mallarını ve canlarını zorla almayı, kendilerine hak ve helâl görmekte ve buna bir de dînî kılıf uydurmaktadırlar. Bu bakış açısıyla diğer insanlara yönelik saldırıyı, Allah'ın (c.c.) emri olarak görmektedirler. [1064] Nitekim kendilerinin Allah'ın (c.c.) çocukları ve sevgilileri[1065] olduklarını iddia eden Yahudiler, diğer insanların efendileri olduğunu, onların tüm mallarının da canlarının da kendilerine ait olduğunu, hatta diğer insanların, haklarını gasp ettiğini iddia etmektedirler. Yahudilerin böyle çarpık bir düşünceye sahip olmaları, onların kendilerinden olmayan insanlara karşı olumsuz ve dışlayıcı bir üslûp takınmalarına neden olmuştur.

2.3.4.7. İletişimi Koparıcı Üslûp

Karşı taraftan, yapılması çok zor, hatta imkânsız şeyler istemek, iletişimi koparan üslûplardan biridir. Yahudiler bu üslûbu, tarih boyunca birçok peygambere karşı inkâr

[1061] Âl-i İmrân, 3/99.
[1062] Âl-i İmrân, 3/75.
[1063] Taberî, **age**, c. 2, s. 294-295.
[1064] Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli ve Tefsiri,** İpek Yayınları, İstanbul 2014. c. 1, s. 398.
[1065] Mâide, 5/18.

bahanesi olarak kullanmışlardı: *"Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi. Demişlerdi ki: Bize Allah'ı açıkça göster. Böylece zulümlerinden dolayı onlara yıldırım çarpmıştı. Ardından kendilerine apaçık belgeler geldikten sonra, buzağıyı (ilah) edinmişlerdi. Yine bundan dolayı onları affettik ve Musa'ya apaçık olan ispatlayıcı bir delil verdik."*[1066]

Olmayacak talep ve samimiyetsiz üslûplarıyla Yahudiler, her fırsatta Hz. Peygamber'i (s.a.v.) davet vazifesini yapmaktan vazgeçirmek istemişlerdir. Yahudilerin Hz. Peygamber'le (s.a.v.) iletişimlerini inkıtâya uğratan sözlerinden biri de Allah (c.c.) adına yalan uydurup *"Allah bizden, ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamız konusunda söz aldı"*[1067] demeleri olmuştur.

Yine onların Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yalancılıkla itham ederek susturmaya çalışmaları da bu cihettedir. *"(Rasûlüm) eğer seni yalancılıkla itham ettilerse (yadırgama), gerçekten, senden önce apaçık mucizeler, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalancılıkla itham edildi*."[1068] Nitekim karşı tarafı yalanlama da iletişimi koparan bir üslûptur.

2.4. Kur'an'ın Mü'minlerden İstediği Üslûp Biçimleri

Yaratan, yarattığına görev ve sorumluluk veren, yarattıklarını bu görev ve sorumlulukları taşıyabilecek şekilde donatan Yüce Allah (c.c.), mü'minlerin, gerek sözsel gerekse eylemsel üslûplarını eğitici ve düzenleyici birçok âyet indirmiştir. Bu âyetlerle Yüce Allah (c.c.), Mekke Dönemi'nden başlamakla beraber yoğunlukla Medine Dönemi'nde, mü'minlerden yapmalarını istediği tutum, davranış ve üslûpları belirlemiş ve mü'minleri de bu yönde tedricen eğitmiştir. Allah Teâlâ (c.c.), Sünnetullah'ı, mü'minin hayatında aşama aşama ortaya koymuş, böylelikle Câhiliye'nin o karanlık ve bataklık çağında yetişmiş insanlardan, Asr-ı Saâdet denilen bir aydınlanma, bir nur çağı meydana getirmiştir. Aynı şekilde gerek o dönemde gerekse günümüzde Müslümanlar tarafından içselleştirilmiş olan Kur'an, onların üslûplarını da önemli ölçüde etkilemiştir.

[1066] Nisâ, 4/153.
[1067] Âl-i İmrân, 3/183.
[1068] Âl-i İmran, 3/ 184.

2.4.1. Güzel ve Yumuşak Söz Söyleme

İnsanın kalbi ve dili inancı konusundaki iki dayanağıdır. Zira kişide bu iki organ uyumlu olursa, onda kâmil bir imanın varlığını gösterir. Nitekim güzel söz imandan doğar; iman ise, güzel sözle kemâle erişir. Kur'an'da güzel sözü ifade eden kavramlardan biri "kelime-i Tayyibe" kavramıdır. Kur'an'da bu kavram, kökleri sağlam, dalları göğe doğru uzayarak yükselen ve hep meyve veren bir ağaca benzetilir.[1069] Böylece Yüce Allah (c.c.), mü'minlerin söz ve davranışlarında yerleştirmesi gereken üslûbun da nasıl olması gerektiğini öğretmiştir. Nitekim bu söz, doğru ve isabetli olan, imana yakışan ve Allah'ın (c.c.) rızasını gözeterek söylenecek her türlü sözdür.[1070] Bu kavramın zıddı olarak Kur'an'da geçen "kelime-i hâbise" (kötü söz) ise kökünden koparılmış, ayakta duramayan çürük bir ağaca benzetilir.[1071] Bu ise şirk, yalan, iftira gibi Allah'ın (c.c.) razı olmayacağı bütün kötü ve çirkin sözleri kapsar.[1072]

"Ey inananlar! Siz kendinize dikkat edin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır…" âyeti de mü'minlerin kendi içlerinde sahip olması gereken kalp ve dil disiplinine işaret eder.

"Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Yoksa şeytan birliklerini bozar. Nitekim şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."[1073]

Âyette, Müslümanların birbirlerine karşı iyilikle, yumuşak sözle ve güzel bir üslûpla konuşmaları emredilmektedir. Çünkü inatçı ve sert bir üslûp, tartışma ortamını kızıştırır, düşmanlık ve kine sebep olur, insanı kibre ve hakikati gizlemeye götürür.[1074] Allah Teâlâ (c.c.), mü'minlerin kardeşlik ve dostluklarına zarar verecek her türlü tutum ve davranıştan kaçınmalarını emretmektedir.

Yine bu âyette, mü'minlerin üslûbunda terbiye ve nezaket kuralları çerçevesinde güzellik ve incelik bulunması gerektiği öğütlenmektedir. Çünkü yaratılış fıtratına aykırı olan olumsuz söz ve davranışlar, fıtratında güzellik ve nezâket olan insanı inkâr ve itiraz psikolojisine iter ve âyetteki ifadesiyle "*Şeytan aralarını bozar*."

[1069] İbrahim, 14/24-25.
[1070] Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr,** Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1964, c. 3, s. 106.
[1071] İbrahim, 14/26-27.
[1072] Âlûsî, **Rûhu'l-Meâni**, c. 13, s. 214.
[1073] İsrâ, 17/53.
[1074] Derveze, **age**, c. 2, s. 354.

Kur'an'a göre en güzel söz, hikmet ve güzel öğütle Allah'a (c.c.) çağıran, dine ve dünyaya yararlı işler yapan mü'minlerin sözüdür.[1075] "*Sözün en güzeli*", tartışırken bile kabalık ve kırıcılıktan uzak, seviyesini, onurunu ve savunduğu değerleri koruyacak bir üslûpla güzel, faydalı ve gönül alıcı söz söylemektir. Daha önce Yüce Allâh'ın (c.c.) İsrailoğullarından aldığı sözlerden biri[1076] olan güzel söz söyleme ilkesi, tüm inananların yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Allah (c.c.) mü'minlerin kendi sınırlarını aşan konularda vebâli büyük,[1077] Allah'ın hoşnut olmayacağı,[1078] çirkin,[1079] yalan ve kötü[1080] sözler söylemelerini yasaklamıştır.

Mü'minlerin söylem ve tutumları her zaman güzel bir üslûpla olmalıdır. Câhiliye Arapları, sefihliklerinin bir yansıması olarak kaba, küstah ve alaycı tavırlıydılar. Buna karşın Müslümanlar ise hilmlerinin bir yansıması olarak barışçıl, naif ve ağır başlıdırlar. Kur'an'da Hz. İbrahim'in (a.s) yumuşak huylu, merhamet ve hilim sahibi olmasının övüldüğü şu âyetler bu duruma en güzel örneklerden biridir: "*Zaten İbrahim, ince ruha sahip, yumuşak kalpli biriydi.",*[1081] *"Çünkü İbrahim, ince ruhlu, yumuşak kalpli, çok içli, şefkatli ve sürekli Rabbine yönelip O'na yakın olmak isteyen bir kimseydi*."[1082] "Sakin tabiatlılık, yumuşak huyluluk, ağır başlılık, nefse hâkim olma" gibi anlamlara gelen hilm; cehâlet, saldırganlık ve hafifliğin zıddı olarak, akıl ve kültürle kazanılan, toplumsal ilişkilerde affedici, hoşgörülü ve insanî ilişkiler kurmayı sağlayıcı ahlâkî bir erdemdir.[1083] Mü'min, imânında güçlü ve kararlı olduğu gibi bilgili, kültürlü, halîm ve hoşgörülü olmaya da özen göstermelidir.

"Ona yumuşak söz söyleyin. Umulur ki düşünür ya da saygı duyar"[1084] âyetinde de belirtildiği üzere yumuşak söz, düşündüren, saygı uyandıran sözdür. Hz. Musa'nın (a.s.), kendisine yapılan sataşma ve hakaretlere aldırmadan, incitici olmadan, yumuşak bir üslûpla muhatâplarına iletmesi gereken mesajları olduğu gibi verdiği görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Firavun gibi kâfir ve zâlim birine dahi yumuşak söz söyleniyorsa ne kadar kaba ve kırıcı olursa olsun mü'min bir şahsa çok daha yumuşak sözler söylenmelidir.

[1075] Nahl, 16/125.
[1076] Bakara, 2/83.
[1077] İsrâ, 17/40.
[1078] Nisâ, 4/108.
[1079] Nisâ, 4/148.
[1080] Mücâdele, 58/2.
[1081] Tevbe, 9/114.
[1082] Hûd, 11/75.
[1083] Mustafa Çağrıcı, "Hilm", **DİA**, İstanbul 1998, c. 18, s. 33-36.
[1084] Tâhâ, 20/44.

Ayrıca doğru ve hak olan inancı ifade eden söz en güzel sözdür. Kişinin kalbindeki doğru iman, doğru düşünce ve gönlündeki güzellikler üslûbuna da yansır. Böylece insanın ağzından çıkan güzel sözler, bu güzelliklerin topluma mal olmasına imkân sağlar. İnsanların arasını bozup fitne çıkarmak isteyen şeytanın vesveseleri, en güzel sözün bulunduğu yerde etkin olamamaktadır. İnsanların arasına düşmanlığın girmesini önlemenin yolu, şeytana karşı en güzel silah olan güzel söz söylemekle temin edilmiş olur. Dolayısıyla mü'minler her alanda sözün en güzel olanını seçerek konuşmalıdırlar.

2.4.2. Öfkeye Hâkim Olma

Şiddetli kızgınlık hissi, hiddet, gazap,[1085] engellenme ya da incinme karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi[1086] olan öfke, haksızlığa uğramışlık duygusunun bir ifadesi olarak sorumlu kimseye ya da çevresindeki herhangi bir şey üzerine sözle veya fiili olarak boşalan şiddetli bir saldırganlık durumudur.[1087]

Kur'an'da, öfke ile ilgili kelimelerden biri olan "gazab", Allah (c.c) hakkında kullanılırken, bir diğeri olan "gayz" ise Allah (c.c) dışındaki varlıklar için kullanılmıştır.[1088] Türkçe'de daha çok hınç kelimesinin karşılığı[1089] olarak kullanılan "gayz" şiddetli öfke ve hararet olarak da tanımlanır.[1090]

Öfke ile ilgili olarak Kur'an'da beş yerde[1091] geçen "esef" kelimesi ise, aşırı derecede öfkelenme ya da aşırı derecede üzülmeyi ifade ederken; "kezîm" ise "kinini yutmak,[1092] yutkunmak[1093] ve dertli"[1094] anlamlarında kullanılmıştır. Kızmak ve öfkeyle bir şeye engel

[1085] Mehmet Doğan, "Öfke", **Büyük Türkçe Sözlük**, 8. Baskı, Rehber yay., Ankara 1990, s. 880; Sevinç Koçak, "Öfke", **Türkçe Sözlük**, Dil Derneği, Ankara 1999, c. 2, s. 1031.
[1086] Mithat Enç, "Öfke", **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**, Karatepe Yay., Ankara 1990, s. 115.
[1087] Paul Foulquie, "Öfke", **Pedagoji Sözlüğü**, Trc. Cenap Karakaya, Sosyal yay, İstanbul 1994, s. 373; Koçak, "Öfke", **age**, c. 2, s. 1031.
[1088] Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, "gdb", **el-Külliyyât**, s. 486.
[1089] Ferit Develioğlu, "Öfke", **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 11. Baskı, Aydın Kitâbevi, Ankara 1993, s. 283.
[1090] Râğıb el İsfahânî, "gyz", **el-Müfredât**, 2006, c. 1, s. 302; Kurtûbî, **age**, c. 13, s. 30.
[1091] Zuhrûf, 43/55; A'râf, 7/150; Tâhâ, 20/86; Kehf, 18/6; Yûsuf, 12/84.
[1092] Âl-i İmrân, 3/134.
[1093] Mü'min, 40/18.
[1094] Kalem, 68/48.

olmak manasına gelen "hard" kelimesi ise Kur'an'da bir yerde[1095] geçip öfkeli insanın, kendisini öfkelendiren kimseye vurmaya kalkışmasını ifade eder.[1096]

İnsan, bazen istenmeyecek bazı dürtüler hisseder ve bu dürtüleri bilinç alanından atmak ister. Bunun sonucunda, kişiyi bilinçsizce harekete iten bu dürtüler yüzünden insanın ağzından farkında olmadan dil sürçmesi şeklinde çirkin ve yanlış sözler çıkabilir. Nitekim sağlıklı düşünme yetisini yok eden öfke, insan üzerinde hâkimiyet kurup kişinin öfkesinin dindiğinde pişman olacağı bazı kaba ve sert sözleri söylemesine ya da bazı kötü eylemlerde bulunmasına yol açabilmektedir. Nitekim öfke nefsi savunmaya, bazen de düşmanlığa iter.[1097]

"Musa üzülmüş ve öfkelenmiş bir halde kavmine dönünce dedi ki: Siz bana halef olduktan sonra arkamdan ne fena işlere kalkışmışsınız! Rabbinizin emrinin ansızın gelmesini istediniz demek! Sonra Levhaları atıverdi, kardeşinin başından tutup onu kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi) Dedi ki: "Ey anamın oğlu! Doğrusu bu kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldüreceklerdi. Sen de bana düşmanları sevindirecek şekilde davranma. Ve beni o zâlimler topluluğu ile bir sayma."[1098] Kur'an'da bundan başka, Hz. Musa'nın (a.s) öfkeyle tokat attığı bir kıptîyi öldürmesi, kavmine öfkelenen Hz. Yunus'un (a.s.) Allah'ın (c.c.) mühletini beklemeden kavmini terk etmesi, tapınaklarındaki putların kırıldığını gören kavminin, Hz. İbrahim'le (a.s.) münakaşa etmesi gibi öfke örnekleri vardır. Bu âyetler de gösteriyor ki öfkeyle hareket edince sonu pişmanlık olan birçok kötü söz ve fiil ortaya çıkar.

"Onlar ki gerek bollukta gerekse darlıkta infak ederler, öfkelerini açığa çıkarmazlar, insanların kusurlarını affederler. Allah, güzel davrananları sever."[1099] Öfkenin yenilmesi, bir kimsenin öfkesini içinde tutup ses çıkarmaması, öfkesini dışa yansıtmamasıdır. Mü'minler, öfkelerini kontrol edip insanların hatalarını ve kendilerine yapılan kötülükleri bağışlarlar.[1100] Bunlar takvâ sahibi insanın temel ahlâkî niteliklerindendir. İmânın vasıflarını taşıyan mü'minler, kinden uzak, sakin mizaçlı, insanların eksiklerine göz yuman, öfkelerini bastırıp hataları bağışlayan nitelikte insanlardır. Allah (c.c.), bu âyette,

[1095] Kalem, 68/25.
[1096] Zemahşerî, "hrd", **Esâsü'l-Belâğa**, Thk. Abdurrahîm Mahmûd, Emîn Hûlî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., s. 79.
[1097] Necati, **age**, s. 57.
[1098] Â'raf, 7/150.
[1099] Âl-i İmrân, 3/134.
[1100] Şurâ, 42/3, 40,43.

mü'minlere öfke zamanlarında öfkelerini yenmelerini, sabırlı ve merhametli olarak kötülüğe iyilikle karşılık vermelerini tavsiye etmiştir.

Peygamberimiz de (s.a.v.) gerek davranışlarında gerekse sözlerinde hilm sahibi olmanın önemini anlatmıştır. "*Pehlivanın güçlüsü, birçok güreşçiyi devirip galip gelen değildir. Esas kuvvetli pehlivan öfkelendiği zaman, kendisine hâkim olan kimsedir*."[1101]

"*Sizden biri öfkelendiği zaman sussun*",[1102] "*Hiç kimse öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin*."[1103] Zira öfke anında konuşan insanın hata etmesi, pişman olacağı sözler söylemesi, adâletten ayrılması, haksızlık yapması ve yanlış hüküm vermesi olağan bir ihtimaldir.

"Allah ve O'nun Rasûlü'ne itaat edin ve birbirinizle tartışmayın. Yoksa gevşersiniz ve gücünüz, birliğiniz elden gider. Sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle birliktedir."[1104] Buyruğu mü'minleri sabra teşvik, Allah'a (c.c.) ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat konusunda bir emir, aksi halde Allah'ın (c.c.) yardımını ve zaferini kaybedecekleri konusunda da bir uyarıdır.

2.4.3. Kötülüğü İyilikle Uzaklaştırma

"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin dostlarıdırlar. İyiliği emreder, kötülüktense men ederler"[1105] âyetinde mü'minlerin birbirlerine karşı sevgi ve samimiyete dayalı bir üslûpla yaklaşmaları emredilmektedir. Çünkü iyiliği emretmek, samimiyet, sevgi, kötülükten sakındırmak, birbirlerinin yardımına koşmak, dostluğun ve kardeşliğin gereklerindendir.

Yahudilerle ilgili, *"İsrailoğullarından küfre düşenler, Dâvud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve aşırılığa gitmelerinden ötürüydü. Yaptıkları kötülüklerden birbirlerini uzaklaştırmaya gayret etmezlerdi. Yapmakta oldukları şeyler ne fenaydı!"*.[1106] âyetine karşılık *"Siz insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği*

[1101] Buharî, Edep, 76.
[1102] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Edebu'l-Müfred**, 4. bsk, Thk. el-Elbâni, Daru's-Sıddık li'n-Neşr, 1997, s. 109.
[1103] Müslim, Hudud, 16; Ayrıca bkz. Buhârî, Ahkâm, 13.
[1104] Enfâl, 8/46.
[1105] Tevbe, 9/71.
[1106] Mâide, 5/78-79.

emreder, kötülükten sakındırırsınız."[1107] buyurulması, Yahudilerin aksine mü'minlerin en karakteristik özelliklerinden birinin, iyiliği emretmek ve kötülükten vazgeçirmek olduğunu belirtmektedir.

Mü'minlerin dostluklarını devamlı hale getirebilmesi için, birbirlerine iyi davranmaları, kötülüğe karşı bile iyilikle karşılık vermeleri emredilmiştir:

"İyilikle kötülük aynı değildir. Kötülüğü güzel bir üslûpla sav. Bir de bakmışsın ki seninle arasında düşmanlık olan kişi, sanki sıcacık bir dost oluvermiştir."[1108] Daima insanlara güzel yolu göstermek, kötülüklere karşı uyarmak, Müslümanların temel vazifesidir. Ancak bunun tatlı bir üslûpla yapılması, gönül kırmaktan, fitne çıkarmaktan sakınılması da Kur'ân'ın prensiplerindendir.[1109]

İman ile onurlandırılmış olan ve iyiliği yaymaya çalışan mü'min kişi, kötülüğe kötülükle karşılık verirse mü'minlik şerefine yakışmayacak şekilde seviyesi düşer. Zira kötülük kötülükle değil, ancak iyilikle giderilebilir. Sözgelimi bir pisliği temizlemek için pislik değil, su gereklidir. Kötülük akıl, bilgi ve iman ile perçinleştirilmiş "en güzel şekilde" düzeltilmelidir. Selîm bir fıtrata sahip olan çoğu insan, psikolojisi gereği gururunu okşayan, rencide etmeyen, şahsiyetiyle çatışmayan bir üslûp ve güzel sözle ikna olur. Böylece "*Seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost olur.*" Düşmanının üstün olduğu durumda kendisine yapılan kötü muameleye karşın düşmana üstün olunan durumda mü'min iyi muamelede bulunursa "iyilik" hali, çok güçlü bir değişim etkisi yapıp düşmanlığı dostluğa çevirebilir.[1110]

"Sizden hayra davet eden, iyiliği emreden, kötülükten vazgeçirmeye çalışan bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erecekler ancak onlardır."[1111] Allah (c.c.) bu âyetle bütün ümmete iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı vâcip kılmıştır.

Toplumdan bağımsız olmayan mü'min, toplumun dertlerine karşı boş vermiş bir tutum sergileyemez. Yanlışları ve kötülükleri düzeltip iyilik ve güzellikleri teşvik etmek, mü'min olmanın bir gereğidir.[1112]

[1107] Âl-i İmrân, 3/110.
[1108] Fussilet, 41/34.
[1109] Ateş, **age**, c. 1, s. 409.
[1110] Bayraklı, **age**, c. 13, s. 290/291.
[1111] Âl-i İmrân, 3/104; bkz. Âl-i İmrân, 3/114.
[1112] Asr, 103/1-3.

"Kim bir kötülük görürse onu eliyle gidersin. Eğer eliyle gidermeye güç yetiremezse diliyle gidersin. Diliyle gidermeye de güç yetiremezse kalbiyle buğza yönelsin ki bu, imanın en zayıf derecesidir."[1113]

Bu manada Hz. Lokman'ın (a.s) oğluna tavsiyesi önemlidir. *"Ey oğulcuğum! Namazı dosdoğru kıl, iyi işleri emret, kötü işlerden uzak tut ve başına gelen şeylere karşı sabret. Çünkü bunlar, azim gösterilmesi gereken işlerdendir."*[1114]

2.4.4. Doğru ve Sağlam Söz Söyleme

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun, dürüst sözler söyleyin. Böylece Allah, yapıp ettiklerinizi sizin için yararlı kılsın ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve Rasûlü'ne itaat gösterirse kuşkusuz büyük bir felâha erişmiş olur."[1115]

Bu âyette Allah Teâlâ (c.c.), mü'minlere bütün işlerinde doğru ve isabetli sözler söylemelerini emretmektedir. Âyette geçen "kavl-i sedid" ifadesi, doğru, isabetli, adâletli ve Allah'ın (c.c.) rızasını gözeten bütün iyi ve yararlı sözler demektir.[1116] Doğru ve yerinde söylenen söz olan "kavl-i sedid", başkaları hakkında, bütün ima ve kuşkulardan arınmış bir üslûpla konuşmayı ve gerçeği olduğu gibi aktarmayı ifade eder.[1117] Yüce Allah (c.c.), hak ve adâlete uygun, doğru ve isabetli sözler söylenmesini, sonunda yalan olduğu ortaya çıkacak ve kınanacak sözler söylenmemesini emretmektedir.[1118] Yüce Allah (c.c.) doğru söz söylemenin sonucunda yararlı işler ve bağışlanma olacağını bildirmektedir. Nitekim dürüst söz söylemek doğru davranışlara, yalan söz ise yanlış ve kötü davranışlara yöneltir.

"Kavl-i sedid"in zıddı olarak âyette geçen "kavl-i zûr" ifadesi, genel olarak içi dışına aykırı, asılsız ve yalan sözleri içine alan, doğru zannedilmesi için tahrif edilmiş ve süslenmiş söz anlamına gelen bir ifadedir.[1119] *"O halde pislik olan şeyden yani putlardan uzak durun ve aslı olmayan sözden (kavle'z-zur) de kaçının*."[1120]

[1113] Nesâî, İman, 17.
[1114] Lokman, 31/17.
[1115] Ahzâb 33/70–71.
[1116] Kurtûbî, **age**, c. 14, s. 253; İbn Âşûr, **age**, c. 22, s. 122.
[1117] Esed, **age**, s.1031.
[1118] Yazır, **age,** c. 6, s. 113.
[1119] Bkz. Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn,** Thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim Sâmirâî, Dâru Mektebeti'l-Hilal, Beyrut ts., c. 7, s. 379–380.
[1120] Hac, 22/30.

Üslûp ne kadar inandırıcı olursa olsun, hatta yeminle kuvvetlendirilmiş bile olsa yanılma ve yalan söyleme ihtimalinin göz önünden düşürülmemesi, söylenen sözün doğruluğunun teyit edilmesi gerekmektedir: *"Ey mü'minler! Yoldan çıkmış bir kimse, eğer size bir haberle gelirse, onun doğruluğunu araştırın, yoksa bilmeden bir zümreye fenalık edersiniz de sonra yaptığınızdan pişmanlık duyarsınız."*[1121] Zira iletişim esnasında karşı tarafın etkileyici ve inandırıcı üslûbuna aldanıp doğruluğu araştırılmadan, haberin ya da mesajın etkisiyle hareket etmek, insanların zarar görmesine yol açabilir.

İnsanî ilişkilerin en önemli yapıtaşı olan iletişimde, Kur'an'ın mü'min için öngördüğü ve öğütlediği üslûp; hilesiz, yalansız, ihanetsiz ve kibirsiz bir şekilde sevgi, iyilik, doğruluk ve nasihatın ön planda tutulduğu bir üslûptur. Zira Allah'ın (c.c.) inşa etmek istediği İslâm toplumunun bireyleri, imanlarından doğan üstün ahlâk ve faziletlerle bezeli, iyiliği, doğruluğu ve güzel sözü hayat ilkeleri haline getirmiş ve bunları başkalarına da öğütleyen kimselerdir. "*Allah doğrulukta bulundukları için sâdıkları mükâfatlandıracak, dilerse münâfıkları cezalandıracak ya da tevbelerini kabul edecektir.*"[1122] meâlindeki âyette, mü'minlere "sâdıklar" denmesi de bu üslûba işaret eder.

Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.), "*Size doğruluğu öğütlerim; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şiar edinen kimse, Allah katında sıddîk diye yazılır. Yalan söylemekten sizi men ederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihâyet Allah katında kezzâb diye yazılır.*"[1123] buyurmuştur. Sevgi, saygı, doğruluk ve güvene dayanan ilişkiler toplumu kaynaştırırken; kin, kıskançlık, yalan ve hile üzerine kurulmuş ilişkiler ise insanlar arasındaki saygı, huzur, güven ve adâleti ortadan kaldırır.

"Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, hepsi ondan hesaba çekilecektir."[1124] Bu âyete göre kişinin bilgisi olmayan konularda konuşması ve eyleme geçmesi doğru değildir. Bu âyet din konusunda olduğu gibi, insanlar hakkında da sağlam bir bilginin olmadığı durumlarda olumsuz konuşmayı yasaklamaktadır. Nitekim tahmine dayalı konuşma ve davranışlar, mü'minler arasında kardeşlik bağlarının ve iletişimin kopmasına neden olabilmektedir.

[1121] Hucûrât, 49/6.
[1122] Ahzâb, 33/24.
[1123] Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103-105, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **el-Müsned**, Çev. Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Ocak Yay., İstanbul 2014, c. 1, s. 3, 5, 7, 8, 9,11.
[1124] İsrâ, 17/36.

"Ey inananlar! Çok zan duymaktan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını soruşturmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Siz, ölmüş kardeşinizin etini yemekten hoşlanır mısınız? İşte bundan tiksinti duydunuz. Öyleyse Allah'tan sakının. Şüphesiz Allah, tevbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır."[1125] Bu âyetlerde mü'minin iç yapısındaki fıtratın dışa tezâhürü olarak ahlâki karakter inşası bulunmaktadır. Nitekim bilmediği konular hakkında, kötü bir tahminde bulunmak, diğer mü'min kardeşinin ayıbını, hatasını araştırmak ve arkasından onun hoşlanmayacağı şekilde konuşmak, mü'minin fıtrî özelliklerine aykırı üslûplardır. Şaka ve eğlence amaçlı bile olsa mü'min, ağzından çıkan sözlerin nereye gittiğini, sonucunun ve muhâtaba etkisinin nereye varacağını iyice ölçüp biçmelidir. "*Siz bu iftirayı, birbirinize dilden dile aktarıyordunuz*"[1126] âyetinde düşünüp taşınmadan, ölçüp biçmeden, araştırıp soruşturmadan ve dikkatle incelemeden, bilgisizce sözün ağızdan ağza dolaşması eleştirilmektedir. Âyetin devamında; "*Hakkında bir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyordunuz*" buyuran Allah Teâlâ, bilgi sahibi olunmadan ve düşünülmeden sözün ağızdan çıkmasını eleştirmekte, sonucunu düşünerek konuşmanın önemine vurgu yapmaktadır.

"O iftira sözünü duydukları zaman, erkek mü'minler ile kadın mü'minlerin kendi din kardeşleri adına hayırlı bir zanda bulunup: Bu, apaçık uydurulmuş bir iftira sözüdür, demeleri icap etmez miydi?"[1127]

Özelde ifk hadisesiyle ilgili olan bu âyetler, genel anlamda geçmiş veya gelecek fark etmeksizin bütün mü'minler içindir. Mü'minler bilmedikleri bir konuyu dilden dile aktarıp kalplere fitne tohumu ekecek laflar taşımamalıdır. Mü'minin bilmediği bir konuda esas alacağı üslûp, mü'min kardeşine karşı iyi zan beslemektir. Mü'min kişi, daima iyi niyetle konuşmalı, her duyduğuna kulak verip inanmamalı ve her duyduğunu aktarmamalıdır. Zira "*İman edenler arasında çirkin işlerin yayılmasını arzu eden kimseler için, dünyada da âhirette de sertlik dolu bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*[1128] *âyeti gereği* mü'minler birbirleri hakkında her zaman hayırlı ve güzel sözler söylemelidirler.

[1125] Hucûrât, 49/12.
[1126] Nûr, 24/15.
[1127] Nûr, 24/12.
[1128] Nûr, 24/19.

2.4.5. İyilik ve Takvâyı Konuşma

"O zaman inkâr edenler, kalplerine Cahiliye taassubiyeti yerleştirmişlerdi. Allah da Rasûlü'ne ve mü'minlere sekînet ve güven indirdi, onların kelimetu't-takvâya bağlı kalmalarını sağladı. Zaten onlar, buna ehil ve layık kişilerdi. Allah, her şeyi bilendir."[1129]

Bu âyette geçen "kelimetu't-takvâ" ifadesi, kelime-i tevhid, besmele, ihlâs, ahde vefa, "işittik ve itaat ettik", "Allah'ın (c.c.) gazabından koruyan söz" gibi anlamlara gelmektedir.[1130]

Takvâ kelimesinin sözlük ve terim anlamından yola çıkarak insanı Allah'ın (c.c.) gazâbından koruyan, haram ve yasak sözlerden arınmış güzel ve hayırlı her türlü söz, "kelimetu't-takvâ" kapsamındadır. Kur'an'da da mü'minlerin gerek gizli gerekse açıktan konuşacakları zaman düşmanlığı ve itaatsizliği değil, iyiliği ve takvayı konuşmaları emredilmiştir.[1131]

İnsanın dışı, içini gösteren bir ayna gibidir. İnanan kişi, üslûbunu düzeltmeden önce, kötü bir üslûba neden olabilecek duygu ve anlayışlarını iç dünyasından temizlemeye çalışmalıdır. Nitekim takvaya en yakın olan budur. Mevlâna'nın şu sözü bu durumu çok güzel bir şekilde ifade etmiştir: "*Dilini terbiye etmeden önce, kalbini terbiye et. Çünkü söz kalpten gelir, dilden çıkar."*

2.4.6. Adâletli Söz Söyleme

Bireysel ve toplumsal yapıda birlik ve beraberliği temin eden adâlet, hakkâniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan ahlâkî bir erdemdir.[1132] Kur'an'da yirmi sekiz defa geçen *el-adl* kelimesinin on altısı Medenî sûrelerde geçmektedir. Bu da Medine Dönemi'nde, özellikle mü'minleri ahlâki açıdan eğitmeyi amaçlayan Kur'an'ın adâlete verdiği önemi göstermektedir.

"Allah, âdil davranmayı, iyiliği ve akrabaya yardımı emreder; çirkinlikleri, azgınlık ve kötülükleri ise yasaklar. Akledersiniz diye Allah size öğüt veriyor."[1133] Âyette geçen "adl" kelimesi, bir kimsenin başkasına insafla davranıp karşısındakinden de insaf beklemesini;

[1129] Fetih, 48/26.
[1130] Bkz. Maverdî, **age**, c. 5, s. 321; Kurtûbî, **age**, c. 16, s. 289; İbn Kesîr, **age**, c. 7, s. 345-346.
[1131] Mâide, 5/2; Mücâdele, 58/9.
[1132] Dönmez, **age**, c.1, s. 36.
[1133] Nahl, 16/90.

"ihsan" kelimesi ise karşılıksız insaflı davranmayı ifade eder.[1134] Yine adil olmak ifrat ile tefrit arasında bir denge halidir.

"Yakınlarınız aleyhine bile olsa söz söylediğiniz zaman adâletli olun, Allah'a vermiş olduğunuz sözü tutun. İşte Allah, iyice düşünmeniz için, size böyle emretti."[1135] Allah'ın (c.c.) rızasını temel ölçüt alan mü'min insan, şahsî çıkar ve düşüncelerini bir tarafa bırakıp insanlarla olan ilişkilerinde objektif ve âdil olur.

"Bile bile hakkı batılla karıştırıp gerçeği saklamayın."[1136] Özelde Yahudilere hitap eden bu âyet, genel anlamda bütün mü'minlere, hatta bütün insanlığa hitap etmekte ve dünya menfaatlerinin, nefsin arzularının etkisine kapılıp da doğruyu yanlışla bile bile karıştırarak gerçeği gizlememek konusunda uyarıda bulunmaktadır.[1137]

"Eğer seferde olduğunuz zaman, (alışverişi) yazacak birini bulamazsanız rehin alınan şeyler kâfidir. Birbirinize itimat ederseniz kendisine itimat edilen kimse emâneti versin, Rabbi olan Allah'tan korksun. Şâhitliği gizlemeyin, onu gizleyenin kalbinde kötülük vardır. Allah, yaptıklarınızı bilir."[1138]

İslâm'da esas olan mü'minlerin birbirlerine itimat edip güvenmeleridir. Ama insânî ilişkilerde güvene dayalı ticaret çok mümkün olmadığından, borcu yazma, rehin alma ve şahitlik gibi tedbirlerin alınması doğru bir yaklaşımdır. Bir şeyi açığa vurup söylemek kadar, sessiz kalıp gizlemek de bir üslûp çeşitidir. Şahitliği gizleme, vücut hareketleriyle ya da sözle değil, kalple ve vicdanla olduğu için, bunu yapan kimse kalbi günahkâr şeklinde vasfedilmiştir.

Benzer şekilde mü'minler arasındaki ilişkide adâletin öneminden bahseden Mâide sûresi 108. âyet, kişinin ölümünden sonra geride kalanların vâsiyet hususunda ihtilâfa düşmelerini önlemek için bazı tedbirler alınmasını istemektedir. Alınacak tedbirlerden sonra da çıkabilecek ihtilâfları çözmek için, şahitlik ve yeminleşme prosedürüne gidilmesini öğütlemektedir. Yine bu âyet, ölmek üzere olan kişinin, ölümünden sonra karışıklığa yol açabilecek tarzda bir üslûp kullanmamasını, geride kalanların da ölenin emânet ve vasiyetlerini yerine getirmelerini istemektedir.[1139] Allah (c.c.), insanlar arasında güvensizlik ve şüphe ortaya çıktığında, çatışma ve çekişmeleri bırakıp Allah'ı (c.c.) şahit

[1134] Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, **Ruhu'l-Me'âni Fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim**, Beyrut 1994, c. 14, s. 320.
[1135] En'am, 6/152.
[1136] Bakara, 2/42.
[1137] Karaman vd., c. 1, s. 115-116.
[1138] Bakara, 2/283, 140; Âl-İmran, 3/18; En'am, 5/8, 106, 110; Meâric, 70/33.
[1139] Karaman vd., c. 2, s. 252-258.

tutarak yemin etmelerini istemekte, yeminleşmelerinden sonra da karşılıklı olarak birbirlerini suçlayıcı ifadeler kullanmamalarını, haddi aşacak davranışlardan kaçınmalarını öğütlemektedir.

2.4.7. Birleştirici ve Yaklaştırıcı Söz Söyleme

Kardeşlik, Müslümanlar arasında dinî birlik, sevgi ve dayanışmayı ifade eden ahlâkî bir kavramdır.[1140]"*İman edenler, şüphesiz kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki korunasınız*." [1141]

Mü'minlerin, imân temeline dayanan kardeşlik bağları sağlamdır, değişmez. Birbirlerinin kusurlarını affederler, kin tutmazlar, merhamet sahibidirler. Allah (c.c.), mü'minlerin Allah'ın (c.c.) ipine sımsıkı yapışarak ayrılmamalarını, eski Cahiliye düşmanlıklarına dönmemelerini, Allah'ın (c.c.) aralarında kurduğu kardeşlik bağlarını koparmamalarını emretmektedir.*[1142]* Müslümanlar arasında kurulan en önemli kardeşlik köprüsü, hiç şüphesiz ensâr ve muhâcir arasında kurulan muâhât akdidir. Nitekim Kur'an'da, ensâr hakkında "*Onlar, hicret ederek kendilerine gelenleri severler; onlara verilenler nedeniyle içlerinde bir arzu duymazlar, kendileri zorluk içinde olsalar bile, onları kendi nefislerinden önde tutarlar."*[1143] buyrularak onların bu nitelikleri övülürken onların kardeşleri olarak gördükleri muhâcirleri kendi canlarından bile önde gördüklerine işaret edilmiştir. Sadece Ashâb-ı Kirâm'ın değil, kıyamete kadar gelecek bütün mü'minlerin de aynı anlayış içinde olması gerektiği, Kur'an'ın dilinde şöyle ifade bulmaktadır: "*Onlardan sonra gelenler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla; kalbimizde inananlara karşı kin bırakma. Rabbimiz! Şüphesiz sen, çok merhametli ve çok şefkatlisin, derler."*[1144]

İmân kardeşinden sorumlu olmak, mü'min olmanın bir vasfıdır. Mü'minler, din kardeşleri arasındaki anlaşmazlıkları adâletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkla güzel bir tarzda mücâdele etmekle yükümlüdürler.[1145]

[1140] Müslim, İmâre, 18.
[1141] Hucûrat, 49/10.
[1142] Âl-i İmran, 3/103.
[1143] Haşr, 59/9-10.
[1144] Haşr, 59/9-10.
[1145] Karaman vd., **age**, c. 5, s. 93.

Aralarında fıtrî uyum ve ezelî bir sevgi bağı bulunan mü'minler, birbirlerine karşı şefkatli ve alçakgönüllüdürler. Gayeleri ve yolları bir olan mü'minler, aralarındaki birliği, birbirlerine karşı kibar ve ince üslûplarıyla sağlayıp bir an önce ilahî rızaya ermek için çaba sarf ederler. *"Sizin veliniz ancak Allah, O'nun elçisi ve Allah'ın buyruklarına itaat göstererek namazı kılan ve zekâtı veren mü'minlerdir."*[1146]

"Eğer iman edenlerden iki zümre, birbirlerine saldırırlarsa aralarını düzeltip barıştırın. Eğer onlardan bir zümre diğerine karşı saldırısını sürdürürse, Allah'ın emrine itaat edene değin, o saldırganla savaşın."[1147] buyurarak barışı savaştan önde tutan Yüce Allah (c.c.), iyiliği emretme ve kötülükten vazgeçirme görevlerinde mü'minlerin önce en yumuşak üslûptan başlayarak daha sonra üslûplarını kademe kademe sertleştirmelerini telkin etmiştir. Sonra katı ve sert üslûptan da netice alınmadığında insana o kötülüğü eliyle, olmazsa diliyle ortadan kaldırması, o da olmaz ise kalbiyle buğzetmesi emredilmektedir. Âyetin devamında, Allah Teâlâ (c.c.): *"Siz, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp bölünenler ve ihtilâfa düşenler gibi olmayın."* buyurmuştur.

Dolayısıyla Müslümanlar arasında bir anlaşmazlık ya da çatışma çıkarsa diğer mü'minlerin duyarsız kalmayıp barışı gerçekleştirmek için ellerinden gelen gayreti sarf etmeleri gerekmektedir.

2.4.8. Hoşgörülü Olma

İnsanlarla iyi bir iletişim kurabilmenin yolu, hoşgörülü olmaktan geçer. Mü'minler arasında sevgi ve saygı temeline dayalı ilişkiler için, mü'minlerin birbirlerinin bazı kusurlarını görmezden gelmeleri, ayıplarını kapatmaları gerekir.

"Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla beraber bulunanlar inkârcılara karşı sert, birbirlerine karşı şefkatlidirler."[1148]

"Kötülüğün cezası, yine misli bir kötülüktür. Kim bağışlar, sulhe yanaşırsa, onun mükâfâtı Allah'a aittir. Doğrusu O, zulmedenleri sevmez."[1149] Âyet-i kerîme, bazı kırgınlıkları unutmanın, affetmenin ve barışmanın önemine dikkat çekmektedir.

[1146] Mâide, 4/55.
[1147] Hucûrat, 49/9.
[1148] Fetih, 48/29.
[1149] Şûrâ, 42/409.

Toplumsal davranışların olgunlaşması için, hoşgörü ve nezâket dolu bir üslûpla hareket etmek çok önemlidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) *"Allah'a andolsun ki imana ulaşmadıkça cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de tam anlamıyla iman etmiş olamazsınız.*"[1150] sözüyle başkalarıyla iyi geçinmeyenlerde hayır olmadığını ifade etmiştir.

Sağlıklı bir iletişim için mutlaka gerekli olan sevgi ve saygı üslûbu, kâmil anlamda mü'min olmanın gereklerindendir. Zira mü'minlerin birbirlerini "Yaratılanı severim Yaratandan ötürü" anlayışıyla, Allah (c.c.) için sevmeleri gerekmektedir; "*İnananlar; birbirini sevmede, birbirine şefkat duymada ve her durumda yardımlaşmada, bir vücut gibidirler*."[1151]

Mü'min kişi, kötülüğe karşı iyilikle, öfkeye karşı sakinlikle, zorluğa karşı kolaylıkla, cahilliğe karşı bilgiyle mücadele etmelidir. Mü'minler birbirlerine karşı mümkün olduğunca şiddetten uzak bir üslûp edinmelidirler. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *"İşte onlara, sabırlarından dolayı ecirleri iki defa verilir; onlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da sarf ederler."*[1152] Yüce Allah (c.c.), servet ve fazîlet sahibi mü'minlerin kendilerine yapılan kötülükleri hoş görüp affetmelerini, din kardeşlerine karşı öfke besleyip de onlara iyilik yapmayı bırakmamalarını öğütlemekte, karşılığında Allah'ın da (c.c.) kendilerini bağışlayacağını müjdelemektedir.[1153]

Yüce Allah (c.c.), ceza hukukunu düzenleyen âyetlerde de suç ve cezaları belirlemekle birlikte affetmenin daha hayırlı olduğunu bildirmiştir. Nitekim affetmek, affedilen kişinin affedene karşı minnet ve şükran duyması, aralarındaki kardeşlik bağlarının güçlenmesi gibi maddi ve manevi birçok kazanımı getirir. Allah (c.c.) affı teşvik etmek için, affın takvadan olduğunu bildirmiş ve affedene mükâfat olduğunu müjdelemiştir.*"...Takvâya daha çok yakışan şey, birbirinizi affetmenizdir. Birbirinize karşı söz ve davranışlarınızda faziletli olmayı terk etmeyin*." [1154] Affın yararları affeden için, günah ve kusurlarının Allah (c.c.) tarafından bağışlanması ve sadaka sevabı yazılması;[1155] affedilen için ise işlediği suçtan duyduğu pişmanlıklarla güzel davranışlarda bulunup doğru yola ulaşması ve ıslah olmasıdır.

[1150] İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b.Yezid el-Kazvînî**, es-Sünen**, Trc. H. Hatipoğlu, İstanbul 1992, Mukaddime, 9.
[1151] Buharî, Edep, 41.
[1152] Kasas, 28/54.
[1153] Nûr, 24/22; Şuâra, 26/114; Fetih, 48/29.
[1154] Bakara, 2/237.
[1155] Mâide, 5/45.

2.4.9. Değer Verici Olma

Değer vermek, küçük görüp alay etmenin zıddıdır. İnsanlarla alay etmek, onları hakir görüp küçümsemek, kusur ve eksikliklerine gülünecek bir tarzda dikkat çekmek demektir.[1156]

"Ey mü'minler! Bir zümre diğer bir zümreyle alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi kınamayın, biriniz diğerinizi kötü lâkaplarla çağırmasın. Mü'min olduktan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zâlimlerdir."[1157]

Bu âyetin mü'minlerin birbirlerini hoşlanmadıkları lâkaplarla çağırmaları veya birtakım özellikleri nedeniyle alay etmeleri sebebiyle nâzil olduğuna dair rivâyetler vardır.[1158]

Âyette geçen "nebz" kavramı, kötü lâkap takmak anlamında kullanılmıştır. Bu âyet, mü'minler arası ilişkilerde mü'minleri incitecek, onların kalplerini kıracak ve tartışmalara yol açacak tutum ve davranışların iptali için bir ikaz ve emir niteliğindedir. Dil, göz, işaret, ima, ayıplayıcı ve kötüleyici her türlü üslûpla mü'minlerin birbirlerini yaralayıp incitmeleri yasaklanmıştır. "*Müslüman, Müslümanın kardeşidir*"[1159] hadisi gereğince bu tür üslûpla mü'min, hem karşısındakini hem kendini yermiş olur.[1160] *"Kendi kendinizi ayıplamayın"* buyuran Allah (c.c.), bütün mü'minleri tek bir kişilikte birleştirerek aralarından birisiyle alay edenin, aslında kendisi ve toplumuyla alay etmekte olduğunu hatırlatmaktadır.[1161]

Bir Müslümanın diğer bir Müslümanla fakirliği, günahı, fiziksel özellikleri, fikirleri ya da başka herhangi bir sebepten dolayı alay etmesi helâl olmaz. Alay, bir kimseyi hakir görmenin ve kendisini büyük görmenin sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir sorundur. Yüce Allah (c.c.), alay eden kimse her ne kadar dünyadayken kendini üstün olarak görse de, Allah (c.c.) katında alay edilenin daha hayırlı olabileceğini bildirmektedir.

Âyetin devamında gelen *"Biriniz diğerinizi kötü lâkaplarla çağırmasın İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zâlimlerdir*." ifadesi, Müslüman olup İslâm'ın inceliklerini ve güzelliklerini idrak ettikten sonra Câhiliye'den

[1156] Gazâli, **age**, c. 3, s. 131.
[1157] Hucûrât, 49/11.
[1158] Kurtûbî, **age**, c. 16, s. 263-265.
[1159] Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58.
[1160] Yazır, **age**, c. 7, s. 224.
[1161] Zeki Duman, **Beyânu'l-Hak**, Ankara 2008, c. 3, s. 435.

kalma kötü lâkap takma gibi âdetleri sürdürmenin, fâsıklıkla eş değer olduğunu bildirmektedir.[1162] N-b-z kökünden türemiş "tenâbezü" fiili, kötü lâkaplar takmak, insanı gizli kalmasını istediği kusuruyla ve utanacağı kötü isimlerle çağırmak demektir.[1163] İşte bu sebeple de kötü lâkap takmak yerilip yasaklanmıştır. Âyette çoğul bir ifade kullanılması da bunun bütün mü'minlere yönelik bir yasaklama olduğunu göstermektedir.

Nitekim Hz. Peygamber de (s.a.v.) Müslümanın hakir görülmesi hakkında şöyle buyurmuştur: "*Müslüman kardeşini hakir görmek, kişiye kötülük olarak yeter*."[1164]

Âyette *"Erkekler erkelerle, kadınlar da kadınlarla…*" şeklinde çoğul bir ifade kullanılmasıyla alay edenlerle alayı dinleyip onaylayanlar bir tutulmuştur. Bu da alay etmekten kaçınmak gerektiği gibi yapılan bir alaya gülüp alay edenlere seyirci kalmaktan da kaçınılması gerektiğine işaret etmektedir.

İnsana hoşlanmadığı lâkabları takmayı yasaklayan bu âyet, güzel, değer verici ve sevilen lakapları vermenin ise câiz olduğuna işaret etmektedir. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) "*Mü'minin mü'min üzerindeki haklarından birisi de o kimseyi en sevdiği ismi ile çağırmasıdır*."[1165] sözü gereği künye vermek güzel bir edep ve sünnettir.[1166] Peygamberimiz de (s.a.v.) ashâbına bizzat güzel künye ve lâkaplar vererek onlara iltifatta bulunmuştur.[1167]

"Musa, kavmine: Allah bir sığır kesmenizi emrediyor, demişti de: Bizimle eğleniyor musun? Demişlerdi. O da: Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım, diye karşılık vermişti."[1168] meâlindeki âyet-i kerîme de insanlarla alay edilmesini cahillik olarak nitelendirmektedir.

2.4.10. Söz ve Eylemleri Uyumlu Olma

Kur'an'da amel-i sâlihin çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi, imanın vazgeçilmez bir tezâhürü olduğunu göstermektedir. Nitekim İslâm dini, sadece vicdanlarda, inançta ve

[1162] İbn Kesîr, **age**, c. 13. s. 7410; Kurtûbî, **age**, c. 16, s. 263-265.
[1163] Nebi Bozkurt, "Lâkap", **DİA**, Ankara 2003, c. 7, s. 67.
[1164] Müslim, Birr, 32.
[1165] Yazır, **age**, c. 7, s. 224-225.
[1166] Kurtûbi, **age,** 16/263-265.
[1167] Nebi Bozkurt, **agm**, c. 7, s. 67.
[1168] Bakara, 2/67.

teoride kalan bir din değil, inanılanın yaşantıya geçirildiği, düşünülenin faydalı bir iş olarak uygulamaya konulduğu bir hayat dinidir.[1169]

"Siz ey imâna erişmiş olanlar! Neden başka türlü söylüyor, bambaşka yapıyorsunuz; yapamayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında tiksinti ve öfke verici şeydir."[1170]

İnsanların, güzel söz ve nasihatler işittikleri bir kimseden çirkin fiiller görmeleri sebebiyle söz ile eylem arasındaki bu ayrılıktan tereddüte kapılmalarıyla kalplerindeki iman nurları kaybolabilir. Kişinin muhâtabına sözünü dinletebilmek için söylediği sözler ne kadar heyecanlı, ne kadar câzip ve edebî olursa olsun üslûp sahibinin davranışlarına yansımadıkça insanlar üzerinde etkili olması düşünülemez.

İnsanın yapamayacağı şeyi söylemesi, iman sahiplerine yakışmayacak şekilde samimiyetsizliğini gösterir. Mü'min, Allah'a (c.c.) ve insanlara verdiği sözü tutmak, adaklarını yerine getirmek, yaptığı sözleşmelere uymak zorundadır.

Kur'an, insanların yapmayacakları şeyi söylemelerinin, Allah (c.c.) katında en sevilmeyen şey olduğunu vurgular.[1171] Verilen sözlerin tutulması, emânetlerin korunması, söz ile eylemin mutâbık olması mü'minlerin vasıflarındandır. Bu âyetler yapmadıkları şeyi söyleyenlerin, ilâhi azaba dûçâr olacakları konusunda uyarmaktadır. İman edenleri yapmayacakları şeyleri söylemekten men eden bu iki âyet, Müslüman'ın doğruluk ve istikâmet ile ahlâklanıp dışının içi gibi olması ve yaptıklarının söylediklerine tam olarak uymasını öğütlemektedir.[1172]

Ayrıca mü'min geleceğe dair, asla kesin ve kat'i bir üslûp kullanmamalı, mutlaka "inşallah" demelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de özelde Hz. Peygamber'e (s.a.v.), genelde ise tüm mü'minlere yönelik bir buyruk olarak Allah'ın dilemesine bağlamadıkça hiçbir şey hakkında, "şunu yarın yapacağım" dememek emredilmiştir.[1173] Kur'an'da Hz. Yusuf'un (a.s.) anne babasına ve kardeşlerine,[1174] Hz. Şuayp'ın (a.s.) Hz. Musa'ya (a.s.),[1175] Hz. Musa'nın (a.s.) Hz. Hızır'a (a.s.),[1176] Hz. İsmail'in (a.s.) babası Hz. İbrahim'e (a.s.)[1177] hitap ederken "inşallah" tabirini kullandıkları görülmektedir. Yapılması düşünülen işin

[1169] Süleyman Uludağ, "Amel", **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 16-20.
[1170] Sâff, 61/2-3.
[1171] Sâff, 61/2, 3.
[1172] Kutub, **age**, c. 14, s. 445.
[1173] Kehf, 18/23-24.
[1174] Yûsuf, 12/99.
[1175] Kasas, 28/27.
[1176] Kehf, 18/69.
[1177] Sâffât, 37/102.

gerçekleştirileceğine yönelik bir şüpheyi ifade etmek için kullanılan inşallah sözü, gerçekleştirilmesinde şüphe bulunmayan konularda ise daha çok nezâket amacıyla söylenir.[1178]

2.4.11. Alçakgönüllü Olma

Tevâzu, kul olduğu bilinciyle hareket eden kişinin, diğer insanlara karşı kibirli ve gururlu olmamasını ifade eden bir ahlâk terimidir.[1179]

Tevâzu, mü'minlerin üstün ahlâkî niteliklerinden birisidir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: "*Rahmân'ın kulları yeryüzünde vakarlı, ağırbaşlı dolaşırlar. Cahiller kendilerine sataştıkları zaman, onlara güzel söz söylerler.*"[1180]

Yani Rahmân'ın kulları öyle kimselerdir ki öncelikle gidişleri, yeryüzü üzerinde yürüyüşleri ve davranışları yumuşaktır. Zorbaca, mağrurca, kibirli, saygısız, kaba ve sert değil, tevâzu ile vakarla, edeplice, nazik ve yumuşak yürürler, etraflarını rahatsız etmez, incitmez, sendeler gibi gitmez; hesaplı, saygılı, merhametli bir tavırla, güven ve huzur saçarak giderler. Selâmetle sonuçlanacak söz söylerler; yahut "selâmetle" derler. Kötülük yapmaz, kendilerine sataşanlara çatmaya tenezzül etmez, katlanırlar.[1181]

"*Yeryüzünde böbürlenerek yürüme.*"[1182] Büyüklenmek, böbürlenerek yürümek, kalbî hastalıklardır. Gerçekten yüce bir kişiliği ve aklî kapasitesi olan bir insan, asla büyüklük taslamaz ve böbürlenerek yürümez. Bu nedenle İslâmiyet, bunu şu gerekçeye bağlayarak yasaklamıştır: "*Çünkü sen yürüdüğün zaman yeri yırtamazsın, ne kadar dik durup uzun boylu görünmeye çalışsan da boyca dağlara erişemezsin."*[1183] Büyüklük taslayan gururlu kimseler, bu sözlerle tahkîr edilmektedir.[1184] Nitekim insan büyüklendiği ölçüde, Allah (c.c.) katında derecesi küçülür.

"*Ey imana ermiş olanlar! İçinizden kim dininden dönerse Allah, yakında öyle bir toplum getirecek ki onları sever, onlar da O'nu severler. Mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı şiddetli ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler, hiçbir ayıplayanın*

[1178] Durmuş Özbek, "İnşallah", **DİA**, İstanbul 2000, c. 22, s. 343.
[1179] Canbulat, "Tevâzu", **DİA**, s. 657.
[1180] Furkân, 25/63.
[1181] Yazır, **age**, c. 6, s. 274.
[1182] İsrâ, 17/37.
[1183] İsrâ, 17/37.
[1184] Hicazî, **age**, c. 1, s. 335.

ayıplamasından korkmazlar. Bu Allah'tan gelen bir iyiliktir, onu dilediğine verir. Allah'ın lütfu geniştir, O, bilendir."[1185]

Mü'minlerin birbirlerine karşı bu alçak gönüllükleri, onları kaynaştırır ve birleştirir. İyi günde de kötü günde de onları bir ve diri tutar. Aralarına fitne, nifak, kin, kıskançlık gibi kötü hasletlerin girmesine engel olur. Birbirlerine daima müşfik ve merhametli olurlar.

2.4.12. Edepli Konuşma

Kur'an, konuşurken edebe uygun bir üslûp belirleyip açıkça söylenmesi ahlâken uygun olmayan ve hoş görülmeyen söz ve ifadeleri kullanmaktan sakınmaya ve gerekli durumlarda da onları kinaye yoluyla üstü kapalı olarak ifade etmeye teşvik etmektedir.

Örneğin Kur'an'da cinsel ilişkiyi terk etme "*yaklaşmayın*" ve "*uzak durun*" kelimeleriyle, kadının üreme organı "*Allah'ın size emrettiği yerden*"[1186] ifadesiyle ve kadınlarla ilişki kurmak da "*gelme, varma", "faydalanma*"[1187] ifadesiyle üstü kapalı bir biçimde anlatılmıştır.

Kur'an'da edep ve hayâya aykırı, çirkin ve uygun olmayan kelimeler yerine, kinâye yoluyla üstü kapalı ifadeler kullanılması mü'minler için güzel âdâp örnekleridir. Mü'minlerin de böyle bir üslûp benimseyerek edeben uygun olmayan kelime ve cümleler yerine, üstü kapalı ifadeleri kullanmaları daha uygun olur. "*(Rahmân'ın kulları) boş iş ve sözlerle karşılaştıklarında vakar ile (oradan) geçip giderler."* âyeti de buna işaret eder.

Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisinde "*Mü'min, edepsiz konuşan ve ağzı bozuk biri olamaz*."[1188] buyurarak edebe uygun olmayan konuşmanın ve ağız bozukluğunun mü'min kişinin bir vasfı olamayacağını, tam tersine bu tür edep ve hayâ dışı konuşmaların münâfıkların vasıflarından olduğunu bildirmiştir: "*Hayâ ve az konuşmak, imandan iki şubedir; ağzı bozuk olmak ve gereğinden fazla ve ağdalı konuşmak da nifaktan iki şubedir*."[1189]

[1185] Mâide, 5/54.
[1186] Bakara, 2/222-223.
[1187] Nisâ, 4/24.
[1188] Tirmîzî, Birr, 48; İbn Hanbel, **age**, c. 7, s. 60.
[1189] Tirmîzî, Birr, 80; İbn Hanbel, **age**, c. 36, s. 649.

Yine Peygamberimiz (s.a.v.) "*Gerçek şu ki Allah, edepsiz konuşan, ağzı bozuk kimseden hoşlanmaz."*[1190] buyurarak böyle konuşmanın, Allah'ın (c.c.) sevmediği bir vasıf olduğunu ifade etmiştir. Yine "*Hayâ imandandır; iman (ehli) de cennettedir. Ağzı bozuk olmak, cefâdandır (katı yüreklilik ve kabalık); cefâ (ehli) de ateştedir*."[1191] buyurarak edepsiz konuşmanın cehenneme götüren nedenlerden biri olduğunu bildirmiştir.

"Allah, zulme maruz kalanın zulmü dile getirmesi hariç, çirkin sözün açıkça söylenmesinden hoşlanamaz. Kuşkusuz Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[1192]

Allah (c.c.) zulme uğrayanın kendisine yapılan kötülüğü alenen söylemesi dışında, her türlü çirkin ve kötü söze buğz ettiğini bildirmektedir. Zulme uğrayana verilen ruhsatsa asla haddi ve adâleti aşmayacak ölçüdedir. Nitekim Allah (c.c.), her ne sebeple olursa olsun yalan, gıybet, iftira gibi kötü sözleri hoş karşılaşamaz ve mü'minleri bunlardan men eder.

Konuşurken çirkin ve edebe uygun olmayan bir üslûp benimsemenin nedenlerinden biri de bu tür ifadelerin alışkanlık haline gelerek dile yerleşmesidir. O sebeple konuşurken kelimeleri özenle ve sonucunu düşünerek seçmek, böylece bu tür kelimelere dili hiç alıştırmamak gerekir. Örneğin şu kıssa bu durumu çok güzel bir şekilde açıklar: "Hz. İsa (a.s.) bir domuzla karşılaşır. Ona: "Selâmetle geç git!" der. Yanında bulunanlar: "Bir domuz için niçin böyle nezih bir söz söylüyorsun?" diye sorarlar. Hz. İsa (a.s.) ise bir hayvana bile kaba ve çirkin bir üslûp kullanarak dilini kötü ve çirkin kelimelere alıştırmak istemediğini belirtir.[1193]

2.4.13. Muhâtabını Saygıyla Dinleme

İletişim açısından büyük bir fonksiyon icra eden incelik, muhâtabın görüşlerine saygı duymak, sözü bitinceye kadar onu sükûnetle dinlemektir. Dinleme üslûp ve nezâketini edinmemiş birinin konuştuğu zaman dinlenilmek istemesine hakkı yoktur. Muhatâp kim olursa olsun hakir görülmemeli, fikirlerine değer verilmelidir. Ancak bu şartlar sağlandığında sağlıklı bir iletişim mümkün olabilmektedir.

[1190] Tirmîzî, -hasen-sahih kaydıyla- Birr, 62; Ayrıca bkz. Müslim, Selâm, 11
[1191] İbn Mâce, Zühd, 17; Tirmîzî, Birr, 65; İbn Hanbel, **age**, c. 16, s. 305.
[1192] Nisâ, 4/148.
[1193] Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**, Çev. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz vd., Beyan yay., İstanbul 1994, Kelâm 4, c. 4, s.386.

Kur'an'da muhâtaba söz hakkı tanıma ve onu güzelce dinleme konusundaki en güzel örneklerden biri de peygamberlerin kavimleriyle olan diyaloglarıdır. Hz. Nûh (a.s.), Hz. Hûd (a.s.), Hz. Sâlih (a.s.), Hz. Lût (a.s.), Hz. Şuayb (a.s.) ve diğer peygamberler, kendilerine iman etmeyen, kaba davranan, üstelik hakaret ve saldırılarda bulunan kavimlerini sabır, hilim ve nezaketle dinlemişlerdir. Onlara edep ve nezâket dâhilinde karşılık vermişler, hakaret ve sefihlikten uzak, ikna edici cevaplarla onları susturmuşlardır. Peygamber Efendimiz de (s.a.v.) müşriklerin alay ve hakaretleri hariç, onların her türlü soru ve itirazını dinleyerek onlara delillerle cevap verir, aynı şekilde ashâbını da onlar susup konuşma sırasını Rasûlullah'a (s.a.v.) verinceye dek, büyük bir sabırla dinlerdi.

Nitekim Kur'an'da da mü'minlerin vasıflarından birinin samimiyetle "dinlemek" olduğu ifade edilmiştir.*"Ve sen körleri düştükleri sapıklıktan çekip doğru yola erdirici değilsin; sen ancak, âyetlerimize inananlara (söz) dinletebilirsin, işte Müslüman olanlar bunlardır."*[1194] Mü'minler muhâtaplarını saygı ve nezâketle dinlerler, onlardan işittikleri hoş ve münâsip sözleri alır, uygun olmayan kötü, kaba, hakaretvâri sözleri ise bırakırlar[1195] ve kötü bir karşılık da vermezler. Zira sözün doğru anlaşılabilmesi, yanlış anlama ve kötü zanlardan soyutlanabilmesi; ancak muhatabı can kulağıyla dinlemekle mümkün olur. Dinlemek, muhataba karşı alınacak tavrı, edinilecek üslûbu, verilecek karşılığı da belirler. Söz konusu olan konuşma, muhâlefet ve itiraz amacı taşısa bile ya da kişinin fikirlerinin zıddını ifade etse de iyice dinlenilmesi gerekir. Zira iyi dinleme, o sözden ikna olunmasa bile, ona verilecek doğru cevabı ya da tartışmanın seyrini ve üslûbunu belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Etkin dinlememe sonucu, ön yargılar ve cevapta aceleci davranmak suretiyle tartışma ve dargınlıklar ortaya çıkabilmektedir.

2.4.14. Boş ve Gereksiz Sözden Kaçınma

"O (kurtuluşa eren mü'minler), lağvden yüz çevirirler."[1196]

Âyetteki lağv ifadesi; yalan, hakaret, hükümsüz, faydasız, hatalı, çirkin, kötü, düşünülmeden söylenen, amaçsız ve değersiz sözleri içerdiği gibi, Allah'ın (c.c.) hoşlanmadığı her şey, bütün günahlar, boş ve yanlış şeyler gibi olumsuz ahlâki davranışları da ifade eder. Kulağa hoş gelse de kendisine itibar edilmeyen, değeri ve önemi olmayan

[1194] Neml, 27/21.
[1195] Zümer, 39/18.
[1196] Mü'minûn, 23/3.

sözler olarak tanımlanan lağv, düşünmeden gelişigüzel söylenen ve çirkin olan bütün sözleri kapsar. Buna göre küfür ve şirk içerikli sözlerin yanı sıra, gıybet, yalan, hakaret, alay, müstehcen konuşma, dedikodu, iftira gibi Kur'an'ın çirkin saydığı bütün sözler, lağv kapsamında yer alır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) *"Hayâ ve az konuşmak, imandan iki şubedir; ağzı bozuk olmak ve lüzumundan çok ve ağdalı konuşmak da nifaktan iki şubedir."*[1197] buyurmaktadır.

Mü'minler gereksiz ve anlamsız, boş ve yakışıksız söz ve davranışlardan kaçınmalıdırlar. Nitekim mü'minlerin, inançlarının gereği birçok yükümlülüğü vardır; akletme, ibadet etme, toplumsal düzeni koruma, emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münker ve cihad bunlardan bazılarıdır. Gereksiz ve boş sözlerle oyalanan Müslümanlar, inançlarının gereği olan bu vazifelerini yerine getirmekte gevşekliğe düşebilirler. Bu yüzden mü'min, cehâlet sözlerinden, gereksiz münakaşalardan, boş şakalaşmalardan, gıybet ve başkalarının kusurlarını araştırma gibi imanına yakışmayan hareket ve üslûplardan uzak durmalıdır.

Lağvdan yüz çevirmek, hem bu tür konuşmalarda bulunmamayı, hem de bu tür konuşmaları dinlememeyi gerektirir. Zira yüz çevirmek demek, aynı zamanda dinlememek, kulağını tıkamak, aklı ve beyni çevirmek demektir. Mü'minler, boş ve faydasız konuşmalardan kaçındıkları gibi dünya ve âhirette kendilerine fayda vermeyecek boş sözleri dinlemekten de kaçınmalıdırlar. Konuşulması yasaklanmamış olduğu halde faydası ve amacı olmayan, vakti israf eden, olgun bir mü'mine yakışmayan boş ve yararsız konuşmaların hepsi lağvın kapsamındadır. O halde mü'min, tamamen zararlı olan konuşmalarda susmalıdır, zararı faydasından daha çok olan konuşmalarda da susmayı tercih etmelidir. Zira ister mübah ister haram olsun, mü'min için fayda içermeyen sözler mü'minin değerli zamanını boşa harcamasına ve Allah'ı (c.c.) anmaktan alıkonmasına neden olur. Bu açıdan mü'min, söylemekten ya da dinlemekten hoşlansa da kendisi için lüzumlu ve faydalı olmayan sözlerden, özellikle de Allah'ın (c.c.) dininden uzaklaştırıp meşgul eden her türlü sözden, boş ve fuzûli konuşmalardan uzak durmalıdır. *"(O kullar), yalan yere şahitlik etmezler, boş sözlerle karşılaştıklarında vakâr ile (oradan) geçip giderler."*[1198]

"Bir sadaka yahut bir iyilik ya da insanların arasını düzeltmeyi isteyen (kimsenin gizli konuşması) dışında, onların gizli konuşmalarının (necvâ) birçoğunda hayır yoktur. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat

[1197] Tirmîzî, Birr, 80.
[1198] Furkan, 25/72.

vereceğiz."[1199] Âyetine göre sadaka, iyilik ya da insanların arasını düzeltmek için yapılan gizli veya açık konuşmalar hayırlıdır. Bunların dışında kalan sözler ise boş ve fuzûlî olup mü'minler için hiçbir hayrı olmayan konuşmalardır. O halde bir konuda konuşmadan önce söylenecek sözlerin, bu geniş hayır alanına girip girmediğine bakılmalı, giriyorsa konuşulmalı, aksi takdirde susmak tercih edilmelidir.

Gerekli bir ihtiyaç bulunup yerinde ve zamanında gerektiği kadar yapılan konuşmalar makbuldür. İhtiyaç olmadığı halde yapılan, herhangi bir faydası da olmayan, yerinde ve zamanında söylenmeyen ve lüzumundan fazla söylenen sözler boş sözlerdir.

Peygamberimizin (s.a.v.) "*Allah'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun.*"[1200] hadîs-i şerîfi, yalnızca hayırlı olması durumunda konuşmanın, aksi durumda susmanın gerektiğini bildiren önemli bir delildir. Yine *"Kişinin, dinine ve dünyasına faydası olmayan şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir."*[1201] hadisi de kâmil mü'mine yakışanın boş ve faydasız sözlerden kaçınmak olduğunu öğretmektedir.

"Âdemoğlunun bütün sözleri lehine değil, aleyhinedir…"[1202] hadisi de boş konuşmanın, birçok yönden kulun aleyhine sonuçlanabileceğini bildirmektedir. Dolayısıyla mü'minler, boş ve faydasız işlerle meşgul olmaktan da boş, fuzûlî ve çok konuşmaktan da kaçınmalıdırlar.

Bununla birlikte mü'min, boş ve gereksiz konuşmanın kendisine yakışmayacağını bilse de beşer olmanın olağan bir hali olarak bazen, amaçsızca ağzından rastgele sözler dökülebilir:

"*Allah sizi, yeminlerinizdeki gelişigüzel söylemlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, ancak kasıtlı olarak sorumluluğu yüklendiğiniz yeminlerinizden sorumlu tutar…"*[1203]

Âyet-i kerîmede mü'minlerin kalplerinde kötü bir niyet olmaksızın ve başkalarına zarar da vermemek kaydıyla dillerinden dökülen boş sözlerden sorumlu tutulmayacağı; ancak iradî bir şekilde yeminlerle bağlanan sözlerden sorumlu tutulacağı bildirilmektedir.

[1199] Nisâ, 4/114.
[1200] Buhârî, Edeb, 31, 85; Müslim, İman, 74.
[1201] Tirmîzî, Zühd, 11; İbn Mace, Fiten, 12.
[1202] Tirmîzî, Zühd, 63.
[1203] Mâide, 5/89; bkz. Bakara, 2/225.

2.5. İnanan Birey ve Toplum İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

2.5.1. Mü'min-Peygamber İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

2.5.1.1. Mü'minlerin Hz.Peygamber'e Yönelik Üslûp Biçimleri

2.5.1.1.1. Hz. Peygamber'e Hitap Üslûbu

Bedevî Araplar, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) "Ey Muhammed", "Ey Ebâ Kâsım!" şeklinde laubâli hitap ifadeleri kullanıyorlardı.[1204] Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), "*(Ey inananlar!) Allah Rasûlü'nü kendi aranızda birbirinizi çağırdığınız gibi çağırmayınız.*"[1205] buyurarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâlet makamını küçük düşürücü ifadelerin kullanılmasını yasaklamıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) seslenirken, hitapta bulunurken edepli olmayı, başkalarına hitap ederken olduğu gibi laubâli üslûplar kullanmaktan kaçınmayı emretmektedir. Böylece bu âyet, hem Hz. Peygamber'le (s.a.v.) konuşma üslûp ve âdâbını, hem de insanlarla kurulan iletişimin ahlâkını öğretmektedir.

Âyette geçen "cehru bi'l-kavl" ifadesi, yüksek sesle konuşmak, adıyla seslenmek, laubâli ifadeler kullanmak anlamlarına gelmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında ses tonu ve üslûba dikkat etmekle birlikte ona "Yâ Muhammed", "Yâ Ebâ Kâsım" gibi hitaplar yerine "Yâ Rasûlallah", "Yâ Nebîyallah" şeklinde yumuşak hitaplar kullanılması öğütlenmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vakar, saygı ve ağırbaşlı bir üslûpla şereflendirici ve yüceltici hitaplarla, dolayısıyla nübüvvet ismiyle çağrılması emredilmektedir.

Yine başka bir âyette ise *"Sana odalarının arka tarafından bağıranlar akıl erdirmez kimselerdir."*[1206] buyuran Yüce Allah (c.c.), Rasûlullah (s.a.v.) odasında istirahatteyken, dışarıdan bağırarak onu çağıranları, "akıl erdirmez" yani dini öğrenmemiş, edep ve yol bilmez, kaba kimseler olarak nitelendirmektedir. Medine'de nâzil olan bu âyet, bedevî kökleri olan bir topluma medenî olmanın âdâbını öğretmektedir.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) saygıyla hitâp etmek, sadece Ashâb-ı Kirâm'a özel bir emir değildir. Aksine kıyamete kadar gelecek bütün Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmetine onun adı anılınca edebi takınarak saygı göstermek emredilmiştir: "*Allah ve melekleri, Peygamber'e salât etmektedir. Ey inananlar siz de ona salât edin, içtenlikle selâm edin.*"[1207]

[1204] İbn Kesîr, **age**, c. 11, s. 5972-5973.
[1205] Nûr, 24/63.
[1206] Hucûrat, 49/4.
[1207] Ahzâb, 33/56.

Mü'minlerin, onun adı anıldığında, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yaraşır şekilde onu yücelterek dualarıyla O'na salâtüselâm etmeleri emredilmiştir. Mü'minler O'na salât ve selâm ederek Allah'tan (c.c.) onun makamını yüceltmesini istemektedirler.[1208] Bu âyet, ibaresiyle tüm zamanlar ve tüm Müslümanların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) saygı, yüceltme ve dualarını kapsamaktadır.[1209] Nitekim bütün mü'minler, onun adını gerek yazarken, gerek okurken gerekse dinlerken edebe riâyet ederek "Sallallâhu Aleyhi ve Sellem" derler. Aynı şekilde bizler de ona hitap ederken "Hazreti Muhammed", "Sevgili Peygamberimiz", "Peygamber Efendimiz", "Râsulullah", "İki Cihan Güneşi", "Habîbullah" gibi saygılı ve edepli bir üslûp benimsemeli, ona olan saygı ve hürmetimizi dilimizden de kalbimizden de düşürmemeliyiz.

2.5.1.1.2. Ses Tonu

Hiç şüphesiz mü'minler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda edep, terbiye, ciddiyet, vakar, sevgi ve saygı dolu bir üslûp kullanmalıdırlar. Bunun yanı sıra, onun yanında sesin yükseltilmemesi, onunla sıradan biriyle konuşulduğu üslûpla konuşulmaması mü'minlere öğretilen âdap ölçülerindendir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile iletişim kurarken kullanılan lafızların ve takınılan üslûbun ince ve nâif olmasına dikkat edilmelidir.

"Ey iman edenler! Peygamberiniz konuşurken sesinizle onun sesini bastırmayın, birbirinize yaptığınız gibi peygambere de bağırarak konuşmayın. Böyle yaparsanız siz farkına varmadan amelleriniz boşa çıkar"[1210] âyeti mü'minlerin, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) konuşurken seslerini yükseltmelerinin, ona başkasına seslenir gibi seslenmelerinin, amellerini boşa çıkaracağı konusunda uyarmaktadır.[1211] Bu âyet, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) konuşma âdâbının yanı sıra, insanlarla iletişim kurmanın ahlâkını da öğretmektedir. Müslüman yerine, zamanına ve konumuna uygun olarak kiminle nasıl konuşacağını bilmelidir.

İslâmiyetten önce ses tonlarına dikkat etmeden yüksek sesle konuşan Araplar, bu âyetle birlikte bu üslûplarından nehy edilmişlerdir. Vefatından yüzlerce yıl geçse de bu âyet, Hz.

[1208] M. Suat Mertoğlu, "Salâtüselâm", **DİA**, İstanbul 2009, c. 36, s. 23-24.
[1209] Derveze, **age**, c. 6, s. 46-48.
[1210] Hucûrat, 49/2.
[1211] Bayraklı, **age**, 2. Baskı, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2007, c. 13, s. 444.

Peygamber'e (s.a.v.) karşı hürmeti devam ettirmemizi beyan etmektedir. Onun adı anılırken, hadisleri okunurken de aynı üslûp devam ettirilmelidir.

"Rasûlullah'ın huzurunda kısık sesle konuşanlar, takvâları hususunda Allah'ca sınanan kimselerdir. Onlara mağfiret edilecektir ve mükâfatlandırılacaklardır."[1212] âyeti de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) karşısında sesi alçaltmanın takvânın bir gereği olduğunu vurgulamaktadır.

Kişinin karşısındaki insanlara karşı, ses tonunu ayarlayarak yüksek sesle konuşmaması takdir edilen bir üslûp biçimidir. Çünkü söz, sesin yüksekliğiyle değil, üslûbu ve içeriğindeki hakikat ile muhâtabı etkisine alır. Hz. Lokman da (a.s.) oğluna yüksek sesle konuşmaması tavsiyesinde bulunmuştur. Eğer muhâtabını etkileyecek ve onu ikna edecek olan ses yüksek ses olsaydı, en etkileyici ses eşek sesi olurdu. Hâlbuki durum bunun tam zıddıtır. [1213] Nitekim "*En çirkin ses eşek sesidir*."[1214]

2.5.1.1.3. Kelime ve Lâfızları Dikkatli Seçmek

"Ey iman edenler! Râinâ (bizi güt) demek yerine, unzurnâ (bize bak) demeyi tercih edin ve konuşanı dinleyin."[1215]

Yahudiler, İbranice'de "işittik ve karşı geldik" ve "dinle, dinleyemeyesice" anlamlarına gelen "râina" kelimesiyle hitap ederek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hakaret ederlerdi. Mü'minler de Yahudilerin dil oyunlarının farkına varmadıkları için, Rasûlullah'a (s.a.v.), "bize bak, bizi gözet" anlamında "râinâ" derlerdi. Bu kelimenin Arapça'daki anlamı kötü değildi, elbette ki inananlar da bu kelimeyi imanlarındaki saflığa layık biçimde, hiçbir olumsuz anlam yüklemeden kullanıyorlardı. Ancak, Yahudiler bu kelimeyi İbranice'deki kötü anlamıyla Rasûlullah'ı (s.a.v.) aşağılamayı kasıt ve niyet ederek kullanıyorlardı. Bu ifadeyle Yahudiler "sen bizim çobanımızsın", "dinle dinleyemez olasıca" şeklinde hakaretvarî bir üslûpla Rasûlullah'a (s.a.v.) hitap etmiş oluyorlardı. Bu sebeple Allah (c.c.), mü'minlerin bu kelimeyi kullanmalarını uygun görmemiş, onun yerine farklı bir anlama çekilemeyecek olan "bize bak" anlamında "unzurnâ" kelimesini kullanmalarını emretmiştir. Böylece Yüce Allah (c.c.), Arapça'da manâsı tam oturmamış, Arap dili

[1212] Hucûrat, 49/3.
[1213] Mustafa İslâmoğlu, **Hayat Kitâbı Kur'ân**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 810.
[1214] Lokman, 31/19.
[1215] Bakara, 2/104.

dışında kötü manalara gelebilecek kelimelerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı kullanılmasını uygun bulmamaktadır.[1216]

Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Hepiniz çobansınız ve hepinizin sorumluluğu kendi sürüsü içindir."[1217] hadisinde de geçen bu kelime, "Sen bizim koyunlarımızın çobanısın." anlamına gelir.[1218] Bu manadan dolayı Müslümanların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitâben râinâ demesi kendilerini sürü yerine, peygamberlerini çoban yerine koymak demektir. Bu, Müslümanın hür irade ve düşüncesine aykırı bir durumdur. Nitekim Müslüman, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat eder; ama hür iradesini bir kenara koymaz.[1219]

Ayrıca genellikle iki kişi veya iki topluluk arasındaki üslûp ve davranışları ifade eden "râinâ" sözü "bizi gözet ve kolla; sen bizi kollamazsan biz de seni kollamayız" veya "bizi can kulağıyla dinle; sen bizi dinlemezsen biz de seni dinlemeyiz!" şeklinde, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) saygısızlığı çağrıştıran bir anlama da yol açmaktaydı. Hâlbuki Kur'ân, tüm inananları, Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) karşı her zaman nazik ve edepli olmaya çağırmaktadır. [1220]

"Düşünmek, sezmek, idrak etmek, dikkat etmek, anlamak" gibi manalara gelen "nazara" kelimesi Kur'an'da; anlamak, keşfetmek, bulmak,[1221] düşünmek,[1222] beklemek[1223] ve bakmak[1224] anlamlarında kullanılmıştır.[1225] Mü'minlerin 'râinâ' yerine kullanmaları istenilen 'unzurnâ' kelimesi "bizimle ilgilen, bize mühlet ver, bizi düşün, bizi bekle, bizi gözetle" gibi manalara gelmektedir.[1226] Bu âyet, mü'minlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kaba ve yakışıksız bir üslûpla hitap etmelerini doğru bulmamış; onun yerine "bize ilgi göster, bize bak" ve "bize mühlet ver, bizi gözet ki sözünü daha iyi kavrayıp öğrenebilelim" anlamlarına gelen "unzurnâ" demelerini; ayrıca Rasûlullah'ı can kulağıyla dinleyip sözlerini zihinlerine ve kalplerine yerleştirmelerini emretmiştir. Dolayısıyla bu âyet, konuşurken sadece güzel manalara ihtimali bulunan lafızları kullanmaya ve çirkin ya

[1216] Bayraklı, **age**, c.2, s.106.
[1217] İmam Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l Buhârî**, Şeriketü Dâri'l-Erkam b.Ebi'l-Erkam, Beyrut ts., Cum'a, 11.
[1218] Râzî, **age**, c. 3, s. 296.
[1219] Bayraklı, **age,** c. 2 s. 107.
[1220] Karaman vd., **age**, c. 1, s. 175; Nûr, 24/63; Hucûrat, 49/1-2.
[1221] Kehf, 18/19.
[1222] Neml, 27/33.
[1223] Sâd, 38/15.
[1224] Bakara, 2/104.
[1225] Bayraklı, **age**, c. 2, s. 112.
[1226] Bayraklı, **age**. c. 2, s. 111.

da uygun olmayan farklı anlamlara ihtimali bulunan veya hakaret anlamına gelebilecek lafızlardan da kaçınmak gerektiğini ifade etmektedir.

Dolayısıyla bu âyet, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) konuşurken mü'minlerin sözlerine dikkat etmeleri, hitapta kaba, kötü ve yanlış anlaşılabilecek sözcükleri kullanmamalarını, kibar, nâzik ve güzel bir üslûpla hitap etmelerini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini de dinleyip öğrenmelerini emretmektedir.

2.5.1.1.4. Gereksiz Soru Sormamak

Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli âyetlerinde boş sözden sakınılması ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gereksiz soru sorulmaması öğütlenmektedir.[1227] Kur'ân'da Yahudilerin bir özelliği olarak çok soru sormaları zikredilmektedir.[1228]

Hz. Musa (a.s.) ile kavmi arasında geçen bir diyalogda Hz. Musa (a.s.) kavmine, Allah'ın (c.c.) bir sığır boğazlamalarını emrettiğini söylemiş, bunun üzerine kavmi, o sığırın önce mahiyetini, sonra rengini, sonra diğer sığırlardan farkını sormuş; Hz. Musa (a.s.) her bir soruya sabırla cevap vermişti. Kur'an'ın bildirdiğine göre Yahudiler, "*Az kalsın bunu yapmayacaklardı."*[1229]

Nitekim iletişim esnasında söze fazla lafız ve kelime dâhil etmek, konuşmayı gereksiz bir şekilde uzatmak, hem tarafları yorar, hem de zaman kaybına neden olarak maksada giden istikametten sapılmasına neden olur.[1230]

Bazı sahabîler, herhangi bir hüküm verilmediği konularda ya da Allah'ın (c.c.) ana hatlarını belirleyip serbest bıraktığı konuların teferruatlarını öğrenmek istemekte ısrar etmekteydiler.[1231] Bu âyet, mü'minlerin faydasız, amaçsız, münâsebetsiz, açıklandığında sıkıntıya düşürecek, zor durumda bırakacak ve hükümleri zorlaştıracak tarzda sorular sormalarını yasaklamıştır:[1232]

"*Ey inananlar, açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeyleri suâl etmeyin. Kur'an indirilirken onları suâl etseydiniz açıklanırdı. Allah artık bu hatânızı affetmiştir. Allah*

[1227] Mü'minûn, 23/3; Mâide, 5/101.
[1228] Bakara, 2/55.
[1229] Bakara, 2/67-71.
[1230] Râzî, **age**, c. 3, s. 81-84.
[1231] Kutub, **age,** c. 4, s. 459-461.
[1232] Sabûnî, **age**, c. 2, s. 154.

bağışlayıcıdır, hâlimdir. Sizden öncekiler de böyle sorular sormuşlardı da sonunda isteklerimizi yerine getiremez olmuşlardı."[1233] buyuran Yüce Allah (c.c.), mü'minlerin bilmedikleri veya kendileri için faydası olmayan şeylerin peşine düşmemelerini emrederek mü'minlere söz ve davranış âdâbını öğretmektedir.

2.5. 1.1.5. Hz. Peygamber'e İtaat Etmek

"Birbirinizle münakaşa etmeyin. Allah'a ve elçisine itaat edin. Yoksa zaafiyete uğrarsınız da size verdiğimiz gücünüz, saltanatınız elinizden gidiverir. Sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."[1234]

"Ey iman edenler! Allah ve elçisinin huzurunda olduğunuz halde onun önüne geçmeyin, Allah'a karşı gelmekten imtinâ edin! Muhakkak ki Allah, her şeyi işiten ve bilendir."[1235]

Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer'in (r.a.) bir konu üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında münakaşa etmesi üzerine ya da mü'minlerin Rasûlullah'ı (s.a.v.) beklemeden fiillerini gerçekleştirmeleri üzerine, bu âyetin nâzil olduğuna dair çeşitli rivâyetler vardır. Mü'minler, Allah (c.c.) ve Rasûlü'nü (s.a.v.) beklemeden bir söz ya da fiili gerçekleştirmeme, Kur'an ve sünnete rağmen davranışta bulunmama, Allah (c.c.) ve Rasuûlü'nün (s.a.v.) izin vermediği konuda konuşmamak ya da iş yapmamaya dair ikaz edilmişlerdir.[1236]

"İman edenler, aralarında hüküm vermesi için, Allah'ın ve elçisinin huzuruna çağrıldıklarında: İşittik ve kabul ettik, derler. İşte kurtuluşa erenler bunlardır."[1237]

"*İman etmiş olanlar: Keşke cihad hakkında bir sûre indirilmiş olsaydı! Derler. Savaşı emretme konusunda gâyet açık bir sure indirilince yüreğinde hastalık bulunanların, ölüm baygınlığı geçiren kişinin baktığı gibi sana baktığını görürsün. Hâlbuki onlar için daha iyi olan, güzel söz söylemek ve emrimize itaat etmeleridir. (Savaş hususunda) İş ciddiye binince Allah'a verdikleri sözü tutsalardı, kendileri için hayırlı olan bu olurdu.*"[1238] Âyetinde geçen "kavl-i ma'ruf", "işittik ve itaat ettik!" sözüdür. Zira Nur sûresi 51. âyet de buna delâlet etmektedir. Mü'minler için en güzel üslûp, emre itaat ederek yerine

[1233] Mâide, 5/101-102.
[1234] Enfâl, 8/46.
[1235] Hucûrat 49/1.
[1236] Çetiner, **age**, c. 2, s. 817
[1237] Nûr, 24/51.
[1238] Muhammed, 47/20, 21.

getirebilecekleri sözleri söylemeleridir. Bu anlamda kavl-i ma'ruf, "doğru", "usûlüne uygun söylenen", "mutad", "anlaşılır", "kırıcı olmayan", "açık ve net", "kötü düşünce ve ümitlere yol açmayan", "üslûbu ve içeriğiyle akla ve dine uygun", "güzel", "meşru" ve "münasip" sözlerin tümünü ifade eder.[1239]

"Allah ve Elçisi bir konu hakkında karar verdiklerinde, kadın yahut erkek olması fark etmez, iman etmiş olanların artık seçme hakkı yoktur. Kim Allah ve Elçisi'ne isyan ederse apaçık sapıklık içindir."[1240]

Mü'minler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yüce kişiliğine saygıya ehemmiyet vermeli, onu kendi canlarından bile çok sevmeli, hiçbir konuda önüne geçip itaatsizlik yapmamalı, onun şahsına yakışmayan edep dışı üslûplardan kaçınmalıdırlar.

2.5.1.1.6. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Etkin Dinlemek

"Ey inananlar! "Râ'inâ" demeyin, "unzurnâ (bize bak)" deyin ve dinleyin. Kâfirler için acıklı bir azap vardır."[1241]

Âyetteki "bize bak" lafzı, aynı zamanda mü'minlerin Hz. Peygamber'le (s.a.v.) konuşurken göz teması kurmalarının öğütlenmesine delâlet etmektedir. Nitekim göz teması kurmak iletişimde muhâtaba değer verildiği ve onun can kulağıyla dinlenildiğini gösterir.

Allah Teâlâ (c.c.) "unzurnâ" emrinin hemen arkasından "vesme'u", "dinleyiniz" buyurmak suretiyle, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) saygılı ve dikkatli bir şekilde dinlenilmesini emretmektedir. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) dinlerken zihni tamamen onun konuşmalarına odaklamak gerekmektedir.[1242]

Nitekim gerek bilgi edinmek için gerekse muhâtabının duygu, düşünce ve söylediklerine değer verdiğini göstermek için konuşana kulak vererek aktif bir şekilde dinlemek gerekir. Zira Maide sûresi 10. âyetinde belirtildiği gibi dinlememek insanı cehenneme götürür.[1243]

Kur'an'da, dinleme eyleminde bulunanlar "*Sözü dinleyerek onun en güzeline tâbi olanlar*"[1244] şeklinde övülmüş, böylece dinlemenin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

[1239] Çakan, **agm**, s. 249-256.
[1240] Ahzâb, 33/36.
[1241] Bakara, 2/104.
[1242] Râzî, **age**, c. 3, s. 241-242.
[1243] Bayraklı, **age,** c. 2, s. 113-114.
[1244] Zümer, 39/18.

Nitekim mü'min iyiyi de kötüyü de işittiği zaman, kötüyü bırakıp iyi sözü alan kimsedir.[1245]

Kur'an'a göre muhâtabı dinlemeyip konuşmasına da engel olmaya çalışmak kâfirlerin niteliğidir: *"İnkâr edenler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız, dediler."*[1246] Onlar işittikleri hakkında tefekkür etmeyenlerdir.[1247] *"İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın."*[1248] buyuran Yüce Allah (c.c.), onlar gibi olmayı ve dinler gibi görünmeyi kınamakta, etkin dinlemeyi ve dinlemenin gerektirdiği gibi davranmayı emretmektedir. *"Çünkü Allah indinde en kötü canlı akletmeyen(gerçeği kabul etmeyen) sağır ve dilsiz kimsedir."*[1249]

2.5.1.1.7. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Üzecek Davranışlardan Kaçınma

"Ey İman Edenler! Yemeğe davet edilmediğiniz halde, gelişigüzel bir şekilde Peygamber'in evine girmeyin. Davet edildiğinizde de yemekten sonra, sizinle sohbet etmesi için beklemeyin ve dağılın. Bunun aksini yaptığınızda, Peygamber'e eziyet olmaktadır da utandığından size söyleyememektedir; Allah ise, gerçekleri söylemekten çekinmez. Peygamberin eşlerinden bir şey isteyeceğiniz vakit, perde arkasından istemeniz, sizin gönülleriniz için de onların gönülleri için de daha uygundur. Allah Rasûlü'nün eşlerini nikâhınıza almanız ve onu üzmeniz asla câiz değildir. Böyle yapmanız, Allah indinde çok büyük bir günahtır."[1250]

Mü'minlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evlerine izinsiz girmeleri, yemeğe davet edildiklerinde erkenden gelip beklemeleri, yemekten sonra da sohbete dalarak uzun süre oturmaları Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rahatsız ediyor, canını sıkıyor; fakat onlara hiçbir şey söyleyemiyordu. Allah (c.c.), mü'minleri bu konuda uyarmakta ve onlara, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve onun eşlerine nasıl davranmaları gerektiğini bildirmektedir. Bu davranış şekli de bir şey isteyecekleri zaman perde arkasından istemek, izin almadan ya da davet edilmeden Peygamber'in (s.a.v.) evlerine girmemek veya orada sözü

[1245] Kurtûbî, **age**, c. 15, s. 155-156.
[1246] Fussilet, 41/26.
[1247] Kurtûbî, **age,** c. 8, s. 8-9.
[1248] Enfâl, 8/21.
[1249] Enfâl, 8/22.
[1250] Ahzâb, 33/53.

uzatmamaktır.[1251] Ayrıca bazı Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettikten sonra, onun eşleriyle evlenmek istediklerini birbirlerine dile getiriyorlar, bu da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kulağına gidiyor ve onu çok üzüyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleri, "mü'minlerin anneleri"[1252] olarak vasfedilmiş ve onlarla nikâhlanmak ebediyen yasak kılınmıştır.[1253]

2.5.1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mü'minlere Yönelik Üslûbu

2.5.1.2.1. Açık ve Anlaşılır Konuşması

Rasûlullah (s.a.v.) anlam, lafız ve ahenk bakımından sözün kusursuz olmasını ifade eden fâsih[1254] bir üslûba sahipti. Hz. Peygamber (s.a.v.), tebliğ görevi gereği belâgat ve fesâhat sahasında en yüksek örnek olan Kur'an'ın üslûbunu kendisine ilke edinmişti. "*Sözün büyüleyici bir tesiri vardır.*"[1255] buyuran Rasûlullah (s.a.v.), sözün bu tesirini en güzel şekilde kullanmayı bilerek konuşmasını etkin hale getirmiştir.[1256]

Rasûlullah (s.a.v.), konuşmadan önce uzun bir süre susarak düşünür, daha sonra anlaşılır bir şekilde tane tane konuşur, konuşmasını fazla da uzatmazdı.[1257] Hatta Hz. Aişe (r.anha), Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) kelimeleri sayılabilecek kadar tane tane konuştuğunu ifade etmiştir.[1258] Konuşurken muhâtabın algı seviyesini, psikolojisini ve durumunu göz önünde bulunduran Rasûlullah (s.a.v.), kimine karşı basit, kimine karşı edebî ifadeler seçer, bazen konuşmasını uzatır, bazen de kısa tutardı. Bu nedenle sahabîler daima onun sözlerini anlamış olarak yanından ayrılırlardı.[1259]

Hz. Peygamber (s.a.v.), konuşurken konunun önemine göre yüz ve beden hareketlerini de kullanırdı. Kelimelerin daima güzel olanını tercih eder, toplumca yanlış anlaşılacak kelimeleri kullanmazdı. Yapmacıksız ve doğal akışında konuşan Rasûlullah (s.a.v.) ağdalı

[1251] Derveze, **age**, c. 6, s. 43-45.
[1252] Ahzâb, 33/6.
[1253] Ahzâb, 33/53.
[1254] Mustafa Çuhadar, "Fesahat", **DİA**, İstanbul 1995, c. 12, s. 423.
[1255] Buhârî, Nikâh, 47; Müslim, Cum'a, 47.
[1256] Tacettin Uzun, "Hz. Peygamber"in Fesahat ve Belağatı", **Makâlât**, 2(1999), ss. 131-155, s. 131.
[1257] Uzun, **agm**, s.134.
[1258] Ebû Dâvûd, İlim, 7.
[1259] Ahmet Lütfi Kazancı, "Hz. Muhammed'in Tebliğinin Kalıcı Olması", **UÜİFD,** 2/2(1987), s. 134-135.

ifadelerden, sokak ağzıyla konuşmaktan ve gereksiz yere sözü uzatmaktan kaçınır, yalnızca İslâmi eğitimi gaye edinerek az sözle çok şey ifade ederdi.[1260]

Hz. Peygamber'in bu üslûbu bütün mü'minlerin ve özellikle de tebliğ ve eğitimle görevli kimselerin örnek alması gereken bir üslûptur.

2.5.1.2.2. Şefkat ve Merhamet

Kur'an'da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gönderiliş amaçlarından biri "*(Rasûlüm!) Biz seni, bütün insanlığa rahmet vesilesi olman için gönderdik."*[1261] buyruğuyla da ifade edildiği üzere Allah'ın (c.c.) yeryüzündeki kullarına rahmetinin bir tecellisidir. Nitekim Kur'an, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "*iman edenler için bir rahmet*"[1262] yani yumuşak, hoşgörülü, şefkatli ve bağışlayıcı olduğunu müjdelemektedir.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) *"Sana uyan mü'minlere merhametinle kanat ger. Eğer sana karşı gelirlerse de ki: Muhakkak ki ben sizin yaptıklarınızdan beriyim. Sen O mutlak galip ve rahmet sahibine dayanıp güven.*"[1263] buyuran Yüce Allah (c.c.) onun alçakgönüllülükle mü'minlere "kanat" germesini,[1264] onlara şefkat ve merhametle muamele etmesini, hata ya da itaatsizlik yaptıklarında bile onlara güzellikle öğütte bulunmasını istemektedir.

Nitekim alçakgönüllü davranmak; yumuşak, bağışlayıcı, kusurları örtücü, nahoş davranışlara tahammül edici, şefkatli, iyi ve güzel ahlâkla davranmayı ifade eder.

Aynı şekilde Allah Rasûlü'nün (s.a.v.), önünde heyecanlı ve korkmuş bir halde titreyen bir kişiyi, *"Rahat ol! Karşındaki bir kral değil. Ben yalnızca kuru et yiyen bir kadının oğluyum"*[1265] diyerek sakinleştirmesi onun ne denli tevâzu sahibi olduğunu gösteren başka bir örnektir.

Şefkat ve merhametini hayatına yansıtan insan, sosyal ilişkilerde yumuşak ve hoşgörülü olur.[1266] Kur'an, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu yönünü şöyle ifade etmektedir: *"Sen onlara Allah'ın rahmeti sebebiyle yumuşak davrandın. Şâyet onlara karşı katı kalpli ve kaba*

[1260] Buhârî, Ta'bir, 22; Müslim, Mesâcid, 6.
[1261] Enbiyâ, 21/107.
[1262] Tevbe, 9/61.
[1263] Şuârâ, 26/215.
[1264] Bayraklı, **age**, c.14, s. 155.
[1265] İbn Mâce, Et'ime, 30.
[1266] Şanver, **age**, s. 116.

olsaydın, etrafından dağılırlardı. Artık onları affet ve onlar için Allah'tan mağfiret dile."[1267] Bu âyette Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minlere karşı sert davranmaktan men edilirken, başka âyetlerde ise kâfirlere karşı sert olmasının emredilmesi dikkat çekicidir.[1268] Nitekim sertlik veya yumuşaklık muhatâpların durumuna ve özelliklerine göre değişmekte, üslûp buna göre belirlenmektedir. Âyetin son kısmında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mü'minlerin kusurlarını örterek kendisine yönelik yaptıkları hataları bağışlaması, diğer hata ve kusurları için de onlar için *Allah'tan mağfiret* dilemesi istenmiştir.

Bu âyette, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mü'minlere karşı son derece şefkatli, yumuşak tabiatlı, tatlı sözlü, hoşgörülü olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu denli güzel ve yumuşak üslûbundan dolayı, insanlar onun etrafında toplanmışlar ve iman ile şereflenmişlerdir.

"Beyânda insanı büyüleyen bir sihir vardır"[1269] buyuran Peygamber Efendimiz (s.a.v.), insanlara her zaman yumuşak, güzel ve tatlı bir üslûpla konuşmuştur.[1270] "Yumuşaklıktan mahrum olan hayırdan mahrum olur."[1271] sözleriyle kırıcı ve sert olmamaya özen göstermeyi hayır olarak nitelemiştir.

"Müminler için o peygamber, kendi canlarından önce gelir."[1272] âyeti Hz. Peygamber (s.a.v.) ile mü'minler arasındaki, bağlılık, şefkat, fedakârlık gibi duygusal yakınlıklara işaret etmektedir.[1273] Mü'minlerin Allah'ın elçisine (s.a.v.) olan muhabbeti, bağlılığı, çoğu yerde onu kendi nefislerine tercih etmeleri tek taraflı değildi. "*İçinizden sizin için öyle bir peygamber geldi ki sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir, o size son derece düşkün, mü'minlere karşı merhamet ve şefkat sahibidir."*[1274] âyet-i kerîmesi buna işaret etmektedir.

Uhud günü olanlardan sonra Yüce Allah (c.c.), "*…Artık onları affet ve onlar için Allah'tan mağfiret dile..."* buyruğuyla Rasûlü'ne, ashâbına nasıl davranacağını öğretmekte, onların üzerinde olan hakkını affetmesini emretmektedir.

[1267] Âli İmrân, 3/159.
[1268] Mâide, 5/54; Tevbe, 9/73; Fetih, 48/29.
[1269] Buhârî, Nikâh, 47; Müslim, Cum'a, 47.
[1270] Canan, **age**, s. 44.
[1271] Müslim, Birr, 74.
[1272] Ahzâb, 33/6.
[1273] Karaman vd., **age**, c. 4, s. 367.
[1274] Tevbe, 9/128- 129.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "*Mü'minlere alçak gönüllü ol."*[1275] diye öğütte bulunan Allah Teâlâ (c.c.), onlara merhamet kanadını indirerek yumuşak davranmasını, yakınlık ve ilgi göstermesini, onları kıracak kaba ve sert üslûplardan kaçınmasını istemektedir.[1276]

2.5.1.2.3. Mü'minler Arasında Ayrım Yapmamak

"Şâyet Rabbinden beklediğin bir rahmeti (rızkı) ararken onlardan yüz çevirmek durumunda kalırsan hiç değilse onlara gönül alıcı sözler söyle."[1277] âyetinde Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'den (s.a.v.) fakir ve muhtaç mü'minleri geri çevirmek durumunda kalırsa, onlara karşı nasıl bir üslûpla yaklaşacağını açıkça belirtmiştir. Bu durumda bulunan mü'minlere verecek bir şey bulamıyorsa en azından onlar için "kavlen meysûran" yani, hoşnutluk verici, teselli edici, gönül alıcı, tatlı dilli güzel sözler söylemesini, onlar için Allah'a dua etmesini, onların maneviyâtlarını kuvvetlendirici muamelelerle onları taltif etmesini emretmektedir. [1278]

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekke Dönemi'nde Kureyş kabilesinin önde gelenlerine, İslâmiyet'i tebliğ ettiği sırada, İbn Ümmü Mektûm yanına gelerek Allah'ın (c.c.) ona öğrettiği meseleleri kendisine anlatmasını istemiş, Rasûl-ü Ekrem (s.a.v.), onun bu davranışından dolayı hoşnutsuzluk göstermiş, yüzünü asıp diğerlerine yönelmişti. Bunun üzerine kendisini uyaran şu âyetler nâzil olmuştur:[1279]

"O *âmâ kendisine geldi diye, Peygamber yüzünü ekşitti ve arkasını döndü. Nereden biliyorsun? Belki de o arınacak ya da verdiğin öğüdü dikkate alıp da faydalanacak. Kendini yeterli görüp de ihtiyaç hissetmeyene gelince; Sen, onla ilgileniyorsun, o kendisi istemezken onun arınmasından sana ne! Allah korkusu ile sana koşup geleni ihmal edip ilgilenmiyorsun. Sakın ha! Bu Kur'an'dan ancak dileyen öğüt alır."*[1280]

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu davranışı, onun zengin fakir ayrımı yapması sebebiyle değildi. Zira O, her zaman, herkesi hakka yöneltmeye gayret eden bir peygamberdi. İslâm'ın daha çabuk yayılmasında etkili olabileceğini düşündüğü kişileri İslâm'a davet

[1275] Hicr, 15/88.
[1276] Taberî, **age**, c.14, s. 61.
[1277] İsra, 17/28.
[1278] Kutub, **age**, c. 9, s. 309.
[1279] Karaman vd., **age**, c. 5, s. 555.
[1280] Abese 80/1-12.

ettiği sırada sözünün kesilmesi, onu böyle bir üslûba itmiştir.[1281] Hz. Peygamber (s.a.v.), onların Müslüman olmasını öyle çok istiyordu ki bu hali Kur'an'da; "*Bu Söze (Kur'an'a) inanmazlarsa sen kendini üzüntüyle tüketeceksin."*[1282] şeklinde ifade edilir. Yoksa bu tavrının sebebi asla âmâ birisini hor görmesinden ya da şahıs ayrımı yapmasından kaynaklanmamaktadır. Bu tamamen davetle ilgili bir tavırdı. Fakat davetin de bir ölçü ve kıymetler manzumesi bulunmaktadır.[1283] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) böyle bir hatasından hemen uyarılması, temizlenme ihtimali olan kalplere nazik ve ince davranmanın önemine vurgu yapmaktadır. Bu âyetten alınabilecek en büyük ders, insanın hayatındaki değer ve ölçülerin sadece ilâhî emirlere göre ayarlanmasının gerekli olduğudur. Bu âyetlerde kesin bir red ifadesi olan "kellâ" lafzının kullanılmasıyla şiddetli bir üslûp içinde Allah'ın sevgilisi ve en yüksek ahlâkın sahibi olan Hz. Peygamber'in ikaz ve itâp edilmesi meselenin oldukça ciddi ve önemli olduğunu göstermektedir.[1284]

Daha sonra Peygamberimiz (s.a.v.), İbn Ümmü Mektûm'a ikramda bulunmuş ve "Ey Rabbimin beni hakkında itâp ettiği zât, merhaba!" diye hitap ederek lâtife etmiştir.[1285]

Hz. Peygamber (s.a.v.), birgün bazı yoksul ve kimsesiz sahâbîlerle birlikte oturup sohbet ederken müşriklerin ileri gelenlerinden bir grup, Hz. Muhammed'le (s.a.v.) görüşmek istediklerini; ancak fakir ve kölelerle bir arada bulunmayı büyüklüklerine yakıştıramadıkları için, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) onları yanından kovmasını istemişler. Rasûlullah,*"Ben mü'minleri kovamam"* deyince de en azından kendileri oradayken onların ayakta durmasını talep etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslüman olacağı ümidiyle bu tekliflerini değerlendirirken "*Sabah akşam ona dua ederek Rabblerinin rızasını isteyenleri yanından kovma!"*[1286] âyeti inmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.) hemen düşüncesinden vazgeçmiştir.[1287]

Böylece bu âyet, insanın makam, mevki, güç, zenginlik ya da soy gibi herhangi bir dünyalık derecesine göre değil, Allah'a (c.c.) inancı ve takvâsına göre üstün değerler taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve mü'minlerin ahlâkı da bunun gibi Kur'an âyetleriyle şekillenmiş ve hayat prensipleri haline gelmiştir.

[1281] Kutub, **age**, c. 16, s. 19.
[1282] Kehf, 18/ 6.
[1283] Kutub, **age**, c. 16, s. 22.
[1284] Kutub, **age**, c. 16, s. 17-19.
[1285] M. Yûsuf Kândehlevî, **Hayâtü's-Sahâbe**, İstanbul 1980, c. 3, s. 32; Abdullah Aydınlı, "İbn Ümmü Mektûm", **DİA**, c. 20, s. 434.
[1286] En'am, 6/52.
[1287] Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 2.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) fakir Müslümanlara karşı göstereceği muamele, diğer bir âyette şöyle öğretilmektedir: *"Sabah akşam Rablerinin rızasını kazanmayı umarak dua edenlerle beraber sen de sabret! Dünya hayatının güzelliklerini isteyip de gözlerini onlardan kaydırma! Kalpleri bizi zikretmekten alıkoyulmuş, nefislerinin kötü arzularına uymuş ve hep aşırılık peşinde olan kimseye boyun eğme!"*[1288]

Başka bir âyette de zayıf Müslümanların kalplerini hoş tutmak ve onlara değer vermek için Rasûlullah'ın (s.a.v.) onlara selâm vermesi emredilmektedir:[1289] "*Âyetlerimize inanmış olanlar yanında geldiklerinde de ki: Selâm size! Rabbiniz kendi üzerine merhameti farz kıldı. Eğer içinizden biri bilmeden bir kabahat işler de hemen arkasından tövbe eder, kendini düzeltirse (bilsin ki) O, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."*[1290]

2.5.1.2.4. Olumsuz Davranışları Düzeltme Üslûbu

Hz. Peygamber (s.a.v.) ile sahabe arasındaki ilişki karşılıklı samimiyete, sevgiye ve iyi niyete dayanmaktaydı. Hz. Muhammed (s.a.v.), bir peygamber ve örnek bir şahsiyet olmanın yanı sıra, sahabiler için iyi bir öğretmen konumundaydı. Sahabilerde olumsuz ve hoşlanmadığı bir davranış gördüğünde, onları rencide etmeden, genellikle yalnız başlarına kaldıklarında uyarırdı. Bir toplulukta bulunduğu sırada bir mü'mine yakışmayan bir fiili düzeltmek icap ettiğinde ise asla isim zikretmez, onlara bağırıp kızmaz; genelleyici ve rencide etmeyici bir üslûp benimserdi. Hz. Peygamber (s.a.v.), özellikle genç sahabilere karşı son derece müsamahakâr, hoşgörülü ve sabırlı davranırdı. "*Sen onlara yumuşak davrandın.*"[1291] âyetinde de belirtildiği gibi Rasûlullah (s.a.v.), insanların gönlünü kazanmak ve onları İslâm dairesine soktuktan sonra, orada devamlı tutabilmek için son derece kibar ve nâzik bir üslup kullanır, kimsenin gururunu, haysiyetini hedef almaz; sadece olumsuz gördüğü davranışa odaklı ıslah hareketi yapardı. Nitekim *"O halde (Rasûlüm), öğüt ver. Nitekim sen sadece öğüt vericisin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin"*[1292] meâlindeki âyet-i kerimede de belirtildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) öğüt vericidir, insanları zorbalıkla, baskıyla ıslah etme şeklinde bir görevi de yoktur. O da bu buyruğa uygun davranmış, mü'minlere tatlı ve yumuşak bir üslûpla öğütlerde bulunmuştur.

[1288] Kehf, 18/ 28.
[1289] Sabûni, **age**, 2/198.
[1290] En'am, 6/54.
[1291] Âl-i İmrân, 3/159.
[1292] Ğasiye, 88/21-22.

Eğer İslam'ın ana ilkelerinin çiğnendiği ya da Müslümanların birlik ve beraberliğine zarar veren bir durum olursa Rasûlullah (s.a.v.), bu konuda tavizsiz ve kat'i bir üslûp benimser, bu ilkeyi çiğneyenin konumu, cinsiyeti, ırkı ne olursa olsun her birine adâletle muamele ederdi.

Mustalikoğulları Savaşı sonrası, biri ensardan biri muhâcirden olan iki sahâbi arasında kuyudan su çekme sırası ile ilgili bir tartışma çıkmış, tartışma kısa sürede kavgaya dönüşmüştü. Olup biteni gören münafıklardan Abdullah b. Übey, tartışmayı fırsat bilip Müslümanları birbirine düşürmek için onları "Yetişin Ey Ensâr!" diye bağırmaya teşvik etmiş, akabinde karşı taraf da "Yetişin ey Muhâcirler!" diye bağırmıştı. Kısa sürede toplanan muhâcir ve ensar arasında neredeyse kanlı bir çatışma olacağı sırada durumdan haberdar olan Peygamber Efendimiz (s.a.v.), onlara gelip sitem ve öfke içeren bir üslûpla câhiliyeden kalma kavmiyetçilik davasından kaynaklanan bu çağırma şeklini "pislik" olarak ifade edip "Birbirinizi ey Müslümanlar diye çağırın." diye buyurmuş ve doğacak bir çatışmanın önüne geçmişti.[1293]

Rasûlullah (s.a.v.), mü'minlerin birbirlerine yönelik ceza unsuru olan bazı kötü fiilleri yapmaları durumunda, *"Birbirinizin diğeri üzerindeki cezalarını affedin, konu bana iletildiğinde ise, artık ben o cezayı uygularım*."[1294] buyurmuştur. Böylece mü'minlerin aralarında suç teşkil eden meseleyi önce karşılıklı anlaşarak af ya da sulh yoluyla çözmeye çalışmalarını, çözüme kavuşturamayıp kendisine müracaat ettiklerinde ise artık af ile suçun düşmesinin mümkün olmayacağını, kendisinin gerekli cezayı uygulayacağını beyân etmektedir.

Bugün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu üslûbu, olumsuz davranışları düzeltme konusunda, eğitici ve öğretici konumda olan her mü'minin benimsemesi gereken bir metoddur. Gerek anne babalar, gerek öğretmenler, gerekse idareciler böyle bir üslûp edindikleri takdirde toplumda daha fazla olumlu davranışlar görülmeye başlayacak, kişiler arasında doğabilecek sorunlara etkileyici bir çözüm olacaktır.

[1293] Buhârî, Tefsir, 63; Müslim, Birr, 64; İbn Hişam, **İslam Tarihi Sîret-i İbn Hişam**, çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yay.; İstanbul 2001, c. 3, s. 303.
[1294] Buhârî, Menâkibu'l-Ensar, 11.

2.5.1.2.5. İltifatta Bulunma

Rasûlullah (s.a.v.) ile mü'minler arasındaki ilişki sadece bir peygamber-ümmet ilişkisi değildi. Aynı zamanda onlar arasında, öğretmen-öğrenci, kardeşlik ve arkadaşlık ilişkisi de vardı. Hz. Peygamber, sahabilerine her zaman güzel ve hoş hitaplarda bulunur, mütemâdiyen onlara güzel isimlerle veya ilgi ve alâkasıyla iltifatta bulunurdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) gerek erkek, gerekse hanım sahabîlere çeşitli künye ve lâkaplarla iltifatlarda bulunmuştur. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Ömer (r.a.) Müslüman olduğu gün Kâbe'de birlikte namaz kıldıktan sonra, ona "hakkı batıldan ayıran" anlamında Farûk lakabını;[1295] Talha b. Ubeydullah'a (r.a.), Uhud Savaşı'nda göstermiş olduğu fedâkarca davranışlarından dolayı, çok hayır yapan anlamındaki "Hayyır" ve Tebük Seferi için elinden geldiğince yardımda bulunmasından ötürü "Feyyâz" lakabını; [1296] Hz. Hamzâ'ya (r.a.) Allah'ın arslanı anlamındaki "Esedullah" ve şehitlerin efendisi anlamındaki "Seyyidüş-Şüheda" lakaplarını; [1297] miraç olayını tereddütsüz kabulünden sonra Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) Sıddîk" lakabını;[1298] Hâlid b. Velid'e (r.a.) Mûte Savaşındaki kahramanlığından ötürü Allah'ın kılıcı anlamındaki "Seyfullah" lakabını,[1299] Hz. Âişe'ye (r.anhâ) beyaz tenli anlamında "Hümeyrâ" lâkabını[1300] vererek sahabilerini övgü ile ta'zim etmiştir.

Hz. Peygamber sahabîlerini sever, onlar için hayır duada bulunur, dünya işlerinde onlarla istişâre eder, onlara güzel öğütlerde bulunur, onlarla şakalaşır, üzüldüklerinde teselli eder, zor zamanlarında onları korur ve savunurdu. Örneğin İbn Mes'ud'un (r.a.) bacaklarının inceliğine bakıp gülüşen sahabîlere karşı Hz. Peygamber onu korumuş ve "Hayret ettiğiniz onun ince bacaklı olması mıdır? Vallahi, onun bacakları, tartıda Uhud Dağı'ndan daha ağır gelir." diyerek ona iltifatta bulunmuştu. [1301] Benzer şekilde Hz. Safiye (r.anha) vâlidemizin Yahudi soyunda geldiği Rasûlullah'ın diğer hanımları arasında konu olmuş, Hz. Peygamber ise, onu "Nasıl benden daha hayırlı olabilirsiniz ki eşim Muhammed, babam Harun, amcam Musa'dır, deseydin ya!"[1302] diyerek teselli ederek iltifatta bulunmuştu.

[1295] İbn'ül Esîr, **Üsdü'l-Ğâbe fî Marifeti's-Sahâbe**, yy., ts., c. 4, s. 151.
[1296] İbn'ül Esîr, **age**, c. 3, s. 86.
[1297] İbn Hacer, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, Kâhire 1328, c. 1, s. 354.
[1298] Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", **DİA**, İstanbul 1994, c. 10, s. 101-102.
[1299] İbn'ül Esîr, **age**, c. 2, s. 110.
[1300] Mustafa Fayda, *"Âişe"*, **DİA**, İstanbul 1989, c. 2, s. 202.
[1301] İbnü'l-Esîr, **age,** c. 3, s. 388.
[1302] Tirmizî, Menâkıb, 63.

Sahabilerine daima tatlı ve güzel bir dille hitapta bulunan Rasûlullah (s.a.v.), onlara övgü dolu sözler söyleyerek onlarla musâfahalaşıp onlara sarılarak çok güzel bir dostluk örneği sergilerdi.[1303] Ayrıca Rasûlullah (s.a.v.) sevgi ve dostluğu arttırıcı olduğunu buyurduğu hediyeleşmeye de çok önem verir, sahabîlerine çeşitli hediyelerle iltifatlarda bulunurdu. Örneğin Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir Savaşı'nda Ebû Cehil'i öldüren Abdullah b. Mes'ud'a (r.a) Ebû Cehil'in kılıcını hediye etmişti.[1304] Sahabîlerinin sağlığını da çok önemseyen Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabîleri hastalandığında onların durumlarını sorar, onları ziyarete gider, tedavilerine yardımcı olur ve onlar için dua ederdi.[1305]

2.5. 2. Zengin-Fakir İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

"Kavl-i ma'ruf" ve bağışlama, arkasından (sözlü veya fiilî) incitme gelen sadakadan daha iyidir."[1306]

Âyetteki kavl-i ma'ruf ifadesiyle sadaka isteyen birine verilecek bir şey bulunamıyorsa güzel söz, hayır dua, teselli edici ve gönül alıcı bir üslûpla geri çevirmek tavsiye edilmektedir.[1307] Böyle bir üslûp, iyiliğini başa kakıp kalp kıran birinin sadakasından daha üstündür. Zira maddî olarak verilen sadaka bedene fayda verirken; güzel söz, kalbi ve ruhu rahatlatır. Bedene fayda veren sadaka, ruha eziyet veren üslûpla bir araya gelince sadakanın sağlayacağı mutluluk silinip gider.[1308]

"Şâyet Rabbin tarafından ümitli olduğun bir rızkı beklediğin (yani verecek bir şey bulamadığın) için onları geri çevirmek zorunda kalırsan bari onlara "kavl-i meysur" söyle!"[1309] Bu âyet, kendisi zor durumda olup verecek bir şey bulamadığı zaman, özelde Hz. Peygamber'in (s.a.v.), genelde ise tüm mü'minlerin, kendisinden yardım talep edenlere nasıl bir üslûpla yaklaşması gerektiğini öğretmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de "kavlen meysûran" ifadesi, yoksula ağır gelmeyecek, ümit verici, yatıştırıcı, güzel ve tatlı söz anlamında kullanılmıştır.[1310]

[1303] Kândehlevî, **Hayâtü's-Sahâbe**, c. 3, s. 125.
[1304] İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", **DİA**, c. 1, s. 115-116.
[1305] Kândehlevî, **Hayâtü's-Sahâbe**, c. 3, s. 81.
[1306] Bakara, 2/263.
[1307] Bkz. Râzî, **age**, c. 7, s. 43.
[1308] Taberî, **age**, c. 2, s. 141-142; Kurtûbî, **age**, c. 3, s. 532-533.
[1309] İsrâ, 17/28.
[1310] Karaman vd., **age**, c. 3, s. 79.

Âyette, zor durumda bulunup yardım talep eden akraba, yoksul, yolda kalmış gibi kimselere, verecek bir şey bulunamıyorsa da sert sözlerle azarlamamak, aksine onlara güzel vaatlerde bulunmak ve dua etmek gibi gönül alıcı hoş sözler söylemeleri emredilmektedir.[1311] Nitekim "*El açıp isteyeni de sakın azarlama*!"[1312] âyeti de zayıf ve fakir durumda olan insanlara karşı zorba, kibirli, ağzı bozuk ve kaba olmamayı salık vermektedir.

İsteyeni nezâketle, en uygun şekilde reddedebilmek ya da yumuşaklık ve ustalıkla söz söylemek anlamına gelen kavl-i meysûr, âyette, isteyenlere bir şey verilemediği zaman verememenin mazereti anlatılarak onlar için dua etmek veya güzel vaatte bulunmak gibi anlamlara gelmektedir.[1313]

Ayrıca bu âyet, gönül alıcı hoş sözlerin de sadaka olacağına da işaret etmektedir. Zira daha önce geçen "*Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Lüzumsuz yere de saçıp savurma."*[1314] âyetinde ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunulması emredilmektedir ki bu da bir çeşit sadakadır. Bu âyette ise maddî anlamda verecek bir şey bulunamadığı takdirde gönül alıcı hoş sözlerin söylenmesi emredilerek bu tür sözler, bir anlamda sadaka yerine konmuştur. Bu da gönül alıcı hoş sözlerin bir nevi sadaka sayıldığını gösterir. Nitekim: *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından (sözlü veya fiilî) incitme gelen sadakadan daha iyidir*."[1315] âyeti de bunu desteklemektedir.

Maddi anlamda zengin ile yoksul arasındaki iletişimi düzenleyip toplumsal kaynaşmayı sağlayıcı bir ifade olan meysûr, yani yumuşak söz, isteyenin kalbini vesvese ve kuruntulardan kurtarıp iki taraf arasında İslâm'ın öğütlediği kardeşlik köprülerini kurmakta çok etkilidir. Aynı şekilde kavl-i meysûr, sadece maddi alanda değil, bütün yardım taleplerine karşı kullanılabilecek, mü'minin özüne uygun bir üslûp disiplinidir.[1316]

Yardım talebinde bulunulan kimseye, gönlünü alarak güzel bir söz söylemek, Allâh'ın mağfiretine ermesi sebebiyle arkasından, başa kakıp onur kırmanın geleceği bir yardımdan çok daha hayırlıdır. Kişinin, mütevâzi bir şekilde, Müslüman kardeşi için dua edip yapacağı yardımı, onu kınamadan, hor görmeden tatlı dille, güzel bir üslûpla yerine

[1311] Taberî, **age**, c. 9, s. 155-156; Kurtûbî, **age,** c. 10, s. 380.
[1312] Duhâ, 93/10.
[1313] Bkz. Kurtûbî, **age**, c. 10, s. 380.
[1314] İsrâ, 17/26.
[1315]Bakara, 2/263.
[1316] Müftüoğlu, **agm,** s. 216.

getirmesi gerekmektedir. Bu şekildeki bir üslûp Allah (c.c.) katında, yardım yaptıktan sonra yardım ettiği kişiyi rencide etmekten çok daha hayırlı olacaktır.[1317]

"(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yoluna adadığı için yeryüzünde kazanç sağlamak için çalışamayan yoksullar için olsun. Bilmeyenler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük edip de istemezler. Muhakkak ki Allah yaptığınız her hayrı bilir."[1318] İhtiyaç sahibi mü'minlerin hayâları gereği bunu asla söyleyemedikleri anlatılmıştır. Onlar utanmaları sebebiyle durumlarını söyleyemezler; ama zengin mü'minlerin onları arayıp bulmaları gerekmektedir.

"*Onlar yiyecekleri yetime, fakire ve esire seve seve yedirirler Biz sizden bir karşılık, bir teşekkür beklemeden sırf Allah rızası için yediriyoruz derler."*[1319] Gerçekten Allah (c.c.) rızası için infakta bulunan mü'minler, fakirlere ve yoksullara yaptıkları yardıma karşı teşekkür bile olsa herhangi bir şey beklemediklerini söyleyip muhâtabını kendine minnet ettirmeyen, rencide etmeyen, muhâtabının gönlünü kazandıran bir üslûp benimsemişlerdir.

"Miras paylaşımında yetimlerden, akrabalardan ve muhtaçlardan (kendilerine pay düşmeyenlerden) hazır bulunanlar olursa onlara da güzel sözler ile maldan bir şeyler verin."[1320]

Bu âyet, mirastan pay düşmediği halde, miras taksiminde hazır bulunan akrabalar, yetimler ve fakirlere de bu maldan bir şeyler verilmesini ve ardından da güzel sözler söylenilmesini öğütlemektedir. Âyetteki kavl-i ma'ruf ifadesi, başa kakmadan gönül alıcı güzel sözler söylemeyi ve hayır dua etmeyi ifade etmektedir. Nitekim bu durum, mirasçıların mal hırsını körükleyip öfkelenmelerine neden olabilecek bir durumdur. Ama mirasçılar hırslarıyla hareket edip onlara maldan bir şey vermez, kırıcı ve kötü sözler söylerlerse bu sefer de ihtiyaç sahibi kimselerin onlara haset edip kırılmalarına, hatta Allah'ın (c.c.) korunmasını emrettiği akrabalık bağlarının kopmasına yol açabilirler. Yüce Allah (c.c.), gerek miras taksiminde hazır bulunan diğer kimselerin de teselli bulup sevinmeleri, gerek yetim ve fakirlerin korunup gözetilmesi, gerekse cimrilik, hased gibi duyguların ortaya çıkmaması için böyle bir uygulama seçmiştir. Böylece mü'minler arasında, yardımlaşma ve dayanışma ruhu gelişir, kardeşlik ve akrabalık bağları güçlenir.

[1317] Taberî, **age**, 2/140.
[1318] Bakara, 2/273.
[1319] İnsân, 76/8-9.
[1320] Nisâ, 4/8.

Bununla birlikte bu âyetin miras âyetlerinden önce muhkem olduğunu, miras âyetlerinden sonra ise, âyetten kastın akrabaya vasiyet, yetim ve yoksullara ise güzel söz söylemeyi ifade ettiğini söyleyen müfessirler vardır.[1321] Ancak bu âyetin mensuh olduğunu gerektirecek bir şey yoktur, zira âyet herhangi bir zorunluluk yüklemeden ihtiyaç sahibi kişilerin yararlandırılıp gözetilmesi anlamında, maddi ve manevi bir iyilik öğütlemektedir.

2.5. 3. Yetim-Veli İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

"Geriye zayıf (yetim) çocuklar bırakacak olmaktan dolayı, onların durumları hakkında tasaya kapılanlar, (vasiyetlerinde kendi yetimlerine) haksızlık yapmaktan korksunlar. Kavl-i sedid söyleyerek Allah'a karşı gelmekten imtina etsinler."[1322]

Sedid kelimesi, isabetli konuşma, isabet etme, yerli yerinde olma, gerçeği amaçlama, adâletli konuşma gibi anlamlara gelmektedir.[1323] Buradan yola çıkarak kavl-i sedid kavramı, "amacına uygun olarak tam yerinde söylenmiş söz" anlamında kullanılmaktadır. Hakikati olduğu gibi, abartmadan ve eksiltmeden, ima ve kuşkulardan uzak bir üslûpla aktarmayı da ifade eden bu kavram, âyet-i kerimede, hakkı konuşmak, dürüst ve insaflı konuşmak anlamlarında kullanılmıştır.[1324] Ayrıca bu ifadenin; içi dışı bir olan, birbirleriyle münakaşa eden kişilerin aralarını düzeltmek için söylenen, Allah'ın (c.c.) hoşnutluğunu kazanmayı amaçlayan veya bütün hayırları kapsayıcı sözler olabileceği de belirtilmektedir.[1325]

Bu âyet, geride kalan çocuklarını muhtaç hale düşürecek şekilde, mallarının tamamını vasiyet edip dağıtmayı yasaklamakta ve yanındakilerin 'es-sedid', yani adâletli ve doğru söz söyleyerek vasiyetçiyi itidalli davranması konusunda uyarmalarını, Allah'ın (c.c.) mübah kıldığı ölçülerde vasiyet etmesini tavsiye etmelerini emretmektedir.[1326] Bu emri verirken Allah (c.c.), vasiyetçinin yanında bulunanların, yetimleri kendi çocukları gibi düşünüp empatiyle hareket etmelerini salık vermektedir.

Yetimlerden sorumlu olan bu kimselere yönelik, "*Yetimleri kendi çocuklarınız olarak düşünün"* şeklinde insanların vicdanlarına yöneltilen etkileyici hitap, onlara kendi

[1321]Bkz. Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 614-620.
[1322] Nisâ, 4/9.
[1323] İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, 1.Baskı, Daru's-Sadr, Beyrut, ts, c. 2, s. 118.
[1324] Esed, **age**, s.1031; Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 620-621.
[1325] Kurtûbî, **age**, c. 14, s. 201.
[1326] Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 620-621.

çocuklarına davrandıkları gibi onları küçümsemeden, müsâmaha ve şefkatle davranıp hoşgörü ve sevgi içeren sözlerle hitap edilmesi öğütlenmiştir. Nitekim kendilerini ölen kimselerin yerine koyan veliler, kendi çocuklarının da aynı durumda kaldıklarında haksızlığa uğrayıp perişan olmalarını istemez.[1327]

Bu âyette, velilerin vicdanlı olup Allah'tan (c.c.) sakınarak kendisine yapılmasını istediğini başkasına yapması ve yetimlere doğru ve şefkatli sözler söylemesiyle yetim haklarının korunması amaçlanmaktadır.

"Size, geçiminizi sağlamak için Allah tarafından verilen mallarınızı sefihlere bağışlamayın. O mallarla onları giydirin, besleyin ve onlara güzel söz (kavl-i ma'ruf) *söyleyin*." [1328] âyetindeki sefihlerden kastın yetimler, küçük çocuklar veya aklî melekesini kaybetmiş kimseler olduğuna dair farklı görüşler vardır.[1329] "*Bir de onlara güzel söz söyleyin.*" ifadesindeki kavl-i ma'ruftan kastedilen, yetimlere güzel vaadlerde bulunmak, onlar için hayır duada bulunmak, onlara yumuşak bir şekilde hitap etmek demektir.[1330]

"Yetimler ergenlik çağına ulaşıncaya kadar onların mallarına yaklaşmayın. Ahde vefa gösterin. Çünkü ahid bir sorumluluktur."[1331] buyuran Yüce Allah (c.c.) yetimlerin maddi ve manevi sorumluluğunun veli üzerinde bir ahit olduğuna dikkat çekmekte, velileri ahde uyma ve adaletli olma konusunda uyarmaktadır.

2.5. 4. Ticarî İlişkilerde Üslûp Biçimleri

"*Bilsin ki insan için kendi el emeğinden başka bir şey yoktur.*"[1332] buyuran Yüce Allah (c.c.), Müslümanların başkalarına muhtaç olmayacak şekilde çalışması ve üretmesini teşvik etmektedir. Nitekim Müslümanın ahlâkı gereği tembellik ve gevşeklik içinde bulunması düşünülemez. Dolayısıyla ticaret, Müslümanların hayatında çok önemli bir yer tutar.

Mekke Dönemi'nde ticaretle ilgili âyetler genel olarak ticaret ahlâkı ve dürüstlüğü gibi konuları ele almakta, ticaretle ilgili hükümler ise Medine Dönemi'nde inen âyetlerde düzenlenmektedir. Mekkî âyetlerde ticaret kavramı, manevî ticaret anlamında

[1327] Ahmet Mustafa Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, 5. Baskı, Mektebetü Mustafa el-Babe'l-Halebî, Mısır 1974, c. 4, s. 193; Karaman vd., **age**, c. 2, s. 15; Râzi, **age**, c. 7, s. 369-371.
[1328] Nisâ, 4/5.
[1329] Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 585-587.
[1330] Kurtûbî, **age**, c. 4, s. 593.
[1331] İsrâ, 17/34; bkz. En'am, 6/152.
[1332] Necm, 53/39.

kullanılmakla birlikte, yalnızca bir âyette geçmektedir.[1333] Bunun dışında Mekkî âyetler doğrudan ticaretten bahsetmese de ölçü ve tartıda hile yapmama, dürüstlük gibi ticârî ahlâkla ilgili unsurlara değinmektedir. Medenî âyetlerde ise ticaret ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Müdâyene âyeti olarak bilinen Kur'an'ın en uzun ve en ayrıntılı âyeti olan Bakara sûresinin 282. âyeti ticaretle ilgili hükümler verir.

2.5.4.1.Karşılıklı Rızaya Dayanmak

"Ey inananlar! Karşılıklı kabule dayanan alışveriş olması dışında, mallarınızı haksız şekillerde alışveriş vesilesi edinmeyin."[1334]

Ticaret ya da mübâdele karşılıklı değiştirme usûlü anlamına gelmekte; âyette ise "karşılıklı rızaya dayanan ve maddî değerleri konu alan hukûkî işlem" manasında kullanılmaktadır.[1335]

Kur'an'a göre ticaretle ilgili gerçekleştirilmesi gereken en önemli şart, ticaretin karşılıklı kabule dayalı olarak yapılmasıdır. Nitekim toplumun korunmasını hedefleyen Allah (c.c.), hırsızlık, dolandırıcılık, tefecilik, rüşvet gibi haksız yollarla ticaret yapılmasına rıza göstermez. Zira sosyal adâletsizlik olan bu durumun, toplumda güvensizlik, kargaşa, anlaşmazlıklar, kavgalar ve anarşinin doğmasına, hatta ölümlere bile neden olabileceğine işaret eden Kur'an, ticaretin karşılıklı kabul ve bilinçli bir iradeyle yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.

2.5.4.2.Doğruluk ve İstikamet

"Aranızda haksız yollarla mal alıp vermeyin. Kendi durumunuzu bildiğiniz halde, insanların bir kısım mallarını haksız yere alabilmek için o malları hâkimlere vermeyin."[1336] âyetinde Allah Teâlâ (c.c.), insanların mallarını haksız yere yemek için rüşvet alıp vermelerini yasaklamakta, doğru ve dürüst ticareti emretmektedir.

[1333] Fâtır, 35/29.
[1334] Nisâ, 4/29.
[1335] Karaman vd., **age**, c. 2, s. 50.
[1336] Bakara, 2/188.

Ticarette Müslümanlardan beklenen üslûp, sadâkat ve istikâmet üzere olmaktır. İstikâmet, her türlü söz ve davranışlarda doğru ve ölçülü olmayı ifade eder. [1337] Ticarette, ölçüp tartmada hile, borcunu va'd edilen sürede ödememe, kalitesi düşük bir malı kaliteli gibi sunma, alacağı malı haksız yere kötüleyerek fiyat düşürmeye çalışma, fiyat hakkında yalan bilgi verme, satılan malda var olan kusuru bilerek gizleme, kusuru olmadığını bildiği malı kusurlu gibi gösterme, yalan yere yemin etme ve karaborsacılık hırsın ve kanaatsizliğin neden olduğu kötü üslûp biçimleridir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Sizden biriniz kendi iyiliği için sevdiği şeyi, Müslüman kardeşi için de sevmezse olgun bir imana sahip olamaz.*"[1338] şeklindeki sözü de ticarette doğruluk ve istikâmete işaret eder.

Malı satabilmek için bir ikna vasıtası olan yalan yere yemin, ticâri doğrulukla bağdaşmayacak bir üslup olduğu için İslâm dini tarafından yasaklanmıştır. Zira Hz. Muhammed (s.a.v.) *"Yemin malların müşterisini çoğaltır, bol eder, fakat bereketini ortadan kaldırır."*[1339] buyurmuştur.

Ortakların tutum ve davranışlarından bahsedilen bir âyette *"Dâvud: Andolsun ki, senin davarını kendi sürüsüne katmak isteyerek sana karşı haksızlık yapmıştır. Gerçek şu ki ortakçılardan birçoğu, birbirlerinin haklarını gasp ederler. Yalnız inanıp yararlı işlerde bulunanlar bunun dışındadır. Bunlar da o kadar az ki! Dedi…*"[1340] buyrulmakta ve ticarette ortak çalışanların birbirlerinin hakkını gözetmeleri emredilmektedir.

Yine ticarette verilen sözleri yerine getirmek, alınan borçları zamanında ödemek çok önemlidir. Nitekim Yüce Allah (c.c.) "akidleri yerine getirin" buyurarak ticari ilişkilerde yapılan sözleşmelerin sadâkatle yerine getirilmesini istemektedir. *"Olgun bir mü'minin özelliği, Müslümanların onun elinden ve dilinden hiçbir zarar görmemeleridir.*"[1341] buyuran Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minlerin kendi maddî menfaatlerini gözetirken birbirlerine yalan, hile, dolandırıcılık, iftira, hırsızlık, eziyet gibi herhangi bir zarar vermeyeceklerine işaret etmektedir.

"Ölçüde hile yapan sahtekârların vay haline! Onlar kendileri alırken tam ölçüp tartar, başkalarına verirken ise eksik ölçüp tartarlar."[1342]

[1337] İbnü'l-Esîr, **en-Nihâye**, c. 4, s. 126.
[1338] Buhârî, Îmân, 7; Müslim, Îmân, 71-72.
[1339] Buhârî, Büyû', 25.
[1340] Sâd, 38/24; bkz. Zümer, 39/29.
[1341] Buhârî, Îmân, 4-5, Rikâk 26; Müslim, Îmân, 64-65.
[1342] Mutaffifîn, 83/1-6.

Ticarette satıcı kadar, müşteri de doğruluğu benimseyerek satıcıyı aldatmamalı, kusurlu olmayan bir malı kusurluymuş gibi göstermemeli, satıcıda olabilecek birtakım hatalardan dolayı onu istismar etmemeli, kendisi için istediği kazancı, satıcı için de istemelidir. Doğruluk ve istikâmet üzere davranan itidalli kişi, ticari ilişkilerde sadece kendi hakkını korumayı düşünmemeli, aynı zamanda muhâtabının hakkını adâletle vermeyi ilke edinmelidir. [1343]

2.5.4.3. Müsâmaha Göstermek

"Şâyet (borçlu) sıkıntı halindeyse durumu düzelinceye kadar ona süre tanımak gerekir. Eğer düşünürseniz, bunu sadaka olarak bağışlamak sizin için daha hayırlıdır."[1344]

Âyetinde Yüce Allah (c.c.), borcunu ödeme zorluğu çeken kişilere karşı müşfik davranarak müsamaha göstermeyi öğütlemektedir. Nitekim bu durum, insanların borçlarını ödemek için faiz gibi haram olan yollara başvurmalarının da önüne geçer. Aynı şekilde, borçlu da borcunu ödeme konusunda duyarlı olmalı, alacaklıyı zor durumda bırakacak veya sabrını zorlayacak şekilde davranmamalıdır. Peygamber Efendimiz de ticarette kolaylaştırıcı olmayı teşvik ederek "*Allah alış, satış ve borç ödemenin müsamahalı olanını sever*"[1345] buyurmuş, kendisi de bazı alacaklılarının kaba davranışlarına karşılık vermeyerek borcunu onlara en güzel şekilde ödemiştir.[1346] Borçlu da alacaklı da birbirlerinin haklarına saygılı olmalı, birbirlerini zor durumda bırakmamalı ve birbirlerine karşı hoşgörülü davranmalıdırlar. [1347]

2.5.4.4. Anlaşmazlıkları Çözmek

Bakara Suresi 282. âyette, borcun hem borçlu hem alacaklı tarafından yazılmasını, bununla birlikte şahitler de bulundurulmasını öğütleyen Yüce Allah (c.c.), mü'minler arasında doğabilecek anlaşmazlıkları ve tereddütleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Nitekim borcun kayıt altına alınmaması ve şahitsiz olması, anlaşmazlıklara, çekişmelere, kötü

[1343] Râzî, **age**, c. 31, s. 92.
[1344] Bakara, 2/280-281.
[1345] Tirmîzî, Büyû, 75.
[1346] Görmez, **age**, c. 3, s. 406.
[1347] Müsamaha kavramı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ömer Aslan, **age**, s. 41-44.

diyaloglara ve huzursuzluklara neden olabilir. [1348] Kur'an bu sayede kişiler arasında şüphe ve güvensizliği bertaraf edip İslâm toplumunun düzenini ve birliğini korumak ister.

Genel olarak İslam'ın ticaret ilişkilerinde beklediği üslûp; güven, doğruluk, istikâmet, adâlet, ahde vefâ, doğru şahitlik, müsâmaha, müşfiklik, insanlara iyi davranma gibi unsurları ihtiva eder.

2.5. 5. Kadın-Erkek İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

Kur'an'ın kadın-erkek ilişkilerine dair koyduğu birtakım kurallar vardır. Özellikle birbirlerine mahrem olmayan kişilerin, faydalı ve zarûri olmayan durumlarda yüz yüze sözlü veya sözsüz diyalog kurmamaları, gerekli durumlarda ise ciddiyet ve vakar ile iletişim kurmalarını emretmektedir. Kur'an, bakışlardan ses tonuna, giyimden beden hareketlerine kadar, kadın ve erkek arasında mü'min kimliğine yakışmayacak üslûplardan uzak durulmasını ister.

2.5.5.1. Mekkî Âyetlerde Kadın-Erkek İlişkilerinde Geçen Üslûp Biçimleri

Mekkî âyetlerde, kadın-erkek ilişkilerine dair kesin hükümler henüz koyulmasa da kadın ve erkeğin edep, hayâ ve iffetinden ve bu özelliklerinin üslûplarına da yansıdığından bahseden âyetler vardır.[1349] Özellikle Kur'an'da, çeşitli kıssalarda geçen bazı kadın erkek diyalogları, Mekke Dönemi'nde, mü'min kadın ve erkeğin üslûbunun oluşmasında etkilidir.

Allah (c.c.), Kur'ân'da, yabancı erkeklerle kadınların birbirlerine karşı nasıl konuşması gerektiğini, dört örnek olayla göstermektedir. Bu olaylar; Mekkî âyetlerde Hz. Meryem'le Cebrail'in (a.s.), Hz. Şuayb'ın (a.s.) kızlarıyla Hz. Musa'nın (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.) ile evin sahibesinin diyalogları ve Medenî âyetlerde ise mü'minlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerine hitâbıdır.

"Kitapta Meryem'i de an! Hani o, ailesinden ayrılarak doğu yönünde bir yere çekilmişti. Kendisi ile onlar arasına bir perde gerdi. Biz de ona Ruhumuzu gönderdik. O da ona,

[1348] Ebû Hayyân, **age**, c. 2, s. 359-361; İbn Âşûr, **age**, c. 3, s. 97-99.
[1349] Âl-i İmrân, 3/39; Enbiyâ, 21/91; Tahrîm 66/12.

mükemmel, kusursuz bir insan sûretinde görünüverdi. Meryem irkildi ve ben Rahmân'a sığındım senden. Allah'tan korkup haramdan sakınıyorsan benden uzaklaş! dedi."[1350]

Hz. Meryem (r.anhâ), gözlerden uzak bir yerde yapayalnızken birden karşısında yakışıklı bir erkek suretinde, Cebrâil (a.s.) belirmiş ve o, edep ve hayâsından ötürü o erkeğin kötü niyetli olabileceğini düşünerek korkuyla sarsılmıştır. Önce *"Ben Rahmân'a sığındım senden"* diyerek Allah'tan (c.c.) yardım istemiş, akabinde de *"Allah'tan korkup haramdan sakınıyorsan benden uzaklaş!"* diyerek karşısındaki adamın Allah (c.c.) korkusunu harekete geçirip kendisine bir şey yapmamasını istemiştir.[1351] Hz. Meryem (r.anhâ), burada kendisinin Allah'a (c.c.) sığındığını hatırlattığı gibi karşısındakine "haram" kavramını hatırlatmak suretiyle Allah'tan (c.c.) korkmaya ve kendisine ilişmemeye çağırmaktadır. Hz. Meryem'in (r.anhâ) bu üslûbu, zor durumda kalan bir kadının karşısındaki erkeğe ne demesi ve nasıl hitap etmesi gerektiğini öğreten çok güzel bir örnektir.

Ardından Cebrâil (a.s.): "*Ben sana Rabbinden tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderilmiş bir elçiyim"*[1352] diyerek onu ikinci kez sarsmış, Hz. Meryem (r.anhâ) yine utanç ve korku içinde; ama vakarlı ve açık bir üslûpla: "*Ben iffetsiz bir kadın olmadığım halde ve bana hiç kimse dokunmamışken nasıl çocuğum olabilir ki*?"[1353] demiştir. Hz. Meryem'in karşısındaki genç erkeğe meyletmeyip kendinden emin, kesin ve kat'i bir üslûpla iffetli olduğunu belirtmesi, tüm mü'min kadınların erkeklere karşı takınması gereken üslûbu belirler.

"Musa Medyen'deki su kuyularının olduğu yere vardığında orada hayvanlarına su veren bir grup çobanla karşılaştı. Onlardan biraz ilerde ise hayvanlarının su kuyularına gitmesini engelemeye çalışan iki kız fark etti ve "Neden bekliyorsunuz?" diye sordu. Onlar, "Bu çobanlar hayvanlarına su içirmeden biz (iki kız olarak) hayvanlarımıza su içirmeyiz; babamız da hayli ihtiyar (bu işi biz yapmak zorunda kalıyoruz) dediler."[1354]

Yukarıdaki âyet, iffet konusunda gâyet titiz olan kızlardan bahsetmektedir. Nitekim bu kızlar nezih olmayan rahatsız edici bir ortama girmektense orada saatlerce beklemeyi göze almışlardır.[1355]

[1350] Meryem, 19/16-18.
[1351] Kutub, **age**, c. 9, s. 501.
[1352] Meryem, 19/18.
[1353] Meryem, 19/19.
[1354] Kasas, 28/25.
[1355] Hülya Söylemez, **Kur'ân'da Kadın Kıssaları**, AÜİF, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 72.

"Musa, o kızların hayvanlarını suvarıp gölgeliğe çekildi: Rabbim! Benim için indireceğin hayra muhtacım, dedi. Derken, o kızlardan biri utanarak ona doğru geldi ve: Suvarma ücretini ödemek için babam seni çağırıyor, dedi."[1356]

Kur'an, Hz. Musa'yı (a.s.) çağırmaya gelen kızın utangaçlığını özellikle vurgulamıştır. Hz. Ömer (r.a.) bu kızın utanmasından dolayı ellerini veya elbisesini yüzüne kapatarak geldiğini söylemektedir. Onun, erkeklere karşı, gelişigüzel davranan ve onlarla fazla muhatâp olan biri olmadığı, Hz. Musa (a.s.) ile konuştuğu esnada yüzünü kapatmasından da anlaşılmaktadır.[1357] Ayrıca sözkonusu kız, Hz. Musa'nın (a.s.) kalbine şüphe düşmemesine özen göstererek "Babam seni çağırıyor." diye mutlak bir ifade kullanmayıp "Koyunlarımızı sulama ücretini ödemek için babam seni istiyor." diyerek edep kurallarına uygun bir üslûpla onunla konuşmuştur.[1358]

Kur'an, sadece kadınların iffetli üslûplarından bahsetmez, erkeklerin de kadınlardan gelebilecek bir kötülük esnasında nasıl bir üslûp takınmaları gerektiğini Yusuf kıssasıyla anlatır.

"Evinde barındığı kadın, kapıları sıkıca kapattı ve onunla zina etmek istedi ve hadi bana gel! dedi. O da ben, Allah'a sığınırım! Senin kocan beni evinde barındıran, ancak iyiliğini gördüğüm, efendimdir. Şüphesiz zulmedenler kurtuluşa eremez! Dedi."[1359]

Çok küçük yaşta köle olarak getirildiği evde büyümüş olan Hz. Yusuf (a.s.), yakışıklı bir erkek olmuştu. Evin hanımı, Hz. Yusuf'un (a.s.) güzelliğinden çok etkilenerek onunla birlikte olmak istemiş, bunun için hazırlanmış, Hz. Yusuf'u (a.s.) yanına çağırarak kapıları kilitlemişti. Ve Hz. Yusuf'a (a.s.) şuh tavırlarıyla, çok nazik ve edalı bir dille "heyte lek" hadi bana gel diye seslenmiş, Hz. Yusuf (a.s.) ise kesin ve kat'i bir üslûpla "maâzallah", Allah'a (c.c.) sığınırım diye karşılık vermişti. Böylece, zâhirde köle olan Hz. Yusuf (a.s.), takındığı tutum ve tavırla nefsinin efendisi olurken evin hanımı ise çirkin ve kirli üslûbuyla nefsinin kölesi haline gelmişti. Daha sonra Hz. Yusuf (a.s.) *"(Kocanız) bana iyi davranmış olan efendimdir. Gerçek şu ki, zulmedenler kurtuluşa eremez!"*[1360] diyerek bu çirkin teklifin sahibesine kocasını hatırlatıp bu günahtan vazgeçmesini istedi. Bir diğer görüşe göre âyette geçen rabbî ifadesinden kasıt, evin efendisi değil, Hz. Yusuf'u (a.s.) terbiye

[1356] Kasas, 28/23-27.
[1357] Taberî, **age**, c. 6, s. 318.
[1358] Sabûni, **age**, c. 4, s. 424-425.
[1359] Yûsuf, 12/23.
[1360] Yûsuf, 12/23.

edip yetiştiren Allah'tır (c.c.) ve Hz. Yusuf (a.s.) Allah'ın terbiyesi ve nimetine karşı nankörlük yapmaktan hayâ ettiğini ifade ederek bu teklifi reddetmiştir.[1361]

Bu âyet, günümüzde günahın özendirildiği üslûplara karşı, tüm mü'min erkeklerin Hz. Yusuf (a.s.) iffetiyle davranarak böyle bir günaha davet karşısında maâzallah deyip Allah'a (c.c.) sığınabilecek imana ve takvâya sahip olması gerektiğine işaret eder.

2.5.5.2. Medenî Âyetlerde Kadın-Erkek İlişkileriyle İlgili Üslûp Biçimleri

"(İddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme konusundaki düşüncenizi, onlara imâ etmeniz ya da bu düşüncenizi gizli tutmanız günah değildir. Allah, onları (hem kalbinizle hem de dilinizle) anacağınızı pekiyi bilmektedir. Ancak kavl-i ma'ruf söylemeniz müstesna, sakın onlarla gizlice sözleşme yapmayın."[1362]

Bu âyette geçen kavl-i ma'ruf ile kocaları vefat etmiş olup iddet bekleyen kadınlara, onlarla evlenme konusunda söylenebilecek olan üstü kapalı meşrû ve münâsip sözler kastedilmektedir. Üstü kapalı ifadeler, işaret yoluyla ima etmek, hediye göndermek, imalı konuşmak ve kendisini övücü sözler söylemek gibi usullerdir.[1363] Zira kocasının ölümü nedeniyle iddet bekleyen ve yas tutan bir kadınla açıkça evlilik konularının konuşulması; hoş ve münasip olmayan bir durumdur.

"Ey Allah Rasûlü'nün eşleri! Siz, herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer Allah'a itaatsizlikten sakınan kimselerseniz (yabancı erkeklerle konuşurken) onlarla edalı ve yumuşak bir üslûpla konuşmayın ki kalbinde hastalık olanlar ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin."[1364]

Nefsin hayır olarak nitelendirdiği, dostça davranıp kendisiyle huzur bulduğu her şeyi ifade eden "ma'rûf" kelimesi hadis-i şeriflerde, Allah'a (c.c.) itaat edip O'na yaklaşmak ve insanlara iyilik etmek anlamında kullanılmıştır. Âyet-i kerîme geçen, dinin, aklın ve ruhun kabul edip beğendiği doğru söz anlamına gelen ma'ruf sözle[1365] Yüce Allah (c.c.), Peygamber (s.a.v.) hanımlarının sözlerinin kat'î, üslûplarının kesin ve anlaşılır olmasını emretmektedir. *"Onlarla edalı ve yumuşak bir üslûpla konuşmayın ki kalbinde hastalık*

[1361] Râzi, **age**, c. 13, s. 200.
[1362] Bakara, 2/235.
[1363] Bkz. Taberî, **age**, c. 2, s. 54-56; Kurtûbî, **age,** c. 3, s. 370-371.
[1364] Ahzâb, 33/32.
[1365] İbn Manzûr, **age**, Beyrut ts. c. 9, s. 239.

olanlar ümide kapılmasın."[1366] buyuran Allah Teâlâ (c.c.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinin, yabancı erkeklerle konuştukları zaman, erkeklerin duygularını uyandıracak, kalplerini etkileyecek şekilde işveli, tatlı ve yumuşak bir üslûp ile konuşmalarını yasaklamıştır.

Bu sakındırmanın yasaklandığı devir, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı Asr-ı Saâdet olarak nitelendirilen bir devirdir. Sakındırdığı kimselerin de Kur'an'ın 'mü'minlerin anneleri' olarak nitelendirdiği Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşleri olmasına rağmen, Allah (c.c.) biliyor ki her devirde ve her zamanda kadının sesinin yumuşaklığında ve tınısında bazı kalplerde ümit hislerini, bazılarında fitneyi uyandıracak bir zaaf olabilir. Allah (c.c.) bu tür kötü düşünceleri ve çirkin işleri, sebeplerini yok ederek gidermeyi amaçlar. Bunun için her devirde ve her zamanda geçerli bir kural olarak kadınların erkeklerle konuşurken sesleniş şekillerine ve üslûplarına dikkat ederek ciddiyet ve vakar ile konuşmaları emredilmektedir.[1367]

"Güzel (ve doğru) söz söyleyin.", "Sözü uygun ve münasip şekilde söyleyin." Uygun ve müsasip söz söylemek; akılla, mantıkla ve dinimizle çelişmeyen doğru, yerinde ve uygun bir üslûpla konuşulmuş ifadeler demektir. Bir kadının yabancılarla konuşurken yüksek ses tonundan kaçınırken ciddi bir üslûpla konuşması edebe uygun olandır. Kadınlara yüksek sesle konuşmaktan kaçınmaları emredilmiştir.[1368] Yüce Allah (c.c.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarından ihtiyaç halinde ve çirkin sözlerden kaçınarak ve özellikle yabancı erkeklerle konuştuklarında yalnızca ciddi konularda konuşmalarını emretmektedir. Nitekim konuşmanın tınısı gibi konusu da kalpteki hastalıkları uyandırabileceği için, bir kadınla yabancı bir erkeğin edalı ve imalı şekilde konuşması veya şakalaşması doğru değildir.[1369]

Taberî, Kurtûbî ve Cassâs gibi müfessirlere göre, buradaki hüküm ilk bakışta sadece mü'minlerin anneleri olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerine gibi olsa da aslında takvâ sahibi bütün hanımlar için geçerlidir.[1370] Zira Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) ve ailesinin yaşantısı bütün Müslümanların örnek alması içindir.

"*Gizli zînetleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar*"[1371] buyruğu da kadınların sesleriyle veya takılarından çıkan seslerle başka erkekleri etkilememeleri gerektiğine işaret

[1366] Ahzâb, 33/32.
[1367] Kutub, **age**, c. 12, s. 23, 24.
[1368] Kurtûbî, **age**, c. 14, s. 94-95.
[1369] Râzi, **age**, c. 18, s. 258-259.
[1370] Bkz. Kurtûbî, **age**, c. 14, s. 96-97; Taberî, **age**, c. 6, s. 493.
[1371] Nûr, 24/31.

eder. Kadın, gerekmediği halde kendi varlığını haber verecek şekilde gürültü yapmaktan, ses çıkarmaktan kaçınmalıdır. Konuşurken de ağır başlı, ciddi, vâkur bir üslûp ile konuşmalıdır.

"Ağır başlı bir tutumla evlerinizde oturun. Önceki Câhiliye Dönemi'nde olduğu gibi, edalı ve cazibeli yürüyüşlerinizle yürümeyin…"[1372] âyetinde câhiliye yürüyüşünün kırıtarak yürümek, süslerini ortaya çıkararak yürümek anlamında olduğu söylenmiştir.[1373] Bu âyetten murad olunan; erkekleri cezb etmek amacıyla çarşıda, pazarda, sokakta kırıtarak süslerini teşhir ederek yürümektir. Yine aynı amaçla bazen kibirle bazen de hafif, laubâli bir tarzda yürümek ve buna benzer edebe uygun olmayan diğer hususlarda, kendilerinden önceki câhiliye kadınlarına benzememektir. Dışarı çıkmak ihtiyacı olursa süslenmeden ve tesettüre riâyet ederek çıkılmalıdır. Rasûl'ün (s.a.v.) hanımları, mü'minelerin örnek alacakları hanımlar olduğuna göre bu âyet-i kerime, bütün mü'minelere hitap etmektedir.

"…Sizin ve onların kalplerinin temiz kalması için, Peygamber'in hanımlarından bir şey isteyeceğinizde perde arkasından isteyin. Allah'ın elçisini üzmeyiniz, onun vefatından sonra da sonsuza dek eşleriyle evlenmeniz haram kılınmıştır. Böyle yapmanız Allah katında büyük günahtır."[1374]

Hicâp âyetinden önce gelen bu âyet, kadın ve erkeklerin bir ihtiyaç halinde konuşacakları zaman perde arkasından konuşmalarını emretmektedir. Yarattıklarının psikolojilerini çok iyi bilen Yüce Allah (c.c.): *"Sizin ve onların kalplerinin temiz kalması için en uygunudur."* buyurmaktadır. Zira bu durum daha nezih, daha vicdanî, kadın ve erkeğin tabiatlarına daha uygun, edep ve terbiyeye daha muvâfıktır. [1375]

"Ey Rasûl! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına üstlerine dış elbiselerini giymelerini söyle; bu onların (iffetli ve özgür) tanınması ve zarar görmemeleri için en uygun olandır. Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir."[1376]

Câhiliye Dönemi'nde, kadınların hür veya câriye oldukları giyim kuşamlarından anlaşılırdı. Hür kadınlar örtülü, câriyeler ise örtüsüz dolaşırlardır. Ve bazı cahiller örtüsüz kadınlara câriyedir deyip sarkıntılık yaparlardı. Allah (c.c.), böyle bir fitne unsurunu ortadan kaldırıp İslâm toplumunu temize çıkarmak için mü'min kadınlara örtünme emri

[1372] Ahzâb, 33/33.
[1373] Râzi, **age**, c. 18, s. 259-260.
[1374] Ahzâb, 33/53.
[1375] Kutub, **age**, c. 12, s. 65
[1376] Ahzâb, 33/59.

vermiştir.[1377] Ve böylece örtünmek, sözsüz bir üslûp biçimi olarak özgürlüğün ve iffetin sembolü haline gelmiştir.

Nûr sûresi, 24-31. âyetler iffetin ve ailenin korunması için hem erkek hem de kadınları günaha düşmekten sakındıracak tedbirî üslûplardan bahseder.

"Mü'min erkeklere söyle: Gözlerini haramdan sakınsınlar, iffetlerini korusunlar. Bu üslûp, onlar için temiz ahlâka daha uygundur. Hiç kuşkusuz, Yüce Allah onların işlediklerinden hakkıyla haberdardır."

"Mü'min kadınlara da söyle: Gözleriyle harama bakmaktan sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar; kendiliğinden görüneni hariç, süslerini açığa vurmasınlar… Sakladıkları zînetlerinin anlaşılması için ayaklarını yere vurmasınlar. (Dikkat çekecek şekilde yürümesinler) Hep beraber Allah'a tevbe edin. Ey mü'minler! Umulur ki kurtuluşa eresiniz."[1378]

Rabbimiz, temiz bir toplum oluşturmak için kadın ve erkek arasında fıtrî arzuları, sunî vesilelerle kışkırtacak ima ve hareketlerden uzak durulmasını ister. Kasıtlı bir bakış, teşvik edici bir ima, giyim kuşamdaki süsleniş; ancak nefisteki kötü arzuları açığa çıkarır, tahrik edilmiş sinirleri yorar. Nitekim bakışlar arzu uyandırır, ima ve hareketler tahrik eder, gülüş ve şakalaşmalar ise teşvik eder. Bu meyili ima eden konuşmadaki vurgu, sesteki tını ve tonlamalar da arzuyu kışkırtır. Bu iki âyette ise her iki taraftaki tahrik, meyil ve fitne olasılıklarını azaltmak için benimsenmesi gereken bir üslûp sunulur.[1379] Karşı cinsin sesi, bakışı, kokusu, giyinişi, tavrı, üslûbu, davranışları günah olan sınırın geçilmesine yol açabileceğinden kadın ve erkeğin tüm bunlara dikkat edip dinin öngördüğü tedbirleri ve edepli davranışları takınmalarını emreder.

2.5.6. Karı-Koca İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

Kur'an'da geçen âyetlerde, eş veya kadın ile ilgili kavramlar, "zevc" ve "imrâe" kelimeleridir. "Zevc", eşler arasında sevgi, şefkat, hoşgörü, huzur ve inanç birliğinde,[1380]

[1377] Kutub, **age**, c. 12, s. 69.
[1378] Nûr, 24/30, 31.
[1379] Kutub, **age**, c. 10/, s. 420, 421.
[1380] Bakara, 2/35, 230; Nisâ, 4/20; Ahzâb, 33/37.

"imrâe" kelimesi ise sadece dişilik anlamında kullanılmaktadır.[1381] Örneğin Peygamber (s.a.v.) olan eşlerine karşı çıkıp onlarla inanç birlikteliğinde bulunmayan kadınlar için zevc ibaresi yerine imrâe[1382] kelimesi kullanılmıştır. Kur'an'ın bildirdiğine göre, Firavun'un hanımı iman etmiş bir kadın olmasına rağmen kocasının kâfir olmasından dolayı ondan bahsederken de imrâe kelimesini kullanmaktadır. Zira karı koca arasında, inanç birliği kalkarsa, fıtratın tezâhürü olan karı kocalık da ortadan kalkar, neticede yalnızca maddî anlamda karı kocalık kalmaktadır."[1383]

2.5.6.1. Sevgi ve Hoşgörü

Kur'an'da, Allah'ın (c.c.), insanların kendi nefislerinden ve kalplerinin ısınacağı eşler yarattığı, bu eşler arasında da sevgi ve şefkati var ettiği bildirilmektedir.[1384] Bu yaratılış bilinciyle hareket eden karı veya koca, birbirlerine sevgi ve şefkat dolu bir üslûp benimserlerse, yaratılış amaçları olan "ısınıp kaynaşma"yı gerçekleştirmiş olurlar. Bu bağlamda, eşler birbirlerine nezih, edepli ve kibar davranışlarda bulunmalı, birbirlerinin nefsine, kişiliğine ve onuruna dokunacak şekilde konuşmamalıdır.

Kur'an'a göre, eşlerin birbirlerinin üzerinde ortak hakları ve aynı zamanda birbirlerine karşı sevgi, şefkat, huzur, uyum,[1385] namusu koruma,[1386] güven ve sadâkat gibi aile birliğini koruyacak sorumlulukları vardır.[1387] Nitekim Kur'an, gerek erkeklerin gerekse kadınların birbirleri üzerinde karşılıklı hak ve sorumluluklarının olduğunu bildirmektedir.[1388] Bu karşılıklı hak, "ortaklık ve eşitlik" anlamındaki muâşeret karşılıklı iyi davranışlarda bulunmayı ifade eder. Gerek sözlü, gerekse fiili olarak verilen sıkıntılar, yüz ekşitme ve kaş çatma gibi ifadeler ise muâşerete aykırıdır.

Mesela karı koca başkalarının yanında, birbirlerine adıyla seslenmeyip "bey", "hanım" gibi saygılı hitaplarda bulunmalı, birbirleriyle konuşurken, "afedersin", "lütfen", "rica ederim"

[1381] Âl-i İmran, 3/35; Nisâ, 4/12, 128; Yûsuf, 12/30, 51; Kasas, 28/9; Tahrim, 66/10, 11; Hûd, 11/71; Tebbet, 111/4.
[1382] Yûsuf, 12/30, 51, 187; Tahrim, 66/10, 11, 188, 189; Kasas, 28/9.
[1383] Mustafa Ünver, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyakın Rolü**, AÜSBE, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, s. 172-175.
[1384] A'râf, 7/189; Rum, 30/21.
[1385] Nisâ, 4/128.
[1386] Nisâ, 4/24-25; Mâide, 5/5.
[1387] Nûr, 24/30-31.
[1388] Bakara, 2/228.

gibi nezâket sözcüklerini kullanmalı, birbirlerinin sözlerini kesip itiraz etmemeli, bunun yerine birbirlerine iltifat gösterip sükûnetle birbirlerini dinlemelidirler.

Kur'an'da, erkeklerin, kadınların koruyucuları olduğunu bildirilmekte,[1389] aynı zamanda onların kadınlara iyi davranmaları, hoşlanmasalar bile hanımlarıyla iyi geçinmeleri emredilmektedir.[1390] Nitekim kadının erkek üzerindeki haklarından biri de erkeğin kadına hoş davranmasıdır.

"*Ve hani Peygamber, zevcelerinden birisine sır olarak bir söz söylemişti de zevcesi, o sırrı başkalarına haber verince Allah da Peygamber'e onu (haber verdiğini) açtı."*[1391] Aile sırlarının ifşa edilmesini mü'minlere yasaklayan bu âyet-i kerîme, bunları başkalarına ifşa etmemenin, aile yuvasının selâmeti bakımından önemli olduğuna işaret eder.

Allah Teâlâ (c.c.), Câhiliye Devri'nden kalma âdetlerden olan, ölen yakınlarının eşlerini bir mal gibi kendilerine miras olarak görme, kendisinden hoşlanılmayan eşin mirasına konmak için kötü muamele yaparak zorla yanında tutma veya karısına kötü davranarak karısından mal alıp boşanmaya mecbur bırakma gibi aile birliğine yakışmayan uygulamaları kaldırmıştır. Kur'an, erkeklerin, Câhiliye'den kalma bir kötülük olarak eşlerinin mallarına zorla mirasçı olmasını da "açık bir hayâsızlık yapmadıkları sürece" onlara verilen malları geri almasını da yasaklamakta ve "*Onlarla güzellikle geçinin."*[1392] buyurmaktadır. Bu buyrukta, ma'ruftan kastedilen iyi geçinmek, içli dışlı olmak, nafakasını temin etmek, suçsuz yere yüzüne karşı surat asmamak, başkasına meylettiğini söylememek, samimiyet, şakalaşmak, konuşmalarda kaba ve sert olmayan tatlı ve yumuşak bir üslûp kullanmaktır.[1393] Nisa sûresi 19. âyetteki, "hayâsızlık etmedikleri sürece" ifadesindeki hayâ kelimesine ise zina etmek, nefret etmek, serkeşlik etmek, müstehcen konuşma, söz ve davranışlarıyla kötü geçinme gibi anlamlar verilmiştir.[1394] Erkekler, karısının hiçbir hayâsızlıkta bulunmadığı halde bile sadece soğumak, duygularını yitirmek, başka kadınlara meyletmek gibi sebeplerden dolayı eşlerinden ayrılmak isteyebilirler. Bu gibi durumlarda, Allah Teâlâ (c.c.) erkeklerin eşleri hakkında, sadece duygularıyla hareket etmeyip Allah'ın (c.c.) hoşnutluğunu ve hayrı da gözetmelerini öğütlemektedir.

[1389] Nisâ, 4/34.
[1390] Nisâ, 4/19.
[1391] Tahrim, 66/3.
[1392] Nisâ, 4/19.
[1393] Yazır, **age**, c. 2, s. 494; Kurtûbî, **age**, c. 5, s. 67-68.
[1394] Kurtûbî, **age**, c. 5, s. 65-66.

Kur'an, birden fazla eşe sahip olan erkekleri de eşlerine adâletli davranma konusunda ikaz etmekte, eşlerinden birine duyduğu aşırı sevgi ve muhabbet yüzünden diğer eşine yüz çevirmemesini emretmektedir.[1395]

2.5.6.2. Anlaşmazlıkları Çözme Üslûbu

Kur'an, karı koca arasında anlaşmazlık olması halinde anlaşmazlığa sebep olan taraflara bağlı olarak değişen çeşitli çözüm öneriler sunmaktadır. Geçimsizliklere neden olan nefret, öfke, kin, isyan ve kibir gibi anlamlara gelen nüşûz,[1396] İslâm âlimlerine göre, kadının kocasına karşı isyankâr tutumu, erkeğin de hanımına ezâ vermesi,[1397] eşlerden her birinin diğerlerinden nefret etmesi, birbirlerinden hoşlanmamaları yani karı-koca hukukuna aykırı davranışlardır. Örneğin eğer anlaşmazlık kadının yaptıklarından dolayı çıkmışsa Kur'an'da; "*Hırçınlık etmelerinden çekindiğiniz kadınlara, nasihatte bulunun, (bu da olmazsa) yataklarından ayrılın ve (daha da olmazsa) onları dövün. Eğer size itaat ederlerse, onların zararına olacak başka bir yol aramayın."*[1398] şeklinde aşamalı çözümler sunulmaktadır.

Kur'an, kocasına karşı itaatsiz davranıp baş kaldıran kadına, ilk önce nasihatle yaklaşılacağı, akabinde yataklarının ayrılacağı, bunun da etkisiz kalması halinde en son çare olarak kadınlık terbiyesini vermek üzere çok hafif, hiçbir leke, yara ve kusura neden olmayacak şekilde dövülebileceğini ifade etmektedir.[1399] Dolayısıyla, aile birliğinin korunması için gerekli ıslahın yapılmasında, yumuşaktan serte aşamalı bir üslûp tavsiye edilmektedir. Nitekim aile kuralları bozulup haklar çiğnendiği zaman, düzeni sağlamak ve ailenin birliğini korumak üzere huzuru bozan her davranışa adâletli ve haddi aşmayacak ölçüde çeşitli ıslah tedbirleri kullanılması kaçınılmazdır.[1400] Bununla birlikte, kadını dövme hiçbir zaman bir emir değil, sadece evlilik birlikteliğine zarar verecek unsurları ortadan kaldırmak için son çare olarak başvurulabilecek bir ruhsattır. Nitekim Hz. Peygamber de (s.a.v.) hayâtı boyunca hanımlarını ne dövmüş ne de onlara kötü bir söz söylemiştir.

[1395] Nisâ, 4/129.
[1396] İbn Manzûr, **age**, Beyrut 1997, c. 5, s. 418.
[1397] Kurtûbî, **age**, c. 5, s. 503, 504.
[1398] Nisâ, 4/34.
[1399] Kemal Sandıkçı, "İslâm'da Ailenin Önemi", **İslâm'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu doğum Haftası, 1993)**, TDVY., Ankara 1995, s.164.
[1400] Karaman vd, **age**, c. 2, s. 60-61.

Âyetin devamında ise *"Eğer size itaat ederlerse artık onların zararına olacak başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."* buyrularak sulh sağlandıktan sonra üslûbu tekrar yumuşatmak emredilmektedir.

Eğer anlaşmazlık erkek sebebiyle çıkmışsa; "*Şâyet bir kadın, kocasının kötü muamelesinden ya da onu tümüyle terk etmesinden korkarsa, barışarak anlaşmalarında bir sakınca yoktur. Barış daha hayırlıdır. Nefisler bencilliğe, kıskançlığa meyilli yaratılmıştır. Eğer iyilik eder ve sakınırsanız, muhakkak ki Allah'ın yaptığınız her şeyden haberi vardır."*[1401]

Âyette geçen "erkeğin kötü muamelesi", nüşûz kelimesi ile ifade edilmiştir. Erkeğin nüşûzu, hanımının yüzüne karşı yaşlı ve çirkin olduğunu söylemesi, daha güzel ve genç birisiyle evlenmek istediğini ifade etmesi, yüzünü ekşitmesi, adâb-ı muâşerete riâyet etmemesi, söz veya fiili olarak sert davranması ya da iyi veya kötü manâda hiçbir tepki vermeyip yüz çevirmesidir. Böyle bir durumda âyet-i kerîme, karı ve kocanın ayrılmasındansa barışmalarının daha hayırlı olacağını bildirmektedir.[1402]

Kur'an, anlaşmazlıkların ilk önce aile mahremiyeti içerisinde karşılıklı hoşgörü, fedakârlık ve nasihatler gibi iyilik içeren diyaloglarla çözülmesini öğütlemektedir. Bundan sonra erkeğe iki yol daha sunan Allah Teâlâ (c.c.), artık karı ve koca arasında karşılıklı diyalog kapıları kapandığında her iki tarafın ailelerinden birer kişinin aralarındaki sorunu çözmek için hakem olmalarını öğütlemektedir: "*Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından endişelenirseniz kocanın ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar, onların aralarını düzeltmek isterse Allah onların aralarını bulur; muhakkak ki Allah, her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."*[1403]

2.5.6.3. Boşanma Üslûbu

Câhiliye toplumunda boşanma yollarından biri, Allah'ın (c.c.) çirkin bir söz olarak nitelendirdiği zıhâr uygulamasıydı. Araplar arasında zıhâr adı verilen geleneğe göre, hanımıyla tartışan öfkeli koca, ona "*Sen bana anamın sırtı gibisin.*" şeklinde helâlı haram kılan çirkin bir söz kullanarak karısını boşamış oluyordu.[1404]

[1401] Nisâ, 4/128.
[1402] Râzi, **age**, c. 8, s. 347-348.
[1403] Nisâ, 4/35.
[1404] Mevdûdî, **age**, c. 6, s. 155; Yazır, **age**, c. 7, s. 173.

Münker ve zûr söz olarak ifade edilen bu uygulama, *"İçinizde karısını zıhâr yapanlar bilsinler ki karıları anaları değildir; anaları ancak onları doğurmuş olanlardır. Onlar asılsız ve çirkin bir söz söylüyorlar. Şüphesiz ki Allah affedendir, bağışlayandır*."[1405] âyetiyle hükmünü yitirmiştir. Zıhârda kullanılan lafzın, asılsız "zûr" olduğu ve mantığa aykırı, meşru olmayan "münker" bir lafız olduğunu belirten âyet, bu uygulamanın dinde karşılığının olmadığını göstermektedir.[1406]

Boşanma hukukunu düzenleyen âyetlerde, mü'min kadınları boşarken, "*Onlara yararlanacakları bir şeyler verin ve güzel bir şekilde davranarak onları salın*",[1407] "*Ma'ruf üzere onlardan ayrılın*",[1408] "*Ya güzellikle tutun ya da güzel bir şekilde bırakın.",*[1409] "*İçinizden adâletli iki kişiyi de şahit tutun.*"[1410] şeklinde iyi niyetli, hoşgörülü ve adâletli bir üslûp benimsenmesi emredilmektedir.

2.5.7. Ebeveyn-Çocuk İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

2.5.7.1. Çocukların Anne ve Babalarına Yönelik Üslûbu

Anne-baba, Arapça'da ebeveyn kavramıyla ifade edilmektedir. Bu kavramın tekili olan eb "çocuk kendisinden olan erkek" anlamına gelir.[1411]

Ana-babanın ve evlâtlarının birbirleriyle olan ilişkisi Kur'an'ın ele aldığı konulardandır. Kur'an, anne babaya karşı hoşgörülü bir tavır içinde olmayı öğütlemektedir. *"Kişiye, annesine, babasına iyi muamele etmesini emrettik",*[1412] *"De ki: Rabbinizin, sizlere neleri haram kıldığını söyleyim: O'na ortak koşmayın ve annenize, babanıza iyilik edin…"*[1413]

Anne ve babaya itaati şarta bağlayan Kur'an, onların gönüllerini hoş tutarak onlarla iyi geçinmeyi hiçbir şarta bağlamamaktadır. İnanç ayrılığını bile, anne ve babaya kötü

[1405] Mücâdele, 58/2.
[1406] Kurtûbî, **age**, c. 17, s. 124-127; Râzi, **age**, c. 18, s. 231-232.
[1407] Ahzâb, 33/28, 49.
[1408] Bakara, 2/229; Talâk, 65/2, 6.
[1409] Bakara, 2/231.
[1410] Talâk, 35/2.
[1411] Vecdi Akyüz, "Ana Baba", **DİA**, İstanbul 1991, c. 3, s. 101; bkz. Bakara, 2/133.
[1412] Ahkâf, 46/15; Bkz. Lokman, 31/14; Ankebut, 29/8.
[1413] En'am, 6/151.

davranmaya bahane kabul etmemektedir.[1414] Anne babaya hizmet ve saygı tıpkı onların küçükken çocuklarına yaptığı gibi sevgi esasına dayalı karşılıksız ve koşulsuz olmalıdır:

"*Biz, insana anasına ve babasına saygı ve hizmeti öğütledik. Onun anası, onu ne sıkıntılarla taşımıştır. Sütten ayrılması bile iki yıl sürmüştür. Bana ve ana-babana şükret.''*[1415]

Ebeveyne saygı ve hizmet, mü'minin ahlâki derinliğinin tezâhürleridir. Nitekim onların en küçük bir şekilde incitilmemeleri gereğini ifade eden âyetlerde Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurur:

"Rabbinin hükmü şudur: Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anne ve babaya hizmet edin ve saygı gösterin. Şâyet onlardan biri veya ikisi senin yanında ihtiyarlarsa onlara öf bile deme. Onları azarlama. Onlara tatlı ve çok güzel sözler söyle. Onlar için merhamet kanadını alçakgönüllü bir şekilde yerlere kadar indir. Ve şöyle dua et: Rabbim, anne ve babam çocukken beni nasıl terbiye ettilerse sen de onları merhametinle esirge...''[1416]

Âyette geçen *ihsan* kelimesi, başka birine iyilik etmek ve yapılan işi güzel yapmak gibi iki mânaya gelmektedir. Aynı şekilde başkalarına bol ve cömertçe ikram ve lütufta bulunmak, güzel davranışlarda bulunmak, yapılması gereken hayır ve iyiliğin nasıl yapılacağını bilmek ve en güzel şekilde yapmak gibi anlamlara da gelir.[1417] İhsan, anne ve babaya karşı ise onlara sıkıntı vermemekle, onlara güzel sözler söylemekle, güzel davranışlarda bulunmakla, ihtiyaçlarını karşılamakla, anne-babanın isteklerini yerine getirmeye çalışmakla gerçekleşmektedir.[1418] Ayrıca anne-baba kâfir ise imana davet etmek, günahkâr ise yumuşak bir üslûpla iyiliğe davet etmek de ihsanın kapsamına girmektedir.[1419]

Bu âyette, anne ve babaya "öf" kelimesi gibi sıkıntı veren küçücük bir söz bile söylemek, "öf" kelimesi ile de olsa onlara kötü bir söz işittirmek, onlardaki hoşa gitmeyen şeyler yüzünden kaba davranarak onları azarlamak yasaklanırken, onlara saygı, edep ve vakarla, tatlı, yumuşak, güzel ve iyi söz söylemek emredilmiştir.[1420] Âyetteki ana-babaya iyi davranma anlamına gelen "ihsan" kavramında, "öf dememek ve azarlamamak" şeklinde iki

[1414] Ömer Özsoy, İlhami Güler, **Konularına Göre Kur'ân**, Fecr Yay., Ankara 1996, s. 475.
[1415] Lokman, 31/14.
[1416] İsrâ, 17/23-25.
[1417] Hüseyin Polat, "Kur'ân-ı Kerîm'de İhsan Kavramına Filolojik Bir Yaklaşım", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Malatya, 6/2012, ss. 113-133, s. 121; Metin Ocak, **Kur'ân'da İhsan ve Muhsin Kavramları**, İnkılâp sf, s. 17-18; Mustafa Yüce, "İnanç-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 15/2 (2013), s. 129-130.
[1418] Mehmed Zahid Kotku, **Ana Baba Hakları**, Seha Neşriyat, İstanbul 1993, s. 51.
[1419] Râzi, **age**, c. 3, s. 182.
[1420] Sâbûnî, **age**, c. 3, s. 376.

yasak, "güzel söylemek" şeklinde de bir olumlu emir yer almaktadır. Böylece önce olumsuz davranışlardan arınıp sonra da olumlu davranışlarla bezenmiş üslûplar, ihsanı ifade etmektedir.[1421] Din konusunda müşrik anne ve babaya itaati yasaklayan Allah (c.c.), onlara ihsanda bulunmayı tavsiye etmiştir.[1422]

Azarlamak; sert, kaba davranmak, şiddetle reddetmek anlamındaki bir kelimedir. İlgili âyette, sert ve kırıcı konuşma yasaklandıktan sonra da "kavl-i kerîm", yani "onlara tatlı ve güzel söz söylemek" emredilmektedir. Dolayısıyla "kavl-i kerîm", anne babaya karşı sert, kötü, kırıcı, kaba sözlerin aksine; yumuşak, incelikli, nâzik, edepli, güzel ve saygılı sözler söylemek demektir. Bunların yanı sıra, anne-babaya karşı bağırarak veya yüksek sesle konuşmamak, konuşurken dik ve sert bir şekilde bakmamak, onlara isimleriyle değil "babacığım", "anneciğim" şeklinde ince bir tonla, yumuşak ve şefkat dolu bir üslûpla hitap etmek de kavl-i kerimdendir. Zira onları isimleriyle çağırmak, onlar için hakaret ve çocuk için kötü edeptir. Aynı şekilde ibaresiyle "öf" demeyi yasaklayan bu âyet, delâletiyle bundan daha fena bir üslûp olan sövmeyi, dövmeyi ve öldürmeyi de yasaklamaktadır.[1423]

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'e baktığımızda peygamberlerin ve salih insanların, babalarına karşı: "Ey babacığım" diyerek hitap ettiklerini görüyoruz.[1424] Hatta Hz. İbrahim (a.s.), müşrik olan babasına dahi bu şekilde hitap etmiştir.[1425] Buna karşın Nuh'un (a.s.) oğlunun, babasıyla konuşurken bu sözü kullanmadığı da dikkatleri çekmektedir.[1426]

Hz. İbrahim'in (a.s.) babasıyla diyalogunda iltifat, teveccüh, incelik, güzel edep ve ahlâk dolu bir üslûp kullandığı dikkat çekmektedir. Nitekim o, kâfir olan babasıyla konuşurken babasının kırıcı sözlerine rağmen, edep sınırlarını aşmayan gâyet nezâketli ve şefkatli bir üslûp kullanmıştır:*"Babacığım! Sana verilmeyen ilim, vahiy ve peygamberlik bana lütfedildi. Bana tâbi ol da seni hidâyete erişteyim.",*[1427] *"Babacığım! N'olur, artık şeytana uyma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyan etmiştir.",*[1428] *"Babacığım! Bu gidişle Rahmân'ın vaîdine uğramandan gerçekten korkuyorum; şeytanı dost tuttuğunu da ancak o zaman fark edeceksin."*[1429]

[1421] Bayraklı, **age**, c. 11, s. 227.
[1422] Mahmut Toptaş, **Kur'ân-ı Kerîm Şifa Tefsiri**, Cantaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1993, c. 4, s. 417.
[1423] Kurtûbî, **age**, c. 10, s. 371-372; Râzi, **age,** c. 8, s. 29.
[1424] Bkz. Yûsuf, 12/4, 100; Kasas, 28/26; Sâffât, 37/102.
[1425] Bkz. Meryem, 19/42-45.
[1426] Hûd, 11/43.
[1427] Meryem, 19/43.
[1428] Meryem, 19/44.
[1429] Meryem, 19/45.

Hz. İbrahim'in (a.s.) bütün sözlerine "babacığım" hitâbıyla başlaması, onun doğru yola iletilip azaptan kurtulması arzusunda olduğuna, sözü bitirirken de "*Gerçekten korkuyorum."* ifadesini kullanması babasının iyiliğini ne kadar içtenlikle istediğine delâlet eder. Hz. İbrahim (a.s.), babasını azap konusunda uyarırken bile, sert ve kat'i bir dil kullanarak "*Azap seni bulur*." dememiş, kendi korku ve endişesini belirten "*Senin azaba uğramandan gerçekten korkuyorum.*" şeklinde gâyet ince ve naif bir üslûp kullanmıştır. Yüce Allah'ın (c.c.) "*Ebeveynlerinize de iyilikte bulunun.*"[1430] emrine binaen babaya en büyük iyilik onu hak dine ulaştırmaktır, bir de buna yumuşak ve edepli bir üslûp eklenirse nur içinde nur olur.[1431]

Babasının inkârda diretmesi üzerine Hz. İbrahim (a.s.), "*Canın sağolsun!"* dedi "*Rabbime yalvararak seni imana eriştirmesini ve seni bağışlamasını isteyeceğim. Çünkü Rabbim bana karşı çok cömerttir. İşte ben sizi ve Allah'tan (c.c.) başka ilâh saydığınız o putları terk edip gidiyorum. Ben yalnızca Rabbime kulluk ediyorum. Dilerim, babamın affedilmesi için ettiğim dua sebebiyle pişmanlık yaşamam.*"[1432] Hz. İbrahim (a.s.), babasından uzaklaşırken onun hak yolu bulması için Allah'a (c.c.) dua edeceğini söyleyerek ona duyduğu şefkatin devam edeceğine işaret etmiştir.

"*Eğer anne ve baban ilimde olmayan bir şeyi bana eş tutman için seni zorlayacak olurlarsa onlara itaat etme. Dünyada onlarla iyi geçin. Bana dönenlerle beraber ol…*"*[1433]* Genelde Mekkî sûrelerdeki hoşgörü üslûbu, anne-baba ilişkilerinde de görülmektedir. Âyette Allah'a (c.c.) ortak koşmak haricinde anasına, babasına iyi muamelede bulunulması, hidâyete erişmeleri halinde ise onların yolundan gitmeleri (itaat etmeleri) emredilmektedir. Mekkî sûrelerde, ayrıca Hz. Zekeriya (a.s.)[1434] ve Hz. İsa'nın (a.s.)[1435] anne-babasına karşı saygılı ve itaatkâr oldukları bildirilmekte; Hz. Nûh (a.s.)[1436] ve Hz. İbrahim'in (a.s.)[1437] anne-babaları için ettikleri dualara yer verilmektedir.

Medenî sûrelerde ise Yüce Allah (c.c.), inkârda inatlaşan anne, baba veya akraba için bağışlanma dilenmesini yasaklamış, onlardan uzaklaşmayı emretmiştir.[1438] *"İbrahim babasına verdiği bir söz nedeniyle Allah'tan babası için bağışlama diliyordu. Onun*

[1430] İsrâ, 17/23.
[1431] Râzi, **age**, c. 15, s. 360.
[1432] Meryem, 19/47, 48.
[1433] Lokman, 31/15; bkz. Ankebut, 8.
[1434] Meryem, 19/14.
[1435] Meryem, 19/32.
[1436] Nûh, 71/28.
[1437] İbrahim, 14/41.
[1438] Mümtehine, 60/4.

Allah'ın düşmanlarından olduğu kendisine beyan edilince babasından ilgisini kesip ondan uzaklaştı. Doğrusu İbrahim, ince ruhlu ve yumuşak huyluydu."[1439] Bu âyetin inkârda direten anne babadan uzaklaşmayı emretmesi, onlara karşı kötü ve çirkin üslûplar kullanılmamasına da işaret eder.

2.5.7.2. Anne Babanın Çocuklarına Yönelik Üslûbu

Anne-babaya iyilik yapılması hususunda pek çok âyet indirilmiştir. Buna karşın "çocuklarınıza iyilik yapın" şeklinde doğrudan indirilmiş bir âyet yoktur. Zira evlat sevgisi insanın fıtratında vardır. Nitekim Hz. Âdem'in anne-babası olmamasına karşın eşi ve çocukları vardır. Kişide eşine ve çocuklarına olan muhabbet daha fazladır.[1440] Bununla birlikte, çocuklara merhamette bulunmayı tavsiye eden âyetler, onlara iyilikte bulunmaya da işaret etmektedir:

"Ey insanlar! Eşlerinizin ve evlatlarınızın içinden size düşmanlık edenler de vardır. Onlardan çekinin; ama bağışlayarak hatalarını yüzlerine vurmazsanız bilin ki Allah Rahmândır, Rahîm'dir."[1441] Âyetindeki "düşman" ifadesiyle çocuklarla olan ilişkilerde onlardan gelecek fitne ve fesada izin verilmemesi, bununla birlikte eğitimlerinde dikkatli ve sorumlu davranılması, onlara af ve merhametle muamele edilmesi buyrulmuştur.[1442]

Ebeveynlerin vazifelerinden biri de evlatlarına dini bilgileri erken yaşlarından itibaren öğretmeleridir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyruluyor: "*Namaz kılmayı ailene ve senin izinden gelenlere emret. Ve sen de onu kılmaya devam et."*[1443]

Anne ve babanın bir başka sorumluluğu ise çocuklarına iyi davranıp onların gönüllerini kazanmaktır. Nitekim Kur'an'da baba-oğul ilişkilerinin geçtiği birçok âyette hitap şeklinin, "oğlum, yavrucuğum" şeklinde olması bunu en güzel şekilde tasdik eder.[1444]

Hz. Lokman'ın (a.s) çocuğuna "yavrucuğum, oğulcuğum"[1445] gibi çok yumuşak bir üslûpla öğüt vermesi, Hz. Nuh'un (a.s.) kâfirlerle bir olup gemiye binmeyi reddeden oğluna

---

[1439] Tevbe, 9/114.
[1440] Zemahşerî, **Tefsîru'l-Keşşâf**, Thk. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, 3.Bsk., Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. 2, s. 632-633.
[1441] Teğabun, 64/14.
[1442] Yazır, **age**, c. 7, s. 365.
[1443] Tâhâ, 20/132.
[1444] Hûd, 11/42; Yûsuf, 12/5; Lokman, 31/13, 16, 17; Saffât, 37/102.
[1445] Lokman, 31/ 13, 17.

koruma içgüdüsüyle ve şefkatle hitap etmesi[1446] anne-babanın çocuklarına yönelik üslûplarına dair Kur'ân'daki bazı örneklerdendir.

"Ey oğulcuğum! Sakın Allah'a ortak koşma; çünkü Allah'a ortak koşmak gerçekten çok büyük bir zulümdür."[1447] Hz. Lokman'ın (a.s.) oğluna öğütlerine başlarken "oğulcuğum" diyerek, şefkat ve merhamet dolu bir hisle yaklaşması, her öğüdün başında aynı ifadeyi tekrarlamış olması, çocuğuna ne derece sevgi ve şefkat dolu yaklaştığını gösterir. [1448]

Aynı şekilde Hz. Yâkup (a.s.) ile oğulları arasında Kur'an'da geçen diyalogda da bir babanın oğullarına karşı nasıl bir üslûp benimsemesi gerektiğine dair güzel bir örnek vardır.

Babalarından, kardeşleri Hz. Yusuf'u (a.s.) beraberlerinde götürmelerine izin vermelerini isteyen oğulları, Hz. Yâkup'un (a.s.), oğlu Yusuf (a.s.) için aşırı düşkünlüğünü ve endişesini bilerek; *"Ey babamız! Tabii ki onu koruruz. Biz Yusuf'un iyiliğini istiyoruz. Yarın olunca bizimle gönder de gezsin oynasın. Niçin bize emânet etmiyorsun?"*[1449] demişlerdi. Hz. Yâkup (a.s.) ise buna cevaben *"Aslında onu götürmeniz beni çok üzer. Haberiniz yokken onu bir kurdun yemesinden endişe ediyorum."* demişti.

Hz. Yusuf (a.s.) hususunda, diğer çocuklarına duyduğu güvensizliği,[1450] çocuklarını kırmadan gâyet nâzik bir dille ifade eden Hz. Yâkub (a.s.), "*Onu götürmeniz beni mutlaka üzer*." şeklinde gâyet zarif bir üslûp kullanmıştır. Aynı şekilde bir an bile Hz. Yusuf'un (a.s.) ayrılığına dayanamayacak kadar evlâdına düşkün[1451] olan Hz. Yâkup'un (a.s.), oğullarına, "*Haberiniz yokken bir kurdun onu yemesinden endişeleniyorum*." şeklinde bir ifade kullanması da incelik dolu bir üslûptur. Zira Hz. Yâkup (a.s.) "*Siz ona bir kötülük yaparsınız.*" ifadesinde de "*Beni üzersiniz*." şeklindeki sözlerinde de çocuklarını suçlayıcı bir üslûp kullanmamış, bunun yerine "üzülürüm" diyerek kalbe hitap eden etkileyici bir üslûp benimsemiştir.[1452] Çocukları, Yusuf'u (a.s.) bir kurdun yediğini haber verince Hz. Yâkub (a.s.), onlara yargılayıcı ve azarlayıcı bir üslûp kullanmadan "*Hayır! Nefsiniz sizi yanıltarak bu işe sürüklemiş. Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir…"*[1453] diyerek öfkesini ve üzüntüsünü içine atıp sabretmeyi seçmiştir.

[1446] Hûd, 11/42-47.
[1447] Lokman, 31/13.
[1448] M. Zeki, Ailede Çocuk Eğitimi, **Diyanet Dergisi**, 27/3 (1991), s.112.
[1449] Yûsuf, 12/11.
[1450] Râzi, **age**, c. 13, s. 174.
[1451] Râzî, **age**, c. 13, s. 174; İbn Kesîr, **age**, c. 8, s. 4039; Karaman vd,, **age**, c. 3, s. 220.
[1452] İbn Kesîr, **age**, c. 8, s. 4039.
[1453] Yûsuf, 12/83.

Hz. Yâkup'un (a.s.) kendisine yıllardır acı çektiren çocuklarını affedip onların bağışlanmaları için Allah'a (c.c.) dua edeceğini bildirmesi, bir babanın çocuğuna karşı kin ve nefretinin olmaması gerektiğine dair güzel bir örnektir. "*Yâkub, Rabbim Rahmân ve Rahim olandır. Ondan sizi bağışlaması isteyeceğim, dedi*."[1454]

2.5. 8. Akraba İlişkilerinde Üslûp Biçimleri

Akribâ, "yakın" ve "biriyle aynı soydan gelen kimse" anlamlarına gelen *karîb* kelimesinin çoğuludur. Türkçe'de akraba kelimesiyle ifade edilmektedir. Kur'an'da geçen, *Zü'l-kurbâ,*[1455] *ülü'l-kurbâ*[1456] ve *el-akrabûn*[1457] gibi tabirler, akraba anlamında kullanılan ifadelerdir.

Allah (c.c.), Kur'an'da ana-baba bağından sonra akrabalık bağını zikretmiştir. Zira akrabalık, insanın kalbini sıkıntı ve yalnızlıktan kurtaracak birlik, sevgi ve yardımlaşma bağıdır.[1458]

Akrabalar arasından anne babadan sonra birbirlerine en yakın olanlar ise kardeşlerdir. Kardeşlik, birliği, beraberliği, dayanışmayı ve yardımlaşmayı gerektiren bir mahaldir. Fakat insanın kalbindeki kıskançlık ve kibir gibi kötü hasletlerden dolayı kardeşlerin arası bozulabilir.[1459] Nitekim günahların başlangıcı da kıskançlık ve kibirdir. Yaratılmışlar arasında İblis tarafından işlenen ilk masiyet kıskançlık nedeniyledir, Kâbil de kıskançlık nedeniyle kardeşini öldürerek yeryüzündeki ilk suçu işlemiştir. Kıskançlık, Hz. Yusuf'un (a.s.) kardeşlerini de kardeşlerine kötülük yapmaya ve kalplerinde taşıdıkları kötü düşüncelerin aksini söyleyerek babalarını kandırmalarına sevk etmiştir.[1460] Bu sebeple kardeşlik ilişkilerini dümûra uğratacak bu tür kötü duygulardan kalbi arındırmak gerekir. Ancak o zaman kardeşler arası iletişimde olumlu ve yumuşak üslûplardan bahsedilebilir.

Kur'an'da, *sıla-i rahim* tabiriyle ifade edilen akrabalık ilişkilerinde, karşılıklı birtakım hak ve sorumluluklar vardır.[1461] Allah Teâlâ (c.c.) "*akrabalık bağlarını koparmaktan*

[1454] Yûsuf, 12/97-98.
[1455] Bakara, 2/83, 177; Nahl, 16/90.
[1456] Nisâ, 4/8.
[1457] Bakara, 2/180, 215; Nisâ, 4/7, 33.
[1458] Râzi, **age**, c. 3, s. 183-184.
[1459] Kurtûbî, **age**, c. 1, s. 578-579.
[1460] Taberî, **age**, c. 5, s. 11.
[1461] Mustafa Çağrıcı, "Sıla-i rRahim", **DİA**, İstanbul 2009, c. 2, s. 286.

sakının."[1462] buyurarak sıla-i rahimin karşılıklı hal hatır sorma, haberleşme, ziyaretleşme, dayanışma gibi tutum ve davranışlarla korunup güçlendirilmesini öğütler. Nitekim Yüce Allah (c.c.) Kur'an'da, Rasûlullah (s.a.v.) ve onun hanımlarından sonra mü'minlere en yakın ve evlâ olanların akrabaları olduğunu bildirmektedir.[1463]

Akrabalık ilişkilerinden doğan emek, hak ve sorumluluklar kapsamında, akrabalara karşı hürmet ve şefkat gösterme, onları iyi ve kötü günlerinde ziyaret etme, güler yüzlü davranma, onlara güzel dileklerde bulunarak selâm verme,[1464] paylaşma ve yardımlaşmada bulunma, güzel ve gönül alıcı söz söylemek gibi üslûp ve davranışlar gösterilmelidir.

Kur'an, Allah'a (c.c.) iman ve itaatten sonra, anne-babaya, akabinde de yakın akrabaya iyilik ve güzellikle davranmayı emretmektedir. Yetimler, yoksullar, komşular, arkadaşlar ve diğerlerine iyilik ise akrabalardan sonra zikredilmektedir.[1465]

Kur'an, yakın akrabadan başlamak sûretiyle iyilik ve sevgi üslûbuyla fertleri birlik içinde olan, sağlam bir toplum oluşturmamızı istemektedir. Akrabalara sevgi beslemek Allah'ın (c.c.) insanların yapısına yerleştirdiği fıtrî bir özellik olup Kur'an bu sevginin sınırını aşarak kişiyi hak ve adâletten ayırmamasını istemektedir.[1466]

[1462] Nisâ, 4/1.
[1463] Ahzâb, 33/ 6.
[1464] Nûr, 24/61.
[1465] Nisâ, 4/36.
[1466] Nisâ, 4/135.

SONUÇ

Kur'an'da insan-insan ilişkilerindeki üslûp biçimlerini incelediğimiz çalışmamızda gördük ki Kur'an'ın konusu da muhâtabı da insandır. İnsanların birbirlerine karşı edindikleri üslûpların, iletişimlerine olumlu veya olumsuz yönde etkileri Kur'an âyetlerindeki üslûp biçimlerini incelediğimiz çalışmamızda ortaya çıkmıştır.

Üslûp, muhâtabı, konuyu, mesajı, hedefi, mesajın verildiği yeri, zamanı dikkate alarak muhâtabını ikna etme sanatıdır. Üslûp, sözle olabileceği gibi sözsüz de olabilir. Nitekim bir kimsenin konuşmasında takip ettiği yol, lafızları kullanma biçimi, ses tonu, tınısı, sesin rengi kadar yüz ve mimikleri, duruşu, bakışı, beden hareketleri, hatta giyim kuşamı bile mesajını amacına ulaştırmasında etkilidir. İnsanlar aynı fıtratta yaratılsalar da inançları, dünya görüşleri, psikolojileri, kişilikleri, karakterleri, mizaçları, bilinçsel ve ruhsal düzeyleri birbirinden farklıdır. Gerek konuşan gerekse muhatâptaki değişik duygudurumları ve mesaja bakışları üslûbun biçimlenmesinde rol oynar.

Kur'an'ı Kerim'e de baktığımızda insan-insan ilişkilerine dair üslûp biçimlerinin Mekkî ve Medenî âyetlerin bağlamında değiştiği görülmektedir. Nitekim kâfirlerle ilişkileri ele alan Mekkî sûrelerde, daha sakin, hoşgörülü, ılımlı, çatışmadan uzak bir üslûp görülürken, Medenî sûrelerde daha sert, katı, tavizsiz üslûplar görülmekte, hatta üslûbun katılığı gittikçe artmaktadır. Bununla birlikte her iki dönemde de mü'minlerin kâfirlerle olan ilişkilerinde âdil, tavizsiz, kararlı, açık ve kesin üslûp görülmektedir.

Mekke Dönemi'nde münâfıkların henüz ortaya çıkmamalarına binaen bu dönem sûrelerinde, münâfıklardan bahseden âyetler oldukça azdır. Ama Medine Dönemi'nde Müslümanların yoğun olarak muhatâp oldukları münâfıkların mü'minlere düşmanlık, kibir, haset, kin gibi duygular besleyerek yalan ve ikiyüzlülük dolu olumsuz üslûpları görülür. Bu dönem âyetlerinde, aşamalı olarak, mü'minlerin münâfıklara karşı önce hoşgörülü ve

sabırlı bir üslûp benimsemeleri, onları İslam dışı addetmemeleri, onların isimlerini ifşa ederek rencide etmemeleri tavsiye edilmiş, münâfıkların düşmanlığı kızıştığında ise mü'minlerin de artık onlara karşı uyanık, katı ve tavizsiz olmaları salık verilmiştir.

Aynı şekilde Mekke Dönemi'nde Ehl-i Kitap'la ilişkiler yoğun olmadığı için bu dönemde doğrudan onlara hitap eden âyetler yoktur. Gerek Mekkî gerekse Medenî âyetlerde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı farklı tutum ve davranışlardaki Hristiyanlara karşı Kur'an ayrıştırıcı bir dille hitap ederek bazen ılımlı bazen eleştirel bir üslûp benimsemiştir. Ama Ehl-i Kitap'tan özellikle Yahudilerle yoğun ve önemli ilişkiler kurulduğu Medine Dönemi âyetlerinde, Yahudilerin Müslümanlarla ilişkileri çoğunlukla gergin ve çatışmalı olduğundan dolayı, Kur'an'da onlara daha sert eleştiriler görülür. Bununla birlikte, içlerinde dürüst ve emânete riâyet eden kimseler olduğu da vurgulanmaktadır. Söz konusu âyetlerde sık sık onların kıskançlığı vurgulanmış, Allah'ın kitâbı ve peygamberi hakkında tartıştıkları zikredilip onların düşmanca tutum sergilemeyenlerine karşı hoşgörülü; açık ve gizli düşmanlık besleyenlere karşı ise sert, katı ve kararlı bir üslûp tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda, mü'minler ile Ehl-i Kitap arasındaki diyalogları belirleyen esas ölçü, onların mü'minler ve Allah Rasûlü (s.a.v.) hakkında gösterdikleri tutum ve üslûplardır.

İslâm, Müslümanların gayr-i müslimlerle ilişkilerinde tedbirli ve uyanık davranmaları halinde onlarla bir arada yaşayıp insanî ilişkiler kurabilmelerine izin vermiştir. Ancak bu diyaloglarda, İslam'ın inanç ve değerlerinden tavizler vererek onlarla anlaşma amacı değil, onlara Hak dinin gerçekliğini ve üstünlüğünü anlatıp İslam'ın güzelliği hususunda örnek davranışlar sergileyerek onları İslam'a ısındırma amacı taşınmalıdır. İnanç ve ibadetlerinin sahih ve samimi olup olmadığı hususunu saklı tutarak Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Müslümanlara dostça davranan Ehl-i Kitap'a ve diğer gayr-i müslimlere karşı Müslümanlar da dostça davranmalıdırlar.

Nitekim herhangi bir kimseyle ya da toplumla şartların gerektirdiği ölçüde olumlu ya da olumsuz ilişkiler kurulur. Bu bağlamda düşmanlık, ebediyen sürecek bir olgu değildir. Kur'an da bireyin şahsına göre değil, olumsuz davranışına göre bir üslûp takınır. Allah (c.c.) insanları inanıp inanmama konusunda özgür bırakmıştır. Mü'minlerin de "dinde zorlama yoktur" ilkesini esas alarak insanların iman konusundaki seçimlerine kötü bir müdahalede bulunmaması gerekir. Aksine onlarla diyaloglarda güzel sözle ve hikmetle davet, tartışmalarda da güzel ve geçerli bir üslûp tercih edilmelidir. Her dönem ve mekân, kendi şartlarında diyaloglar sunar. Sözgelimi Mekkî âyetlerde hoşgörü ve sabır tavsiye edilirken, Medenî âyetlerde sertlik, hatta savaşın emredilmesi de bu bağlamdadır.

Neticede, gerek Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) gerekse inananların, gayr-i müslimlere karşı tutum ve üslûpları, sadece inanç çizgisinde kalmaz; aksine, karşılaşılan durum ve şartlara, amaç ve niyetlere bağlı olarak süreğen bir değişim içinde biçimlenmektedir.

Kur'an, mü'minlerin özellikle birbirlerine karşı edinmesi gereken üslûbun, öfke ve kinden uzak, birleştirici, kötülüğü iyilikle savıcı, mûtedil, delile dayalı, hoşgörülü, dışı özüne uygun, yumuşak ve değer verici olmasını öğütlemektedir. Kur'an, mü'minlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) karşı da edepli, saygılı ve naif bir üslûp kullanmalarını emretmektedir.

Kur'an'da kadın erkek ilişkilerindeki üslûp biçimlerine baktığımızda, gerek kadın, gerekse erkeklerin karşılıklı edebe dayalı, lakaytlıktan ve kötü düşüncelere neden olabilecek ima ve edalardan uzak bir üslûp benimsemeleri emredilmektedir.

Kur'an'da anne babanın çocuklarına yönelik yaratılıştan gelen oldukça şefkatli ve merhametli üslûbu göze çarparken, aynı şefkat ve merhametli üslûbun çocukların anne-babalarına karşı takınması emredilmektedir. Kur'an, farklı inançtan bile olsa anne ve babaya iyiliği emretmekle beraber, Medine Dönemi âyetlerinde inkârda direten anne ve babadan uzaklaşmak emredilmiştir. Anne babadan sonra kardeş ve diğer akrabalara karşı da karşılıklı hak ve sorumluluklardan bahseden Kur'an, sıla-i rahimin gözetilmesini emretmektedir. Karı koca arasında da karşılıklı kibar, hoşgörülü, anlayışlı, naif bir üslûp öğütleyen Kur'an, gerek anlaşmazlıkların çözümünde, gerekse boşanma durumunda iyilik ve güzellikten ayrılmamayı telkin etmiştir.

Toplumun her alanında, her kademesinde doğru, adâletli, hoşgörülü bir üslûp öğütleyen Kur'an, velilerin yetimlere, zenginlerin fakirlere karşı kaba ve sert olmaktan uzak, yumuşak, nazik, gönül alıcı bir üslûp takınmalarını emretmektedir. İnsanların ticarî ilişkilerinde de doğruluk ve istikametten ayrılmamalarını isteyen Yüce Allah (c.c.), karşılıklı rıza ve hoşgörüye dayalı, hile ve aldatmadan uzak bir ticarî üslûp öğütlemektedir.

Neticede Kur'an'ın insan insan ilişkilerinde kullandığı ve öğütlediği üslûp, o dönemin şartlarına ve Hz. Peygamber'le (s.a.v.) ilişkilerine bağlı olarak bazen yumuşak ve ümitvâri, bazen sert ve tehditkâr olabilmektedir. Özellikle dost edinmemek ve savaşmak gibi sert üslûplar, tüm zamanlar ve tüm gayr-i müslimler için genelgeçer olmayıp onların Müslümanlara yönelik üslûbuna göre şekillenmektedir. Kur'an'ın dili, genel anlamda barışçıl olduğu için gayr-i müslimlerle ilişkilerinde savaş, çatışma ya da itikâdi konularda

taviz vermek hariç, hayâtın akışıyla ilgili olağan insani ilişkilerde barışa ve uzlaşmaya dayalı olmalıdır.

Kur'an, mü'minler için büyük bir değer ve hayat rehberi olma konumunu kıyâmete kadar koruyacaktır. Mü'minler de bütün hayatlarında ebedî bir ölçü ve değer olarak Kur'an'ı esas alırlarsa Allah'ın (c.c.) istediği şekilde kâmil bir İslâm toplumu oluşturabilir ve İslâm'ın her yönden gerekli ve insana değer veren bir din olduğunu tüm dünyaya gösterebilirler. Aksi halde Kur'anî ölçülerle yaşamayan mü'minler, İslâm'a leke atılmasının ve İslâm'ın yanlış anlaşılmasının önüne asla geçemezler. Müslümanlar hangi zaman ve şartlarda yaşarlarsa yaşasınlar üslûplarını her zaman barışın, salâhın, huzurun, iyiliğin egemen olması yönünde kullanmalıdırlar. Savaşa, fitneye, zulme yol açabilecek her türlü söz ve davranışı kendilerinden ve Müslüman toplumdan bertaraf etmelidirler. Huzur ve adâletin sancağını taşımakla görevli her mü'min, üslûp ve davranışlarına Kur'ânî bir ahlâkla yön verirse İslam'ın güler yüzünü tüm dünyaya göstermiş olur.

KAYNAKÇA

ABDULMUTTALİB Muhammed, **el-Belâga ve'l-Üslûbiyye,** Şeriketu'l-Mısriyye, Kahire 1994.

ABDURREZZAK Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Thk. Mustafa Müslim Muhammed, 1. Baskı, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1989.

ADLER Alfred, **İnsanı Tanıma Sanatı,** Çev. Kâmuran Şipal, Say Dağıtım, İstanbul 1994.

AHAT Azra, "Üslup İlminde Yeni Bir Usul", **Romanoloji Semineri Dergisi**, I, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, ss. 1-6.

AKALIN Şükrü Haluk, **Türkçe Sözlük**, TDK, Ankara 2011.

AKÇAY Mustafa, "İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (1996), ss. 273-294.

ÂLÛSÎ Ebü's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdillah, **Ruhu'l-Me'âni Fî Tefsiri'l-Kur'âni'l Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut 1994.

AĞAYEVA İ. S, "Edebi Üslup ile İlmi Üslubun Mukayesesi", Akt. H. Ömer Karpuz, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,** 4 **(**Mayıs 1997), ss. 40-44.

AKTAŞ Şerif, "Üslûp Meselesi", **Fikir ve Sanatta Hareket**, 88 (Nisan 1973), ss. 55/191-57/193.

_____ **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.

ASLAN Ömer, **Kur'ân ve Hoşgörü**, İlâhiyât Yay., Ankara 2005.

ATEŞ Süleyman, **Kur'ân Ansiklopedisi**, I-XXX, Küba Yay. İstanbul 1997.

_____ Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1982.

ATEŞ Toktamış, **Hoşgörü ve Uzlaşma**, Ümit Yay., Ankara 1997.

APAK Âdem, **Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (1) -Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi-,** 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009.

ARMANER Neda, **Din Psikolojisine Giriş**, MEB Yay., Ankara 1980.

ARSLANTAŞ Nuh, "Tarih Boyunca Müslüman-Yahudi İlişkileri", **Din Bilimleri Araştırmalarına Dair Konferanslar I**, Dokuz Eylül Üniversitesi Din Bilimleri Araştırma Enstitüsü, İzmir 2011.

AYDIN Hayati, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi (Olumsuz Ruh Halleri ve Davranışları Yönüyle),**7 Bsk., Fecr Yayınları, İstanbul ts.

AYDIN Mustafa, **İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenişi**, Pınar Yay., İstanbul 1991.

AYHAN Halis, **Eğitim Bilimine Giriş**, Şule Yay.,İstanbul 1997.

AYNÎ Ebû Muhammed Mahmud İbn Ahmed el-Bedreddin, **Umdetü'l Kârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, Kahire 1972.

AZİZ Aysel, **İletişime Giriş,** Aksu Kitabevi, İstanbul 2008.

BALTAŞ Zuhal Acar, **Bedenin Dili**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

BAYRAKLI Bayraktar, **Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları,** MÜİFAV Yay., İstanbul 1999.

_____Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri, 1. Baskı, I–XXI, Bayraklı Yay., İstanbul 2001.

_____ **İslâm'da Eğitim**, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1989.

BEBEK Kılıç Ebru, **Boğaziçi Üniversitesi'nde Psikolojiye Giriş Dersi Alan Üniversite Öğrencilerinin Bilisel Biçemleri ile Cinsiyetleri, Alanları ve Genel Akademik Başarıları,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

el-BEHİY Muhammed, **İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar**, 3. Baskı, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995.

el-BEYDÂVÎ Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, İstanbul 1896.

BİLGİZ Musa, "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Âyet Ekseninde)", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 25. sayı, Erzurum 2006.

BİLMEN Ömer Nasuhi, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali ve Tefsiri I- VIII**, İpek Yayınları, İstanbul 2014.

BİNGÖL Abdulkerim, "Kur'an'da Münâfıkların Tenkidi", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4/1 (2016), ss. 149-168.

BOLELLİ Nusreddin, **Belâğat Kur'an Edebiyatı**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2000.

de BUFFON Georges Louis (1707-1788), "Üslûp Hakkında Bir Nutuk", Çev. Sabahattin Eyuboğlu, **Tercüme Dergisi**, 2/7 (1941), ss. 32-37.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, **Sahîhu'l Buhârî**, Şeriketü Dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut ts.

_____**Sahîh-i Buhârî,** Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

_____**Sahîh-i Buhârî**, Çev. Abdullah Fevzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya 2004.

_____**el-Edebu'l-Müfred**, Thk. el-Elbâni, 4. Bsk., Daru's-Sıddık li'n-Neşr, 1997.

CANAN İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yayınları, İstanbul ts.

_____**Peygamberimizin Tebliğ Metodları**, Yeni Akademi Yayınları, İzmir 2007.

el-CASSÂS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali (ö.370/980), **Ahkâmu'l-Kur'an**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1405h.

CEBECİ Lütfullah, "Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme", **İslami Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 1/3 (1987).

CEBECİ Suat, **Dini İletişim**, İz Yay., İstanbul 2003.

CEVİZCİ Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü,** Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

CİHANGİR Ömer, **Konuları Açısından Yasin Suresinin Tefsiri**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul 2013.

CÜCELOĞLU Doğan, **Yeniden İnsan İnsana**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

_____ **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

ÇAĞIL Necdet, **Kıraat Olgusu Çerçevesinde Kur'an'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı,** İlâhiyât Yay., Ankara 2005.

ÇAKAN İsmail Lütfi, "Hitabet ve İrşad Açısından Kur'an-ı Kerim'de Söz Çesitleri", **I. Din Şurası Tebliğ ve Müzâkereleri (1-5 Kasım 1993),** DİB Yay., Ankara 1995, c. 1, ss. 249-256.

ÇALIŞKAN Âdem, "Üslup ve Üslûpbilim Üzerine İlk Belirlemeler", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 7/34, ss. 29-52.

ÇAMDİBİ H. Mahmut, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İFAV, İstanbul 1994.

ÇELİK Âdem, **Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi**, AÜSBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

ÇIRAK Gönül Karakavak, **Üniversite Öğrencilerinin Ahlâki Yargı Yetenekleri ve Ahlâki Yargı Yetenekleri ile Kendilerini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması,** Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Adana 2006.

ÇİFTÇİ Adil, **Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât, Ankara 2000.

ÇOBAN Ahmet, **Edebiyatta Üslûp Üzerine**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

el-CÜRCÂNÎ Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilazîz el-Vasâta, **Beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihi**, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut ts.

el-CÜRCÂNÎ Ali b. Muhammed eş-Şerif (ö.816/1413), **et-Ta'rifat**, Thk. İbrahim el-Ebyâri, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1405.

DEMİRCİ Muhsin, **Kur'an'ın Temel Konuları**, MÜİFAV Yay, İstanbul 2000.

DERVEZE İzzet, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Çev. Mehmet Yolcu, 3. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 1998.

_____ **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul 1989.

_____ **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Trc. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, I-VII, 2. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 1998.

DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 11. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.

Dini Kavramlar Sözlüğü, (DiB), Ankara 2006.

DİVLEKÇİ Celalettin, **Anlam-Üslûp İlişkisi Bağlamında Kur'an'ın Üslûp Analizi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

DOĞAN Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, 8. Baskı, Rehber Yay., Ankara 1990.

DÖKMEN Üstün, **Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay., İstanbul 1996.

_____ **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem Yay. İstanbul 2006.

DÖNMEZ İbrahim Kâfi, **İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İstanbul 2006.

DUMAN Zeki, **Beyânu'l-Hak,** Ankara 2008.

_____ "Ailede Çocuk Eğitimi", **Diyanet Dergisi**, c. 27, 1991.

DUMLU Ömer **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış**, Anadolu Yayınları, İzmir 1999.

DÜZGÜN Şaban Ali; **Sosyal Teoloji,** Akçağ yay., Ankara 1999.

_____"İnsan Onuru ve Toplumsal Yaşam İçin Etik", **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, 5/1 (2007), ss.1-12.

EBÛ DAVÛD Süleyman b. el-Es'as es-Sicistâni (ö.275/889), **es-Sünen**, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut ts.

EBU'L-FADL Cemaluddin Muhammed b. Mükrim, **Lisânu'l-Arab**, Daru's- Sadr, Beyrut ts.

EBÛ HAYYÂN Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **en-Nehrü'l-Mâd mine'l-Bahri'l-Mûhît**, Thk. Ömer Esâd, Dârü'l-Cil, Beyrût 1995.

EMÎR Abdülazîz, **el-İnsan fi'l-İslâm**, Daru'l-Furkan, Beyrut 1986.

ENÇ Mithat, **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü**, Karatepe Yay., Ankara 1990.

ERDEN Aysu, **Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri**, Genda Kültür Yayınevi, İstanbul 2002.

ERGÜL Âdem, **Kur'an ve Sünnet Işığında Kalbî Hayat**, İstanbul 2000.

ERTUĞRUL Resul, **Kur'an'a Göre İnsanın Psiko Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi**, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004

ERUL Bünyamin, "Hz. Peygamber ve Beden Dili", **Kutlu Doğum 2003: İslâm'ın Güncel Sunumu**, TDV Yay., Ankara 2006.

ESED Muhammed, **Kur'ân Mesajı,** Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 9. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2015.

FAZLURRAHMAN, **Ana Konularıyla Kur'an**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.

_____ **Ana Konularıyla Kur'an**, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara 1998.

_____ İslâm ve Çağdaşlık Fikrî Bir Geleneğin Değişimi, Çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996.

el-FİRUZABÂDÎ Muhammed b. Ya'kub (ö.817/1415), **el-Kâmusu'l-Muhit,** 1. Bsk. Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1986.

FOULQUİE Paul, **Pedagoji Sözlüğü**, Trc. Cenap Karakaya, Sosyal Yay., İstanbul 1994.

GAZÂLÎ Muhammed, **Fıkhu's-Sire**, Trc. Resûl Tosun, Risale Yay., İstanbul 1991.

_____**İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, Endonezya ts.

GÖKÇE Orhan, **İletişim Bilimine Giriş,** Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

GÖKKIR Bilal, **Meryem Sûresi Tefsiri, Metin ve Yorum İncelemesi**, Fecr Yayınları, Ankara 2012.

GÖLCÜK Şerâfeddin, **Kur'an ve İnsan,** Esra Yay., İstanbul 1996.

GÖRENER İbrahim, "Hz Peygamber ve Sosyal Gerçeklik", **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, 15/4 (2002).

GÜNEŞ Kadir, **el Mu'cem**, Mektep Yayınları, İstanbul 2011.

GÜNGÖR Nazife, **İletişime Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011.

GÜREL Ramazan, **Din Eğitimi Açısından Kur'an'a Göre "Münâfıklık" Kavramı,** Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

HALİL İmaduddin, **Sosyal Adalet**, Trc. Said Aykut, Şule Yay., İstanbul 1993.

HALİL b. AHMED Ebu Abdirrahman, **Kitâbü'l-Ayn,** Thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim Sâmirâî, I-VIII, Dâru Mektebeti'l-Hilal Beyrut ts.

HAMİDULLAH Muhammed, **İslâm Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, İmaj İç ve Dış Ticaret Anonim Şirketi, Ankara 2003.

_____ **İslam Peygamberi**, Trc. Salih Tuğ, İstanbul 1980.

el-HÂŞÎMÎ Ahmed, **Cevâhiru'l-Belâğa**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

HAZÎN Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî, **Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl**, el Matbaatü'l-Amire (Dar-u'd-Da've), İstanbul 1320h.

HİCÂZÎ Muhammed Mahmud, **et-Tefsîr el-Vâdıh,** Trc. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul ts.

HÖKELEKLİ Hayati, **Din Psikolojisi**, Ankara 1993.

İbn ÂŞUR Muhammed Tâhir (ö.1393/1973), **et-Tahrir ve't-Tenvir**, ed-Darü't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.

İbnü'l ESÎR Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed (ö. 630/1233), **Üsdü'l-Ğâbe fî Marifeti's-Sahâbe**, yy., ts.

İbn HACER el-Askalânî, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, Kâhire 1328.

_____ **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 1. baskı, Riyâd 2001.

İbn HANBEL, Ahmed b. Muhammed, **el-Müsned**, Çev. Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, Hüseyin Yıldız, Ocak Yay., İstanbul 2014.

İbn HİŞÂM Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik, **Siretü'n Nebeviyye**, Trc. İzzet Hasan, Neşet Çağatay, AÜİF yay., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

_____ **Siretü'n Nebeviyye**, Trc. Hasan Ege, İstanbul 1994.

_____ **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, Beyrut, ts.

_____**İslam Tarihi Sîret-i İbn Hişam**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2001.

İbn KAYYİM Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed el-Cevziyye, **Fıkhu's-Sîre**, Çev. Hanifi Akın, Karınca Polen Yay., İstanbul 2011.

_____ **Ahkâmu Ehl-i'z-Zimme**, Ramâdâ li'n-Neşr, 1997.

İbn KESÎR Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1372), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Trc. Mehmet Keskin, İstanbul 1994.

_____**Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm**, Çev. Bekir Karlıağa-Bedrettin Çetiner, I–XVI, Çağrı Yay., İstanbul 1985.

İbn KUTEYBE Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an**, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Turâs, Kahire 1973.

İBN MÂCE Ebu Abdillah Muhammed b.Yezid el-Kazvini, **es-Sünen**, Trc. H. Hatipoğlu, İstanbul 1992.

İbn MANZÛR Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed, **Lisânu'l-Arab**, 1. Baskı, Dâru's-Sadr, Beyrut ts.

_____ **Lisânu'l-Arab,** I–XV, Dâru's-Sadr, Beyrut 1997.

_____ **Lisânu'l-Arab,** ed-Dâru'l Mısrıyyetu li't-Te'lif ve't-Terceme, Mısır ts.

İBN MİSKEVEYH Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Yâkûb, **Ahlâkı Olgunlaştırma**, Çev. Abdulkadir Şener-İsmet Kayaoğlu-Cihad Tunç, KTBY, Ankara 1983.

İbn SA'D Ebu Abdillah Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübrâ**, Beyrut 1985.

İBN SİDE Ali b. İsmail, **el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Âzam fi'l-Luğa**, yy. 1959.

İSLAMOĞLU Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2014.

İSFAHÂNÎ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,** Thk. Muhammed Halil Aytânî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2005.

_____ **Müfredât**, Trc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, Ankara 2010.

_____ **el-Müfredât li-Elfâzi'l-Kur'ân**, İstanbul 1986.

_____ **el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'an**, Çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., İstanbul 2007.

IZUTSU Toshihiko, **Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2003.

_____ **Kur'an'da Allah ve İnsan**, Pınar Yay., İstanbul 2016.

JAMES Judi, **Beden Dili**, **Olumlu İmaj Oluşturma,** Çev. Murat Sağlam, Alfa Yay., İstanbul 1999.

KABAKLI Ahmet, **Türk Edebiyatı,** Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

KÂNDEHLEVÎ M.Yûsuf (ö. 1384/1965), **Hayâtü's-Sahâbe,** I-IV, Trc. Ahmet Meylanî, Divan yay., İstanbul 1980.

KARA Osman, **Kur'an'da İnsan Davranışları**, 1 Bsk., Ark Yayınları, İstanbul 2017.

KARACOŞKUN M. Doğan, "İbnü'l-Arabî'de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun, 7/2 (2007), ss.71-108.

KARAKAYA Zeki, "Üslûp ve Üslûpbilim Kuramları", **Akademik Açı**, 2 (1996), ss. 117-133.

KARAMAN Hayrettin, ÇAĞRICI Mustafa, DÖNMEZ İbrahim Kâfi, GÜMÜŞ Sadrettin, **Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, 3. Baskı, I–V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.

KARPAT Kemal, **Osmanlıdan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Çev. Onur Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

KASAPOĞLU Abdurrahman, "Kur'ân'ın Psikolojik Tefsiri", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Malatya, 2/1 (2011), ss.1-47.

el-KÂSÎMÎ Muhammed Cemaluddin (ö.1332/1914), **Mehâsinu't-Te'vil**, Thk. Muhammed Basil, 1.Bsk. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418h.

KAŞIKÇI Ercan, **Beden Dili**, Hayat Yay., İstanbul 2002.

KATİPOĞLU Bedri, "Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5/23 (2012), ss.341-348.

KAVAKLIOĞLU Mahmut, "Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3/6 (2004), ss. 49-80.

KAYA Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum,** Samsun 1998.

KAZAN Ramazan, **Edebi Üslûp Açısından Hadis Metinleri**, Nobel Yayınları, Ankara 2013.

KAZANCI Ahmet Lütfi, "Hz. Muhammed'in Tebliğinin Kalıcı Olması", **Uludağ Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2/2 (Ocak 1987), ss. 131-140.

el-KEFEVÎ Ebu'l Bekâ Eyyub b. Musa (ö.1095/1684), **el-Külliyyat**, Thk. Adnan Derviş ve Muhammedel-Mısri, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1998.

KILIÇ Sadık, **Fıtratın Dirilişi**, Nehir Yayınları, Erzurum 1990.

_____Kur'ân'a Göre Nifak, Furkan Yayınları, İstanbul 1982.

_____Benliğin İnşası, İnsan Yay., İstanbul 2000.

KIRAN Zeynel, Yayına hazırlayan Ayşe Kıran, **Dilbilime Giriş**, Seçkin Yayınları, Ankara 2002.

KIRCA Celal, **Kur'an ve Fen Bilimleri**, 4. Bsk., Marifet Yay., İstanbul 1997.

_____ Kur'an ve İnsan, Marifet Yay., İstanbul 1996.

KOÇAK Sevinç, **Türkçe Sözlük**, Dil Derneği, Ankara 1999.

KOTKU Mehmed Zahid (ö.1401/1980), **Ana Baba Hakları**, Seha Neşriyat, İstanbul 1993.

KÖKNEL Özcan, **Kaygıdan Mutluluğa Kişilik**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1995.

KÖKSAL Mehmet Asım, **Hz. Muhammed (s.a.v.) ve İslamiyet,** Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.

KÖSE A. Samet, "Psychobiological Model of Temperament and Character: TCI.", **Yeni Symposium Psikiyatri, Nöroloji ve Davranış Bilimleri Dergisi**, 41/2 (2003), ss. 86-97.

KUDRET Cevdet, **Örneklerle Edebiyat Bilgileri,** 1.Bsk., İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1980.

KUTUB Seyyid, **Fizîlâl'il- Kur'an**, Trc. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet yay, 2. Baskı, İstanbul 1978.

_____, Kur'ân'da Edebî Tasvir, Trc. Süleyman Ateş, 2. Bsk. Hilal Matbaası, Ankara ts.

KURT Hasan, **İslam İnancına Göre Nifak ve Münâfık**, Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2003.

el-KURTÛBÎ Ebu Abdullah b. Ahmed (ö. 671/273), **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, Trc. M.Beşir Eryarsoy, I–XIX, 2. Baskı, Buruç Yay., İstanbul 2001.

_____ **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XX, Dâr'-u İhyâit't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1966.

KÜÇÜK Mestan, "İletişim Kavramı ve İletişim Süreci", E. Nezih Orhon, Ufuk Eriş (Ed.), **İletişim Bilgisi**, *içinde*, s. 2-19, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2012.

MACİT Yusuf, "Din Hizmetlerinde Sunum", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/5 (2008), ss. 479-499.

_____İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed, İzmir 2006.

MÂLİK b. ENES, **el-Muvatta**, Çev. Ahmet M. Büyükçınar, Vecdi Akyüz vd., 1. Baskı, Beyan yay., İstanbul 1994.

el-MÂTÛRÎDÎ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd, **el-Te'vîlâtü'l-Kur'an**, Ed. Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınları, İstanbul 2004-2010.

_____ Tevilâtu Ehli's-Sünne, I-X, Thk. Mecdi Ba Sellûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

MEHMEDOĞLU Ali Ulvi, **Kişilik ve Din**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

MERÂĞÎ Ahmet Mustafa, **Tefsîru'l-Merâğî**, I-XXX, 5. Baskı, Mektebetü Mustafa el-Bâbe'l-Halebî, Mısır 1974.

MERİÇ Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yay., İstanbul 1996.

MEVDÛDÎ Ebu'l-Â'lâ, **Tefhîmü'l-Kur'ân /Kur'ân'ın Anlam ve Tefsiri**, Çev. Heyet, I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

_____ Tefhimu'l-Kur'an, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.

MISIRLI İrfan, **Genel İletişim İlkeler-Yöntemler-Teknikler**, Detay Yayıncılık, Ankara 2003.

MÎR Muntansır, **Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü,** Çev. Murat Çiftkaya, İnkılab Yay., İstanbul 1996.

MİTTERAND Henri, "Stylistique", Çev. Şerif Aktaş, **Doğu Edebiyat, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, 3/7(Ekim 1982), ss. 29-31.

_____ "Tekevvünî (Oluşumcu) Stilistik", Çev. Şerif Aktaş, **Doğu Edebiyat, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi,** 3/9 (Aralık 1982), ss. 28-31.

MORGAN Clıfford T., **Psikolojiye Giriş**, Çev. Komisyon, Hacettepe Üni. Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1991.

MUKÂTİL Ebu'l-Hasen b. Süleyman, **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Trc. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2006.

MUSTAFÂVÎ Hasen, **et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerim**, Merkezü Neşr Âsaru'l-Allâme Mustafâvî, Tahran 1973.

MÜFTÜOĞLU Esra Hacı, "Kur'an-ı Kerim'de Mü'minlerin Ağız ve Söz Disiplini", **Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 42 (2014), ss. 209-243.

MÜSLİM Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, (ö.261/875), **Sahihu Müslim**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Daru İhyai't-Turas, Beyrut ts.

_____ **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, I-VIII, Çev. Mehmed Sofuoğlu, İrfan Yayınevi, İstanbul 1967.

_____ **Sahihu Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

NECATİ M. Osman, **Kur'an ve Psikoloji**, Trc. Hayati Aydın, Fecr Yayınları, Ankara 2004.

NESEFÎ Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Tefsîru'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)**, Thk. ve Thc:Yusuf Ali Bedivi, 2. Bsk., Daru'l İbn-u Kesîr, Beyrut 1999.

ODABAŞI Yavuz, OYMAN Mine, **Pazarlama İletişimi Yönetimi,** Mediacat Yayınları, İstanbul 2002.

OKUMUŞ Ejder, **Kur'an'da Toplumsal Çöküş**, İnsan Yay., İstanbul 1995.

OKUYAN Mehmet, **Kısa Surelerin Tefsiri**, İstanbul 2011.

OSMAN Oral, "İmanın Sosyal Hayatta Tezâhürleri-Doğruluk, Güzel Ahlâk, Sevgi ve Kardeşlik", **Bilimname Düşünce Platformu**, 27/2 (2014), ss.159- 175.

ÖĞÜK Emine,"İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp ve Beden", **Kelam Araştırmaları,** 12/1 (2014), ss. 169-184.

ÖNAL Mehmet "Edebi Dil ve Üslup", **Atatürk Üni. Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 36 (2008), s. 23-47.

ÖZCAN Hıdır, "Silahsız Haçlı Savaşı: Oryantalizm", **Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi**, 4 (2007), ss. 57-68.

ÖZERKAN Şengül "İletişim ve Dil", **Marmara İletişim Dergisi**, 2/2 (Nisan 1993), ss. 135-140.

ÖZKALP Enver, **Psikolojiye Giriş Dersleri**, Eskişehir 1991.

ÖZÖN Mustafa Nihat, **Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü**, İstanbul 1954.

ÖZSOY Ömer, GÜLER İlhami, **Konularına Göre Kur'an**, Fecr Yay., Ankara 1996.

ÖZTÜRK Yaşar Nuri, "Kur'an'da İnsan Kavramı", **İÜİFD**, 3 (2001), ss. 1-15.

_____**Kur'an'ın Temel Kavramları**, 26. Baskı, Yeni Boyut, İstanbul 2014.

ÖZTÜRK Mustafa, **Kur'ân'da Konuşma ve İlkeleri**, MÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

PECK M. Scott, **Kötülüğün Psikolojisi**, Çev. Göker Talay, Kuraldışı Yay., İstanbul 2003.

PEKER Hüseyin, **Din Psikolojisi**, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.

PİŞGİN Yasin, "Kur'an'da ve Sünnet'te Olumlu Şahsiyet Özellikleri", Ahmet Ögke (Ed.) **Elmalı'da Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi**, *içinde*, Antalya 2013, ss.17-33.

POLAT Hüseyin, "Kur'an-ı Kerim'de İhsan Kavramına Filolojik Bir Yaklaşım", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6/2012, ss. 113-133.

er-RÂFÎİ Mustafa Sâdık, **İ'câzü'l-Kur'an ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye**, el-Muktataf, Kahire 1928.

er-RÂZÎ Fahruddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, **Mefâtihu'l-Ğayb,** Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Akçay Yayınları, Ankara 1998.

_____ **Tefsir-i Kebîr**, I-XXIII, Trc. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C.Sadık Doğru, Akçağ Yay., Ankara, 1992,

_____**Mefatihu'l-Ğayb**, 3. Baskı, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1420h.

SÂBÛNÎ Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsîr,** I-VII, Trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul 1993.

SAKA Şevki **Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu**, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.

SANDIKÇI Kemal, "İslam'da Ailenin Önemi", **İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu doğum Haftası, 1993)**, TDVY., Ankara 1995.

SAYIN A. Aslan, ''Duygudurum Bozuklukları İle Huy, Karakter ve Kişilik İlişkisi'', **Türk Psikiyatri Dergisi**, 16/4 (2005), ss. 276-283.

SERT Emin, **Kur'ân'da İnsan Tipleri ve Davranışları**, Bilge Yay.,İstanbul 2004.

SEZİKLİ Ahmet, **Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

_____ **Nifak ve Münâfık,** İstanbul Matbacılık, İstanbul 2012.

SÖYLEMEZ Hülya, **Kur'an'da Kadın Kıssaları**, AÜİF, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

ŞANVER Mehmet, "Kur'an'ın Muhatabıyla Diyalog Kurma Sürecinde 'Ortak Değerler'in Yeri ve Rolü", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13/ 2 (2004), ss. 157-168.

_____Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi, Pınar Yay., 1.Bsk., İstanbul 2001.

eş-ŞÂYİP Ahmed, **el-Üslûb,** Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısrıyye, Kahire 1991.

ŞERİÂTİ Ali, **Dine Karşı Din**, Çev. Hüseyin Hatemî, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

_____ **İslam Sosyolojisi**, Trc. Kenan Sökmen, 3.Bsk., Birleşik Y., İstanbul 1993.

_____ **İnsan**, Trc. Şamil Öcal, Fecr Y., Ankara 1997.

eş-ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Fethu'l-Kadîr,** Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1964.

ŞİBLÎ Numanî, **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, Çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul 1965.

TABÂTABÂÎ Muhammed Hüseyin, **el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'an**, Beyrut 1973.

_____ **el-Mîzân fî Tefsîri'l'Kur'ân**, Tsh. Abbas Kâzimi vd.,Trc. Vahdettin İnce, Kevser Yay., İstanbul 2000.

et-TABERÎ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Gâlib (310/923), **Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I–VI, Trc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul 1996.

TÂHİRU'L-MEVLEVÎ, **Edebiyat Lugatı,** Enderun Yayınları, İstanbul 1994.

TELMAN Nurse, ÜNSAL Pınar, **İnsan İlişkilerinde İletişim**, Epsilon Yay., İstanbul 2005.

TEMEL Ali Rıza, **İslam Davası ve Münâfıklar**, Bahar Yayınları, İstanbul 1978.

et-TİRMİZÎ Ebu İsa Muhammed b. İsa (ö.279/892), **es-Sünen,** Thk. Ahmed Muhammed Şakir vd., Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut ts.

TOPTAŞ Mahmut, **Kur'ân-ı Kerim Şifa Tefsiri**, I-VIII, Cantaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1993.

TUSÎ Nasîruddin, **Ahlâk-ı Nâsırî**, Çev. Anar Gafarov, Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul 2007.

TUTAR Hasan, YILMAZ M. Kemal, **Genel İletişim**, Ankara 2005.

TÜRK DİL KURUMU (TDK)**, Büyük Türkçe Sözlük**, http://www.tdk.gov.tr

TÜRK DİL KURUMU (TDK), **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

UZUN Tacettin, "Hz. Peygamber'in Fesahat ve Belağatı", **Makâlât**, 2(1999), ss. 131-155.

ÜNVER Mustafa, **Kur'an'ın Anlaşılmasında Siyakın Rolü**, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara 1993.

VARDAR Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitabevi, İstanbul 1998.

WATT W. Montgomery, **Hz. Muhammed Mekke'de**, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986.

YAPICI Asım, **İslam'da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yay., İstanbul ts.

YAZIR Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dîni Kur'an Dili**, Sad. Kurul, Birleşik yay., Ankara ts.

_____**Hak Dîni Kur'an Dili,** Sad. İsmail Karaçam vd., Azim Dağıtım, İstanbul 2011.

YILDIRIM Celal, **İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri**, I-XII, Anadolu Yayınları, İstanbul 1986.

YILDIRIM Muhammed Emin, **Vahyi Hayata Taşımak,** Kalem Yay., İstanbul 2005.

YILDIZ Fahrettin, **Kur'an Aydınlığında Hayatı Doğru Yaşamak**, İşaret Yayınları, İstanbul 2008.

YILDIZ Abdullah, **Hz. Peygamber'in Gizli Düşmanları Münâfıklar**, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.

YILDIZ İbrahim, "Kur'an'a Göre Allah Yolundan Alıkoyma", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, 2/1 (2016), ss. 73-102.

_____ **Kur'ân'da Sebîlüllah Kavramı**, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa 2015.

YILMAZ Ali, "Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezâhürleri", **AÜİFD**, 20 (Ocak 2003), ss. 91-128.

YURT Mehmet Emin, "Kur'an'da Haset Kavramı", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**,10/3, ss. 849-872.

YÜCE Mustafa, "İnanç-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 15/2 (2013), ss. 111-148.

ez-ZEBÎDÎ Ebu'l- Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, **Tâcü'l- Arûs min Cevâhiri'l -Kâmus,** Thk. Ali eş-Şîrî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.

ez-ZEMAHŞERÎ Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, **Esâsü'l-Belâğa**, Nşr. Mezid Naim ve Sevki Muarri, Beyrut 1998.

_____**Esâsü'l-Belâğa,** Thk. Abdurrahîm Mahmûd, Emîn Hûlî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

_____**Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvî'l fî Vucûhi't-Te'vîl,** Tsh. Muhammed Abdusselâm Şâhîn, 3.Bsk., Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

_____ **el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl**, I-IV, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

_____ **Tefsîru'l-Keşşâf,** Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 2006.

_____ **Tefsîru'l-Keşşâf,** Çev. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Ali Bebek, Mega Basım, İstanbul 2016.

ez-ZERKÂNÎ Muhammed Abdülazim, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmîl-Kur'ân**, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l Arabiyye, Kahire 1943.

ZEYDAN Abdülkerim, **İslâm Davetçilerine**, Trc. Nezir Demircan, İkbal Yay., Ankara 1977.

ZILLIOĞLU Merih, **İletişim Nedir?,** Cem Yay., İstanbul 2007.

ZİELKE Wolfgang, Sözsüz Konuşma, Çev. Esat Mermi, Say Yayınevi, İstanbul 1993.

ZUHAYLÎ Vehbe, **Tefsîru'l-Münîr,** I–XV, Trc. Hamdi Arslan vd., 2. Bsk, Risale Yay., İstanbul 2005.